

2004-183

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

TÜRKİYE'NİN TASARRUF SORUNU

746743

MURAT ÇETİN
2502980104

146743

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet ALTAN

İstanbul - 2004

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

İKTİSAT Anabilim Dalında 9825020104 numaralı MURAT ÇETİN'İN hazırladığı "TÜRKİYE'NİN TASARRUF SORUNU" konulu ~~YÜKSEK LİSANS~~ / DOKTORA TEZİ ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 28.Maddesi uyarınca 14.09.2004, SALI günü saat: 14.00'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin*Kabul*.....'ne* ~~ÖYBİRLİĞİ~~ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF.DR.MEHMET ALTAN	<i>Kabul</i>	<i>M. Altan</i>
PROF.DR.ESFENDER KORKMAZ	<i>Kabul</i>	<i>E. Korkmaz</i>
PROF.DR.NİHAL TUNCER	<i>Kabul</i>	<i>N. Tuncer</i>
PROF.DR.TURAN YAY	<i>Red</i>	<i>T. Yay</i>
DOÇ.DR.KAYA ARDIÇ	<i>Kabul</i>	<i>K. Ardiç</i>

ÖZ

Bir ülkenin kalkınmasında temel teşkil eden yatırımlar sermaye birikimine, sermaye birikimi de tasarruf miktarına bağlıdır. Türkiye, Osmanlı'dan günümüze kadar olan süreçte sermaye birikimini sağlayamamış, yurtiçi tasarruf oranlarını hızlı bir kalkınma için gerekli düzeye çıkaramamıştır.

“Türkiye'nin Tasarruf Sorunu” adlı bu çalışmada, Türkiye'nin kendi yurtiçi tasarrufları ile hızlı bir sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmesinin mümkün görünmediği ve kalkınma için gerekli en sağlıklı yolun da bir dış kaynak seçeneği olarak borçlanma olmadığına altı çizilerek, yurtiçi tasarruflara bir ilave/alternatif olarak doğrudan yabancı sermayenin ülkeye gelmesini sağlamanın tek seçenek olduğu izah edilecektir.

Kullanılan yöntem, kaynak tarama ve yorumlamadır.

ABSTRACT

The investments which are the basic components of the development of any country, is determined by capital accumulation, capital accumulation is determined by the amount of saving. Turkey, from the Ottoman period until now, could not be able to provide its capital accumulation and increase its domestic amount of saving which is necessary to provide a rapid development.

In this study, titled “Saving Problem in Turkey”, it is underlined that providing a sustainable development with the self saving rate of Turkey is impossible and it is emphasized that borrowing, as a foreign resource option, is not the most healthy way to provide the development and it will be explained that attracting foreign direct investment into the country is the only option as an alternative/addition to the domestic saving.

The method that has been used in this study is, source searching and interpretation.

ÖNSÖZ

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin temel ekonomik sorunlarının başında “kaynak yetersizliği” gelmektedir. Gelişmekte olan bir ülke yüksek bir kalkınma hızı elde edebilmek için yeterli kaynağa sahip değilse, yani yatırımlarını finanse edecek düzeyde tasarrufları yoksa, bu “tasarruf açığını” ortadan kaldırmak için yabancı ülke tasarruflarına başvurmak zorundadır. Yabancı tasarruflar ise ülkeye genellikle yatırım, borçlanma ve yardım şeklinde girmektedir. Bu alternatifler içerisinde şüphesiz en uygun olanı doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıdır. İç tasarruflar, uzun dönemli yüksek bir büyüme sürecini finanse edemeyecek durumda olduğunda, iç tasarruf düzeyini yükseltecek veya iç tasarrufları ikame edecek olan yabancı sermaye yatırımlarıdır.

Bu çalışmada öncelikle tasarruf kavramı tüm boyutları ile ele alınacak, daha sonra Türkiye’nin geleneksel olarak sahip olduğu düşük yurtiçi tasarruf oranlarına nedenleri ile birlikte değinilecek ve tasarrufları arttırmaya yönelik politikalar kaynakları açısından ele alınacaktır.

Son olarak finansal bütünleşmenin ve sermaye hareketliliğinin artması ile birlikte ülkelerin daha fazla dışa açık hale gelmesinin, kendi iç dinamikleri ile kendisini dönüştüremeyen bir ülke olarak özellikle Türkiye’nin ekonomik dönüşümünde çok önemli etkisi olduğu, ihracatta yaşanan dönüşüm ve Gümrük Birliği’nin ekonomi üzerine etkileri ile örneklendirilecek, tarih boyunca hızlı bir kalkınma için yurtiçi tasarruf oranlarını yükseltmeyen Türkiye’nin önünde bu sorunu aşmak üzere yabancı sermayenin (doğrudan yabancı sermaye yatırımları) bir zorunluluk olduğu vurgulanacaktır.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
TABLOLAR LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xiv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xv
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM TASARRUF KAVRAMI

1.1. TASARRUF KAVRAMI.....	4
1.1.1. Gelir-Tüketim ve Tasarruf İlişkisi.....	10
1.1.2. Tasarrufun Tanımı.....	16
1.1.3. Tasarrufun Önemi.....	24
1.1.4. Tasarruflarla İlişkisi Yönünden Yatırım ve Sermaye Kavramları...	26
1.2. TASARRUFLARI BELİRLEYEN FAKTÖRLER.....	36
1.2.1. Klasik Analiz’de Tasarrufları Belirleyen Faktörler ve Tasarruf Fonksiyonu.....	41
1.2.2. Keynesyen Analiz’de Tasarrufları Belirleyen Faktörler ve Tasarruf Fonksiyonu.....	45
1.2.2.1. Tasarruf Paradoksu.....	51
1.2.2.2. Keynes’e Göre Tasarrufları Belirleyen Diğer Faktörler...	54
1.2.3. Başlıca Tüketim (Tasarruf) Teorileri.....	59
1.2.3.1. Mutlak Gelir Hipotezi (The Absolute Income Hypothesis).....	60

1.2.3.2.	Nispi Gelir Hipotezi (The Relative Income Hypothesis).....	61
1.2.3.3.	İleriye Dönük Tüketim Teorileri.....	62
1.2.3.4.	Tüketim Teorilerine Farklı Yaklaşımlar.....	63
1.3.	DIŞA AÇIK EKONOMİ VE YATIRIM-TASARRUF DENGESİ.....	67
1.3.1.	Açık Ekonomi-Kapalı Ekonomi Ayrımı.....	67
1.3.2.	Tasarruflar Açısından Dışa Açık Ekonomide Makro Denge.....	70
1.3.3.	Sermayenin Uluslararası Mobilitesi ve Yatırım-Tasarruf İlişkisi...	79
1.4.	TASARRUF ÇEŞİTLERİ (KAYNAKLARI).....	85
1.4.1.	Yurtiçi Tasarruflar.....	85
1.4.1.1.	Özel Tasarruflar (Gönüllü Tasarruflar).....	85
1.4.1.2.	Kamu Tasarrufları (Zorunlu Tasarruflar).....	86
1.4.2.	Dış Tasarruflar.....	87
1.4.2.1.	Yabancı Özel Yatırımlar.....	88
1.4.2.2.	Dış Borçlar, Yardım ve Hibeler.....	89

II. BÖLÜM

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'NİN TASARRUF SORUNU

2.1.	OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TASARRUF SORUNU.....	91
2.1.1.	Osmanlı Toprak Düzeni ve Feodaliteden Farkı.....	92
2.1.2.	Tasarruf Oluşumu Açısından Osmanlı İktisadi Düşüncesi.....	97
2.1.3.	Osmanlı'da Tasarruf Artışına İzin Vermeyen Sebepler.....	102
2.1.3.1.	Merkeziyetçi-Gelenekçi-Bürokratik Yapı.....	102
2.1.3.2.	Yönetenler-Yönetilenler.....	106
2.1.3.3.	Saray İçin Ticaret.....	108
2.1.3.4.	Üretimden Kopuk Mali Devlet.....	110
2.1.3.5.	Birikime İzin Vermeyen Miras Hukuku ve Küçük Topraklar.....	112

2.2.	1923'TEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE EKONOMİSİNDE	
	TASARRUFLAR.....	115
2.2.1.	1923-1929 Dönemi.....	117
2.2.2.	1930-1948 Dönemi.....	120
2.2.3.	Planlı Dönem Öncesi Yıllar.....	123
2.2.4.	Planlı Dönem	127
2.2.4.1.	1963-1980 “İthal İkameci” Kalkınma Planları Dönemi...	128
2.2.4.1.1.	I. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)....	129
2.2.4.1.2.	II. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)....	133
2.2.4.1.3.	III. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)...	135
2.2.4.1.4.	IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)...	138
2.2.4.2.	1980 Sonrası “İhracata Dayalı” Kalkınma Planları	
	Dönemi.....	141
2.2.4.2.1.	V. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)....	143
2.2.4.2.2.	VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)..	144
2.2.4.2.3.	VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000).	145
2.2.4.2.4.	VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)	147
2.3.	TÜRKİYE EKONOMİSİNDE TASARRUFLARI ARTTIRMAYA	
	YÖNELİK POLİTİKALAR.....	148
2.3.1.	Yurtiçi Tasarruflar.....	149
2.3.1.1.	Özel (Gönüllü) Tasarruflar.....	153
2.3.1.1.1.	Hanehalkı Tasarrufları.....	157
2.3.1.1.2.	Kurum Tasarrufları.....	179
2.3.1.2.	Kamu (Zorunlu) Tasarrufları.....	185
2.3.1.2.1.	Vergi.....	186
2.3.1.2.2.	Emisyon (Enflasyon)	193
2.3.1.2.3.	Borçlanma.....	204
2.3.2.	Yurtdışı Tasarruflar.....	207
2.3.2.1.	Yabancı Özel Yatırımlar.....	209
2.3.2.2.	Dış Borçlar, Yardım ve Hibeler.....	212

III. BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN TASARRUF SORUNUNA ÇÖZÜM: YABANCI SERMAYE

3.1. KÜRESELLEŞME DÜNYAYI YENİDEN ŞEKİLLENDİRİYOR:	
KAPALI EKONOMİLERDEN-AÇIK EKONOMİLERE DÖNÜŞÜM....	220
3.1.1. Ulus-Devletin Etkinliğinin Azalması	223
3.1.2. Dünya Ekonomisinin Serbestleşme (Liberalizasyon) Süreci.....	229
3.2. KÜRESELLEŞME TÜRKİYE EKONOMİSİNİ YENİDEN ŞEKİLLENDİRİYOR.....	233
3.2.1. Türkiye Ekonomisinde Dışa Kapalı “İthal-İkameci” Kalkınma Modelinden, Dışa Açık “İhracata Dayalı” Kalkınma Modeline Geçiş.....	236
3.2.2. Dışa Açılan Türkiye Ekonomisi ile Birlikte İhracatta Yaşanan Dönüşüm.....	244
3.2.3. Gümrük Birliği Türkiye Ekonomisini Dönüştürüyor.....	251
3.3. AÇIK BİR EKONOMİ İÇİN TASARRUF SORUNUNA ÇÖZÜM OLARAK YABANCI SERMAYE	260
3.3.1. Diğer Ülkelerle Kıyasla Türkiye’nin Tasarruf Sorunu.....	260
3.3.2. Gelişmekte Olan Ülkelerde Kalkınmanın Finansman Kaynağı Olarak Yabancı Sermaye	290
3.3.2.1. Sermaye Akımları-Yatırım İlişkisi ve Finansal Entegrasyon.....	291
3.3.2.2. Yabancı Sermaye Yatırımları Açısından Türkiye’nin Durumu.....	296
SONUÇ.....	322
KAYNAKÇA.....	332
ÖZGEÇMİŞ.....	354

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1:	Osmanlı Devleti'nde 1915 Yılı İtibariyle Büyük İmalat Sanayiinin Dağılımı.....	102
Tablo 2:	Osmanlı Devleti'nde 1913 Yılı İtibariyle Ekilen Arazinin Dağılımı.....	114
Tablo 3:	Liberal Dönemde Yatırım ve Tasarruf Oranları (GSMH'nin Yüzdesi Olarak).....	120
Tablo 4:	1930-1948 Döneminde Yatırım ve Tasarruf Oranları (GSMH'nin Yüzdesi Olarak).....	122
Tablo 5:	Dönemler İtibariyle Türkiye Ekonomisinin Dış Açıklık Durumu.....	124
Tablo 6:	1950-1962 Döneminde Yatırım ve Tasarruf Oranları (GSMH'nin Yüzdesi Olarak).....	127
Tablo 7:	I. Plan Döneminde Yatırım-Tasarruf Hedefleri (GSMH'nin Yüzdesi Olarak).....	129
Tablo 8:	I. Plan Döneminde Gerçekleşen Yatırım-Tasarruf Oranları (GSMH'nin Yüzdesi Olarak).....	133
Tablo 9:	II. Plan Döneminde Yatırım-Tasarruf Hedefleri (GSMH'nin Yüzdesi Olarak).....	134
Tablo 10:	1966 ve 1969 Yıllarında Tasarruf ve Yatırım Oranlarının Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması (GSMH'nin Yüzdesi Olarak).....	135
Tablo 11:	II. Plan Döneminde Gerçekleşen Yatırım-Tasarruf Oranları (GSMH'nin Yüzdesi Olarak).....	135
Tablo 12:	III. Plan Döneminde Yatırım-Tasarruf Hedefleri (GSMH'nin Yüzdesi Olarak).....	136
Tablo 13:	III. Plan Döneminde Gerçekleşen Yatırım-Tasarruf Oranları (GSMH'nin Yüzdesi Olarak).....	138
Tablo 14:	IV. Plan Döneminde Yatırım-Tasarruf Hedefleri (GSMH'nin Yüzdesi Olarak).....	138
Tablo 15:	Yıllık Ortalama Yatırım Hacmi ve Yıllık Yatırım Hacmi İndeksleri (1948 Fiyatları ile Milyon TL).....	140
Tablo 16:	Yıllık Ortalama İnşaat ve Makine-Teçhizat Yatırımları (1948 Fiyatları ile Milyon TL).....	141

Tablo 17:	IV. Plan Döneminde Gerçekleşen Yatırım-Tasarruf Oranları (GSMH'nin Yüzdesi Olarak).....	143
Tablo 18:	V. Plan Döneminde Yatırım-Tasarruf Hedefleri (GSMH'nin Yüzdesi Olarak).....	143
Tablo 19:	V. Plan Döneminde Gerçekleşen Yatırım-Tasarruf Oranları (GSMH'nin Yüzdesi Olarak).....	144
Tablo 20:	VI. Plan Döneminde Yatırım-Tasarruf Hedefleri (GSMH'nin Yüzdesi Olarak).....	145
Tablo 21:	VI. Plan Döneminde Gerçekleşen Yatırım-Tasarruf Oranları (GSMH'nin Yüzdesi Olarak).....	145
Tablo 22:	VII. Plan Döneminde Yatırım-Tasarruf Hedefleri (GSMH'nin Yüzdesi Olarak).....	146
Tablo 23:	VII. Plan Döneminde Gerçekleşen Yatırım-Tasarruf Oranları (GSMH'nin Yüzdesi Olarak).....	147
Tablo 24:	Özel Tasarruf Oranlarını Belirleyen Potansiyel Faktörler ve Etki Dereceleri.....	155
Tablo 25:	1923'den 2000'e Büyümenin Gelişimi.....	160
Tablo 26:	Dünya Ekonomisinde GSYİH Artışları 1970-2001 (Yıllık Ortalamalar Yüzde).....	161
Tablo 27:	1923'den 2000'e GSMH'nin Gelişimi.....	162
Tablo 28:	1923'den 2000'e Kişi Başına GSMH'nin Gelişimi.....	163
Tablo 29:	Özel Tasarrufların Özel Kullanılabilir Gelire Oranı.....	164
Tablo 30:	OECD ve Seçilmiş Bazı Ülkelerde Gini Katsayıları ve Kişi Başına GSMH (Dolar).....	168
Tablo 31:	Gelir Dağılımı Araştırmalarında %20'lik Dağılımlar ve Gini Katsayıları.....	169
Tablo 32:	Toplam Mevduatın Büyüklük ve Müşteri Sayısına Göre Dağılımı (Kasım-2003).....	170
Tablo 33:	Bazı Avrupa Ülkelerinde Banka Sayıları ve Aktif Büyüklükleri.....	177
Tablo 34:	Türkiye'de Genel Bütçe İtibariyle Vergi Yüğü (1925-2001).....	191
Tablo 35:	OECD Üyesi Ülkelerde Vergi Yüğü (Parafiskal Gelirler Hariç).....	192

Tablo 36:	1919-1929 Yılları Arası Emisyon Artışı.....	195
Tablo 37:	Parasal Büyüklükler (Milyar TL).....	202
Tablo 38:	1923-2000 Dönemi TEFE Oranları.....	203
Tablo 39:	Uzun Vadeli İç Borç Tutarı (Cari Fiyatlarla Milyon TL).....	205
Tablo 40:	Yıllar İtibariyle İç Borçlanma Durumu (1980-2002) (Milyar TL).....	206
Tablo 41:	İç ve Dış Borçlar (Milyar Dolar).....	207
Tablo 42:	Türkiye'nin Dış Borçları (1923-1970).....	213
Tablo 43:	Dış Sermaye Kaynakları (1946-1962) (Cari Fiyatlarla).....	216
Tablo 44:	Dış Finansman İçinde Özel Yabancı Sermaye ve Bağışların Payı.....	217
Tablo 45:	Türkiye'nin Dış Borçları (1950-2001) (Milyar ABD Doları).....	219
Tablo 46:	20. Yüzyılın 25 Harika Trendi.....	228
Tablo 47:	GATT Müzakere Turları.....	232
Tablo 48:	Dünya Ticaret Örgütü'nün Üç Düzenlemesi.....	233
Tablo 49:	Dünya Mal İhracatı, Üretimi ve GSMH'deki Değişim (%).....	243
Tablo 50:	Türkiye'nin Dünya İhracatı İçindeki Payı.....	245
Tablo 51:	Türkiye'nin İhracatında En Fazla Paya Sahip Olan İlk Beş Sektör.....	247
Tablo 52:	En Fazla İhracat Artışı Gösteren İlk Beş Sektör.....	247
Tablo 53:	Sanayi Sektöründe İhracatı En Fazla Artan Beş Alt Sektör.....	248
Tablo 54:	Ülke Gruplarına Göre İhracatın Dağılımı (Bin Dolar).....	248
Tablo 55:	Türkiye'nin 2003 Yılı İhracatındaki İlk 40 Ülke.....	249
Tablo 56:	İhracatın Sektörel Dağılımı (%).....	250
Tablo 57:	Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri.....	251
Tablo 58:	AB ile Dış Ticaret: 1995- 2001.....	256
Tablo 59:	AB ile Dış Denge: 1995-2001.....	257
Tablo 60:	Kamu-Özel Kesim Sabit Sermaye Yatırımları (Cari Fiyatlarla, Milyar TL) ve GSMH İçindeki Payları (%).....	266
Tablo 61:	Sektörler İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımları (Kamu) (Cari Fiyatlarla, % Dağılım).....	269
Tablo 62:	Sektörler İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımları (Özel) (Cari Fiyatlarla, % Dağılım).....	270

Tablo 63: Sektörler İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımları (Toplam) (Cari Fiyatlarla, % Dağılım).....	271
Tablo 64: Gelişmekte Olan Ülkelerde GSYİH'ye Oranla Ulusal Tasarruflar ve Yatırımlar 1974-2001 (%).....	275
Tablo 65: Ulusal, Kamu ve Özel Sektör Tasarruf Oranları (Brüt ve Net, GSYİH'nin Yüzdesi olarak, Ortalama).....	277
Tablo 66: Cari Fiyatlarla Yurtiçi, Kamu ve Özel Sektör Yatırımları (Brüt ve Net, GSYİH'nin Yüzdesi olarak, Ortalama).....	281
Tablo 67: OECD Ülkelerinde Tasarruf Yatırım Dengesizlikleri (GSYİH'nin %'si Olarak).....	283
Tablo 68: Bazı Doğu Asya Ülkelerinde Yurtiçi Tasarruf ve Yatırım Oranları (GSYH'nin %'si olarak).....	288
Tablo 69: Gelişmekte Olan Ülkelere Net Sermaye Girişleri (Yıllık Ortalama Milyar Dolar).....	302
Tablo 70: Türkiye'de Yıllara Göre Yabancı Sermaye Yatırımları.....	308
Tablo 71: Türkiye'ye Yönelik Net Sermaye Hareketleri (Milyon Dolar).....	312
Tablo 72: Başlıca Ekonomilere Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Girişi (Milyar Dolar).....	314
Tablo 73: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ev Sahibi Ülkelerdeki Belirleyicileri.....	316
Tablo 74: Yabancı Sermaye Girişlerinde Başta Yer Alan On Ülke ve Ortalama Girişler (Cari Fiyatlarla, Milyar \$).....	321

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1:	Gelir ve Harcama Akım Tablosu I.....	11
Şekil 2:	Gelir ve Harcama Akım Tablosu II.....	12
Şekil 3:	Gelir ve Harcama Akım Tablosu III.....	13
Şekil 4:	Fakirliğin Kısır Döngüsü.....	33
Şekil 5:	Yatırım-Tasarruf Diyagramı.....	43
Şekil 6:	Gelir-Harcama Diyagramı.....	48
Şekil 7:	Yatırım-Tasarruf Diyagramı.....	52
Şekil 8:	Seçilmiş Bazı Ülkelerde Büyüme ve Tasarruf Oranları.....	54
Şekil 9:	Dışa Kapalı Bir Ekonomide Denge Milli Gelir Düzeyi (Yatırım– Tasarruf Dengesi).....	72
Şekil 10:	Dışa Açık Bir Ekonomide Denge Milli Gelir Düzeyi.....	76
Şekil 11:	Eş Anlı İç ve Dış Dengenin Sağlanması.....	79
Şekil 12:	OECD Ülkelerinde Ulusal Tasarruflar, Kamu Tasarrufları ve Net Borç Vermedeki Gelişmeler.....	285
Şekil 13:	Sermaye Akımları-Yatırım İlişkisi ve Finansal Entegrasyon.....	295

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1:	GSMH Büyüme Hızı.....	159
Grafik 2:	Para Arzı-Fiyatlar Genel Düzeyi (1933-1940).....	196
Grafik 3:	Para Arzı-Fiyatlar Genel Düzeyi (1940-1950)	197
Grafik 4:	Para Arzı-Fiyatlar Genel Düzeyi (1950-1960)	198
Grafik 5:	Para Arzı-Fiyatlar Genel Düzeyi (1960-1970)	199
Grafik 6:	Para Arzı-Fiyatlar Genel Düzeyi (1970-1980)	200
Grafik 7:	Para Arzı-Fiyatlar Genel Düzeyi (1980-1990)	201
Grafik 8:	Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarının Kamu ve Özel Kesim Olarak Dağılımı (GSMH'ye Oranı)	267
Grafik 9:	Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarının Dağılımı (1980-1999)	272
Grafik 10:	İç Kaynak Dengesi/GSMH (Dönem Ortalaması)	273
Grafik 11:	2002 Yılı Sabit Sermaye Yatırımları.....	274
Grafik 12:	Gayri Safi Ulusal Tasarruf Oranları (GSYİH'nin %'si Olarak).....	286
Grafik 13:	Reel Toplam Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu (Bir Önceki Yıla Göre % Değişim)	286

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
A.Ö.F.	: Açık Öğretim Fakültesi
A.Ş.	: Anonim Şirket
A.y.	: Aynı yerde
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
bs.	: Basım
bsk.	: Baskı
BYKB	: Beş Yıllık Kalkınma Planı
C.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
DÇM	: Dövizle Çevrilebilir Mevduat
Der.	: Derleyen
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EPU	: Avrupa Ödemeler Birliği
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GATTS	: Hizmet Ticareti Genel Anlaşması
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
İ.İ.B.F.	: İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi

IBRD	: Dünya Bankası
IDA	: Uluslararası Kalkınma Birliği
IDA	: Yatırım Geliştirme Ajansı
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
ITO	: Uluslararası Ticaret Örgütü
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
Koll. Şti.	: Kollektif Şirketi
Ltd. Şti.	: Limited Şirket
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OECC	: Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler
ÖİK	: Özel İhtisas Komisyonu
p.	: Sayfa
p.p.	: Sayfa aralığı
s.	: Sayfa
SNA	: Milli Hesaplar Sistemi
SPK	: Sermaye Piyasası Kurulu
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
t.y.	: Tarih yok
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TL	: Türk Lirası
TPRM	: Ticaret Politikalarının Gözden Geçirilmesi Mekanizması
TRIPS	: Fikri Mülkiyet Patent ve Telif Hakları
TSKB	: Türkiye Sınai Kalkınma Bankası
TÜSİAD	: Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı

vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğlerleri
Vol.	: Volume
vs.	: Ve saire
y.y.	: Yayımcı yok/Yayım yeri yok
YASED	: Yabancı Sermaye Derneğı
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
yy	: Yüzyıl

GİRİŞ

Türkiye, BM'nin 2004 yılına ait verilerine göre, “İnsani Gelişmişlik İndeksi”nde BM üyesi 175 ülke arasında 88’inci sırada yer almaktadır. Yine bu indekse göre Türkiye, “Orta İnsani Gelişmişlik Düzeyinde” bulunmakla birlikte Bulgaristan, Libya, Romanya, Kazakistan, Türkmenistan, Brezilya gibi ülkelerin gerisinde, 24. sırada bulunan Yunanistan’ın çok çok altında yer almaktadır.

Dünyanın gelişmiş ülkeleri tarım toplumu ve sanayi toplumu aşamalarından geçerek bilgi toplumu dönemini yaşarken Türkiye, sanayileşme aşamasını tamamlayamamış bir tarım ülkesi olma özelliğini korumaktadır. Bugün, AB’de tarımda çalışan iş gücünün toplam işgücüne oranı %4 civarında iken, bu oran Türkiye’de %35’in üzerindedir.

Düşük gelir düzeyi bir yana, yoksul ile zengin arasında on üç misli farkın olduğu Türkiye, dünyanın en kötü gelir dağılımına sahip beş ülkesinden birisidir.

Türkiye’nin bu durumunun temelinde, kendisine hedef olarak aldığı Batılılaşma’yı çağdaş bir üretim dönüşümü olarak algılayamaması yatmaktadır. Türkiye’nin Batı’nın üretim biçimiyle neredeyse hiç ilgilenmeyerek, Batı türü bir tüketim modelini modernleşme olarak algılaması, “Avrupalı’nın yaşadığı biçimde yaşamak için Avrupalı’nın ürettiği biçimde üretmek gereği”ni gözden kaçırmaması, Türkiye’nin üretmeyi değil, tüketmeyi hedeflemesiyle son bulmuştur. Sonuçta Türkiye, bir anlamda tüketimi, üretim ve tasarrufa tercih etmiştir

Türkiye hedeflediği Batı uygarlık düzeyine ulaşmak için üretimi, üretim için yatırımı (sermaye birikimi), yatırım içinse tasarruf yapmayı öncelikli olarak başaramamıştır.

Türkiye’de olduğu gibi gelişmekte olan ülkelerde de kalkınmanın finansmanı için gerekli tasarrufların üretilmemesi temel sorundur. Hızlı büyüme için yüksek yatırım talebine karşılık düşük tasarruf oranları, gelişmekte olan ülkeleri fakirliğin kısır döngüsü içine hapsedmiş bulunmaktadır.

Diğer taraftan gelişmekte olan ülkeler, bu kısır döngünün aşılmasında tek seçenek olarak gözükten doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından ise, küreselleşme sürecine uygun bir iç düzenleme (Tablo 73) yapamadıklarından dolayı umulan başarıyı elde edememişlerdir.

Tasarruf oranları, bir ülkenin sanayileşme-büyüme çabasının nihai göstergesi olarak da görülebilir. Bu yüzden düşük tasarruf oranı, yetersiz bir çabayı işaret etmektedir.

Yukarıda çizilen tablo ışığında Türkiye'nin gelişmiş ülkelerin refah seviyesini yakalayabilmesi için tasarruf konusunda gerekli çabayı göstermesi zorunluluğu açıktır. Gelişmiş ülkelerin yerinde saydığı, Türkiye'nin ise GSMH'sinin yılda %10 oranında ve 20 yıl süre ile arttığı düşünülse bile (nüfus artışının ihmal edildiği ve mevcut sermaye/hasıla katsayısının değişmediği varsayımı altında), 2600 dolarlık kişi başına milli gelir, 10 yılda 6500 dolara, 20 yılda ise ancak 17.000 dolara çıkabilecektir.

Türkiye gibi inişli çıkışlı bir büyüme grafiğine sahip ülkenin sürekli ve yüksek bir büyüme hızı tutturabilmesi sorunu karşımıza "Türkiye'nin Tasarruf Sorunu"nu çıkarmaktadır.

Bu çalışmada "Türkiye'nin Tasarruf Sorunu" üç bölümde incelenecektir.

Birinci bölümde tasarruf kavramı teorik yönden ele alınacaktır. Tasarrufun tanımı, önemi, gelir ve tüketim gibi diğer kavramlarla ilişkisi incelenecek; tasarrufları belirleyen faktörler ve yeni tasarruf teorilerine değinilecektir. Yatırım-tasarruf dengesi kapalı ve açık ekonomiler için ayrı ayrı ele alınacak, daha sonra sermayenin artan uluslararası mobilitesi ile birlikte yatırım-tasarruf ilişkisi gözden geçirilecektir. Birinci bölümde son olarak tasarruf çeşitleri (kaynakları) incelenecektir.

İkinci bölümde Türkiye'nin tasarruf sorunu üç başlıkta irdelenecektir. Öncelikle Türkiye'nin tasarruf sorununu daha iyi analiz etmek için Osmanlı'da tasarruf

oluşumuna izin vermeyen sebepler, Osmanlı toprak düzeni, toplum yapısı, ekonomik görüşü detaylı olarak ele alınacak; üretimden kopuk, mali bir devlet olan Osmanlı'nın, devletin birliği için tehlike teşkil edebilecek zenginleşmelere ve siyasi güce dönüşebilecek iktisadi güçlenmelere meydan vermeyen, bu yüzden de burjuvaziyi ortaya çıkaramayan sistemi ele alınacaktır.

Daha sonra Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar olan süreçte Türkiye'nin tasarruf oranlarındaki gelişmeler, dönemler itibariyle ele alınacaktır. İkinci bölümde son olarak, Türkiye ekonomisinde tasarrufları arttırmaya yönelik olarak uygulanan politikalar, tasarruf çeşitleri (kaynakları) açısından ele alınacaktır.

Üçüncü ve son bölümde, küreselleşme sürecine paralel olarak ulus-devletlerin etkinliğinin azalmaya başladığı ve ekonomilerin giderek daha fazla dışa açık hale geldiği, bu gelişmelerin sonucunda Türkiye ekonomisinin de dışa kapalı "ithal-ikameci" kalkınma modelinden, dışa açık "ihracata dayalı" kalkınma modeline geçişi irdelenecek; Türkiye'nin kendi iç dinamikleri ile başaramadığı dönüşümün bir anlamda dış dünyanın zorlaması ile, yani küreselleşme ile birlikte dışa açılma ve Gümrük Birliği gibi uygulamalar sonucu gerçekleştiği, Türkiye'nin ihracatında yaşanan dönüşüm ve Gümrük Birliği'nin Türkiye ekonomisine etkileri ile örneklendirilecektir.

Türkiye'nin tasarruf oranlarının bazı ülke ve ülke grupları ile kıyaslanmasının ardından, küreselleşen ve finansal piyasalardaki bütünleşme dolayısıyla sermaye hareketlerinin de giderek serbestleştiği bir dünyada, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarının finansmanında en önemli kaynak haline geldiği; dış borç, dış yardım ve hibe gibi dış kaynakların içinde iç tasarruflara ilave olabilecek veya onu ikame edebilecek bir kaynak olarak önem kazandığı belirtilecektir. Türkiye'nin sürekli ve hızlı bir büyüme için gerekli iç tasarruflarındaki yetersizlik de göz önünde bulundurulduğunda, ekonomik kalkınma sürecinde uzun vadeli ve yatırıma yönelik sermaye girişleri, yani doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye'nin önündeki tek alternatif olduğu vurgulanacaktır.

I. BÖLÜM

TASARRUF KAVRAMI

1.1. TASARRUF KAVRAMI

Tasarruf kavramı, halk arasında yani günlük dilde genellikle tutumluluk, iktisatlılık anlamında kullanılmaktadır. Burada tasarruf kavramına yüklenen anlam en genel ifade ile “idarelilik” (=tutumluluk)’tir; insanların sahip oldukları kaynakları ister birey olarak, ister aile ya da firma olarak en rasyonel şekilde kullanması demektir. Zaten iktisat biliminin tanımı da budur. Dolayısıyla halk arasında tasarruf kavramının iktisat (tasarruf yapmak=iktisat yapmak) ile özdeş sayılması son derece anlamlı görünmektedir.

İşe gitmek için taksi yerine toplu taşıma araçlarını seçen birey, lokantaya gitmek yerine akşam yemeğini evinde yapıp yiyen aile fertleri, ihale yöntemi ile en kaliteli yatırımı en ucuza yaptırmak isteyen firma ya da devletin yaptığı da tutumluluktur, yani iktisadi davranmaktır.

Mevcut kaynakları tüketmede idareli davranmak, şimdiki tüketimi ertelleyerek gelecekte daha çok tüketimde bulunma imkanı ile birlikte, tasarruf edilen kaynakların gelecekte ortaya çıkabilecek öngörülemeyen bir harcama durumunda da devreye girerek olası bir istenmeyen durumu engelleme imkanı da sağlayacaktır. Bu durum tasarruf kavramına tamamen farklı bir anlamı, “ihtiyatlılık-basiretlilik”i yüklemektedir.

Sonuçta, gelirin bir kısmının tüketilmeyip tasarruf edilmesi toplum tarafından genellikle, tutumluluk, idareli kullanma, iktisatlılık, arttırma, akıllılık, ihtiyatlılık veya basiretlilik olarak adlandırılmaktadır.

Ancak tasarrufun iyi bir davranış olduğunu gösteren ve kişileri tasarruf yapmaya yönelten bu tanımlamalar, farklı zamanlarda farklı kültürler ve toplumlarda aynı olumlu tepkiyi bulmayabilir. Dolayısıyla, “tutumlu olmanın açık elli olmaktan daha iyi olduğu, her zaman her yerde kabul edilemez.”¹

Bazıları için tasarruf yapmak erdemli ve akıllıca bir davranış olarak görülebilirken, bazıları da tasarruf yapmayı eli sıkılık, cimrilik olarak değerlendirip tasvip etmeyebilir.

Bir kültür tasarruf yapmayı yüceltip, tüketimi müsriflik, sorumsuzluk ve kötü bir davranış olarak nitelendirebilirken; başka bir kültür tasarrufu cömertlik, görkemlilik ve iyi bir davranış olarak desteklemeyebilir.²

Örneğin, Protestan ahlakının dünya nimetlerinden yararlanmayı, bunun için çalışmayı ve özel birikimi onaylayan yapısı, Protestanlığı kabul eden toplumlarda farklı bir tüketim ve tasarruf anlayışı yaratacak, diğer yandan Katolik ahlakının özel birikimi onaylamayan, gelecekteki nimetleri bugünden üstün tutan yapısı da Katolikliği kabul eden toplumlarda farklı bir tüketim ve tasarruf anlayışı yaratacaktır.³

Dinin kalkınma üzerinde etkisini iddia eden iki klasik örnekten “biri Protestanlığın kapitalizm üzerindeki olumlu etkisi, ikincisi de İslamiyet’in kapitalizm ile bağdaşmayan, uzlaşmayan bir din oluşu”⁴ şeklindedir.

İslam dininin kalkınmaya uygun olmayışı, kaderci ve gelenekçi bir zihniyete sahip olmasıyla açıklanır. Toprak mülkiyetinin devletin elinde olduğu, ferdi teşebbüs, araştırma ve yenilik yaratma arzusunun olmaması, kâr ve faizin ekonominin itici

¹ Mary Douglas, Baron Isherwood, *Tüketimin Antropolojisi*, Çev. Erden Atilla Aytekin, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1999, s.44.

² A.e.

³ A.e., s.46.

⁴ Ali Özgüven, *İktisadi Büyüme İktisadi Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japonya Kalkınması*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1988, s.113.

gücü olarak görülmemesi, savaşçı ideolojiye sahip, göçebe ve geleneksel yapı, İslam ülkelerinin özellikleri olarak kalkınma yolunda engel teşkil etmiştir.⁵

İsviçreli bir din ıslahatçısı olan Calvin, Hristiyanlığın çalışmayı teşvik ettiğini, fazla çalışmanın insanlar için bir ilahi emir olduğunu, hatta Hristiyanlığın modern kapitalizmin gelişiminde en önemli unsurların başında geldiğini söyler.⁶

“Calvin’e göre doğa ve ahlak kurallarının sınırları içinde kalmak şartı ile çalışmak bir Hristiyanlık vazifesidir. Dolayısıyla emeğin ürünü de itikat ve imanın bir eseri olarak kabul edilmelidir.”⁷

Burada Calvin emeği, insanın rahat yaşamasını temin edecek bir unsur değil, toplumun kalkınmasının temelini sağlayacak bir unsur olarak görmektedir.⁸

Weber de, “*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*” adlı eserinde dinsel değerlerin toplumsal gelişmedeki önemini anlatırken Protestan ahlakının kaynağının Calvin’in “Asetizm” öğretisi olduğunu saptamıştır.

Asetizm öğretilerine göre, öteki dünyaya yönelik eylemlerin önemi yoktur ve Tanrı’nın sevdiği bir kul olmak için şunlara dikkat etmek gerekir:⁹

- En büyük günah veya insan onuruna yakışmayan en büyük davranış, insanın vaktini boşa harcamasıdır. İnsanın durmadan çalışması ve üretmesi gerekmektedir.
- İnsan ürettiklerini har vurup harman savurmamalı, çok basit ve sade bir yaşam geçirmelidir. Böylece insan, tüketimden arta kalanı tasarruf etmelidir.

⁵ Özgüven, a.g.e., s.114.

⁶ John W. Mc. Connell, *Büyük İktisatçıların Temel Doktrinleri*, Çev. Hurşid Çalıka, İstanbul, Hurşid Akgün Matbaası, 1949, s.77-78.

⁷ F. Neumark, *İktisadi Düşünce Tarihi*, C. I, Çev. Ahmet Ali Özeken, 2 c., İstanbul, Güven Basımevi, 1943, s.59.

⁸ A.e.

⁹ Önal Sayın, *Sosyoloji Giriş*, İzmir, Üniversite Yayınları, 1994, s.5.

- Son olarak tasarruflar yatırıma dönüştürülmelidir.

Weber'e göre, Asetizm'in bu öğretilerini birleştiren müteşebbis tanımı ortaya çıkmaktadır. Protestan ahlakını, dolayısıyla Asetizm öğretisini benimseyen toplumlar hızlı bir gelişme içine girmişlerdir. Almanya'da Katolik ve Protestan mezheplerini kabul eden bölgeler karşılaştırıldığında, büyük gelişme farkları saptanabilmektedir.¹⁰

*"M. Weber Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism (Protestan Etiği ve Kapitalizmin Ruhunu) ve E. Troeltsch de The Social Teaching of the Christian Churches (Hristiyan Kiliselerinin Toplumsal Öğretisi) adlı eserlerinde Calvinsizm ve Avrupa'nın iktisadi gelişimi arasında kesinlikle bir ilişki olduğunu savundular. Keşif Protestanlığı iç disiplini ve ağır çalışmaya önem vermesiyle 'modern kapitalizm ruhunun' doğmasına neden oldu. Servet sahibi olmak, artık Ortaçağ'da olduğu gibi utanç verici bir durum olarak görülüyordu, onun yerine Calvinsizler para kazanmayı iş ahlakını ve kutsal güveni yerine getirme yolu olarak kabul ediyor ve aynı zamanda elde edilen gelirle fakirlerin yardımına koymayı ve diğer toplumsal gereklilikleri yerine getirmeyi, kendi vicdanını rahatlatmak için değil Tanrı adına bir kardeşlik ve dindarlık ifadesi olarak ele alıyorlardı. Kapitalizmin yayılması Calvinsizliği kabul etmiş ya da azınlık dini olarak varlığını sürdürmesine izin verilmiş yerlerde daha hızlıydı ve özellikle burjuva sınıfını etkiliyordu."*¹¹

Hem bireylerin hem de toplumların ideali daha yüksek bir yaşam düzeyine ulaşmaktır. Diğer bireylere ve toplumlara göre daha kaliteli bir yaşam standardına kavuşmanın yolu, daha fazla mal ve hizmet üretmektir. Daha fazla mal ve hizmet üretebilmek için de bu mal ve hizmetleri üretecek olan makine ve teçhizatın (sermaye stoku) sadece aşınanların yenilenmesi değil, aynı zamanda bu makine ve teçhizata (sermaye stoku) yeni ilavelerin yapılması ve diğer yandan verimliliklerini artıracak şekilde geliştirmeleri gerekecektir. Bunu yapmanın yolu da tasarruftan geçmektedir.

Yani, daha iyi bir yaşamın sürekliliği sürekli üretimi, sürekli üretim sermaye stokuna sürekli ilaveleri, bu da sürekli tasarruf yapmayı gerektirmektedir.

Sermaye kavramı bugün ifade ettiği anlama, ilk kullanıldığı dönemden itibaren farklılıklar göstererek ulaşmıştır.

¹⁰ Sayın, a.g.e., s.6.

¹¹ Stephan J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*, Çev. Ertürk Demirel, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, Mayıs, 2002, s.39-40.

Sanayi Devrimi içerisinde bir müteşebbis, tüccar veya ithalatçı için sermaye; işçi ve nakliyeyle ödediği para ile tüketiciye yönelik yarı mamul ya da mamul mallardan meydana geliyordu. Makineye nadiren gerek duyuluyor, zaten sahip oldukları el tezgahları, iplik çıkırları gibi aletleri de fabrika türü bir bina yerine ikamet ettikleri yerlerde kullanıyorlardı.¹²

Üretim faktörleri, “bilgi”yi bir kenara bırakırsak emek, sermaye, doğal kaynaklar (toprak) ve müteşebbis olarak sayılabilir. Ancak Klasik iktisatçılar müteşebbisi üretim faktörlerinin içine dahil etmemişler, sermayedar ile müteşebbisi aynı şahıs olarak görmüşlerdir.¹³

Çünkü Klasik Analiz’in ortaya çıktığı dönemde tasarruf, çiftlik işletenlerin, ticaretle uğraşanların ve imalatçıların, kendilerinin ve ailelerinin ihtiyaçlarını giderdikten sonra saklayabildikleri kârlardan oluşuyordu. Daha sonra bu kârlar da işlerini genişletmek amacıyla kendi işlerine yatırılıyordu. Dolayısıyla tasarruf kendiliğinden yatırıma dönüşüyordu.¹⁴

Ancak geçmiş dönemlerdeki hem tasarruf ile yatırım arasındaki, hem de tasarruf ile yatırım yapanın aynı kişi olması şeklindeki ilişki düzeyi günümüzde daha karmaşık bir hal almıştır.

Günümüzde tasarrufu gerçekleştirenler başka, tasarrufun yatırıma dönüştürülmesine aracılık edenler başka, bu tasarrufu kullanarak yatırıma dönüştürenler de başka kişiler olabilmektedir.

Sanayi Devrimi öncesi müteşebbis, sahibi olduğu fonları kolay paraya çevrilebilen ticaret alanlarına yatırırken, Sanayi Devrimi ile birlikte bu fonlar sabit sermaye

¹² Phyllis Deane, *İlk Sanayi İnkılabı*, Çev. Tevfik Güran, 2. bs., Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s.150.

¹³ Halil Dirimtekin, *Genel İktisat Teorisi I (Mikro)*, İstanbul, Bilim Teknik Yayınevi, 1989, s.66.

¹⁴ Michael Stewart, *Keynes Devrimi*, Çev. Asım Baltacıgil, İstanbul, Minnetoğlu Yayınları, 1980, s.106.

varlıklarına, binalara, tesislere, makine ve teçhizata yatırılmaya başlanmıştı. Sanayi Devrimi'ni yaratan bu durumu John Hicks şu şekilde özetlemektedir.¹⁵

“18. yy sonlarındaki Sanayi Devrimi'nde ortaya çıkan olay, ticarete değil de üretimde kullanılan sabit sermaye mallarının belirgin şekilde artmaya başlamasıydı.”

Sanayi Devrimi, ortalama gelir düzeyi çok düşük dolayısıyla tasarrufta bulunamayacak kadar yoksul insanlarla, artık çok daha büyük sabit sermaye yatırımlarına yönelen girişimci sınıfı ortaya çıkarmıştır.

Girişimci, kapitalist gibi yatırım için gerekli fonları elinde tutan kimse değildi. O, yatırım riskini göze alarak piyasadaki mevcut fonları kullanan kişiydi. Fon sahipleri ile bu fonları kullananların (girişimci) ayrışması, milli gelirden aldıkları payların da ayrışmasına sebep olmuş, önceleri iç içe geçmiş olan kâr ile faizden; kâr müteşebbisin, faiz sermayenin (kapitalistin) geliri olmuştu.¹⁶

Sanayi Devrimi, önderliğini yapan birikim sahibi bir avuç zengin insanı barındırsa da, beraberinde yoksul insanları da tasarrufa teşvik eden ve tasarruf alışkanlığı yaratan düzenlemeler getirmiştir.¹⁷

1793 tarihli Rose Yasası'nın, dostluk dernekleriyle ilgili hukuki çerçeveyi düzenlemeye başlamasından itibaren, İngiltere'de hükümet işçi sınıfının tasarruf alışkanlıklarını teşvik etmeye başlamıştı.¹⁸ İlk gerçek Tasarruf Bankası da 1804'te kurulmuştu. 1830 yılında İngiltere ve Galler'de yaklaşık 378 bin mevduat sahibi, 12 milyon Sterlin'in üzerinde mevduat hesabı açtırmıştı. 1845'te mevduat sahiplerinin sayısı ve mevduat miktarı iki katından fazla artmıştı.¹⁹

Bu gelişmelerle birlikte tasarruf alışkanlığı da artık orta sınıflara doğru yayılmaya başlamıştı.

¹⁵ Deane, a.g.e., s.150.

¹⁶ Ali Özgüven, *İktisat Bilimine Giriş*, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 6. bsk., İstanbul, Filiz Kitabevi, 1991, s.95.

¹⁷ Deane, a.g.e., s.154.

¹⁸ A.e.

¹⁹ A.e., s.155.

1.1.1. Gelir-Tüketim ve Tasarruf İlişkisi

İnsan ihtiyaçları sınırsızdır. Buna karşılık sınırsız ihtiyaçları karşılayacak kaynaklar ise sınırlı, yani kıttır. İktisat bilimi de zaten bu ikisi arasındaki dengeyi kurmak üzere ortaya çıkmıştır.

Diğer taraftan, insanlık hep daha fazlasını istemeseydi, bugünkü medeniyet düzeyine erişememiş ilkel insanlar olarak kalırdı. Bir başka deyişle “tabiat, servetlerini verirken kısıkanç davranmasaydı, medeniyet dediğimiz şey asla ortaya çıkmazdı.”²⁰

İnsanların istek ve ihtiyaçları beraberinde tüketim kavramını da ortaya çıkarmıştır. İnsanlar, en temel ihtiyaçları göz önüne alındığında dahi hayatta kalabilmek için mal ve hizmet satın almak, bunun için de iktisadi faaliyette bulunmak zorundadırlar.

François Quesnay, “*Tableau Economique*” adlı eserinde üç farklı sınıfa (çiftçiler, toprak sahipleri, tüccarlar ve serbest meslek sahipleri) ayırdığı toplumda gelirin sınıflar arasında nasıl dolaştığının izahını yapmıştır.²¹

Quesnay’ın “Ekonomi Tablosu”ndan yola çıkılarak, devletin ve dış ekonomik ilişkilerin yer almadığı “Gelir ve Harcama Akım Tablosu”na ulaşıldığında bir tarafta tüketimde bulunmak üzere mal ve hizmet satın alan insanlar, diğer tarafta bu mal ve hizmetleri üreten firmaların olduğu iki kesimli bir ekonomi modelinde, gelir ve harcama akım tablosu, taraflar arasındaki bu ilişkiyi en basit haliyle ortaya koymaktadır.

Gelir ve harcama kavramları bir madalyonun iki yüzü gibi düşünülebilir. Bir yüzünde gelir olarak ne görülüyorsa, öbür yüzünde de harcama olarak aynı şey görülecektir.²²

²⁰ Connell, a.g.e., s.75.

²¹ A.e., s.219.

²² Sabri F. Ülgener, *Milli Gelir İstihdam ve İktisadi Büyüme*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1986, s.155.

Şekil 1: Gelir ve Harcama Akım Tablosu I

Ekonominin yalnızca hane halkları ve firmalar olmak üzere iki kesimden oluştuğu varsayımından hareket edilirse şu sonuca ulaşılır: Hane halkları sahip oldukları üretim faktörlerini üretimi gerçekleştirmek üzere firmalara arz eder ve karşılığında faktörler gelirleri elde ederler; firmalar da bu üretim faktörlerini kullanarak üretimi gerçekleştirirler ve bu üretimi de hane halklarına satarak karşılığında onlar da gelir elde ederler (Şekil 1).

Hane halklarının gelirlerinin tamamını harcadığının varsayıldığı Şekil 1’de gizlenmiş iki özdeşlik bulunmaktadır.²³ Birincisi, hane halklarının eline geçen parasal gelirler, firmaların hasılasının değerine eşittir. İkincisi, firmaların hasılası ise, hane halklarının harcamalarına eşittir.

Hane halklarının üretim faktörleri arzı sonucu elde etmiş oldukları gelirlerin tamamını harcayarak bir anlamda tek bir alternatiflerinin olduğu söylenmiş oldu. Aslında bir alternatifleri daha vardır ki, o da elde ettikleri gelirin bir kısmını harcamamaları, yani tasarruf etmeleridir.

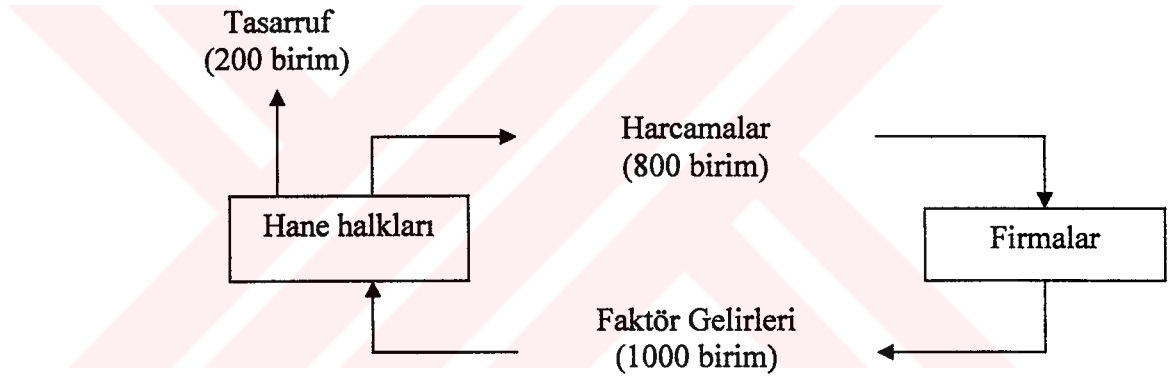
Hane halklarının gelirlerinin tamamının harcanmadığı böyle bir durum (Şekil 2) aşağıda yer almaktadır. Hane halkları tüm gelirlerini harcamadıklarında,

²³ Eugene A. Diulio, **Makroekonomi**, Çev. Ahmet Y. Gökdere, Gözden Geçirilmiş 3. bsk., İstanbul, Schaum’s Outline Series, Evrim Basım-Yayın-Dağıtım, 1988, s.10.

yaratılmasına yardım ettikleri hasılanın tamamını satın almıyorlar demektir.²⁴ Yani bir tasarruf sızıntısı vardır. Böyle bir sızıntı da firmaların ellerinde satılamayan malların kalmasına, stokların oluşmasına, böylelikle de firmaların bir sonraki dönemde üretimlerini düşürmesine, nihayetinde üretim ve gelir azalışına yol açacaktır.

Aşağıda Şekil 2’de görüldüğü gibi hane halkları elde ettikleri 1000 birimlik gelirin 200 birimini harcamayarak bu tutarın ekonomiye geri dönüşüne izin vermemişler, böylelikle de gelir-harcama akımından 200 birimlik bir sızıntıya sebep olmuşlardır.

Şekil 2: Gelir ve Harcama Akım Tablosu II

Hane halkları tarafından elde edilen fakat tasarruf edildiği için firmalara geri dönmeyen (harcanmayan) gelir, yani sızıntı, yatırım yapılmak üzere ekonomiye (firmalara) aktarılırsa aynı gelir düzeyi korunmuş olacaktır. Tasarruf sızıntısının gelir düzeyinde yarattığı daralma, bu sızıntının yatırımla ikamesi sonucu ortadan kalkacaktır. Bu anlamda yatırım harcamalarından, gelir-harcama akım tablosuna yeniden dönen tasarruflar olarak söz edilebilir.²⁵

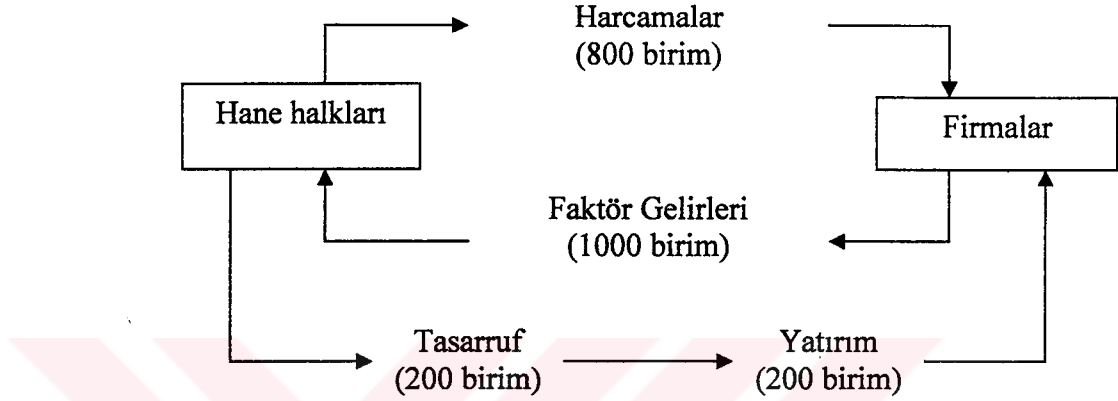
Aşağıda Şekil 3’te hane halkları elde ettikleri 1000 birimlik gelirin 200 birimini harcamayarak tasarrufta bulunmuşlar, bu 200 birimlik sızıntı niteliğindeki tasarruflar

²⁴ Diulio, a.g.e., s.16.

²⁵ Dominick Salvatore, Eugene A. Diulio, *İktisat*, Yayına Hazırlayan: Cem Alpar, Gözden Geçirilmiş 5. bsk., Schaum’s Outline Series, İstanbul, Evrim Basım-Yayın-Dağıtım, 1988, s.56.

da kendisine eşit miktardaki yatırıma dönüştüğünden gelir düzeyinde herhangi bir değişiklik olmamıştır. Bir anlamda tasarrufların ekonomide yarattığı boşluk yatırımla doldurulmuştur.²⁶

Şekil 3: Gelir ve Harcama Akım Tablosu III

Klasik Analiz, Say Yasası'nın ışığında insanların, mal ve hizmet elde etme yani tüketme isteği ile çalışacağını söyler. Bu istekte olan insanlar, faiz oranlarına bakarak tasarruf yapma isteği duyacaklar ve bu tasarruflarla da gelecekte daha çok tüketme imkanı yakalamış olacaklardır.

Günümüzde insanların iki ya da üç sınırlı amaç doğrultusunda mal satın aldıkları belirlenmiştir. Bunlar;²⁷

- maddi refah (beslenme, giyinme ve barınma),
- psişik refah (zihinsel gevşeme ve eğlence) ve
- rekabetçi gösteriştir.

²⁶ Diulio, a.g.e., s.16.

²⁷ Douglas, Isherwood, a.g.e., s.8.

Böyle kategorik bir ayırım yapılarak tüketicilerin belirli mallara arzu duyduğu tespit edilse de, tüketicilerin bu mallara olan arzusunun nasıl arttığı ya da değiştiği konusunda hiçbir şey söylenememektedir.²⁸

Tasarruf kavramı, tüketim kavramı ile yakından ilgilidir. Birbirinin tamamlayıcısı olan bu kavramlardan tasarrufu anlamak için tüketime de değinmek yerinde olacaktır.

Türkiye'nin ilk liberal iktisatçılarından sayılabilecek maliye nazırlığı da yapmış olan Mehmed Cavid Bey, "İktisad İlmi" isimli eserinde tasarrufun önemine değindikten sonra tüketimin de ihmal edilmemesi gerektiğini özellikle vurgulamaktadır:²⁹

"... tasarruf beğenilmişse de üretimin tek gayesinin tüketim olduğu unutulmamalıdır. Bütün hayati ihtiyaçlar ve zevkler tasarrufa feda edilmemelidir.

"... hayatın ve üretimin gayesi tasarruf değildir. İnsan tasarruf yapmalı; fakat ihtiyaçlarını aldıktan sonra, daha yüksek bir hayat seviyesine çıkmak amacını da takip etmelidir. İhtiyaçların çeşitlenmesi ve genişlemesi medeniyetin başlıca imaretlerindendir. En fazla ilerlemeye kabiliyeti olan ülkeler, geniş ihtiyaçlara sahip bulunanlardır."

Bir taraftan her ne sebeple olursa olsun daha fazla mal ve hizmet tüketmek için koşuştururken, aslında diğer taraftan da fakirliğimizin gerçek ölçüsünün bir fikre göre yeterli yiyeceğe sahip olup olmamak değil, toplumsal katılım yani modern toplumla olan bağlarımızdır.³⁰

*"...istediği kadar çok koyun ve sığıra sahip olan bir kabile mensubu kendini fakir hissetmez. Elektrikten ve hava taşımacılığından yoksun olabilir, ama bundan ne çıkar? Bildiği evrende, eğer gerekli tüm bilgilere ulaşabilmişse ve kendi görüşlerini yayabiliyorsa fakir değildir."*³¹

²⁸ James S. Duesenberry, *Income, Saving and The Theory of Consumer Behavior*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1952, p.19.

²⁹ Mehmed Cavid Bey, *İktisad İlmi*, Osmanlıca'dan Çev. Sema Alpın Çakmak, Sadeleştiren: Orhan Çakmak, İstanbul, Liberte Yayınları, 2001, s.295.

³⁰ Douglas, Isherwood, a.g.e., s.14.

³¹ A.e.

Tüketim ile ilgili bu açıklamalardan sonra halkın gelirini, tüketim ve tasarruf arasında nasıl dağıttığına bakılırsa bunun izahını Keynes, esasında bir alışkanlık ve ihtiyaç meselesi olduğunu söyleyerek şu şekilde yapmıştır:³²

“Halk, belirli bir yaşam seviyesine erişir ve bu seviyeyi muhafaza etmek için gerekli olan parayı harcar. Gelirinden artakalanı -eğer geriye bir şey kalmışsa- faiz nispetlerini düşünmeksizin tasarrufa ayırır.”

Oysa Klasik Analiz’e göre halk, tüketim ve tasarruf arasındaki tercihini piyasadaki faiz oranına bakarak yapmakta, gelirin tüketim ve tasarruf arasındaki paylaşımını ise faiz oranı belirlemektedir.

Keynes tasarruf eden kesimleri belirtirken, fakirlerin kazandıklarının çoğunu harcadıkları için ya çok az ya da hiç para biriktiremeyeceklerini, zenginlerin ise daha çok tasarruf yapabileceklerini söylemiştir.³³

Zenginlerin fakirlerden daha çok tasarruf yaptıkları bir gerçektir. Ancak şu da var ki milli gelir gerçekten eşit dağıtılmış olsa, kimse çok fazla tasarruf edebilecek kadar zengin olmayacaktı. Bunun aksine milli gelir dağılımının eşitsiz olması, zenginlerin önemli bir ölçüde tasarruf yapmalarına, buna karşılık fakirlerin ise eksi (-) tasarruf yapmalarına neden olacaktır.³⁴

Eksi tasarruf (dissaving), tasarrufun tam tersi olup, kazanılmış gelirden daha fazlasının tüketime gitmesi sonucu tasarrufların çözümlmesidir.

Keynes daha çok zenginlerin tasarruf yaptıklarını söylerken Samuelson, “ilkel bir köylü için hem tasarruf ve yatırım aynı şeylerdir, hem de tasarruf ve yatırıma sevk eden sebepler aynıdır. Şimdiki tüketimden sakınmanın (tasarruf) sebebi... yatırımdır.

³² George Soule, Gerson Antell, **Herkes İçin Ekonomi**, Çev. Nejat Muallimoğlu, Genişletilmiş 2. bsk., İstanbul, y.y., 1992, s.137.

³³ Soule, Antell, a.g.e., s.138.

³⁴ Stewart, a.g.e., s.76-77.

Eğer bir yatırım fırsatı olmasaydı, tasarruf etmek aklından bile geçmeyecekti, tasarruf isteği olsaydı bile tasarruf etmek için bir yol bulamayacaktı”³⁵ demektedir.

Charles Gide, genel olarak kimler tasarruf etmelidir sorusunun cevabını, “fakirler tasarruf etmeli, zenginler harcamalıdır”³⁶ şeklinde vererek Keynes’in söylediğinin tam tersini söylemektedir.

1.1.2. Tasarrufun Tanımı

Adam Smith tasarrufun tanımından önce tüketim kavramına değinmiş daha sonra tasarrufun tanımını yapmıştır.³⁷

“ ... kişiyi harcama yapmaya kışkırtan neden, o yaşanan andaki eğlenceye beslenen tutkudur; bu tutku, bazen şiddetli ve yatıştırılması çok güç olsa bile, genellikle o ana özgüdür ve geçicidir.

“Oysa arttırmayı (tasarrufu) teşvik eden neden, durumumuzu iyileştirme isteğidir; bu, genellikle sakın ve tutkudan uzak bir istek olmakla birlikte, bizimle birlikte doğar ve mezara kadar peşimizi bırakmaz.”

Adam Smith’e göre tasarruf, insanların koşullarını düzeltmek için düşündükleri ve ilk akla gelen yoldur. Adam Smith, koşulları düzeltmenin yolunun her yıl düzenli olarak para biriktirmek olduğunu, böylelikle de servet artışının sağlanacağını söylemektedir. Adam Smith’e göre tasarruf, servet demektir.³⁸

Adam Smith, kişi ve ulus zenginliğini eşdeğer tutarak, zenginliğin devamı için harcamaların dayanıklı mallara yapılmasını istemektedir. Çünkü en azından tüketilip bitmemekte ve daha sonra satılıp paraya çevrilme olanağı bulunmaktadır.³⁹

³⁵ Paul A. Samuelson, *İktisat*, Çev. Demir Demirgil, 6. ve 8. Baskılardan çeviri, İstanbul, Mentek Kitabevi, 1980, s.234.

³⁶ Sait Emin Özbek, *Mektep Tasarrufu*, İstanbul, Rıza Coşkun Basımevi, 1939, s.46.

³⁷ Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*, Çev. Ayşe Yunus, Mehmet Bakırcı, 2. bsk., İstanbul, Alan Yayıncılık, 1997, s.280.

³⁸ A.e.

³⁹ A.e., s.284.

Keynes, “tüketim için yapılan harcamanın üstünde kalan gelir fazlasına tasarruf denilmesinde, bildiğime göre, herkes anlaşılmaktadır”⁴⁰ diyerek tasarrufun tanımını yapmaktadır.

Keynes’e göre “tasarruf gerçekte kalıntıdan (bakiye-artık) başka bir şey değildir.”⁴¹ Keynes, bireysel tüketicilerin tasarruf tutarı ile bireysel girişimcilerin yatırım tutarlarının her birinin, tüketim üzerindeki gelir fazlasına eşit olduğundan dolayı, zorunlu olarak birbirlerine eşit olacağını söylemektedir.⁴²

Keynes’e göre “toplam gelir” ve “toplam tasarruf” tutarları, bireylerin tüketimde bulunma ya da bulunmama, yatırımda bulunma ya da bulunmamadaki serbest tercihlerinin sonuçlarıdır.⁴³

Dolayısıyla da Keynes, yukarıdaki izaha uygun olarak, yani tasarrufu bir bakiye olarak kabul edince, tasarruf eğiliminin yerine tüketim eğilimini inceleme gereğini duymuştur.⁴⁴

“Keynes’e göre tasarruf bugünkü tüketimi azalttığı gibi, belirli bir dönem sonunda, belirli bir malın tüketimini arttıracığı manasına da gelmez.”⁴⁵

“Yani tasarruf, klasiklerin farz ettikleri gibi bugünkü tüketim talebinin, gelecekteki tüketim talebi ile ikamesi değildir.”⁴⁶

Keynes, Klasik görüşün servet temin etme arzusunun, yatırım talebi ile aynı şey olduğunun sanılmasını, yani servet artışının yatırım arzusunun artması demek olduğu kanaatinin saçma olduğunu düşünür.⁴⁷

F. Divisia’ya göre tasarrufun esas amacı bir kıymeti tüketimden korumak değil, daha faydalı ve verimli bir tüketimi daha az faydalı veya faydasız tüketim yerine

⁴⁰ John Maynard Keynes, *İstihdam Faiz ve Para Genel Teorisi*, Çev. Asım Baltacıgil, İstanbul, Minnetoğlu Yayınları, 1980, s.77.

⁴¹ Keynes, a.g.e., s.64.

⁴² A.e., s.63.

⁴³ A.e., s.65.

⁴⁴ A.e.

⁴⁵ Vural Savaş, *Keynes’in Genel Teorisi*, Eskişehir, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 1963, s.122.

⁴⁶ A.e.

⁴⁷ A.e., s.123.

koymaktır. Dolayısıyla tasarruf, tüketimlerin fayda derecelerine göre sıralanmasıdır.⁴⁸

Leon Walras'a göre tasarruf, "gelirin tüketimi ile sermayelerin sigorta ve amortisman bedelleri arasındaki olumlu farktır."⁴⁹ Walras'a göre bu fark da zaten yeni üretim araçlarının yaratılmasına sebep olur.⁵⁰

P. A. Samuelson, insanların gelecekte daha büyük bir tüketimde bulunabilmek için bugünkü tüketimden vazgeçtiğini ve tasarrufta bulunduğunu söyleyerek, tasarruf miktarının, "safı reel gelir ile tüketim arasındaki farktan ibaret" olduğunu belirtmiştir.⁵¹

Duesenberry'e göre tüketiciler, daha çok harcamaları yönünden toplumdan bir baskı gördükleri için; geliri yüksek insanlar bu baskıyı karşılayabilecek gelire sahip olduklarından tasarruf için bir bakiyeye sahip olacaklar, geliri düşük olanlar ise toplumun tüketme yönündeki taleplerini karşılamakta zorlanacak ve tasarruf yapamayacaktır. Dolayısıyla Duesenberry tasarrufu bir bakiye olarak görmektedir.⁵² Bu durumda ne zaman tüketim ihtiyacı giderilirse, o zaman tasarruf kararı alınabilir.

Friedman, tasarrufun geleceğe yönelik bir önlem olduğunu, bakiye olmadığını varsaymaktadır. Ona göre insanların belirli bir hayat planları vardır ve gelirlerine göre bu planı gerçekleştirmek için tasarruf yaparlar.⁵³

Fransız iktisatçı Charles Gide tasarrufu, ertelenmiş tüketim olarak tarif etmiştir.⁵⁴

⁴⁸ Özbek, a.g.e., s.19.

⁴⁹ A.e., s.20.

⁵⁰ A.e.

⁵¹ Samuelson, a.g.e., s.234.

⁵² Douglas, Isherweed, a.g.e., s.62.

⁵³ A.e., s.65.

⁵⁴ Ahmet Kılıçbay, "Tasarruf ve Yatırımın Mahiyeti ve Tarifi", Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1952, s.1.

Pigou'ya göre "tasarruf, sadece faiz haddi ile gelir seviyesinin değil, aynı zamanda halkın elinde bulunan nakit depolarının (para+devlet tahvilleri) satın alma gücünün (reel değerinin) de fonksiyonudur."⁵⁵

Sait Emin Özbek "*Tasarruf*" isimli kitabında diğer bazı ünlü iktisatçıların tasarruf tanımını vermektedir:⁵⁶

- John Stuart Mill'e göre tasarruf: "...müstakbel bir mal için şimdiki tüketimden vazgeçme."
- John Babtiste Say'e göre tasarruf: "tüketimde kullanılmak üzere ayrılan ürün."
- Truchy'e göre tasarruf: "tüketimden cimrilik."
- C. Perrou'ya göre tasarruf: "asıl şahsi tüketim ve masraftan belirli bir kısım serveti üretime tahsis için ayırmaktır."

Charles Rist tasarrufu "ihtiyat tasarrufu" ve "yaratıcı tasarruf" olmak üzere ikiye ayırmıştır.⁵⁷

Erdoğan Alkin tasarrufu, "gelirden tüketim harcamaları için kullanılmayıp arta kalan kısım"⁵⁸ olarak tanımlarken; Besim Üstünel de benzer şekilde bir tasarruf tarifinde bulunmuştur: "Tasarruf denince gelirin tüketim amacıyla kullanılmayan kısmı anlaşılmalıdır."⁵⁹

⁵⁵ Ahmet Kılıçbay, *İktisadın Prensipleri*, İ.Ü. Yayın No: 1918, İktisat Fakültesi Yayın No: 327, İstanbul, 1974, s.304-305.

⁵⁶ Sait Emin Özbek, *Tasarruf*, Ankara, Aydınlık Basımevi, 1937, s.13-17.

⁵⁷ A.e., s.41.

⁵⁸ Erdoğan Alkin, *İktisat*, İstanbul, Filiz Kitabevi, t.y., s.165.

⁵⁹ Besim E. Üstünel, *Ekonominin Temelleri*, 4. bs., Ankara, y.y., 1983, s.42.

Feridun Ergin'in tasarruf tanımı ise iki farklı şekildedir:⁶⁰

- “Gerçek veya tüzel kişilerin ellerindeki iktisadi kıymetlerden daha tatminkar bir şekilde faydalanacaklarını hesaplayarak tüketimden vazgeçmelerine tasarruf denilmektedir.
- “Tasarruf, iktisadi faaliyet neticesinde yaratılan kıymetlerin tüketilmeyen kısmıdır.”

Feridun Ergin, piyasa şartlarında tasarruf hareketinin sonucunu, “...tüketim semeresini teşkil eden mallardan ve paradan bir miktarının sermaye stokuna ilavesidir” şeklinde izah etmektedir.⁶¹

Asaf Savaş Akat'ın tasarruf tanımı, bireylerin gelecek hakkındaki endişelerinden doğmaktadır.⁶²

“...tasarruf, aslında, somut zamanda yaşayan bireylerin yarın hakkındaki bilgisizlikleri yani geleceğin belirsizliği karşısında aldıkları tedbirdir.”

Asaf Savaş Akat, tasarrufların depolanacağı ve zaman içinde değeri değişmeyen bir mal ya da araç yoksa faiz haddinin negatif olmasına rağmen pozitif tasarruf olabileceğini⁶³ aşağıdaki örnekle izah etmiştir.

Paranın olmadığı ve tüm malların bozulabilir cinsten olduğu bir ekonomide, tasarruf yapanların tasarruflarını saklayacakları bir mal olmadığından, tasarruflarını negatif bir faiz haddi ile borç vermeleri yani kendilerine 1 yıl sonra 90 kg domates geri ödemeyi vadeden birine bugün 100 kg domates teslim etmeleri mümkündür.⁶⁴

Abba P. Lerner, tasarruf tanımını aşağıda yaptığı şekliyle beş ayrı sınıflandırmaya tabi tutmuştur:⁶⁵

⁶⁰ Feridun Ergin, *İktisat*, Gözden Geçirilmiş 4. bsk., İstanbul, Hamle Matbaası, 1964, s.266.

⁶¹ A.e.

⁶² Asaf Savaş Akat, *İktisadi Analiz*, İ.Ü. Yayın No: 2573, İktisat Fakültesi Yayın No: 467, İstanbul, 1980, s.170.

⁶³ A.e.

⁶⁴ A.e.

⁶⁵ Abba P. Lerner, “Saving and Investment: Definitions, Assumptions, Objectives”, *Essays in Economic Analysis*, London Macmillan&Co. Ltd., 1953, p.306-307.

- Keynes'in "*General Theory of Employment, Interest and Money*" adlı kitabındaki tasarruf tarifi: Tasarruf, belirli bir dönemde kazanılmış olan gelirden yine aynı dönemde yapılan tüketim harcamasının çıkılması sonucu geri kalan kısımdır.
- Yine Keynes'in "*Treatise on Money*" adlı eserindeki tanım: Tasarruf, normal gelirden tüketim harcamalarını çıkıttıktan sonra geri kalan kısımdır.
- Robertson'un tarifinde tasarruf; dün kazanılan gelirden (bugün yerine), yani bugün kullanılabilir olan (disposable income) gelirden, bugünün tüketim harcamaları çıkarıldıktan sonra kalan kısımdır.
- İsveçli iktisatçıların Ohlin, Lundberg ve özellikle Myrdal'ın tasarruf tarifi ise şöyledir: Tasarruf umulan veya dönembaşı (ex-ante) tasarruftur. Bu iktisatçılar aynı şekilde yatırımı da umulan veya dönembaşı (ex-ante) olarak ele almışlardır. Yine bu iktisatçılara göre tasarruf, bir günün başlangıcında gelir elde edenlerin umdukları gelirle tüketicilerin umdukları tüketim harcamaları arasındaki farka eşittir. Bu tanımda gün (zaman birimi), beklenen (umulan) tüketimle, daima fiili tüketime eşit olacak şekilde kısadır.
- Hawtrey'in tasarruf tarifi: Hawtrey öncelikle yatırımı, aktif veya istenilen (intended) yatırım olarak tarif etmiş, tasarrufun da tarifini aynı şekilde yapmıştır. Tasarruf, aktif veya istenilen tasarruftur.

Yukarıda beş maddede yapılan tasarruf tanımlarına ilişkin olarak Lerner, gelirin elde edilmesi ve harcanmasını eş zamanlı olarak kabul etmiştir (gelirin elde edilmesi ve harcanması arasında zaman farkı yoktur). Ancak Robertson'un ileri sürdüğü gelirin elde edilmesi ve harcanması arasındaki zaman farkını da (time-lag) göz ardı etmemiştir.⁶⁶

⁶⁶ Lerner, a.g.m., p.309.

Son dönemlerde Walter C. Neale ve L. Randall Wray'ın makaleleri tasarruf tanımına farklı bakış açıları getirmiştir.

Walter C. Neale, tasarruf-yatırım ilişkisini Klasik ve Keynesyen Analiz çerçevesinde şu şekilde özetlemiştir:

Klasik Analiz'e göre, "tasarruf yapıyorum, öyleyse birileri yatırım yapıyor" önermesinden yola çıkarak, "önce birileri tasarruf yapar, sonra birileri yatırım yapar" önermesine ulaşılır. Bu da yatırım için tasarrufun gerekli olduğunu söyler.⁶⁷

Keynesyen Analiz ise, "birileri yatırım yapıyor, öyleyse ben tasarruf yapıyorum" önermesinden "yatırım, kendi tasarrufunu oluşturur" önermesine ulaşır.⁶⁸

Walter C. Neale tasarruf tanımlarını ise iki farklı gruba ayırmıştı: Keynes'in "gelirin tüketimden artan kısmı" olarak yaptığı tanım ve L. Randall Wray'ın Kenneth Boulding'in "bilanço yaklaşımı"nı takip ettiği "Wray-Boulding" tanımı: Tasarruf, "tüketilmemiş üretimdir... ki bu toplam varlıklara net ilave olarak tanımlanır."⁶⁹

Kenneth Boulding'in "bilanço yaklaşımı"nda tasarruflar, gelirden giderlerin çıkarılması veya üretimden daha az tüketim olarak tanımlanır ve bu da toplam varlıklara olan net ilavelere eşittir.⁷⁰

Boulding'e göre tasarruflar, üretimin artması veya tüketimin azalması ile yükselebilecektir.⁷¹

⁶⁷ Walter C. Neale, "Who Saves? The Rich, The Penniless, and Everyone Else", *Journal of Economic Issues*, 25 December, 1991, p.1161.

⁶⁸ A.y.

⁶⁹ A.g.m., p.1162.

⁷⁰ L. Randall Wray, "Boulding's Balloons: A Contribution to Monetary Theory", *Journal of Economic Issues*, Vol. XXIV, No: 4, 25 March, 1991, p.10.

⁷¹ A.g.m., p.10.

Neale, “Wray-Boulding” tanımından yola çıkarak, “aslında en büyük tasarrufçular yoksullar olmalı; çünkü onlar pek çok orta gelirliden ve zenginden çok daha az harcar” eleştirisinde bulunmuştur.⁷²

Neale’a karşılık Wray, tasarrufun incelenmesinde “gelir akışı yaklaşımı” ve “mal stok yaklaşımı” olmak üzere iki yaklaşımdan yola çıkmaktadır.⁷³

Gelir akışı yaklaşımında tasarruf, gelirin tüketim mallarına harcanmayan bölümü olarak tanımlanır. Gelir parasal akım olarak tanımlandığında, tasarruf da o süre içinde satın alınmış tüketici ürünleri akışı için harcanmamış artık gelir olarak tanımlanmaktadır.⁷⁴

Diğer yaklaşım olan mal stok yaklaşımı ise, mal birikimi olarak tanımlanır. Bu yaklaşım da iki yöntemi içermektedir: “Keynesyen” ve “Boulding”.⁷⁵

Keynesyen metotta mallar tasarruf akışlarının dışında birikir ve Keynesyen mal-stok metodu, tüketilmeyen gelirin nasıl kullanıldığını ölçer.⁷⁶

Wray, Boulding tasarrufunun sadece birinin mal stoku arttığında ortaya çıkacağını söyleyerek, Neale’ın “en büyük tasarrufçular en yoksul olanlardır; çünkü onlar herkesten daha az tüketirler” sözlerine karşılık olarak da; “Neale bu düşüncesinde daha ileri gitmeliydi ve şöyle söylemeliydi” demiştir: “En büyük tasarrufçular ölümlerdir; çünkü onlar en yoksuldan bile daha az tüketirler! Gerçekte ölümler tüketmez, tüketilirler.”⁷⁷

Wray, Boulding tasarrufunun yine sadece birinin bir diğerinin mallarını tüketmemesini gerektirmeyeceğini, bunun yanında birinin de tüketilmemiş malları

⁷² Neale, a.g.m., p.1162.

⁷³ L. Randall Wray, “What is Saving, and Who Gets The Credit (Blame)?”, *Journal of Economic Issues*, 25 March, 1991, p.257.

⁷⁴ A.y.

⁷⁵ A.g.m., p.258.

⁷⁶ A.y.

⁷⁷ Wray, “What is Saving, and Who Gets The Credit (Blame)?”, p.259.

elde etmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Boulding tanımı, normal günlük hayattaki doyumun tüketimle değil (bu, birinin mallarını yok etmek demektir), birikimle (bu malları korumak ve arttırmak) yaşanacağını vurgulamaktadır.⁷⁸

Wray, hasadın bir bölümünü tüketmeyip, gelecek sezonki üretimini arttıran çiftçinin Boulding tasarrufu yaptığını belirterek; genellikle parasal olmayan ekonomilerde ortaya çıkan Boulding tasarruflarının böylelikle gelir akışı ve Keynesyen mal stok tanımından ayrıştığını söyler.⁷⁹

Son olarak tasarruf kavramı ile tasarruf yapma eyleminin farklı anlamlar taşımakta olduğu belirtilmelidir. Tasarruf yapma eylemi, insanların gelirlerinin tamamını harcamayarak bir kısmını tutmaları; tasarruf kavramı da insanların kazançları üzerinden ayırarak biriktirdikleri bölüm olarak tanımlanabilir.⁸⁰

1.1.3. Tasarrufun Önemi

Her insanı tasarruf yapmaya iten farklı nedenler de olsa, insanlar tasarruf yapmanın önemi ve erdemi üzerinde hemfikirdir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, tasarruf yapmanın iyi bir davranış olduğu vurgusu, hayatın her alanında göze çarpmaktadır.

Medeniyet, insanlığın sahip olduğu ile yetinmeyip daha fazlasını istemesi ile ilerlese de; günümüzde daha fazla tüketmek bir anlamda medeniyetin bir göstergesi olsa da, sonuçta insanlar gelecek kaygısı, emeklilik, işsizlik, acil durumlar, eğitim gibi çeşitli sebeplerden dolayı tasarruf yapmaktadırlar.

Tasarruf bireyler için önemli olduğu kadar, toplumlar için de bir o kadar önemlidir. Adam Smith bu durumu şu şekilde izah etmiştir:⁸¹

⁷⁸ Wray, "What is Saving, and Who Gets The Credit (Blame)?", p.259.

⁷⁹ A.g.m., p.261.

⁸⁰ Özbek, *Mektep Tasarrufu*, s.44.

⁸¹ Smith, a.g.e., s.277.

Bireyler, daha çok tasarruf yapmak suretiyle bunu sermayelerine ekleyecek, böylece ya daha çok kişi çalıştırarak geçimlerine katkıda bulunacak ya da bu tasarrufu başkasına ödünç vererek o kişinin böyle davranmasını mümkün kılacaktır. Herkes bu şekilde gelirlerinden tasarruf yaparak büyürse, bu kişilerin toplamı olan toplumun sermayesi de çoğalacaktır. Ancak çalışma sonucu kazanç ne olursa olsun eğer tutumluluk sayesinde biriktirilmezse, sermaye de hiçbir zaman büyümeyecektir.

Adam Smith, müsrif kişilerin hem kendilerini hem de ülkelerini yoksullaştıracığını bu yüzden müsrif kişilerin halk düşmanı, tutumlu kişilerin ise topluma yararlı kişiler olduğunu savunmuştur.⁸²

Mehmed Cavid Bey, tasarrufun hem birey hem de millet açısından önemi ve gereğini şu şekilde ifade etmektedir:⁸³

“Bugün çalışıp kazanmaya gücü yetenler, yarın bu iktidarlarını koruyabileceklerine emin olmadıklarından, şimdiki çalışmalarının temin ettiği neticelerin bir kısmını saklamaya mecburdurlar. Keza, hiç kimse hayatından emin olmadığından, her fert vefat ettiğinden, ailesinin sıkıntı ve ıstırap içinde kalmaması için kazancının bir kısmını tasarrufa mecburdur. Şahsi tasarruflar sayesinde bir milletin serveti artacağından ve her birimiz mensup olduğumuz milletin bir çok hizmetlerinden ve halka ait eserlerinden istifade ettiğimiz yönüyle bunların artış miktarına hizmet etmek de bize ait zimmetimiz olduğundan bu da tasarrufu, toplumsal vazife mertebesine yükseltir.”

Her ne kadar daha çok tasarruf, daha çok yatırım ve daha çok iş imkanı ve zenginlik demekse de; Keynes bunun her zaman böyle sürmeyeceğini, ekonomi çok gelişmiş bir hale gelince yani birikmiş sermaye büyük miktarlara ulaşmış bir sürü fabrika ve donanım olduğunda, mevcuda ekleme yapmanın lüzumsuz olacağını, böyle bir durum sonucunda daha çok tasarrufun daha çok işsizlik anlamına da gelebileceğini söylemektedir.⁸⁴

Bu anlamda farklı ekonomik dönemlerde tasarruf ve tüketime farklı önemlerin atfedilmesine yol açacaktır. Tıpkı 1929 Büyük Dünya Bunalımı ile birlikte tüketimin ön plana çıkması, buhranın temel sebebinin efektif talep noksanından

⁸² Smith, a.g.e., s.279.

⁸³ Cavid Bey, a.g.e., s.293.

⁸⁴ Stewart, a.g.e., s.123-125.

kaynaklandığını Keynes'in ortaya koyması gibi. Bu dönemde halkın mal ve hizmetlere yeteri kadar harcama yapmadığının tespit edilmesi, yani bir anlamda tüketim noksanı sorununun ortaya çıkması, o dönemde tüketimi artıracak çarelerin de aranmasına sebep olmuştur.

Tasarrufların bir ülke açısından önemi, bir ülkenin kalkınmasının temelinde sermaye birikiminin, sermaye birikiminin temelinde ise tasarrufların yatmasından kaynaklanmaktadır. Her ne kadar teknolojik ilerlemeler, girişimci ve işçilerin eğitimi, sosyal, siyasi, dini, kültürel çevre de bir ülkenin kalkınmasında etkili ise de tüm bu olguların kalkınmayı desteklemeleri, yine kalkınmanın can damarı olan sermaye birikimine bağlıdır.⁸⁵

Bu durum Adam Smith'in söylemi ile belirtilirse; tasarruf sermayeyi arttıran temel sebep iken, israf da sermayenin eksilmesine yol açmaktadır.⁸⁶

1.1.4. Tasarruflarla İlişkisi Yönünden Yatırım ve Sermaye Kavramları

Tasarrufların yatırıma dönüşerek sermaye birikimini sağlanması ve dolayısıyla kalkınmanın temelini oluşturması hususunda yatırım, sermaye ve sermaye birikimi gibi kavramları açıklamaya geçmeden önce, kalkınma ve büyüme kavramlarının hangi anlamda ve amaçla kullanıldığını belirtmek ve arkasından yatırım, sermaye ve sermaye birikimi kavramlarına değinmek yerinde olacaktır.

Az gelişmiş ülkeler için kullanılan kalkınma kavramı, sadece ekonomik anlamlar içermeyip (dolayısıyla sanayileşme kavramı ile kalkınma kavramı da aynı şeyi ifade etmemektedir) toplumsal, kültürel, siyasal bir çok unsuru da içinde barındıran ve en genel ifade ile yapısal ve toplumsal değişmeyi içeren bir kavramken, genellikle gelişmiş ülkeler için kullanılan büyüme kavramı ise milli gelir (üretim) artışını ifade etmektedir.

⁸⁵ Vural Savaş, *İktisadi Kalkınma*, 1. Fasikül, 5. bsk., Eskişehir, A.Ü. Yayınları No: 830, A.Ö.F. Yayınları No: 439, 1997, s.46.

⁸⁶ Smith, a.g.e., s.277.

Başlangıçta sermaye birikimi, bir ülkenin kalkınmasının temelini teşkil edecekken, daha sonra sermayeye yapılacak yeni ilaveler bu defa ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmiş bir ülkenin büyümesini sağlayacaktır. Yani sermaye birikimi, azgelişmiş bir ülke için kalkınma açısından, gelişmiş bir ülke içinse büyüme açısından önem taşımaktadır. Ama çoğunlukla sermaye birikimi, azgelişmiş ülkelerin kalkınması sorununda ortaya çıktığı için çalışmada konuya azgelişmiş ülkeler açısından yaklaşmış olunacaktır.

Hem gelişmiş-azgelişmiş ülke, hem de büyüme-kalkınma ayrımını netleştirecek ölçü aslında “işgücünün verimlilik düzeyidir.”

“Kalkınma tek anlamı ile işgücünün veriminin artmasıdır ve işgücünün veriminin artması hem kalkınmanın kendisidir ve hem de daha hızlı kalkınmanın nedenidir.”⁸⁷

Bu durumda, işgücünün verimlilik düzeyinin yüksek olduğu ülkeleri gelişmiş, düşük olduğu ülkeler azgelişmiş ülkeler olarak nitelendirilebilir.

Yatırım kavramı, sabit sermaye yatırımlarını ve stok değişmelerini kapsamaktadır. Sabit sermaye yatırımları, belli bir dönemde üretim araçlarına yapılan eklemeler olarak tanımlanır. Stok değişmeleri ise bir dönem içinde hammadde, yarı mamul ve mamul stoklarında meydana gelen değişmelerdir.⁸⁸

Gayri safi yatırım, bir dönemde mevcut sermaye stokuna yapılan ilavelerin, aşınma ve eskime payı indirilmeden bulunan değeri iken; net yatırım, gayri safi yatırımdan aşınma ve eskime paylarının çıkarılması ile bulunur. Sermaye stoku kavramı ise belirli bir tarihte mevcut sermaye mallarının aşınma ve eskime paylarının indirildikten sonraki değerleri toplamıdır.⁸⁹

Sermaye birikimi genel olarak, bir ülkede sermaye stokuna yapılan net ilaveler (yani yatırımlar) şeklinde tanımlanabilir. Dolayısıyla bir ülkenin sermaye stoku

⁸⁷ Yalçın Küçük, *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*, 2. bs., İstanbul, Bilim Yayınları: 15, 1975, s.44.

⁸⁸ *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, İstanbul, Akbank Kültür Yayını, Apa Ofset Basımevi, 1980, s.52.

⁸⁹ A.e., s.53.

yatırımlarla, yatırımlar da tasarruflarla genişleyecektir. Sermaye stoku ise genellikle fiziki sermaye olarak adlandırdığımız makine, bina, tesis gibi duran varlıkları içermektedir.

Sermaye genellikle, bütün maddi araçları kapsayan teknik sermaye, nakdi değerleri kapsayan hukuki sermaye ve mali sermaye olmak üzere üç şekilde tanımlanmaktadır.⁹⁰

Teknik sermayenin tanımı farklı iktisatçılar tarafından farklı şekillerde yapılmıştır.⁹¹

“Irwing Fisher ve Hicks’e göre sermaye, belirli bir andaki mevcut mal stokudur.

“Klasik İngiliz İktisatçıları Ricardo, Malthus ve Mill’e göre sermaye, üretilmiş üretim araçlarıdır.

“Avusturya Okulu kurucuları ise sermayeyi, emeğin verimini arttıracak her şey olarak tanımlar.”

Birleşmiş Milletler yatırımları, 1953, 1968 ve 1993 yıllarında Milli Hesaplar Sistemi (SNA) içinde tanımlamak suretiyle, dünya ölçeğinde istatistiklerin resmi olarak karşılaştırılabilir duruma gelmesini sağlamıştır.⁹²

“1993 BM Milli Hesaplar Sistemi ekonomik varlıkları, ‘mali ekonomik varlıklar’ ve ‘mali olmayan ekonomik varlıklar’ olarak ikiye ayırmıştır. Mali ekonomik varlıklar arasında bono, tahvil, hisse senedi, para işlevi gören altın, kasa-banka, avanslar ve alacaklar yer almaktadır. Bu kalemler arasında firma açısından yatırım niteliği bulunan (hisse senedi gibi) kalemler vardır. Mali harcamalar milli hesaplar açısından yatırım kavramının dışındadır. Çünkü bu tür harcamalar ülkenin mevcut sabit sermaye stokunda herhangi bir artışa yol açmamakta, sadece bu stok üzerindeki hakları ve bu hakların el değiştirmesini göstermektedir. Mali olmayan ekonomik varlıklar kendi içinde üretilmiş varlıklar ile üretilmemiş varlıklar olarak ikiye ayrılır. Üretilmemiş varlıklar kapsamına arazi, doğal olarak yetişmiş ormanlar ve maden yatakları girmektedir. Milli anlamda yatırım kavramı çerçevesinde yaklaşıldığında bu tür varlıklar yatırım kavramının dışındadır. 1993 SNA’nın üretilmiş mali olmayan ekonomik varlıklar tanımı, toplam yatırım tanımına karşılık gelmektedir. Bu kapsamda toplam yatırımlar üç ana başlık altında toplanır. Sabit sermaye yatırımları, stoklar ve kıymetler (valuables).”⁹³

⁹⁰ Özgüven, İktisat Bilimine Giriş, s.486.

⁹¹ A.e.

⁹² Rıdvan Karluk, “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Katkısı”, **Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye**, TCMB, Ankara, Şubat, 2001, (Çevrimiçi), <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kitap2/turkyabsermyat.doc>, 20.03.2004. s.98.

⁹³ A.g.m., s.98-99.

Bir malın sabit sermaye yatırımı olabilmesi için beş şart aranmaktadır:⁹⁴

- Mal, üretim sürecinde kullanılmalıdır. Stokta olan bir mal sabit sermaye olarak değerlendirilmez.
- Mal, bir yılı aşkın bir süre kullanılmalıdır.
- Mal, sürekli veya tekrarlı bir şekilde kullanılmalıdır.
- Malın kendisinin de üretilmiş olması gerekir. Arazi gibi üretilmemiş varlıkları edinmek için yapılan harcamalar yatırım değildir.
- Yukarıda sıralanan şartların tümünü taşısa bile, belirli bir bedelin altında harcama gerektiren mallar (bir adet masa) yatırım olarak değerlendirilmez.

Sabit sermaye yatırımları, inşaat ve makine-teçhizat yatırımları olarak ikiye ayrılmaktadır. İnşaat yatırımları arasında da konut, konut dışı binalar ve diğer inşaat yatırımları yer almaktadır. Diğer inşaat yatırımlarının önemli bir kısmını altyapı yatırımları (köprü, baraj, liman, yol vs.) oluşturmaktadır.⁹⁵

Sabit sermaye yatırımları 1993 Milli Hesaplar Sistemi'nde (SNA'da) dört ana başlık ayırımında belirtilmiştir.⁹⁶

- Maddi sabit varlıklar (unintangible fixed assets),
- Maddi olmayan sabit varlıklar (intangible fixed assets),
- Mevcut varlıklar üzerinde yapılan önemli iyileştirmeler (improvements),

⁹⁴ Karluk, a.g.m., s.99.

⁹⁵ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, s.55.

⁹⁶ Karluk, a.g.m., s.99-100.

- Üretilmiş varlıkların alışverişinde karşılaşılan maliyetler (transaction costs).

Türkiye’de kamu yatırımları ile ilgili kararların alındığı Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yatırımlar yedi farklı grupta ele alınmıştır. Bunlar; “etüd-proje yatırımları, yeni yatırımlar, idame ve yenileme yatırımları, tevsii yatırımları, tamamlama-darboğaz giderme yatırımları, modernizasyon-iyileştirme yatırımları ile araştırma ve geliştirme yatırımlarıdır.”⁹⁷

Asaf Savaş Akat, sermaye kavramını insan-doğa ve insan-insan ilişkilerinin dinamik bir ortamda kesiştikleri alan olarak tanımlar ve kapitalistlerin işçiler, diğer kapitalistler ve üretim araçları ile ilişkileri olmak üzere bu zorunlu ve üçlü ilişkinin sermaye birikiminin üç ögesini verdiğini söyler: ücretli emek, yeniden üretilen üretim araçları ve rekabet.⁹⁸

J. Robinson, sermaye birikimi kavramını kapitalistlerin yırtıcılık (animal spirits) dürtüsü ile şu şekilde açıklar:⁹⁹

“Firmaların kârlarını yeniden yatırarak büyüme azimleri, kapitalizmin ilk baştan itibaren temel özelliğidir; eğer bu azim olmasaydı, kapitalizm de hiçbir zaman varolmazdı.”

Sermaye birikiminin temelini tasarrufların oluşturduğunu söyleyenler çoğunlukta ise de bazı iktisatçılar sermaye birikimini iki üretim faktörüne, emek ve doğal kaynaklara bağlamaktadırlar. Diğer yandan bazı iktisatçılar da sermayeyi tasarrufların değil çalışmanın arttıracağı görüşündedirler. Bunun yanında tasarrufu sermayenin yerine emek ve doğal kaynaklara ilaveten üretim faktörleri olarak gören iktisatçılar da mevcuttur.¹⁰⁰

⁹⁷ Karluk, a.g.m., s.98.

⁹⁸ Akat, a.g.e., s.420.

⁹⁹ A.e., s.610.

¹⁰⁰ Özbek, Tasarruf, s.49.

Bir ekonominin belirli bir büyüme/kalkınma hızına ulaşması için milli gelirinin ne kadarını yatırımlara ayırması gerektiğini bize sermaye hasıla katsayısı göstermektedir. Örneğin bir ekonomi %5'lik bir büyüme/kalkınma hızını hedefliyor ve sermaye hasıla katsayısı da 3 ise, bu ekonominin %5'lik bir büyüme/kalkınma için gayri safi milli hasılasının %15'i oranında yatırım yapması gerekmektedir.

Bilindiği gibi geleneksel yaklaşım, ekonomik sorunların çözülmesinde piyasa ekonomisinin etkili olacağını söylemektedir. Daha sonra 1929 Dünya Bunalımı ile birlikte Keynes, devletin ekonomik hayata sorunları çözmek için müdahale etmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Kalkınma konusuna azgelişmiş ülkeler açısından bakılacak olursa; en başta W. W. Rostow, ülkelerin gelişmelerinin belirli bir sıra takip ettiğini, bu sırayı aynı zamanda tüm gelişmiş ülkelerin de takip ettiğini, dolayısıyla azgelişmiş ülkelerin de bu dönemlerden geçeceğini ve sonuçta piyasa ekonomisinin dinamizmi sayesinde gelişmenin tamamlanacağını söyler.¹⁰¹ Bu liberal bakış açısı, modern ve geleneksel kesim olmak üzere ikili ekonomik yapının olduğu, düşük tasarruf oranlarının ve kalkınma için gerekli iç dinamiklerden yoksun toplumsal özelliklerin sermaye birikimine engel olduğu sürecin, tıpkı diğer gelişmiş ülkelerin izlediği süreci takip ederek sonuçlanacağını ortaya koyar.

Azgelişmiş ekonomilerin sadece piyasa mekanizması sayesinde gelişme gösteremeyeceğini ve piyasaya müdahale edilmesini savunan “Dengeli Büyüme (Gelişme) Teorileri”, Rodon, R. Nurkse, A. Lewis, Myrdal, Tinbergen vb. iktisatçıların katkıları ile ortaya çıkmıştır.¹⁰² Bu görüş, dışa kapalı ithal ikameci politikalar sayesinde azgelişmişliğin kısır döngüsünün kırılacağına inanır.

“Dengeli Büyüme (Gelişme) Teorileri”nin karşısında yine azgelişmiş ülkelerde kalkınmak için piyasanın önderliğini, etkinliğini savunan ve A. O. Hirschman ve

¹⁰¹ Erol Manisalı, **Gelişme Ekonomisi**, 2. bsk., İ.Ü. Yayın No: 2446, İktisat Fakültesi Yayın No: 417, İstanbul, Güryay Matbaacılık, 1978, s.62.

¹⁰² A.e., s.63.

Paul Streenten tarafından geliştirilen “Dengesiz Gelişme Teorileri” de yer almaktadır.¹⁰³ Diğer taraftan azgelişmişliği kapitalist ülkelerin gelişimleri için azgelişmiş ülkeleri sömürmelerine bağlayan teoriler de mevcuttur.

W. Arthur Lewis, kalkınmayı gerçekleştirecek olan üç temel faktörü idareli olma çabası, bilgi seviyesinin artışı ve sermaye birikiminde yükselme olarak göstermiştir.¹⁰⁴

“Bir ülke, fakir olduğu için fakirdir”¹⁰⁵ şeklinde formüle edilen “fakirliğin kısır döngüsü”¹⁰⁶ sermaye birikiminin sağlanması yolunda şu şekilde ortaya çıkmaktadır:¹⁰⁷

- Düşük gelir düzeyi,
- düşük tasarruf kapasitesi,
- dolayısıyla sermaye yetersizliği,
- sermaye yetersizliğinin sebep olduğu düşük üretim düzeyi ve sonunda yine kişi başına düşen reel gelirde düşük düzey.

¹⁰³ Manisalı, a.g.e., s.81.

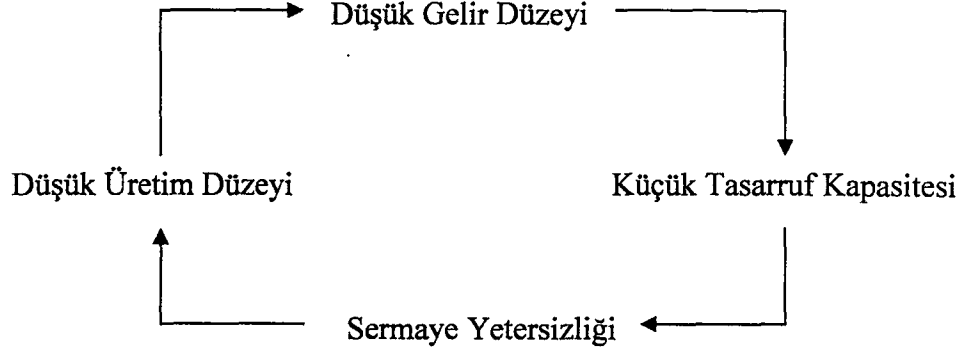
¹⁰⁴ W. Arthur Lewis, **The Theory of Economic Growth**, First Published, London, George Allen and Unwin Ltd., 1955, p.11.

¹⁰⁵ Ragnar Nurkse, **Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries**, Oxford, Basil Blackwell, 1953, p.4.

¹⁰⁶ A.e.

¹⁰⁷ A.e., s.57.

Şekil 4: Fakirliğin Kısır Döngüsü

Bu çalışmayı ilgilendiren yönü ile az gelişmiş ülkeler (yukarıda yapılan tanıma paralel şekilde), gelişmiş ülkelere oranla nüfuslarına ve doğal kaynaklarına göre yeterli sermaye ile donatılmamış ülkeler olarak da tasvir edilebilir.¹⁰⁸

Bir ülkedeki kişi başına düşen gelirin düşük olması, gelirin neredeyse tamamının tüketim harcamalarına gitmesi demektir. Bu da marjinal tüketim meylinin marjinal tasarruf meyline göre çok yüksek olması, yani neredeyse tasarruf yapma imkanı olmaması demektir.

Cavit Orhan Tütengil, sermayenin kısır döngüsünün iktisadi gelişmenin temel engelleri içinde yer aldığını, çünkü yoksul ülkelerin yıllık tasarruf oranının milli gelirin %5-6'sını aşmadığını belirtmektedir.¹⁰⁹

W. Arthur Lewis, az gelişmiş ülkelerde sermaye birikiminin gerçekleşmemesini, yani tasarruf meylinin düşük olmasını düşük gelire değil, bu ülkelerde tasarrufları yatırıma dönüştürecek finans kesiminin küçük olmasına bağlamaktadır.¹¹⁰

Ayrıca az gelişmiş ülkelerde gelir dağılımındaki adaletsizlik yüzünden orta sınıfın olmayışı ve zengin sınıfın da gösteriş için tüketimde bulunması tasarrufu azaltan diğer etkenlerdir.

¹⁰⁸ Nurkse, a.g.e., p.1.

¹⁰⁹ Cavit Orhan Tütengil, *Az gelişmenin Sosyolojisi*, İ.Ü. Yayın No: 1555, İktisat Fakültesi Yayın No: 282, İstanbul, 1970, s.136.

¹¹⁰ Lewis, a.g.e., s.216.

Tasarruflar azgelişmiş ülkelerde altın veya nakit şekilde saklanırken, gelişmiş ülkelerde borç verme yolu ile yatırımlara kanalize olmaktadır. Sonuçta da az gelişmiş ülkelerdeki atıl tasarruf yerine, gelişmiş ülkelerdeki finans kesimine kayan tasarruf, iktisadi faaliyetin temelini oluşturmaktadır.¹¹¹

Diğer taraftan Nurkse, azgelişmiş ülkelerde sermaye birikimi sorunu ile ortaya çıkan kısır döngünün, sadece tasarruf yetersizliğinden kaynaklanan sermaye arzı yönü ile değil, yatırımların teşviki ile ilgili sermaye talebi yönü ile de yaşanabileceğini söylemektedir.¹¹²

Aslında bir ülke için tasarrufların önem derecesini bir anlamda istihdam düzeyi açısından o ülkenin nerede olduğu tayin edecektir. Şöyle ki; Klasik Analiz'in varsayımında olduğu gibi tam istihdam düzeyinde olan bir ekonomi için milli gelir artışı tasarruf ve yatırım artışı yoluyla olabilecekken, tam istihdam düzeyinin altında (atıl emek ve kapasitenin olduğu) olan bir ekonomi için tasarruf ve arkasından yatırım yaratacak gelir yerine, tüketim harcamalarındaki artış da milli geliri arttırma yolunda aynı etkiye sahip olacaktır.¹¹³

Klasik Analiz'de, sermaye birikimi aracılığıyla ekonomik kalkınmanın sağlanmasında yatırımları belirlediği için tasarruflar ön plana çıkarken, Keynesyen Analiz'de tasarruflar, otomatikman yatırımların, dolayısıyla ekonomik kalkınmanın temel belirleyicisi değil, yatırımları belirleyen faktörlerden sadece bir tanesi olarak görülmektedir.

Azgelişmiş bir ekonomide tasarrufların yapısal niteliklerini şu iki temel başlık altında toplayabiliriz:¹¹⁴

¹¹¹ Mali ve İktisadi Araştırmalar II, *Tasarruf Mevduatı ve İkrariyeler*, İstanbul, y.y., 1961, s.5.

¹¹² Nurkse, a.g.e., s. 4-5.

¹¹³ Vural Savaş, *Az Gelişmiş Memleketlerde Kalkınmanın Finansmanı*, Eskişehir İktisadi Ticari İlimler Akademisi Yayınları No: 17, Eskişehir, Bozkurt Matbaası, 1962, s.72.

¹¹⁴ Yüksel Ülken, *20. Yüzyılda Dünya Ekonomisi: Günümüzün İktisadi Sorunları ve Başlıca Tahlil Aletleri*, Gözden Geçirilmiş 3. bsk., İ.Ü. Yayınlarından No: 1909, İktisat Fakültesi Yayınlarından No: 326, İstanbul, 1974, s.306.

- Öncelikle iradi tasarruf oranları çok düşüktür ve geleneksel etkiler altında tasarruflar iddihar edilmekte, yabancı paralara ve değerli madenlere çevrilmektedir.
- Azgelişmiş ekonomilerin düalist niteliği (tarım sektörünün hakimiyeti altında) sonucu tasarruflar genellikle aynidir.

Sermaye talebi yönünden de azgelişmiş ekonomilerin kendine has özellikleri vardır:¹¹⁵

- Sermaye arzının düşük seviyede olmasına rağmen tamamının üretken yatırımlara gitmesi söz konusu değildir. Çünkü iç pazarın küçüklüğü yatırım seviyesinin yükselmesinin önündeki en büyük engellerden birisidir.
- Ayrıca bir piyasa ekonomisinin gelişmesinde ekonominin alt yapısını sağlayan temel yatırımların yok olmaması veya eksik olması önemlidir.
- Geleneksel etkiler altında yatırımların tarım ve ticaret sektöründe sanayi sektörüne göre daha çok ilgi çekmesi.
- Son olarak vasıflı teknik ve idari eleman eksikliği, kamu hizmetlerinin noksanlığı ve sosyal ve psikolojik strüktürün özellikleri (yeniliklere direnme, geleneklere bağlılık).

Tüm bu özellikler, azgelişmiş bir ekonominin kalkınması yolunda gerekli sermaye birikiminin sağlanması için tasarruf yetersizliğinin temel sebeplerini ve mevcut tasarruflarla da olması gereken yatırımların neden gerçekleşemediğini, yani yatırım kapasitesini düşüren unsurları göstermektedir.

¹¹⁵ Ülken, a.g.e., s.306-307.

1.2. TASARRUFLARI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Temel olarak Klasik Analiz’de faiz, Keynesyen Analiz’de gelir tasarrufları belirleyen faktörlerdir. Her iki analiz de daha sonra ele alınacaktır. Fakat bunların dışında insanları tasarruf yapmaya iten çok farklı sebepler bulunmaktadır:

“Bir kısım kimseler çocuklarının ilerdeki ihtiyaçlarını ya da emekliliklerini düşünerek tasarruf yaparlar; bazıları da, bir hastalığa ya da ilerde işsiz kalma tehlikesine karşı önceden tedbirli olmak için bu yola giderler; başkaları ev sahibi olmak için veya sefalet düşmek korkusuyla tasarrufta bulunurlar; bazı kimselerde, o sırada herhangi bir masraf yapmak için istek duymazlar.”¹¹⁶

İnsanları tasarruf konusunda harekete geçiren bir duygu da gelecekle ilgilidir ve insanların gelecekle ilgili beklentilerini bilmeksizin tasarruflarını tespit etmek de güç, belki de imkansız olmaktadır.¹¹⁷ Bu yüzden ihtiyat nedeni ile tasarruf, sadece kaynakların yaşam boyu dağılımına hizmet etmemekte, gelecekte gerçekleşebilecek gelir şoku gibi belirsiz olaylara karşı bir koruma hizmeti de sağlamaktadır.¹¹⁸

Pigou, bireyleri tasarruf yapmaya iten unsurları şöyle sıralamıştır:¹¹⁹

- Zaman tercihi: Bireyler bugünkü geliri ile gelecekteki gelirin faydasının karşılaştırmasını yapar, bu karşılaştırma sonunda müsriflerin zaman tercihi bugün, tutumluların ise yarın lehinedir.¹²⁰
- Tüketime marjinal faydası: Tüketime marjinal faydası ne kadar çoksa tasarruf da o kadar az olacaktır.
- Tasarrufun vereceği kuvvet ve emniyet hissi.

¹¹⁶ Stewart, a.g.e., s.76.

¹¹⁷ Annamaria Lusardi, “Precautionary Saving And The Accumulation Of Wealth”, June, 2000, (Çevrimiçi), <http://www.dartmouth.edu/~alusardi/precautionary.pdf>, 31.03.2004, p.9.

¹¹⁸ A.g.m., p.5.

¹¹⁹ Kılıçbay, “Tasarruf ve Yatırımın Mahiyeti ve Tarifi”, s.3.

¹²⁰ Kılıçbay, İktisadın Prensipleri, s.449.

Samuelson, bir şirket ya da küçük bir teşebbüsün kârlı bir yatırım imkanı varsa tasarrufta bulunabileceğini, tasarruf yapmak için en önemli sebebin de bu olduğunu söyler.¹²¹

Öte yandan Samuelson, bireyler ya da ailelerin de çok çeşitli sebeplerden dolayı tasarruf yapmak isteyeceklerini belirterek bu sebepleri şu şekilde sıralamıştır:¹²²

- İhtiyarlığını teminat altına almak.
- Yakın bir tarihteki masraflarını karşılamak.
- Kendisini emniyette hissetmediği kara günleri düşünmek.
- Çocuklarına, torunlarına servet bırakmak.
- Cimri birisi para toplamaktan zevk duyduğu için.
- Servetin verdiği kudreti arzu ederek.
- Bilinmeyen bir refleksle de tasarruf yapılmak istenebilir.

Wilfredo Pareto ve Pascal Boninsegni'ye göre insanları tasarrufa yönlendiren unsurlar üç tanedir:¹²³

- Tasarruf edenlerin tasarruflarını kiraya vermek suretiyle alacakları faiz.
- İhtiyat ve basiret: Yani gelecekteki ihtiyaçlar, meydana gelebilecek tehlike ve riskler için tedbir almak.

¹²¹ Samuelson, a.g.e., s.234.

¹²² A.g.e., s.234-235.

¹²³ Özbek, Tasarruf, s.22.

- İçgüdüsel sebepler.

Duesenberry'e göre tasarruf oranları mutlak gelir düzeyinden bağımsızdır. Ayrıca birkaç faktörün de etkisi altındadır. Bunlar:¹²⁴

- Faiz oranları.
- Cari gelir ve beklenen gelir arasındaki ilişki.
- Gelir dağılımı.
- Toplumun yaş dağılımı.
- Gelir seviyesinin artış oranı.
- Tasarrufa yönelik davranış değişiklikleri.
- Şehirleşme trendi.
- Yeni rnlerin ortaya çıkışı.

Annamaria Lusardi, hanehalkı tasarrufları ile ilgili bir çalışmasında, bir çok geleneksel tasarruf modelinin ne sürdüğünün tersine, hane halklarının geniş bir kesiminin emekliliği düşünmediğini, emeklilik için hiçbir plan yapmadıklarını ve bunun sebebini de düşük bir servet birikimine ve düşük getirili portföylere sahip olmalarına¹²⁵ bağlamaktadır.

Lusardi, hanehalkının tasarruflarını belirleyen etkenleri de şöyle sıralamıştır:¹²⁶

¹²⁴ Duesenberry, a.g.e., p.57.

¹²⁵ Annamaria Lusardi, "Explaining Why So Many Households Do Not Save", December, 2002, (evrimii), <http://www.dartmouth.edu/~alusardi/donotsave.pdf>, 31.03.2004, p.28.

¹²⁶ A.g.m., p.12-14.

- Emeklilik ve sosyal güvenlik serveti.
- Geçmiş ekonomik olaylar.
- Gelecek hakkında beklentiler.
- Tercihler.

Zorunlu tasarruflar kamu otoritesinin inisiyatifinde vergi, enflasyon vb. araçlarla belirlenirken, gönüllü tasarrufları belirleyen etkenler şunlardır:¹²⁷

- Gelir düzeyi ve büyüme oranı.
- Gelir dağılımı.
- Tasarruf alanları arasındaki getiri farkı.
- Mali aracı kuruluşların etkinliği.

Belirli bir dönem içersinde toplam tasarruflarda ortaya çıkacak farklılıklar, milli geliri oluşturan faktör gelirleriyle de ilgilidir.¹²⁸

Milli gelirin ücretler ve kârlar arasındaki dağılımında ücretlerin payı yükseldikçe tasarruflar azalacak, tersi olursa artacaktır. Çünkü tasarruf edilecek kârların oranı, çoğunlukla ücretlerin oranından yüksek olacaktır.

Ayrıca konjonktürün yükselme ve iniş dönemlerinde de gelirden tasarrufa ayrılan paylarda beklenenin tersi gelişmeler yaşanmaktadır.¹²⁹

¹²⁷ Nihal Tuncer, "Tasarruf Sorunu", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, 10 c., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.1129-1131.

¹²⁸ Stewart, a.g.e., s.77.

¹²⁹ A.e., s.77.

Konjonktürün yükselme dönemlerinde, gelirler arttıkça insanların daha fazla tüketim harcaması yapacağı düşünülebilir. Ancak kısa vadede insanlar bu yeni ve yüksek gelir düzeyine göre tüketimlerini ayarlayana kadar bir süre geçecek ve bu yüzden de bu dönemde umulandan daha fazla tasarruf yapacaklardır.

Yine konjonktürün iniş dönemlerinde de insanların, gelecek endişesi ile (işsizlik) daha fazla tasarrufa giderek bu endişeyi azaltacakları beklenir. Ancak uzun dönemde kazanılan tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesi zor olacağından, işsiz kalınsa bile insanlar tasarruflarını çözerek tüketim alışkanlıklarını sürdürmeyi düşünmektedirler.

İnsanlar bazen zorla da olsa tasarruf yapmaya yönlendirilirler. “Herhalde bireylerin ya da ailelerin çoğu, hayat sigortası primi veya emeklilik aidatı olarak kesilen paralar şeklinde de olsa, gelirlerinden küçük bir kısmını tasarruf etmektedir. Ne olursa olsun, kazandıklarından daha az bir parayı tüketimlerine ayırırlar ve böylece, gelirle tüketim arasındaki farka tasarruf denir.”¹³⁰

Tüketicilerin neyi “tasarruf” olarak gördükleri, ne kadar tasarruf yapacakları, insanları tasarrufa yönelten güdülerin neler olduğu ve hanede kimin tasarruf yaptığı üzerine Amerika’da yapılan araştırmalar; öncelikle insanların ancak isteğe bağlı tasarrufları “tasarruf” saydığını, sözleşmeye dayalı tasarrufun ya harcama ya da gelirden düşüş addedildiğini, hayat sigortası ödemelerinin güvence için ödenen ücret olarak değerlendirildiğini ortaya koymuştur. İkinci olarak, insanların isteğe bağlı tasarruf için belirttiği güdülerin acil durumlar, emeklilik, çocuklar ve ailenin diğer ihtiyaçları ve bazı durumlarda da diğer belirli ihtiyaçlar için olduğu belirtilmiştir. Bu araştırmalarda bir çok kişi dayanıklı eşya alımı için tasarruf yapmadığını, bunların genelde krediyle alındığını söylemiştir. Ayrıca faiz geliri için tasarrufla ilgilenmediklerini de belirtmişlerdir. Üçüncü olarak, bir çok hane bütçe kararlarına öncelikle ne kadar harcayacakları veya biriktirecekleri ve sonra da harcama yapacakları şeklinde yaklaşmadıklarını belirtmiştir. Ayrıca verili bir gelirden harcama

¹³⁰ Stewart, a.g.e., s.75.

ve tasarruf arasındaki takasın, genelde ve öznel olarak çatışma şeklinde algılanmadığı belirtilmiştir.¹³¹

1.2.1. Klasik Analiz’de Tasarrufları Belirleyen Faktörler ve Tasarruf Fonksiyonu

Klasik Analiz ekonomiyi sadece arz boyutunda ele almış, talebi göz ardı etmiştir. Çünkü her arz kendi talebini yarattığından ekonomide talep yönünden herhangi bir sorun yoktur. Toplam talebin bu anlamda incelenmeye değer bulunmaması, talebi oluşturan tüketim ve yatırım harcamalarının da derinlemesine incelenmesini engellemiştir. Bilindiği gibi ekonominin talep yönü Keynes’le birlikte önem kazanmış, dolayısıyla toplam talebin unsurlarının incelenmesi de Keynes’le birlikte olmuştur.

Hane halkları, sahibi oldukları üretim faktörleri karşılığında elde ettikleri gelirlerin (faktör gelirleri) bir kısmı ile tüketim harcamasında bulunacak, bir kısmını ise tasarruf edecektir.

Her zaman tüketim ile tasarruf arasında tercih yapmak zorunda kalan kişiler, Klasik Analiz’e göre piyasada oluşan cari faiz oranlarına bakarak gelirlerini tüketim ve tasarruf olarak belirlemekte ve yatırımlar da ortaya çıkan tasarruflar kadar olmaktadır.¹³²

Piyasa faizlerine bakarak gelirlerini tüketim ve tasarruf arasında nasıl bölüştüreceğine karar verecek olan kişiler, genellikle içinde bulunulan cari dönem tüketimini gelecek dönem tüketimine tercih edeceklerdir. “Çünkü bugünkü tüketim bir realite, gelecek dönemdeki tüketim ise bir ihtimaldir.”¹³³

¹³¹ Francis Green, “Institutional and Other Unconventional Theories of Saving”, *Journal of Economic Issues*, Vol. XXV, No: 1, March, 1991, p.99.

¹³² Merih Paya, *Makro İktisat*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1997, s.62.

¹³³ A.e., s.152.

Pozitif zaman tercihi denilen bu duruma göre bazı kişiler, geleceğin belirsizliği ve sabırsızlık yüzünden bugünkü tüketimi tercih ederken, bugünkü tüketimi erteleterek tasarrufta bulunan (bir şekilde de fedakarlıkta bulunan) kişiler ise gelecekte daha fazla tüketim imkanı bulacaktır ki, bu da faiz sayesinde gerçekleşecektir.

Bugünkü ve gelecekteki tüketimi belirleyecek olan faiz oranları yükseldiğinde, ileride daha fazla tüketim imkanı sağlanacağı için tasarruflar artacak, tersi durumda tasarruflar azalacaktır. Buna “İkame Etkisi” denilmektedir. Tasarruf yolu ile bugünkü tüketim, gelecekteki tüketime devredilmiştir. Ayrıca faiz oranlarında meydana gelen artış, alacaklı için gelecekteki tüketiminde artış yaratacak gelir artışı, borçlu içinse gelecekteki tüketiminde azalış yaratacak gelir düşüşü demektir ki, bu da pozitif ve negatif gelir etkisi olarak adlandırılır. Pozitif gelir etkisi tasarrufları azaltırken, negatif gelir etkisi tasarrufları artırmaktadır.¹³⁴

İnsanların belirli bir andaki mevcut kıymetleri, gelecekteki kıymetlere tercih edeceği (zaman tercihi) iddiasını Von Böhm-Bawerk ortaya atmış, Irving Fisher başta olmak üzere bir kısım iktisatçılar da bu iddiayı desteklemiştir.¹³⁵

Yatırımların tasarruflara göre, tasarrufların da piyasa faiz oranına göre belirlendiği Klasik Analiz’de bu durum Irving Fisher’in geliştirilmesinde büyük katkılarının olduğu “Ödünç Verilebilir Fonlar Teorisi” çerçevesinde ele alınmıştır. Bu teoride reel faizin oluşumunda iki temel unsur yer alır:¹³⁶

- Zaman tercihi (fertlerin daha fazla sermaye malları biriktirmek yerine hemen tüketme sabırsızlıkları).
- Girişimcilerin yaptıkları harcama üzerinde getiri sağlamaları, verimlilikler.

¹³⁴ Paya, a.g.e., s.59.

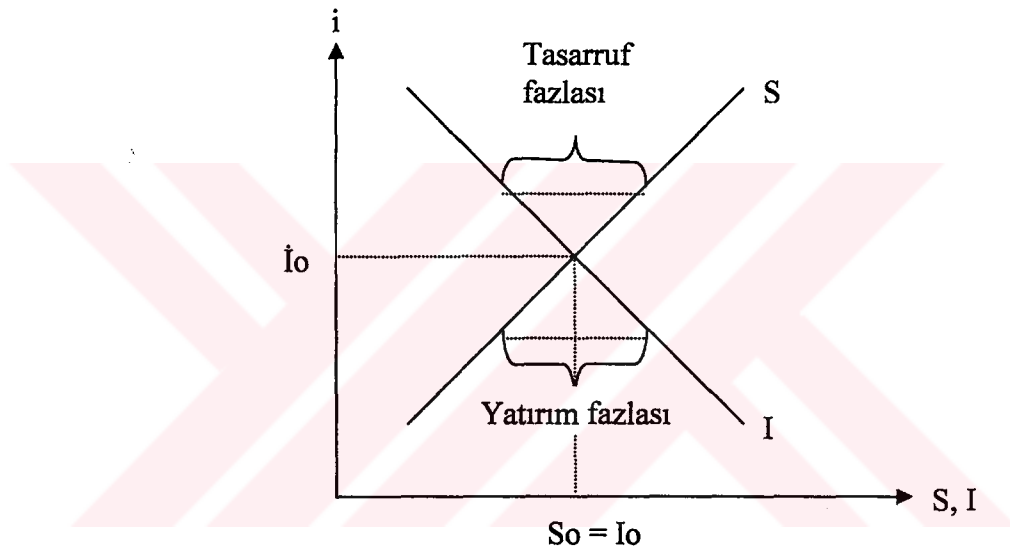
¹³⁵ McConnell, a.g.e., s.109-110.

¹³⁶ Samuelsen, a.g.e., s.645.

O halde Klasik Analiz’de ödünç verilebilir fonlar çerçevesinde ele alınan faiz, reel sektörde belirlenen reel gelirin, yatırım (tasarruf) ve tüketim arasında bölüşümü sağlamaktadır.¹³⁷

Bu durumda reel faiz (i) yükseldikçe fon arzı (tasarruf) artmakta, reel faiz (i) düştükçe de fon talebi (yatırım) artmaktadır.

Şekil 5: Yatırım – Tasarruf Diyagramı

S : Fon Arzı (Tasarruf) Eğrisi I : Fon Talebi (Yatırım) Eğrisi i : Reel Faiz

Yatırımların fon talebini, tasarrufların da fon arzını oluşturduğu bu teoride denge faiz haddi, fon talep eğrisi (I) ile fon arz (tasarruf) eğrisinin kesiştiği noktada oluşur.

Denge noktasında “ex-ante” yatırımlar ile tasarruflar eşittir:¹³⁸

$$I(i)=S(i)$$

¹³⁷ Paya, a.g.e., s.176.

¹³⁸ Jacques Lecaillon, **Makro Ekonomik Analiz**, Çev. Ö. Rona Turanlı, İstanbul, Nihad Sayar-Yayın ve Yardım Vakfı İşletmesi Yayınları No: 419/653, 1987, s.159.

Bu denge noktası kararlı bir dengeyi ifade etmektedir. Klasik Analiz'in temel varsayımlarından birisi olan bu kararlı denge hali; dengeden sapmaların geçici olduğunu, faiz haddindeki yükseliş veya azalış halinde ortaya çıkacak tasarruf ve yatırım fazlalığının esnek faiz hadleri sayesinde tekrar denge seviyesine geleceğini ifade etmektedir.

John Babbtiste Say tarafından formüle edilen "Mahreçler Kanunu" diğer adıyla "Say Yasası"; ekonomide aşırı üretim ve dolayısıyla işsizlik halinin söz konusu olmayacağını, "Her arzın kendi talebini yarattığını" iddia etmektedir. Buna göre mal ve hizmetlere olan talep, bu mal ve hizmetlerin üretimine katılan üretim faktörlerine yapılan ödemelerden doğar. Böylelikle de ekonomide üretilen her malın satılacağı doğaldır.

Say Yasası, elde edilen gelirin tamamen harcadığı varsayımına dayanır. Ancak ya gelirin bir kısmı harcanmaz da tasarruf edilirse ne olacak? Bu noktada devreye yukarıda bahsedilen faiz elastikiyeti girmektedir.

Klasikler'e göre, harcanmayıp tasarruf edilen gelirin bir kısmı, "faiz geliri" elde etmek için "yatırım" yapan müteşebbislere kiralanır.¹³⁹

Böylece, "tüketim malları piyasasında" harcanmayan gelirin bir kısmı, "üretim malları piyasasında" harcanmış olur. Sonuçta, ekonomide gelirlerin tamamı (tüketim malları için+yatırım malları için) harcanmış olur.¹⁴⁰

Klasik Analiz'e göre tasarruflar faiz oranının bir fonksiyonu olduğundan ($S=f(i)$), tasarruflarda meydana gelecek bir artış faiz haddini değiştirmek suretiyle yatırım artışına sebep olacaktır. Aynı zamanda tasarruf artışı tüketim harcamalarının da azalması demek olduğundan, yatırımların artışı tüketim harcamalarının azaldığı bir dönemde gerçekleşecek demektir. Yani tüketim harcamalarındaki bir azalış, yatırımların da azalacağı endişesini doğurabilir.

¹³⁹ Savaş, Keynes'in Genel Teorisi, s.5-6.

¹⁴⁰ A.e., s.6.

Ancak Klasik Analiz’de bu durumun çözümü şöyledir: Bugünkü tüketim harcamalarının azalması, ileride daha fazla tüketim yapabilme imkanı demektir. Ayrıca insanlar Klasik Analiz’e göre “servet edinme” arzusu gibi bir saik ile tasarrufta bulunmadıkları için tasarruf artışının yatırımları azaltması da söz konusu olmayacaktır.¹⁴¹

Klasik Analiz’de gelirin tüketim ile tasarruf arasında bölünüşünün, gelir hacmine bir etkisi yoktur. Dolayısıyla tüketim meylinde meydana gelecek bir değişiklik sadece gelirin tüketimle tasarrufa bölünüşünü etkileyecek, fakat toplam gelir hacmini değiştirmeyecektir.¹⁴²

Tüm bu açıklamaları yaparken Klasik Analiz’in;¹⁴³

- marjinal tüketim meylindeki değişimleri dikkate almadığını,
- para arzındaki değişimleri dikkate almadığını,
- gelirin değişmesine yol açan faktörler ve bu faktörlerin tasarruf miktarı üzerindeki tesirleri üzerinde durmadığını ve gelir seviyesinin değişmediğini varsaydığını unutmamak gerekir.

1.2.2. Keynesyen Analiz’de Tasarrufları Belirleyen Faktörler ve Tasarruf Fonksiyonu

Keynes bir taraftan Klasik Analiz’in yatırım-tasarruf dengesini eleştirip, tasarrufların mutlaka yatırımlara eşit olmayacağını söylese de diğer taraftan kendisi de daha önce formüle edildiği gibi ($Y=C+I$, $Y=C+S \Rightarrow I=S$) $I=S$ dengesine ulaşmaktadır. Bu durumu Keynes şu şekilde izah eder:¹⁴⁴

¹⁴¹ Savaş, Keynes’in Genel Teorisi, s.8-9.

¹⁴² Savaş, Az Gelişmiş Memleketlerde Kalkınmanın Finansmanı, s.68.

¹⁴³ Savaş, Keynes’in Genel Teorisi, s.106.

¹⁴⁴ Soule, Antell, a.g.e., s.136.

Halk bazen yatırımları aşan oranda tasarruf eder, fakat gerçekte yatırımlar tasarruflara eşit değilse, halkın geliri azalır ve böylece gerçekte yatırımlara harcanan miktardan fazla tasarruf edilmiş olmaz. Tasarlanan tasarruflar, tasarlanan yatırımlara eşit olduğu zaman ekonomi dengededir.

Klasik Analiz'in temeli olan Say Yasası "her arz kendi talebini yaratır" diyordu. Bu tasarruf ve yatırımlar için söylenirse formül şu hale gelecektir: "Tasarruf hacmi, yatırım miktarını belirler."¹⁴⁵

Ancak Keynes'e göre, tasarruf miktarı, yatırım miktarından bağımsız olamayacaktır. Tasarruf düzeyini gelir düzeyi belirleyecek; işsizlik ve atıl kapasite varken yatırım harcamalarında meydana gelen artış, geliri artıracak (çarpan etkisi), bu da tüketim harcamaları ile tasarruf artışı demek olacaktı. Harcama gelirleri arttıracak ve tasarrufta gerçekleşen artış miktarı ile yatırımda gerçekleşen artış miktarı dengeleninceye kadar gelirler artmaya devam edecekti.¹⁴⁶

Keynes, Klasik Analiz'in $I=S$ dengesindeki hatasını, yatırım talebindeki değişmelerin, gelir üzerinde ve dolayısıyla tasarruf üzerindeki etkilerini dikkate almadığını söyleyerek ortaya koymuştur.¹⁴⁷

Klasik Analiz faizi, harcama yapmamanın bir bedeli olarak görmektedir. Ancak Keynes'e göre faiz beklemenin değil, tehlikeleri takip etmenin bir bedelidir.¹⁴⁸

Keynes, faiz haddindeki değişmelerin tasarruflar üzerinde etkilerinin olduğunu, ancak bu etkilerin Klasikler'in savunduğu gibi tasarrufu arttırıcı değil, tam tersi azaltıcı bir etki olacağını savunur.¹⁴⁹

Faiz haddi hem tasarrufların hem de yatırımların bir fonksiyonudur. Faiz haddinde meydana gelecek bir yükseliş yatırımları azaltacak (sermayenin marjinal etkinliği

¹⁴⁵ Joan Robinson, John Eatwell, *Çağdaş İktisada Giriş*, Çev. Coşkun İçöz, Eskişehir, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No: 144, 1975, s.61.

¹⁴⁶ A.e., s.62.

¹⁴⁷ Savaş, *Keynes'in Genel Teorisi*, s.107.

¹⁴⁸ A.e., s.109.

¹⁴⁹ Keynes, a.g.e., s.111.

değişmemek kaydı ile), azalan yatırımlar geliri azaltacak ve sonuçta tasarruflar da azalacaktır. Dolayısıyla faiz haddindeki yükseliş tasarrufu arttırıcı değil azaltıcı etki yapacaktır.¹⁵⁰

“... Faiz rayicindeki artış, toplumu belirli bir gelirden daha çok tasarruf elde etmeye yönelttiği zaman, (eğer yatırım talebi eğrisinde hiçbir elverişli değişiklik olmuyorsa) gerçekten tesis edilmiş tasarrufun toplam tutarını azaltacağından emin olunabilir.”¹⁵¹

Keynes’in psikolojik kanununa göre toplumun geliri arttığı veya azaldığı zaman, tüketim harcamalarındaki artış veya azalışlar gelirdeki değişimlerden daha az olacaktır.¹⁵²

Diğer taraftan Keynes’in aksine tasarrufların, tasarruf oranları ve gelirin bir ürünü ve tasarruf oranlarının da gelirdeki değişimlerden bağımsız olarak değişebilecek davranışsal parametreler olduğu ileri sürülmektedir.¹⁵³

Keynes tüketim üzerindeki gelir fazlasının aynı zamanda yatırım tutarına da eşit olacağını, tasarruf ve yatırımın aynı şeyin değişik iki görünüşü olduğunu söyleyerek,¹⁵⁴ yatırım ve tasarrufun bu zorunlu eşitliğini şöyle ifade eder:¹⁵⁵

“Eğer, gelirin cari üretim değerine eşit olduğu, cari yatırımın tüketilmemiş cari üretim kısmına eşit olduğu ve tasarrufun da tüketim üstündeki gelir fazlasına eşit olduğu kabul edilirse... tasarruf ve yatırımın eşitliği de zorunlu olarak ortaya çıkar. Özet olarak:

$$\text{Gelir} = \text{Üretimin Değeri} = \text{Tüketim} + \text{Yatırım}$$

$$\text{Tasarruf} = \text{Gelir} - \text{Tüketim}$$

O halde,

$$\text{Tasarruf} = \text{Yatırım}”$$

¹⁵⁰ Savaş, Keynes’in Genel Teorisi, s.77.

¹⁵¹ Keynes, a.g.e., s.112.

¹⁵² A.e., s.116.

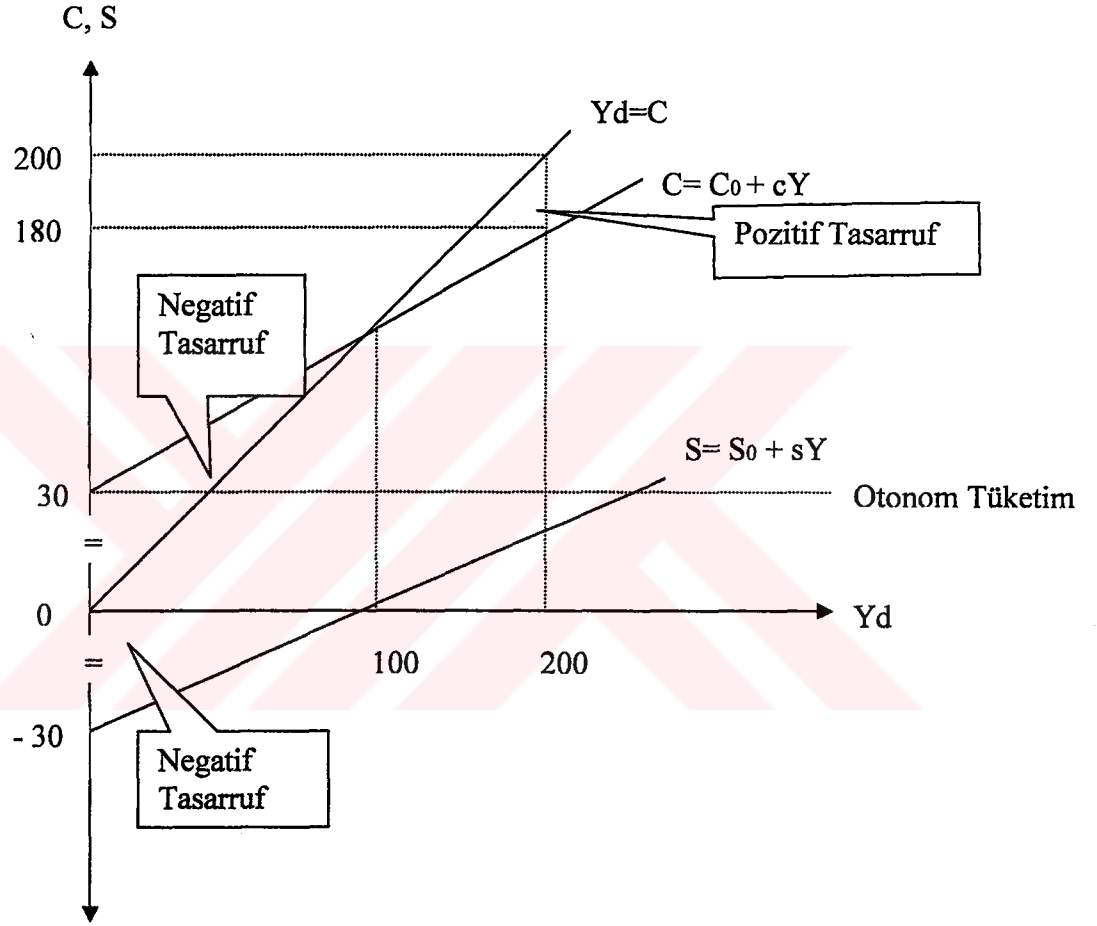
¹⁵³ Axel Börsch-Supan, “The Impact of Population Ageing on Savings, Investment and Growth in the OECD Area”, OECD, 1995, (Çevrimiçi), <http://www.oecd.org/dataoecd/26/33/17780718.pdf>, 23.10.2003, p.2.

¹⁵⁴ Keynes, a.g.e., s.77.

¹⁵⁵ A.e., s.63.

Keynes'in "Tüketim Teorisi" (Mutlak Gelir Hipotezi)'nde tüketim ve tasarruflar gelirin (kullanılabilir gelir) bir fonksiyondur ve aralarındaki ilişki şu şekilde ifade edilir:

Şekil 6: Gelir - Harcama Diyagramı

- S : Toplam tasarruflar
- C : Toplam tüketim
- Y_d : Kullanılabilir gelir
- C_0 : Otonom tüketim harcamaları
- S_0 : Otonom tasarruflar
- c : Marjinal tüketim eğilimi
- s : Marjinal tasarruf eğilimi

Keynes'in tüketim teorisine göre insanlar herhangi bir gelir elde etmedikleri zamanlarda dahi yaşamlarını sürdürebilmek için asgari bir harcamada bulunmak zorundadırlar. Tüketim fonksiyonundaki "Co", işte gelirden bağımsız (otonom) bu harcamaları gösterir. Otonom harcamalar, kişinin kendisinin ya da başkalarının tasarruflarının kullanılması (dissaving) demek olduğundan Co, tasarruf fonksiyonunda otonom tasarruf olan So'a eşit olacaktır.

Kullanılabilir gelirin ne kadarının tüketime gideceğini gösteren "c" marjinal tüketim eğilimi, kullanılabilir gelirin ne kadarının tasarrufa gideceğini gösteren "s" (1-c) ise marjinal tasarruf eğilimidir.

Şekilde 45 derecelik doğru, yatay ve dikey eksenlerden eşit uzaklıktadır ve gelirin tamamının harcadığını gösterir.

Örnekte verilen (Şekil 6) tüketim fonksiyonunda otonom tüketim harcamaları 30 birimdir ve kendisi kadar yani 30 birimlik otonom tasarrufla karşılanmıştır.

Kullanılabilir gelir 100 birim oluncaya kadar negatif tasarruf söz konusudur. Yani harcamalar, tasarruflar kullanılmak suretiyle karşılanmaktadır. Diğer bir deyişle, tüketim harcamaları kullanılabilir milli gelirden büyüktür. Kullanılabilir gelir 100 birim olduğunda, gelirin tamamı harcanmakta, yani tasarruflar sıfır olmaktadır. Bu noktadan itibaren de gelir artışı harcamaların üzerinde gerçekleşmekte, böylece pozitif tasarruf ortaya çıkmaktadır.

Keynes'in tüketim teorisine göre, marjinal tüketim (c) ve marjinal tasarruf (s) eğilimi, tüketim ve tasarruf fonksiyonları doğru şeklinde olduğu için sabittir (doğruların eğimleri (c) ve (s)'ye eşittir). Ancak ortalama tüketim eğilimi gelir artışı ile birlikte düşerken, ortalama tasarruf eğilimi artmaktadır.

Keynes, bireylerin gelirlerini tüketim ve tasarruf arasında nasıl bölüştürdüğünü şu şekilde izah etmektedir:¹⁵⁶

Bireyler elde ettikleri gelirleri nispetinde belirli bir tüketim düzeyine ulaşmışlardır. Bu düzeyde bireylerin ihtiyaçlarını gidermek için yaptıkları harcamalar neticede tüketim alışkanlıklarının oluşmasını beraberinde getirir. Edinmiş oldukları bu harcama alışkanlıkları sonucunda bireyler toplumda belirli bir yaşam standardı oluştururlar ve bu seviyeyi korumak için gerekli olan harcamayı da yaparlar. Geri kalan para da faiz oranlarına bakılmaksızın tasarrufa yöneltilir.

Keynes, gelirin tüketim ve tasarruf arasında bölüşülmesinde faiz oranlarının tasarrufları hiç etkilemeyeceğini söylememiş, sadece bu noktayı önemsiz saymıştır.¹⁵⁷

Keynes'in Mutlak Gelir Hipotezi'nin ana hatları şöyle sıralanabilir:¹⁵⁸

- Tasarruflar faizin değil, gelirin bir fonksiyonudur. Faiz, tasarrufta bulunmanın ve beklemenin karşılığı değil, likiditeden vazgeçmenin bedelidir.
- Tasarruf genellikle halk, yatırımlar da müteşebbisler tarafından farklı sebeplerle yapılır. Tasarruf faize bağlı değildir. Faizler yükselince tasarruflar artmaz ve geliri sınırlı olanlar belirli bir tasarruf oranını aşmazlar. Ancak gelirler artınca tasarruflar artabilir.
- Tasarruflar yatırımları değil, yatırımlar tasarrufu belirler. Yatırım gelir, gelir tasarruf sağlayacağı için yatırım tasarrufu belirler.

¹⁵⁶ Soule, Antell, a.g.e., s.137.

¹⁵⁷ Robinson, Eatwell, a.g.e., s.62.

¹⁵⁸ Enver Batumlu, Genel Ekonomi (Giriş), 2. bsk., İstanbul, Der Yayınevi, 1977, s.203.

- Yatırım-tasarruf dengesi, her zaman tam istihdam düzeyinde değil genellikle eksik ve aşırı istihdam düzeyinde belirlenir.
- Bir ekonomide makro dengenin gerçekleştirilebilmesi için ex-post tasarrufun ex-ante yatırıma eşit olması gerekir.

1.2.2.1. Tasarruf Paradoksu

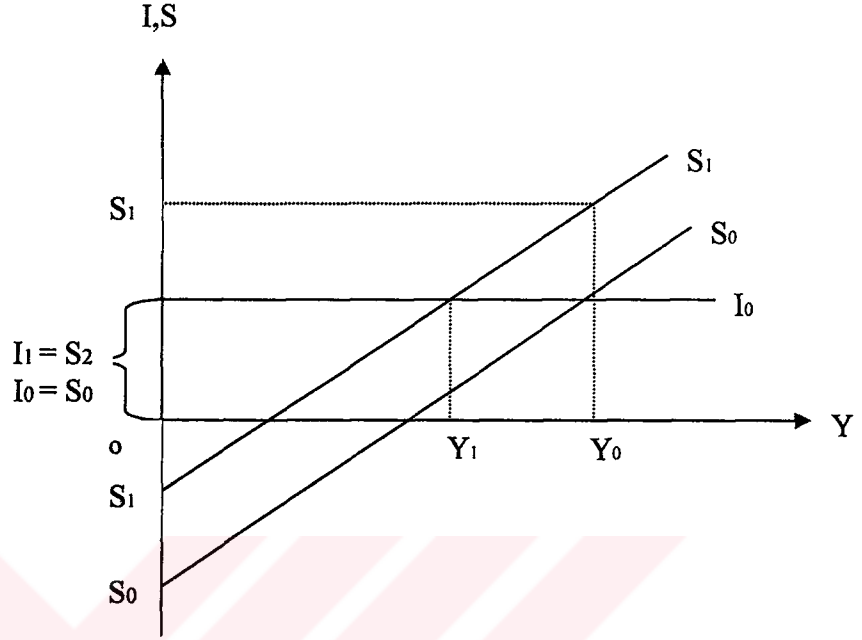
Klasik Analiz'e göre denge yatırım ve tasarruf düzeyinde iken daha fazla tasarrufta bulunma, sonuçta faiz oranlarını düşürecek ve yatırımlarda da bu oranda bir artış olacaktır. Tersi durumda düşük faiz oranı ve yüksek yatırım düzeyi faiz oranlarını arttıracak, bu artış tasarrufları arttıracak ve tekrar denge noktasına dönecektir.

Ekonominin eksik istihdamda da dengeye gelebileceğini söyleyen Keynes; Klasik Analiz'in, bireysel tasarrufların toplamının ekonominin toplam tasarruf hacmini vereceği ve tasarruf eğilimi artan bireylerin ekonominin de tasarruf eğilimini arttıracak görüşünü reddederek tam tersini, yani bireysel tasarruf artışının ekonominin toplam tasarrufunu azaltacağını savunur. Çünkü tasarruf faizin değil, gelirin fonksiyonudur. Bir bireyin harcaması bir başkasının gelirini oluşturduğuna göre, bir bireyin tasarrufunun artması da diğer başka bireyin gelirinin azalması demek olacaktır.

Samuelson, her insan için ayrı ayrı iyi olan bir durumun toplum için iyi olamayabileceğini, bütün insanların tasarruflarını arttırmaya teşebbüs etmesinin bazı şartlar altında (işsizlik) toplumdaki fiili tasarrufun azalmasına sebebiyet verebileceğini, yani işsizlik ortamında tasarruf teşebbüsünün daha çok değil tersine daha az tasarrufla sonuçlanabileceğini; çünkü tasarruf eden şahısların tüketimlerini kısararak etrafına daha az satın alma gücü devrettiğini, böylelikle de başkalarının da gelirinin azaldığını, çünkü bir kimsenin harcamalarının diğer bir kimsenin gelirini oluşturduğunu söyleyerek bu durumu "tasarruf paradoksu" olarak izah etmiştir.¹⁵⁹

¹⁵⁹ Samuelson, a.g.e., s.267-270.

Şekil 7: Yatırım - Tasarruf Diyagramı

Kaynak: Merih Paya, Makro İktisat, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1997, s.194.

(Y₀) denge gelir düzeyinde, yatırım ve tasarruf eşitliği sağlanmıştır (I₀=S₀). Bu noktada iken toplumun daha fazla tasarruf yapması, (S₀) tasarruf eğrisini sola kaydıracak ve (Y₀) gelir düzeyinde tasarruflar (S₁) kadar olacaktır. Tasarruf artışı tüketim azalışını da beraberinde getirecek, yatırım düzeyinin de (I₀) olarak değişmediğini varsayarsak, ekonominin daralarak (Y₁) noktasında dengeye geleceğini görürüz. (Y₁) noktası daha düşük bir gelir düzeyini ifade etmektedir. Bu düşük gelir düzeyinde tasarruflar da düşecek, (S₂) olacaktır. Yani (I₁=S₂), (I₀=S₀) ile aynı seviyeyi göstermektedir.

Sonuçta, tasarruf artışı yatırımlara kanalize edildiğinde gelir artışı yaratmakta, tasarruflar yatırımlara dönüşmediğinde ise gelir düşüşüne ve daha düşük gelir düzeyinde daha düşük tasarruflara neden olmaktadır.

Klasik Analiz'de gelirin tüketim ve tasarruf arasında bölünüşünde faiz oranları etkilidir. İnsanlar faiz oranlarına bakarak tasarruf edecekleri miktarı belirler, gelirin geri kalan kısmını da tüketime yöneltirler. Gelirin bu bölüşümünün tekrardan gelir

üzerinde herhangi bir etkisi söz konusu değildir. Tasarruf veya yatırım fazlalığı şeklinde ortaya çıkacak dengesizlikler de faiz elastikiyeti sayesinde giderilecektir. Dolayısıyla tasarruflardaki artış ya da azalışların gelir hacminde bir değişiklik yaratmayacağı açıktır.

Klasik Analiz’de faiz oranları yatırım ve tasarrufları belirlerken; Keynesyen yaklaşımda tasarruflar gelir, yatırımlar ve beklentiler tarafından belirlenmekte, dolayısıyla tasarrufların tümünün yatırımlara dönüşmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Yatırıma dönüşmeyen tasarruf miktarı da kendisi kadar talep düşüşüne neden olacaktır.¹⁶⁰

Keynes’e göre, Klasik Analiz’in iddia ettiği gibi bireysel tasarrufların toplamının ekonominin toplam tasarruf miktarını belirleyeceği ve bireylerin artan tasarruf eğilimlerinin de ekonominin tasarruf eğilimini artıracığı yönündeki görüşleri yanlıştır.¹⁶¹ Bireylerin tasarruf eğilimlerinin artması, ekonominin toplam tasarruflarını azaltacaktır ki bu durum “tasarruf paradoksu”na yol açmaktadır.

Tasarruf paradoksunun temelden hatalı olduğunu söyleyen bir görüşe göre de sorun Keynesyenler’in tasarrufu, ekonomiden çıkıp gözden kaybolan; gerçekten gömüleme olarak tutulan ya da banka kasalarında yatırıma gitmeyip, eriyip gidiyormuş gibi ele almalarındadır.¹⁶² “Tasarruf, gerçekte harcamanın sadece başka bir şeklinden ibarettir; yani, cari tüketim değil, gelecekteki tüketimdir. Keynesyenler, tasarrufun, sadece negatif yanı olan cari tüketimden özveride bulunma yönü üzerinde dururken, pozitif yanı olan üretken bir girişimde yatırım olarak kullanılan yönünü ihmal ederler.”¹⁶³

“Tasarruf, aslında daha iyi bir harcama şeklidir. Çünkü, gelecekteki verimlilik için potansiyel olarak sınırsız bir ödeme sunar. Eğer genel olarak halk daha fazla tasarruf ederse, tasarruf havuzu genişler, faiz oranları düşer, eski teçhizat yenilenir ve daha fazla araştırma ve geliştirme, yeni teknoloji ve yeni üretim süreçleri devreye girer. Gelecekteki faydalar hesaplanamaz. Bu arada, salt tüketim mallarına harcanan

¹⁶⁰ Paya, a.g.e., s.193.

¹⁶¹ Savaş, Az Gelişmiş Memleketlerde Kalkınmanın Finansmanı, s.69.

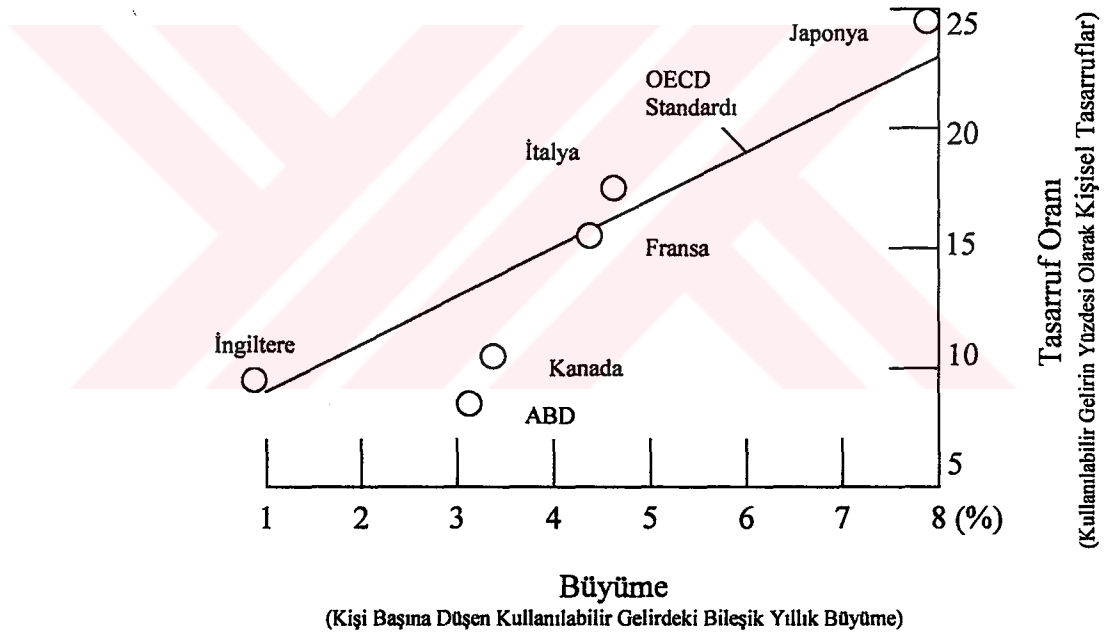
¹⁶² Mark Skousen, Modern İktisadın İnşası: Büyük Düşünürlerin Hayatları ve Fikirleri, Çev. Mustafa Acar, Ekrem Erdem ve Metin Toprak, Ankara, Liberte Yayınları, 2003, s.417.

¹⁶³ A.e.

fonlar, belli bir dönem içinde tamamen kullanılır ya da zamanla değeri düşer, önemsiz hale gelir.”¹⁶⁴

Keynesyen Analiz’in tüketime atfettiği önemin tersine yüksek tasarruf seviyesinin ekonomik büyüme için anahtar rolü olduğunu savunan Klasik Analiz’de olduğu gibi tasarruf oranları ile ekonomik büyüme arasında doğrudan bir ilişkinin varlığını kabul eden Franco Modigliani’nin 1986 yılında Nobel Ödülü’nü aldığı çalışmasında yer alan Şekil 8’de, daha yüksek tasarruf oranının daha yüksek büyümeye yol açtığı¹⁶⁵ gösterilmektedir.

Şekil 8: Seçilmiş Bazı Ülkelerde Büyüme ve Tasarruf Oranları

Kaynak: Mark Skousen, *Modern İktisadın İnşası: Büyük Düşünürlerin Hayatları ve Fikirleri*, Çev. Mustafa Acar, Ekrem Erdem ve Metin Toprak, Ankara, Liberte Yayınları, 2003, s.417.

1.2.2.2. Keynes’e Göre Tasarrufları Belirleyen Diğer Faktörler

Keynes, gelir seviyesinin tasarruflar üzerinde esas belirleyici olduğunu söylemekle beraber başka faktörlerin de rol oynadığına işaret etmiş, bunları sınıflandırmanın

¹⁶⁴ Skousen, a.g.e., s.418.

¹⁶⁵ A.e., s.416-417.

zorluğunu belirtmiş ve bunları iki ayrı grupta incelemeyi uygun görmüştür: Bunlar sübjektif ve objektif faktörlerdir.¹⁶⁶

A. Sübjektif Faktörler

Keynes'e göre sübjektif faktörler, kısmen insan yaradılışının psikolojik özelliklerinden ve kısmen de sosyal örf ve adetlerle, müesseselerden oluşur. Bu faktörler kısa dönemde değişmeyeceklerinden tüketim (tasarruf) fonksiyonuna kararlı bir hüviyet kazandırır. Bu faktörler:¹⁶⁷

- Hayatın beklenmedik olaylarına karşı bir kenarda fon bulundurma isteği: Geleceğin belirsizliği insanları kendilerini güvence altına almak üzere tasarrufa yöneltir (ihtiyatlılık güdüsü).
- İleride ortaya çıkacak yaşlılık, çocukların eğitimi gibi olayları düşünerek önceden tedbir almak, tedarikli olmak (öngörülük güdüsü).
- Gelecekte bugünküne göre daha fazla tüketim yapabilme olanaklarına sahip olmak için bugünkü tüketimden fedakarlık yapılabilir (hesaplılık güdüsü). Faiz hadlerindeki bir yükselme borç vermeyi daha cazip hale getirir ve ekonomi birimleri borç para vermek suretiyle gelecekte daha fazla tüketim yapabilmek için gelirlerinin daha fazla bir kısmını tasarruf olarak ayırır.¹⁶⁸
- Çoğalmakta olan bir gideri kısmak ve tasarruf alışkanlıkları zayıflamış olsa bile ilerdeki yaşantıyı bugünkünden daha iyi hale getirmek için insanların gönlünde yatan içgüdüğü tatmin etmek (hırslılık güdüsü).

¹⁶⁶ Keynes, a.g.e., s.91.

¹⁶⁷ A.e., s.108-109.

¹⁶⁸ Lecaillon, a.g.e., s.84.

- İnsanın servetinin bulunması, kişiye kendi başına buyruk yaşayabilme duygusu yani özgürlük hissi verir (başına buyruluk güdüsü).
- Ticaret yapabilme ya da kolay para kazanmak (spekülatif amaçlı) üzere kişiler hazırda bir fon bulundurmak isterler (girişkenlik güdüsü).
- Miras bırakma arzusu: Sadece kendileri için değil, aynı zamanda yakınları içinde çalışarak onların geleceğine katkıda bulunmak amacıyla tasarrufta bulunurlar (vasiyet güdüsü).
- Hasislik duygusunu tatmin etmek (cimrilik güdüsü).

Keynes'in bu sıralamasına sonradan bir güdü daha eklenmiştir:¹⁶⁹

- Ev, araba vb. diğer dayanıklı tüketim mallarını satın alabilmek üzere mevduat biriktirmek (downpayment motive).

Keynes, bireylerden farklı olarak kamu kuruluşları ve şirketleri de tasarrufa iten ve bireylerden nitelik olarak ayrı olan nedenler olduğunu söylemiştir:¹⁷⁰

- Beklenmeyen güçlük ve krizlere karşı zor duruma düşmemek için kârlarının bir kısmını tasarruf ederler.
- Yeni bir sermaye yatırımı gerçekleştirebilmek için tasarrufta bulunurlar.
- Mali ihtiyatlılık ve kaygı güdüsü ile borçları ödeyebilmek ve amortisman gideri için gereğinden fazla fon ayırmak.

¹⁶⁹ Martin Browning, Annamaria Lusardi, "Household Saving: Micro Theories and Micro Facts", *Journal of Economic Literature*, Vol. XXXIV, December, 1996, p.1797.

¹⁷⁰ Keynes, a.g.e., s.109-110.

- Büyüyebilmek ve hatta bazen ayakta kalabilmek için tasarruf zorunlu olabilir.

Bu faktörlerin, kişilerin tasarruf etme arzusu ile ilişkisi olduğu söylenebilir. Tasarruf arzusu olan kimselerin bunu gerçekleştirebilmesi tasarruf yeteneğine, imkânına bağlıdır ki bunu da gelir seviyesinin sağladığını belirtmek doğru olur. İncelediğimiz konu insan faktörünü derinlemesine ihtiva ettiğinden, kişiden kişiye değişen daha birçok faktörlerin bulunduğu göz önünde tutulmalıdır.

B. Objektif Faktörler

Tüketim harcamaları her ne kadar tüketicinin kendi tercihlerini yansıtsa da yaşanan çevrenin de tüketim harcamaları üzerinde etkisi olacaktır. İçinde yaşanan toplumun yapısı, zihniyeti, gelenek ve görenekleri tüketim harcamalarına yön verebilmektedir.¹⁷¹

Gelir seviyesi başta olmak üzere objektif faktörler şunlardır:¹⁷²

- Ücret ve fiyat seviyesinde değişimler.
- Firmaların aşınma ve eskime karşılığı olarak ayırmak ihtiyatında oldukları amortisman paylarını değiştirmeleri.
- Ani ve beklenmedik kâr ve zarar.
- Harp masrafları.
- Ağır vergiler.
- Sivil ihtiyaçların tahdidi ile silahlanma faaliyetleri.

¹⁷¹ Sevgi Güran, *Makro Ekonomik Analize Giriş*, İstanbul, Der Yayınevi, 1989, s.64.

¹⁷² Ülgener, a.g.e., s.170.

- Vesika usulü.
- Fiyat kontrolü gibi kısmen maliye kısmen para politikasıyla alakalı tedbirler.
- Tüketicinin gelecekte fiyatlar ve umumiyetle piyasa şartları üzerinde tahmin ve yorumları (expectations).
- Faiz haddindeki esaslı değişmeler.

Başka bir sıralama ile objektif faktörler olarak şunlar sıralanabilir:¹⁷³

- Toplumsal tüketim kalıpları.
- Sosyo-ekonomik özellikler.
- Gelir dağılımı.
- Tüketim kredileri.
- Servet.
- Vergi ve transferler.
- Faiz haddi.
- Gelecekle ilgili bekleyişler.

¹⁷³ Güran, a.g.e., s.165-167.

1.2.3. Başlıca Tüketim (Tasarruf) Teorileri

Tüketim teorileri tüketim fonksiyonuna yaklaşımlar şeklinde de ele alınabilir.

Klasik iktisadın doğuşundan itibaren üretim (arz cephesi) iktisadi hayatın tek amacı olmuş, tüketim ve tüketici davranışları (talep cephesi) ise bir anlamda analiz dışı bırakılarak Say Yasası'nın da formüle ettiği şekilde üretimin arkasından gelmiştir.

Ekonominin talep cephesinin dolayısıyla da toplam talebin unsurlarının ön plana çıkması Keynes'le birlikte olmuştur. Keynes 1929 Bunalımı'nın sebebi olarak harcama eksikliğini, yani insanların mal ve hizmetlere yeteri kadar harcama yapmadığını söyleyerek talebin önemini vurgulamıştır.

Neoklasik yaklaşım, tüketici davranışlarını sınırlı da olsa “marjinal fayda” kavramı ile analizlerine dahil etmiştir. Burada tüketim kavramı mikro analizde kullanıldığı üzere tüketim eylemi, yani tüketim malları kullanarak tatmin ya da yarar elde edilmesi şekliyle ele alınmıştır.¹⁷⁴

Bir tüketici olarak birey, bütçe imkanları-fiyatlar doğrultusunda ve tabii ki rasyonel olarak gelirini harcarken, satın alacağı mal ve hizmetlerden azami fayda sağlamak isteyecektir. Bireyin kullandığı söz konusu mal miktarı arttıkça da malın marjinal faydası düşecektir.¹⁷⁵ Birey, malın toplam faydası sıfır olduğunda ise malın tüketiminden vazgeçecektir.¹⁷⁶

Mikro analizde, bireyin kendisine en yüksek tatmini sağlayacak şekilde harcama yapması sorununa “marjinal fayda” yaklaşımından başka çözüm bulan yaklaşım; faydanın ölçülmesine değil, tatminin karşılaştırılmasına dayanan “kayıtsızlık eğrileri” yaklaşımıdır.¹⁷⁷ Bu yaklaşımda birey, iki farklı malın iki farklı

¹⁷⁴ Kılıçbay, *İktisadın Prensipleri*, s.416.

¹⁷⁵ Yüksel Ülken, *Fiyat Teorisi*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1999, s.67.

¹⁷⁶ A.e., s.63.

¹⁷⁷ A.e., s.74.

bileşimlerinden birini diğerine, sadece karşılaştırma yaparak tercih etme imkanı kazanmaktadır.¹⁷⁸

Tüketiciyi tüketim kararı alırken içinde bulunduğu toplumdan ve diğer unsurlardan etkilenmeyen bir birey olarak ele alan ve mikro analiz çerçevesinde inceleyen Neoklasik Analiz’de önemli olan tüketicinin malı kullanmaktan dolayı elde edeceği tatmin duygusudur. Keynes ile birlikte makro analiz çerçevesinde incelenmeye başlanan tüketim kavramı, (üretim artışı, gelir artışı, istihdam artışına yol açan) efektif talebin bir unsuru olarak makro bir büyüklük haline gelmiştir.

Makro ekonomik çerçevede ele alındığında başlıca tüketim teorileri şu şekilde sıralanmaktadır:

1.2.3.1. Mutlak Gelir Hipotezi (The Absolute Income Hypothesis)

Tüketim kavramının makro bir büyüklük olarak incelenmesi Keynes’le başlamıştır. Cari gelirin cari tüketimi belirlediği Keynes’in tüketim fonksiyonu daha önce incelenmişti.

Keynes, tüketim teorisini ele alırken “temel psikolojik bir kanun”dan hareketle, bireylerin gelirleri arttıkça tüketimlerini de arttırmaya eğilimli olduklarını, ancak bu tüketim artışlarının gelir artışı kadar olamayacağını, gelirden daha az olacağını izah etmiştir.¹⁷⁹

“... tasarruf edilmiş gelir büyüsün ya da büyümesin, modern bir toplumda, gerçek gelir artınca, o süre içerisinde başka etkenlerin etkisiyle, beklenmeyen bir değişiklik olmadıkça, tüketimin de aynı salt değer kuvvetindeki bir miktarda artmayacağını söyleyen kanunu bir temel psikolojik kanun olarak kabul etmekten vazgeçmeyiz...ekonomik sistemin sağlamlığı, her şeyden önce bu kanunun uygulamada ağır basması üzerine dayanmaktadır.”¹⁸⁰

¹⁷⁸ Ülken, a.g.e., s.74.

¹⁷⁹ Keynes, a.g.e., s.97.

¹⁸⁰ A.e., s.98.

Düşük gelir düzeyinde tüketim, gelirin tamamına ulaşacağı halde, yüksek gelir düzeyinde tasarrufun payı artacak şekilde tüketim harcamaları gelir düzeyinin altında kalacaktır.

1.2.3.2. Nispi Gelir Hipotezi (The Relative Income Hypothesis)

Tüketim kararlarını alırken gelirlerine ve mal ve hizmetlerin fiyatlarına bakan ve diğer tüketicilerden (toplumdan) bağımsız hareket eden birey yaklaşımını, Keynes'in tüketici davranışlarını açıklayan temel psikolojik kuralı izlemiş ve arkasından psikolojinin yerine sosyolojik bir teori koyan ilk iktisatçı Duesenberry ortaya çıkmıştır.

Keynes'te tüketim fonksiyonu sadece cari gelire bağlı idi. Ancak Duesenberry'ye göre tüketim harcamaları sadece cari gelirin değil, yakın geçmişte elde edilmiş en yüksek gelirin fonksiyonudur. Gelir seviyesindeki artış tüketim harcamalarını da arttırabilecekken, gelir seviyesindeki düşüş tüketimi düşürememekte, bireyler daha önce ulaşmış oldukları tüketim seviyesinden vazgeçmemektedirler. Eğer bireyler depresyon dönemlerinde zor durumda kalırlarsa da, dayanıklı tüketim mallarından kesinti yapacaklardır.¹⁸¹

Thorstein Veblen tarafından geliştirilen göstermelik tüketim kavramı da bireylerin tüketim harcaması ile etraflı kıskandırma, toplumu etkileme, etkileyici olma arzusu taşıdıklarını belirtir. Birey bazı harcamaları sayesinde toplumda yer edinme, ayrıcalığa sahip olma arzusu taşımaktadır.¹⁸²

Nispi gelir teorileri özetle, cari gelirin bireylerin cari tüketiminde başlıca belirleyici etken olduğu ancak tek etken olmadığını; geçmiş dönem tüketimlerinin -ve bu nedenle gelirlerinin- önemli olduğu ve ayrıca diğerlerinin tüketimleri ve gelirlerinin

¹⁸¹ Duesenberry, a.g.e., p.86-88.

¹⁸² Ahmet Güner Sayar, "Veblen ve Göstermelik Tüketim", Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1976, s.6-9.

de önemli olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁸³ Nispi gelir teorileri her ne kadar Neo-Fisherian tasarruf teorilerine farklı bir alternatif olarak kalsalar da, onları ampirik olarak kesin bir şekilde ayırmak oldukça zordur.¹⁸⁴

1.2.3.3. İleriye Dönük Tüketim Teorileri

İleriye dönük tüketim teorileri, tüketim kararlarının geleceğe yönelik beklentiler doğrultusunda (cari gelire göre değil) oluşturulduğunu öne sürmektedir.¹⁸⁵ Bu teoriler yaşam boyu hipotezi ve sürekli gelir hipotezidir.

- **Yaşam Boyu Hipotezi (Life Cycle Hypothesis):** Franco Modigliani ve Richard Brumberg tarafından geliştirilen yaşam boyu hipotezine göre bir bireyin belirli bir dönemdeki tasarrufu, (gelirini tüketim ve tasarruf arasında bölüştürme kararı) o bireyin sadece o dönemde (cari dönemde) elde ettiği gelire değil, aynı zamanda geçmişteki ya da gelecekte (yaşam boyu) elde edeceği gelire de bağlıdır. Birey yaşamının tüm dönemlerinde tüketimden elde edeceği faydayı maksimum kılmaya çalışır.¹⁸⁶

Bu teoriye göre insanlar gençlik ve yaşlılık dönemlerine göre orta yaşlarda daha fazla tasarrufta bulunurlar. Çünkü gençlik döneminde hayata yeni atıldıkları için, emeklilik döneminde de çalışmadıkları için borçlanmakta ve eksi tasarruf yapmaktadırlar. Orta yaşta ise gelir artışı ile birlikte tasarruflar da yükselmektedir. Dolayısıyla yaşam boyu yaşanacak gelir iniş çıkışları hayat standardını koruyacak şekilde düzenleyeceğinden tüketim de istikrarlı olacaktır.¹⁸⁷ Yaşam boyu hipotezine göre yaşlılıkta eksi tasarruf (dissaving) olacağı için, bir ülkenin nüfusu içinde yaşlı nüfus

¹⁸³ Green, a.g.m., p.6.

¹⁸⁴ A.y.

¹⁸⁵ Paya, a.g.e., s.52.

¹⁸⁶ Franco Modigliani, "Life Cycle, Individual Thrift and Wealth Of Nations", *The American Economic Review*, Vol. 76, June, 1986, p.299-300.

¹⁸⁷ Paya, a.g.e., s.53.

oranındaki artış, o ülkedeki toplam tasarrufların düşmesine sebep olacaktır.¹⁸⁸

Diğer yandan “Dynasty Model”, demografik yapıdaki değişimin tasarrufların arz ve talebi üzerinde etkili olduğunu, farklı yaş gruplarının farklı tasarruf oranlarına sahip olduklarını, ancak yaşlanan insanların yaşam boyu hipotezinde olduğu gibi eksi tasarruf değil, kendileri için olmasa da çocuklarına daha iyi bir gelecek için tasarruf etmeye devam edeceklerinden, pozitif tasarruf yapacaklarını söylemektedir.¹⁸⁹

- **Sürekli Gelir Hipotezi (Permanent Income Hypothesis):** Milton Friedman tarafından geliştirilen bu hipoteze göre gelir (cari dönem geliri), sürekli gelir ve geçici gelirden meydana gelmektedir.¹⁹⁰

Sürekli gelir yaş, eğitim, meslek vb. unsurlar çerçevesinde insanların yıllar boyu elde etmeyi beklediği geliri, gelirdeki beklenmedik artış ya da azalışlar da geçici geliri oluşturmaktadır.¹⁹¹ Dolayısıyla tüketimi belirleyen cari gelir, sürekli gelir ve geçici gelirden oluştuğu için sürekli gelir, sabit oranlı bir gelir-tüketim ilişkisini ortaya koyacak, geçici gelir dalgalanmaları da tasarruf artış ya da azalışlarına yol açacaktır.¹⁹²

1.2.3.4. Tüketim Teorilerine Farklı Yaklaşımlar

David B. Hamilton, tüketimin “aktif” ve “genişleyen” bir karakteri olduğunu ve yatırımdan kesin bir şekilde ayrılamayacağını belirterek, tasarrufların, yani

¹⁸⁸ Willi Leibfritz, vd., “Ageing Populations, Pension Systems and Government Budgets-How Do They Affect Saving?”, OECD, 1995, (Çevrimiçi), <http://www.oecd.org/dataoecd/26/33/17780718.pdf>, 23.10.2003, p.25.

¹⁸⁹ A.g.m., p.23.

¹⁹⁰ Diulio, a.g.e., s.79.

¹⁹¹ Güran, a.g.e., s.171-172.

¹⁹² Lecaillon, a.g.e., s.88.

tüketimden kaçınmanın geleneksel ekonomik düşüncedeki gibi “dinamik” bir güç olmadığını vurgulamıştır.¹⁹³

Veblen’e göre tüketim sadece soyut bir fayda sağlama aracı değil, kültürel ve ekonomik ilişkinin ifadesidir. Veblen, tasarrufun sadece nihai ve gelecekteki tüketim için olduğunu savunan geleneksel sıralamayı tersine çevirerek, tüketimin geçmiş birikimden elde edilen zenginliğin sergilenmesi/gösterilmesi sonucu olduğunu vurgulamıştır.¹⁹⁴

Veblen gibi J.K. Galbraith da Neoklasik Analiz’in tersine bireyi toplumdan soyutlanmış bir şekilde görmeyi reddetmektedir.¹⁹⁵ Bu durumu Galbraith, “birey endüstriyel sisteme sadece tasarrufları ve sonuçtaki sermayeyi arz ederek değil, onun ürünlerini tüketerek de hizmet eder”¹⁹⁶ şeklinde açıklamıştır.

Galbraith’in sisteminde ekonominin sürücü koltuğunda şirketlerin yer alması ve toplam tasarruf eğilimini iki yolla kontrol etmesi öngörülür: Birincisi, her yöne yayılan etkileriyle kişilerin harcamasını yükselten reklamcılık ve satıcılık; ikincisi de, şirketlerin kârları alıkoymak yoluyla tasarruf arzını yükseltmesidir. Yani bu demektir ki şirketler böylelikle kendi tasarruf arzlarını kendileri sağlarlar.¹⁹⁷ Galbraith bu durumu da, “tasarruf arzı kaynakları olarak bireylere güvenmek saçmadır. Çünkü onlar daha fazla tüketmeleri için yürütülen çabaların nesneleri durumundadırlar” diye açıklamıştır.¹⁹⁸

Neoklasik Analiz’de ticari (corporate) tasarruf kararları bireysel tasarruf kararlarının bir ifadesidir. Şirketler tasarrufları ne bir maksimum seviyeye çıkartabilir, ne de belirli bir hedefe yakın bir seviyede tutmak için kontrol edebilirler. Çünkü bireyler mal ve hisseleri alıp satarak ve sermaye getirilerini harcayarak şirketlerin kararlarını

¹⁹³ Green, a.g.m., p.3.

¹⁹⁴ A.y.

¹⁹⁵ A.g.m., p.4.

¹⁹⁶ A.y.

¹⁹⁷ A.y.

¹⁹⁸ A.y.

geçersiz hale getirebilirler. Ancak Galbraith için en önemlisi, tasarruf kararının ticari kontrolüdür.¹⁹⁹

Veblen'in fikirlerinden yararlanan Duesenberry'in temel önermesi, tüketim ve tasarrufu, sosyal normla ilişkilerine göre analiz etmek gerektiği, bu normun da eski tüketim alışkanlıkları veya eş grubun tüketim davranışı olabileceğidir.²⁰⁰ Duesenberry, gelirin düşmesi durumunda alışkanlığa bağlı davranışın rasyonel olmadığını söyleyerek alışkanlıkta ısrara "başlıca psikolojik varsayım" statüsü atfeder. Böyle bir "rasyonel-dışılık" cari geliri tanıyıp ona göre bütçelerini dengelemekte yetersiz kalan tüketiciler tarafından gerçekleştirilmektedir.²⁰¹ Duesenberry'nin ikinci önermesi de bir bireyin tasarruf talebinin diğer kişilerin tüketim seviyelerine bağlı olduğudur; bunun sebebi de "gösteriş etkisi" ve "taklit etkisi"dir.²⁰²

W. Gorman'a göre, bir zamandan başka bir zamana alışkanlıkların değiştiği görülse de bu değişikliklerin dengeli bir şekilde gerçekleştiği gözlemlenir.²⁰³

John Muellbauer, tüketicilerin kendi hayat-boyu tüketimlerini kendi cari alışkanlıklarını baz alarak planladıkları "miyop alışkanlıklar" modeli ile, "cari alışkanlıklar sonsuza kadar değiştiğine göre tasarrufçular da kendi fayda fonksiyonlarını sürekli değiştirirler" sonucuna ulaşmıştır.²⁰⁴

T. M. Brown tercihler üzerinde tecrübenin etkisini: "Alışkanlıklar, gelenekler, standartlar ve daha önce yapılan gerçek tüketim ile ilişkilendirilen seviyeler insanın psikolojik sistemleri üzerinde etkide bulunur ve bu da tüketici davranışında bir eylemsizlik veya 'hysteresis' oluşturur. Bu eylemsizlik yüzünden tüketici gelirindeki

¹⁹⁹ Green, a.g.m., p.4.

²⁰⁰ A.y.

²⁰¹ A.y.

²⁰² A.g.m., p.5

²⁰³ A.y.

²⁰⁴ A.y.

değişikliklere tüketici talebi ancak belirli bir yavaşlıkla tepki verebilir”²⁰⁵ şeklinde izah etmiştir.

S. Marglin’in geliştirdiği hipoteze göre kişilerin tasarrufları “artık” ve “kazara”dır. Bireyler genelde isteğe bağlı tasarrufu (emeklilik planları gibi) tamamen gelirdeki artışa bağlı olarak gerçekleştirirler; çünkü tüketicilerin gelirdeki artışa uyum sağlaması zaman alır. Bu görüşe göre (Neoklasik Analiz’in tersine), ekonomik büyümeyi sağlayan bireysel tasarruflar değil, bireysel tasarrufları sağlayan büyümedir.²⁰⁶

Kantona, Neoklasik görüşün öne sürdüğü; “eğer bireyler bir emeklilik planı yoluyla tasarruf yapmaya zorlanırlarsa, onların diğer tasarrufları buna uygun bir şekilde düşer; farklı tasarruf formları birbirlerinin yerine geçecek şekilde davranır,” açıklamasının tersini ispatlamıştır. Kantona, emeklilik planına üyeliğin tasarrufçuları hedeflerine yaklaştırdığı için, tasarruf seviyesini arttırdığını; burada temel fikrin, insanların emeklilik hedefine ulaşmalarının uzak görünmesi halinde, bu hedefe ulaşmak için az çaba sarfedileceği; ancak hedef görünmeye başladığında yani hem somut, hem de ulaşılabilir olduğunda da insanların bunu başarmak için tasarrufa doğru yöneleceğini belirtmiştir.²⁰⁷ Yani emeklilik tasarrufu sonuçta diğer tasarrufların yerine geçmekten ziyade, onlar için tamamlayıcı olmaktadır.

Michal Kalecki işsizlik yardımı alanlar, ücretli çalışanlar, küçük girişimciler, rantiyeler, kâr payı alanlar ve anonim şirketlerin farklı tasarruf eğilimlerine sahip olduklarını belirterek; işçilerin tasarruflarını kötü, kapitalistlerin ise en iyi şekilde değerlendirdiğini, farklı tasarruf eğilimlerinin özellikle sınıfsal davranışın bir ögesi ve hem psikolojiyi hem de her sınıfın karşılaştığı nesnel şartları yansıtan bir durum olduğunu açıklar.²⁰⁸

²⁰⁵ Green, a.g.m., p.5.

²⁰⁶ A.y.

²⁰⁷ A.g.m., p.7.

²⁰⁸ A.g.m., p.8.

1.3. DIŞA AÇIK EKONOMİ VE YATIRIM-TASARRUF DENGESİ

1.3.1. Açık Ekonomi-Kapalı Ekonomi Ayrımı

Bir ekonominin dışa açıklığı, o ülkenin toplam dış ticaretinin (ithalat + ihracat) GSMH'ye oranı ile tespit edilmektedir.²⁰⁹

İhracat/GSMH oranı, “dışa açılma indeksi” olarak adlandırılan bir göstergede yer alır ve dışa açılma indeksi yüksek olan (daha çok dış ticarete katılan) ekonomiler “açık ekonomiler”, yine bu indeksin nispeten düşük olduğu ekonomiler “dışa kapalı ekonomiler” olarak adlandırılırlar.²¹⁰

Bir başka şekilde bir “ekonominin dışa açıklığı mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılması, serbestleşme ve kuralsızlaştırma yoluyla olur.”²¹¹

Bir ülkenin finansal olarak dışa açık olmasının en belirgin özelliği ise, yurt içinde yerleşiklerin ellerindeki finansal aktifleri diğer ülke yerleşikleriyle serbestçe değiştirebilmesidir.²¹²

Dışa açıklık göstergesi sadece uluslararası mal hareketindeki artışla değil, sermaye ve işgücü dolanımındaki artışla da kendini gösterir.

²⁰⁹ Esfender Korkmaz, *İktisadi Gelişme ve Mali Sistem*, İstanbul, Lebib Yalkın Matbaası, 2003. s.85.

²¹⁰ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*, Geliştirilmiş 9. bsk., İstanbul, Güzem Yayınları No: 7, 1993, s.15.

²¹¹ Tülay Arın, “Türkiye’de Mali Küreselleşme ve Mali Birikim ile Reel Birikimin Birbirinden Kopması”, *İktisat Üzerine Yazılar I Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar*, Der. A. H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.578.

²¹² Nurdan Aslan, *Uluslararası Özel Sermaye Akımları: “Portföy Yatırımları ve Sıcak Para Hareketleri”*, 2. bsk., İstanbul, Türkmen Kitabevi, 1997, s.31.

Kapalı bir ekonomik sistem ise, üreticilerin sadece kendi öz ihtiyaçları için faaliyette bulundukları, kendi mallarını dışarıya satmanın ve dışardan kendi ihtiyaçlarını gidermenin yollarını aramadıkları bir sistemdir.²¹³

Asaf Savaş Akat, geniş anlamda “dışa açık ekonomi” tanımlaması yapılabilmesi için gerekli koşulları, ülkenin dış dünya ile mal ve para alımlarını düzenleyen politikaların tanımlayacağını belirterek, bu politikaların dışa açık bir ekonomi için nasıl olması gerektiğini aşağıdaki gibi açıklamıştır.²¹⁴

- Koruma Politikası: İthalat ve ihracata uygulanan koruma oranlarının düşüklüğü,
- Döviz Politikası: Dış dünya ile para alımlarına mal alımlarından daha az tahdit konulması.
- Bütçe ve Para Politikaları: Ülkede uygulanan bütçe ve para (faiz ve döviz kuru) politikalarının ekonominin dışa açıklığı ile uyumu.

İstisnaları olmakla birlikte dışa açılma indeksi, coğrafi açıdan küçük ülkelerin nispeten dışa açık, büyük ülkelerin ise nispeten dışa kapalı olduklarını ortaya koymuştur. Çünkü büyük ülkeler gerek büyük iç pazarları gerekse de kaynak sorunlarının olmaması nedeniyle kendi kendine yeter durumdadırlar (ABD gibi). İç pazarları küçük olan İsviçre, Hollanda, Avusturya, İsveç gibi ülkeler de ise dış ticaretin GSMH'ye oranı %40'ları aşmaktadır.²¹⁵ Yine dışa açılma indeksine göre, zamanla ekonomilerin daha dışa açık ve dış ticarete bağımlı hale geldikleri belirlenmiştir.²¹⁶

²¹³ Ülken, 20. Yüzyılda Dünya Ekonomisi: Günümüzün İktisadi Sorunları ve Başlıca Tahlil Aletleri, s.206.

²¹⁴ Asaf Savaş Akat, “Türkiye'nin Dış Ticareti Üstüne Gözlemler”, Alternatif Büyüme Stratejisi: İktisat Politikası Yazıları, 2. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 1984, s.90.

²¹⁵ Manisalı, a.g.e., s.46.

²¹⁶ Seyidoğlu, a.g.e., s.15-16.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı gibi dışa açıklık, uluslararası mal, sermaye ve emek hareketlerinin genişleyerek ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin artması ve ülkelerin birbirlerine yakınlaşması demektir.

Ülkelerin dışa açılmak suretiyle daha fazla dış ticarete katılmasının kalkınma ve büyüme üzerine etkileri, statik ve dinamik yarar olmak üzere iki türdür.²¹⁷

Dış ticaretin statik yararları bir defalık bir etkiye sahip olup, karşılaştırmalı üstünlüklere uygun bir uzmanlaşma veya uluslararası işbölümünün yararlarını ifade etmektedir.²¹⁸

Dış ticaretin kalkınma ve büyüme üzerine süreklilik taşıyan dinamik yararları ise şu şekilde sıralanabilir:²¹⁹

- **Üretim ve Kaynak Açığını Karşılama:** Azgelişmiş ülkelerin kalkınmaları için gerekli hammadde, yatırım malları, ara malları, zorunlu tüketim malları ile yatırım için gerekli yurtiçi tasarruf açığını kapatmaya yönelik sermaye ithali ve teknoloji transferi bu amaçladır.
- **Geniş Bir Piyasa Hacmi:** Üretimin kapalı ve dar bir iç piyasadan kurtulup dışa açılması, üretimin en etkin yöntemlerle yapılması imkanının yanı sıra, ölçek ekonomilerinden de yararlanma imkanı verecektir.
- **Rekabet:** Dış ticaret, yerli üreticiyi tüm dış dünyaya yönelik üretime zorlayacak ve böylece dünya ile rekabet de verimliliği getirecektir.
- **Ekonomik Dinamizm:** Farklı ülkelerin dış ticaret sayesinde ekonomik ilişkiye girmesi ve ekonomilerin yakınlaşması sonucu ülkeler arası farklı

²¹⁷ Seyidoğlu, a.g.e., s.101.

²¹⁸ A.e.

²¹⁹ A.e.

mal ve ihtiyaçların görülmesi nihayetinde toplumların birbirini tanınmasını, böylece ekonomik dinamizmin artmasını sağlayacaktır.

Serbest piyasaya kuvvetli bir temel sağlayan Batı'nın etik düşüncesine göre, Tanrı uluslararası ticareti teşvik etmek için eşyaları ve kaynakları ülkelere ve bölgelere düzensiz olarak dağıtmı tır. Böylece  lkeler, birbirlerinin yardımlarına ihtiyaç duyacak, insanlar arasındaki sosyal ilişkiler gelişecektir.²²⁰ Bu gelenekten gelen ülkeler arasındaki serbest ticareti destekleyecek yedi ahlaki tez de  u şekilde sıralanmaktadır:²²¹

- Serbest ticaret bireysel onuru ve bağımsızlığı gözetir.
- Devletin gücünü sınırlar.
- Bireyleri ahlaki meziyetlerini geliştirmeye teşvik eder.
- İnsanları bir araya getirir.
- Diğer temel insan haklarını da destekler.
- Barı ı destekler.
- Yoksulları besler ve giydirir.

1.3.2. Tasarruflar Açısından Dışa Açık Ekonomide Makro Denge

Devletin ve dış ekonomik ilişkilerin ihmal edildiği dışa kapalı bir ekonomide denge milli gelir düzeyi:

²²⁰ Daniel T. Griswold, "Serbest Ticaret  zerine Yedi Ahlaki İlke", *Piyasa Medeniyeti*, Der. Atilla Yayla, Ankara, Liberte Yayınları, 2004, s.102.

²²¹ A.g.m., s.102-110.

$Y = C + I$ 'dan ibarettir.

Yani; toplam arz = üretim = toplam talep = toplam harcamalar = tüketim harcamaları (C) + yatırım harcamaları (I).

Daha önce de izah edildiği gibi gelir, tüketim ve tasarruf arasında bölüştürülmektedir:

$$Y = C + S$$

Bu iki denklemden yatırım (I) ve tasarruflar (S) çekildiğinde:

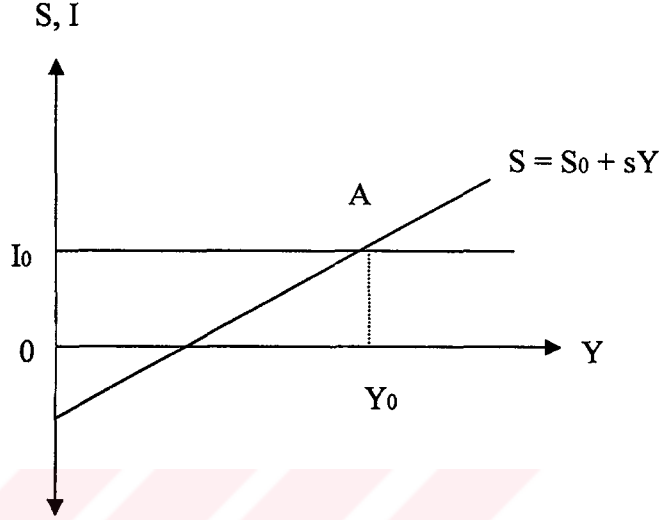
$$I = Y - C \text{ ve}$$

$$S = Y - C \text{ ifadelerine ve buradan da,}$$

$$I = S \text{ eşitliğine ulaşılır.}$$

Yani bu da demektir ki; denge milli gelir düzeyinde, yatırımlar tasarruflara eşittir. Başka bir deyişle, dışa kapalı bir ekonomide toplam arz-toplam talep eşitliği, yatırım tasarruf eşitliği ile birlikte sağlanabilmektedir.

**Şekil 9: Dışa Kapalı Bir Ekonomide Denge Milli Gelir Düzeyi
(Yatırım – Tasarruf Dengesi)**

Kaynak: Zafer Tunca, **Makro İktisat**, Gözden Geçirilmiş 3. bsk., İstanbul, Filiz Kitabevi, 2001, s.74.

Yukarıdaki şekilde de (Şekil 9) görüldüğü üzere (Y₀) denge milli gelir düzeyinde yatırım-tasarruf eşitliği (A noktası) sağlanmıştır. (A) noktasının sol tarafı, yatırımların tasarruflardan fazla olduğu alanları, sağ tarafı ise tasarrufların yatırımlardan fazla olduğu alanları göstermektedir.

Dışa açık bir ekonomi, bir ülkenin başka ülkelerle ekonomik ilişkiler kurduğu, karşılıklı mal ve hizmet hareketliliğinin yanı sıra, portföy ve sabit sermaye yatırımlarının olduğu, ülkeler arası karşılıklı ekonomik hareketliliği izah etmektedir.

Analizi basitleştirmek amacıyla devlet yine analiz dışı bırakılacak ve ülkeler arası ekonomik ilişkiler de mal hareketliliği ile yani dış ticaret ile sınırlanacak olursa, açık bir ekonomide denge milli gelir düzeyi, tıpkı kapalı bir ekonomide olduğu gibi toplam arzın toplam talebe eşitlendiği noktada gerçekleşir.

Ancak dışa açık bir ekonomide toplam talebe yurtdışı talebi de ilave olunmuş, ihracat ve ithalat dış talebin unsurları olarak milli gelir üzerinde etkili hale gelmişlerdir.

İhracat, yurtdışındaki yerleşiklerin üretmiş oldukları mal ve hizmetlere yabancıların yapmış oldukları harcamaları, ithalat ise yurtdışındaki yerleşiklerin yabancı mal ve hizmetlere yaptıkları harcamaları ifade etmektedir.²²²

Dolayısıyla, ihracat döviz girişi yani gelir-harcama akımına bir katkı, ithalat ise döviz çıkışı yani gelir-harcama akımından bir sızıntı demektir.²²³

İhracat ve ithalatın toplam harcamalar üzerindeki etkisi, arasındaki farka (X-M) bakılarak görülebilir ki bu fark da ülkenin dış ticaret dengesini (bilanço) vermektedir.

İhracat, yabancıların talebi olduğu için çoğunlukla yabancı ülkelerin ekonomik koşullarına bağlıdır. Bu yüzden ihracat otonom harcama sayılır. Ancak ithalat gelirle pozitif ilişkili olarak gelire bağlı olup, örneğin gelir artışı karşısında artan talebin bir kısmı da ithal mallarına yönelecektir. Yani ithalat, milli gelirin artan bir fonksiyonu olarak şu şekilde yazılabilir:

$$M = M(Y)$$

Dışa açık bir ekonomide denge milli gelir düzeyini, ihracat ve ithalat da dahil edilmek suretiyle toplam arz-toplam talep eşitliğinden yola çıkılarak yazılacak olursa:

Dışa kapalı bir ekonomide denge milli gelir düzeyi:

$$Y = C + I \text{ idi.}$$

Dışa açık bir ekonomide ise:

²²² Seyidoğlu, a.g.e., s.167.

²²³ Zafer Tunca, **Makro İktisat**, Gözden Geçirilmiş 3. bsk., İstanbul, Filiz Kitabevi, 2001, s.149.

$Y + M = C + I + X$ olacaktır.

Burada ithalat başka ülke üretimini yani arzını ifade ettiği için denklemin arz tarafında, ihracat ise talebi ifade ettiği için denklemin talep tarafında yer almaktadır. Denklem denge milli gelir düzeyini göstermesi açısından tekrar düzenlenecek olursa:

$Y = C + I + X - M$ eşitliğine ulaşılır.

$S = Y - C$ eşitliğine daha önce değinilmişti. Yukarıdaki denklemde C eşitliğin sol tarafına atıldığında ve oluşan $Y - C$ ifadesinin yerine S yerleştirildiğinde:

$S = I + X - M$ olacak ve denklem son kez düzenlendiğinde:

$S + M = I + X$ olacaktır.

Yukarıdaki son ifade dışa açık bir ekonomide denge durumunu göstermektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi denklemin sol tarafı gelir-harcama akımından sızıntıları, sağ tarafı ise gelir-harcama akımına katkıları göstermektedir.

Dışa kapalı bir ekonomide denge milli gelir düzeyi yatırım-tasarruf eşitliği ($I=S$) ile sağlanır. Bu anlamda dışa açık bir ekonomide dengenin sağlanabilmesi için ($S + M = I + X$) tasarruf ve ithalat toplamının, yatırım ve ihracat toplamına eşit olması gerekmektedir.

Eğer yurtiçi tasarruflar yatırımları aşıyorsa kaynak fazlası vardır ve bu durumda dış denge fazla verecektir. Yani:

$S > I$ olduğunda $M < X$ olacaktır.

Bu kez yurtiçi yatırımlar tasarrufları aşıyorsa, yani kaynak yetersizliği var ve ülke içinde yatırımları karşılayacak yeterli iç tasarruf yoksa, ithalat ihracattan fazla olacak, dış açık oluşacaktır. Yani:

$I > S$ olduğunda ise $X < M$ olacaktır.

Özetle, $S + M = I + X$ ifadesi yurtiçinde oluşabilecek tasarruf açığının (veya fazlasının), ödemeler bilançosundaki gelişme ile dengeleneceğini²²⁴ göstermektedir.

Ancak kamu kesiminin (devletin) dahil edilmediği bu denklemde aslında kamu kesimi dengesinin toplam tasarruflar içinde yer aldığı düşünülmüştür. Kamu harcamaları (G) ve kamu geliri (vergiler=T), kamu kesimi dengesini gösterecek şekilde (T-G) analize dahil edildiğinde denge durumu: $S + M + T = I + X + G$ şeklini alacaktır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi kamu kesimi dengesi tasarruflar (S) içinde yer almıştır.

Bütçe açıkları ile ödemeler bilançosu açıkları arasındaki sebep sonuç ilişkisi, “ikiz açık hipotezi”²²⁵ olarak adlandırılmakta ve yurtiçi tasarrufların bütçe açığı ile yurtiçi yatırımı finanse etmesi durumunda dış borca gerek kalmaksızın bütçe açığı verilebileceğini, tersine yurtiçi tasarrufların yetersiz olması durumunda da yurt dışından borçlanmak zorunluluğunu ifade etmektedir.²²⁶ Yani, bir ülkedeki yatırım-tasarruf açığı, cari işlemler açığına eşittir ve bu cari işlemler açığı da o ülkeye yönelik yabancı sermaye (dış tasarruf) girişiyle kapatılır.²²⁷

*“Bir ülkede toplam yatırım-tasarruf açığı özel kesim ile kamu kesimi yatırım-tasarruf dengesinin birleşimiyle oluşur. Kamu harcamaları ile kamu gelirleri arasındaki fark kamu kesiminin yatırımları ile tasarrufları arasında bir açık olduğu anlamına gelir. Eğer kamu yatırım-tasarruf açığı özel kesim yatırım-tasarruf fazlalıklarıyla karşılanabilirse dış tasarruflara gerek kalmaz. Bu açığın bir kısmı döviz rezervlerinin kullanılmasıyla karşılanabilir. Cari işlemler açığı ile döviz rezervlerindeki artışlar yabancı fonların akımıyla finanse edilir. Bu da dış borçlar ve benzeri dış yükümlülüklerin artmasıyla sonuçlanır.”*²²⁸

²²⁴ Paya, a.g.e., s.102.

²²⁵ Ted Walther, *Dünya Ekonomisi*, Çev. Ünal Çağlar, İstanbul, Alfa Yayınları, 2002, s.123.

²²⁶ A.e.

²²⁷ Arın, a.g.m., s.598.

²²⁸ A.y.

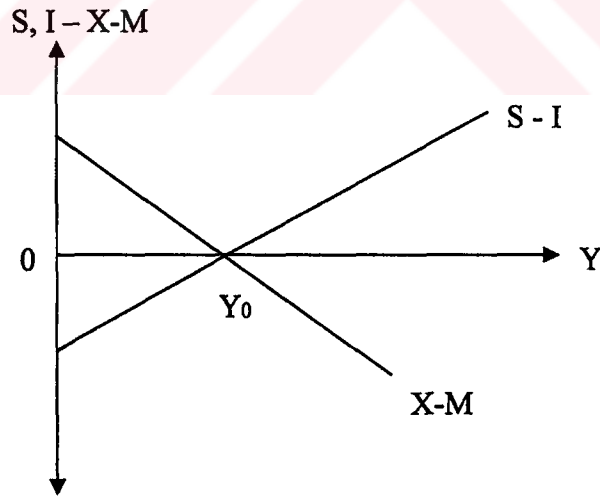
Bir başka deyişle cari işlemleri dengeleyen sermaye hareketleri aslında dış tasarruf akımlarını gösterir ve dış tasarruflar da iç tasarruf açığını finanse etmekte kullanılır.²²⁹

Aşağıdaki şekilde (Şekil 10) dışa açık bir ekonomide denge milli gelir düzeyi (yatırım-tasarruf dengesi) yer almaktadır.

İhracatın otonom, ithalatın milli gelirin artan fonksiyonu olması sebebiyle ticaret dengesini gösteren (X-M) doğrusu negatif (ithalat artışı dış açığa sebebiyet verecektir) eğimli; yatırımların otonom, tasarrufların milli gelirin artan fonksiyonu olması sebebiyle (S-I) doğrusu pozitif eğimli olarak grafikte yer alacaklardır.

Böylece (X-M) ve (S-I) doğrularının kesiştiği (Y_0) milli gelir düzeyinde denge (iç ve dış denge) sağlanmış bulunmaktadır.

Şekil 10: Dışa Açık Bir Ekonomide Denge Milli Gelir Düzeyi

Kaynak: Paya, Makro İktisat, s.112.

Kalkınmak, büyümek isteyen bir ülke yatırımlarını da arttırmak zorundadır. Ancak bu yatırım artışını karşılayacak şekilde yurtiçi tasarruf artışı gerçekleştirilemiyorsa,

²²⁹ Arın, a.g.m., s.598.

kalkınma amacından dolayısıyla yatırımlardan vazgeçilemeyeceği için bu yatırımların finansmanı için gerekli tasarruflar yabancıların tasarruflarından karşılanabilecektir. Bu tasarruf girişi kabaca ya borçlanma ya da bizzat yatırımı yabancıların kendisinin yapması şeklinde gerçekleşecektir.

Dışa kapalı bir ekonomide denge (iç denge); mal ve hizmetler piyasasında denge ile borç verilebilir fonlar piyasasındaki denge bileşiminden meydana gelmektedir. Fiyat, mal ve hizmetler piyasasında dengeyi sağlarken dengeden sapmalar enflasyonist ve deflasyonist açık olarak ortaya çıkacaktır. Borç verilebilir fonlar piyasasında dengeyi sağlayan faiz haddi olup, dengeden sapmalar faizlerin yükselmesi ya da düşmesi olarak kendini gösterecektir.

Dışa açık bir ekonomi, bir anlamda dışa kapalı bir ekonominin döviz piyasaları ile genişletilmiş bir modeli olup;²³⁰ büyüme, fiyat istikrarı, işsizlik gibi kapalı bir ekonominin makro hedefleri yansırı ödemeler bilançosu dengesini de sağlamak durumundadır.

Dışa açık bir ekonomide iç ve dış denge unsurlarının birbirleri üzerine etkileri (karşılıklı etkileşimleri) göz önüne alındığında, iç ve dış dengenin eşanlı sağlanması gereği de ortaya çıkmaktadır.

Dışa açık bir ekonomide önce iç dengenin, yani mal ve para piyasalarında dengenin gerçekleşmesi gerekecektir. Mal ve para piyasalarında eşanlı dengeyi göstermesi bakımından IS-LM eğrileri analizi yardımcı olacaktır.

IS eğrisi mal piyasasında dengeyi sağlayan farklı faiz oranları ile milli gelir bileşimlerini, LM eğrisi ise para piyasasında reel para talebini reel para arzını eşitleyen farklı faiz oranları ve milli gelir bileşimlerini yansıtmaktadır.

²³⁰ Paya, a.g.e., s.394.

Ekonomilerin dışa açılmasıyla birlikte ülkeler arası mal-hizmet ve sermaye hareketlerine de ödemeler bilançosu dengesi olarak IS-LM analizine dahil edip, dışa açık bir ekonomide esnek kur rejimi ve sınırsız sermaye hareketleri serbestisi ile incelemek mümkündür.

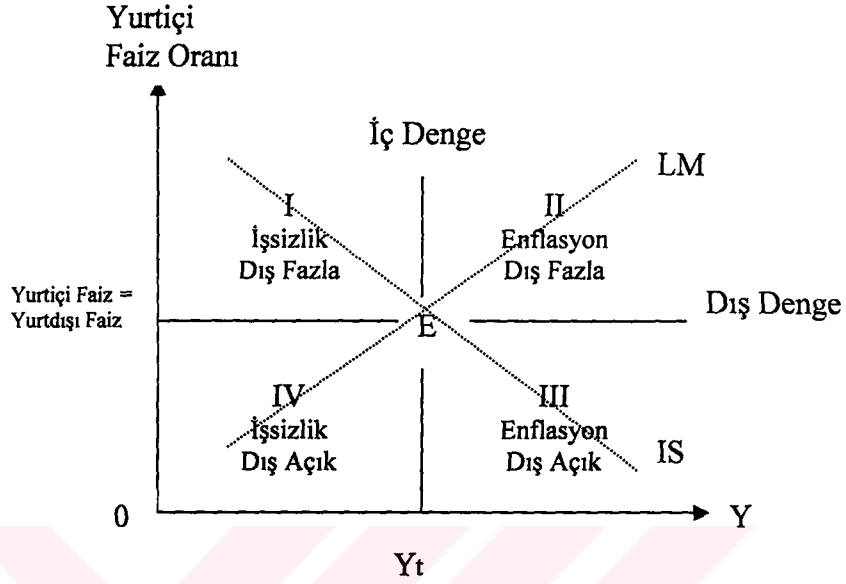
Sınırsız sermaye hareketliliği koşulları altında IS-LM modelinin açık ekonomilere uyarlanmış haline, bu modeli geliştiren iktisatçılardan dolayı Mundell-Fleming Modeli denilmektedir.²³¹

Mundell, John Hicks tarafından geliştirilmiş olan, kapalı bir ekonomide IS-LM modeli olarak bilinen modele, dış ticaret ve sermaye hareketlerini dahil etmiştir. Mundell özellikle, döviz kuru rejiminin önemine vurgu yaparak; dalgalı bir döviz kuru altında para politikasının etkili, maliye politikasının etkisiz olduğunu, oysa sabit döviz kuru altında bunun tam tersi durumun söz konusu olduğunu belirtmiştir.

Mundell'in modelinde para politikası dış dengeye, maliye politikası ise iç dengeye bağlıdır.

²³¹ Seyidoğlu, a.g.e., s.307.

Şekil 11: Eş Anlı İç ve Dış Dengenin Sağlanması

Kaynak: Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*, Geliştirilmiş 9. bsk., İstanbul, Güzem Yayınları No: 7, 1993, s.308-313.

Sınırsız sermaye hareketliliği altında iç ve dış dengenin birlikte gösterildiği Şekil 11'de E noktası hem iç hem de dış dengenin eşanlı gerçekleştirildiği noktadır. Bu nokta, tam istihdamı (Y_t) gösteren dik doğru ile iç ve dış faiz oranlarının eşitlendiği ve bu yüzden ödemeler bilançosu dengesinin sağlandığı doğrunun ortasında yer almaktadır. Bu denge noktasının (E) dışında kalan noktalar, çeşitli dengesizlik alanlarını göstermektedir.

Örneğin, yurtiçi faiz oranlarının uluslararası faiz oranının altına inmesi Şekil 11'de de görülebileceği gibi bir dış açığa sebebiyet verecektir. Çünkü düşen faizler yabancı sermayenin faizlerin daha yüksek olduğu ülkelere gitmesine sebep olacak, bu da yurtiçinden döviz çıkışı ile birlikte dış açığı yaratacaktır.

1.3.3. Sermayenin Uluslararası Mobilitesi ve Yatırım-Tasarruf İlişkisi

Feldstein ve Horioka, sermayenin uluslararası mobilitesinin (hareketliliğinin) derecesini test eden bir model geliştirmişlerdir. Temel düşünce, düşük sermaye

mobilitesine sahip bir ülkede (kapalı bir ekonomi gibi) tüm iç tasarruf, iç yatırımı finanse etmek üzere kullanılacak; yüksek sermaye mobilitesine sahip bir ülkede de iç tasarruflar, daha iyi bir getiri beklentisi ile dünya çapında kullanılacaktır.²³² Feldstein ve Horioka modelinde sürpriz bir şekilde ekonometrik sonuçlar düşük bir sermaye hareketliliği derecesini işaret etmiştir.²³³

Feldstein ve Horioka'nın çalışmaları 21 OECD ülkesi için, 1960-1974 yılları arasında beşer yıllık üç periyodu kapsamaktadır: 1960-1964, 1965-1969, 1970-1974.²³⁴

Feldstein ve Horioka, açık bir ekonomide, yani sermayenin mobilitelerinin yüksek olduğu durumda, artan tasarrufun büyük bir bölümünün köken ülkeyi terk edeceğini, -ki bu ülke zaten sermaye ihracatçısıdır- aksi durumda ise tasarruf fazlasının köken ülkede yatırım yapacak yabancı kaynaklı sermayenin yerini alacağını -ki bu ülke sermaye ithalatçısıdır- söylemektedir.²³⁵

Çalışmalarında yüksek yurtiçi tasarruf oranının yüksek yurtiçi yatırım oranı ile ilişkisinin derecesini belirlemeye çalışan Feldstein ve Horioka, “sermayenin mobilitelerinin tam olduğu durumda yurtiçi tasarruf ve yatırım arasında ilişki olmamalı: bir ülkede yatırım dünya çapındaki sermaye havuzu ile finanse edilirse, her bir ülkedeki tasarruf, dünyadaki yatırım fırsatlarına tepki verir. Aksine artan tasarruflar, köken ülkede yatırımlara giderse, yatırım oranlarındaki ülkeler arası farklar tasarruf oranlarındaki farklar ile yakından ilişkili olmalıdır”²³⁶ diyerek, tasarruf ve yatırım oranları arasındaki ilişkiyi değerlendirmek amacıyla kesit verisi ile regresyon analizi yapmışlar ve şu denklemi oluşturmuşlardır:²³⁷

²³² Adolfo Sachsida, Marcelo Abi-Ramia Caetano, “The Feldstein-Horioka Puzzle Revisited”, (Çevrimiçi), <http://econwpa.wustl.edu:8089/eps/it/papers/9904/9904001.pdf>, 07.07.2004, p.1.

²³³ A.y.

²³⁴ Martin Feldstein, Charles Horioka, “Domestic Saving and International Capital Flows”, *The Economic Journal*, Vol. 90, No. 358, June, 1980, (Çevrimiçi), <http://dipeco.economia.unimib.it/Persone/Colombo/finarm/feldstein-horioka-ej-80.pdf>, 07.07.2004, p.318.

²³⁵ A.g.m., p.314.

²³⁶ A.g.m., p.317.

²³⁷ A.g.m., p.318.

$$\frac{I}{Y(i)} = \alpha + \beta \frac{S}{Y(i)}$$

$$\frac{I}{Y(i)} \quad \text{Bir (i) ülkesindeki brüt yurtiçi yatırımın GSYİH'ye oranını,}$$

$$\frac{S}{Y(i)} \quad \text{Bir (i) ülkesindeki brüt yurtiçi tasarrufun GSYİH'ye oranını ifade etmektedir.}^{238}$$

Yurtiçi tasarruf oranının (S/Y) sıfıra yakın olan katsayısı (β değeri), yurtiçi tasarruf oranı ve yatırım oranı (I/GNP) arasında zayıf bir ilişkinin olduğuna işaret edecektir. Bu durum sermayenin mobilitesinin yüksek olduğunu gösterecektir. Tersine, 1'e yakın bir β değeri, yurtiçi tasarruf oranı ve yatırım oranı arasında yüksek bir ilişkiye ve düşük sermaye mobilitesine işaret edecektir.²³⁹

Bu çalışma sonucunda 15 yıl için β değeri 0,89 bulunmuştur. Bu sonuç, artan tasarrufların çoğunun tasarrufun yapıldığı köken ülkede kaldığını, sermayenin mobilitesinin de düşük olduğunu ortaya koymuştur.²⁴⁰

Murphy²⁴¹, 17 OECD ülkesi için yaptığı kesit verisi ile regresyon analizinde iç tasarruf ile yatırım arasındaki bağıntının sermayenin uluslararası mobilitesinin olmadığından değil, ülkenin büyüklüğü ile ilgili olduğu sonucuna varmıştır.²⁴² Murphy'e göre, büyük ülkeler küçük ülkelere göre daha yüksek bağıntı göstermektedirler.²⁴³

²³⁸ Feldstein, Horioka, a.g.m., p.318.

²³⁹ Sachsida, Caetano, a.g.m., p.2.

²⁴⁰ Feldstein, Horioka, a.g.m., p.321.

²⁴¹ R.G. Murphy, "Capital Mobility and the Relationship Between Saving and Investment in OECD Countries", *Journal of International Money and Finance*, Vol. 3, December, 1984, p.327-342.

²⁴² Sachsida, Caetano, a.g.m., p.4.

²⁴³ A.y.

Ulusal tasarruf ile yatırım arasındaki istatistiksel ilişkiyi inceleyen bir başka çalışma 14 gelişmiş ve 50 gelişmekte olan ülkeyi kapsamaktadır.²⁴⁴ 1960-1973 ve 1974-1984 olmak üzere iki farklı dönemde tasarruf-yatırım verileri incelenmiştir. Bu dönemlerden 1960-1973 dönemi Bretton Woods sisteminin uygulandığı, sermayenin uluslararası dolaşımına ilişkin kısıtlamaların olduğu bir dönem; 1974-1984 dönemi ise sermayenin uluslararası dolaşımına ilişkin gelişmiş ülkelerde kontrollerin kaldırıldığı bir dönem olmuştur.²⁴⁵

Bu çalışmada, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere göre yüksek yatırım tasarruf ilişkisi göstermesi, gelişmiş ülkeler arasındaki yüksek reel döviz kuru değişebilirliği ile açıklanmaktadır.²⁴⁶

Feldstein ve Horioka'nın iddia ettiği, “yüksek tasarruf oranına sahip ülkeler aynı zamanda yüksek yatırım oranlarına da sahiptir” tezine karşılık son yıllarda uluslararası sermaye hareketliliğinin dikkate değer şekilde arttığı ve uluslararası sermaye piyasalarının düşünülen aksine çok daha önceden birbirine entegre olduğu ve tasarruflar ve yatırım arasındaki bağlantının iddia edildiği gibi olmadığı ortaya konmuştur.²⁴⁷

Bu durumda Feldstein ve Horioka'nın iddialarının bir sonucu da şöyle olmaktadır:

Feldstein ve Horioka'nın söyledikleri doğruysa, en iyi halde; daha yüksek ulusal tasarruflar bir ülkenin yatırımlarını finanse etmesini ve daha yüksek bir büyümeye ulaşmasına yardım eder. Diğer taraftan en kötü halde; eğer sermaye gerçekten de küresel şekilde hareketli ve iç yatırımlarla bağlantısızsa, aynı ülkedeki tasarruf

²⁴⁴ Jeffrey A. Frankel, Michael Dooley ve Donald Mathieson, “International Capital Mobility in Developing Countries vs. Industrial Countries: What Do Saving-Investment Correlations Tell Us”, National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 2043, October, 1986, (Çevrimiçi), <http://papers.nber.org/papers/w2043.pdf>, 07.07.2004, p.2.

²⁴⁵ A.g.m., p.12.

²⁴⁶ A.g.m., p.1-2.

²⁴⁷ Lam San Ling, “The Savings and Investment Outlook in Developing East Asia”, OECD, 1995, (Çevrimiçi), <http://www.oecd.org/dataoecd/26/33/17780718.pdf>, 23.10.2003, p.6.

sahipleri yatırımları için dünyadaki en yüksek getiriye isteyecekler, böylelikle her iki durumda da ülkenin cari dengesi düzelecektir.²⁴⁸

Sachs²⁴⁹, Feldstein ve Horioka modelini gözden geçirerek iç tasarruf yerine dış tasarrufu (cari açık) koymuş ve modele yeni değişkenler eklemiştir.²⁵⁰ Sachs'ın oluşturduğu yeni model sermayenin mobilitesini destekler niteliktedir.²⁵¹

Feldstein ve Horioka'nın iddialarının doğru olmadığını savunan Harbergere²⁵² göre, büyük ülkelerde küçük ülkelere göre daha çeşitli imkanlar bulunabilmekte ve bu nedenle de muhtelif tasarruf-yatırım şokları birbirlerini etkisiz hale getirmektedir. Dolayısı ile söz konusu ülkenin dış dünyadan nispeten daha az ödünç alması veya ödünç vermesi durumu ortaya çıkmaktadır. Örneğin, küçük bir ülkede kuraklık olduğunda, bu durum tüm ekonomiyi etkilemekte ve ülkeyi dış alemden borç almaya zorlamaktadır. Ancak, örneğin Kansas'ta kuraklık olsa, California'da hasat mevsiminde bol ürün olmakta veya Massachusetts'te piyasada yüksek teknoloji bir ürünün gelişiminden kaynaklanan canlılık olabilmekte ya da Alaska'da petrol keşfedilebilmektedir.²⁵³ Yani örnekte olduğu gibi ABD gibi büyük bir ülke, küçük bir ülkeye göre şokları kolay atlatabilecek imkanlara sahip olduğundan, dış alemden borç alma ihtiyacı ya olmayacak ya da sınırlı olacaktır.

Uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin faydaları dört başlık altında incelenmiştir. Bunlar:

- **Tüketimin düzeltilmesi ile ilgili uluslararası risk paylaşımının yararları:** Dünya sermaye piyasalarına entegre olmak bir ülkeye, *kötü zamanlarda* (örneğin, ülkenin ticaret hadlerinde bozulma ya da ekonomik

²⁴⁸ Ling, a.g.m., p.6.

²⁴⁹ J. Sachs, "The Current Account and Macroeconomic Adjustment in the 1970s", *Brookings Papers on Economic Activity*, Vol. 1, 1981, pp.201-268.

²⁵⁰ Sachsida, Caetano, a.g.m., p.2-3.

²⁵¹ A.g.m., p.3.

²⁵² Arnold C. Harberger, "Vignettes on the World Capital Market", *American Economic Review*, Vol. 70, No: 2, May, 1980, pp.331-337.

²⁵³ Jeffrey, Dooley, Mathieson, a.g.m., p.25.

durgunluk olduğuunda) borç alma; *iyi zamanlarda* (örneğin, ekonomik büyüme ya da ülkenin ticaret hadlerinde bir iyileşme olduğuunda) ise borç verme imkanı vererek, söz konusu ülkeye tüketim düzeltmesi yapma olanağı tanımaktadır.²⁵⁴

- **Sermaye akışlarının yurtiçi yatırım ve büyüme üzerindeki pozitif etkisi:** Gelişmekte olan ülkelerde gelir seviyesinin düşüklüğü, arzu edilen bir yatırım seviyesine ulaşmayı sağlayacak tasarrufların oluşmasını engellemektedir. Bu yüzden sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ülkeye ek kaynak girişine imkan tanıyacak, böylece artan yatırımlar istihdamın ve milli gelirin artmasına, yaşam standardının yükselmesine yol açacaktır.²⁵⁵
- **Artan makro ekonomik disiplin:** Sermayenin uluslararası dolaşımı ülkeleri daha disiplinli makro ekonomik politikalar izlemeye teşvik edecek; iyi politikaların ödülleri, kötü politikaların cezalarını arttırarak, daha az yanlışa vesile olacaktır.²⁵⁶
- **Yabancı banka girişi ile bağlantılı ulusal finansal sistemin daha çok istikrara kavuşması ve artan yeterliliği:** Yabancı bankalar, piyasada rekabeti arttırmak suretiyle finansal ürünlerin fiyatlarının düşmesine, hizmet kalitesinin artmasına, finansal ürünlerin çeşitlenmesine ve kriz dönemlerinde ellerindeki fonları yurtdışına çıkarmayı düşünen tasarruf sahiplerine fonlarını, ulusal bankalardan daha sağlıklı olduklarını düşündükleri yabancı bankalara kaydırmaları imkanı yaratmakta ve finansal sistemin dengesinin bozulmasını önlemektedirler.²⁵⁷

²⁵⁴ Pierre-Richard Agenor, "Benefits and Cost of International Financial Integration: Theory and Facts", **World Bank**, March, 2001, (Çevrimiçi), <http://www1.worldbank.org/wbiep/macro-program/agenor/pdfs/Ag-BenCosts03.pdf>, 13.07.2004. p.1092.

²⁵⁵ A.y.

²⁵⁶ A.g.m., p.1095.

²⁵⁷ A.g.m., p.1095-1096.

Uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin faydaları konusunda yapılan bir çalışma da Levine ve Zervos'a göre, finansal işlemlerin serbestleştirilmesi, kişi başına düşen reel GSYİH'nin %0,7 ile %1,4 arasında artmasını sağlamaktadır.²⁵⁸ Başka bir çalışmaya göre bir ülkede finansal serbestlikten sonra ekonomik büyüme oranının yılda %1 - %2 arasında arttığı ortaya konulmuştur.²⁵⁹ King ve Levine ise yapmış oldukları bir çalışmada, menkul kıymet borsasının derinlik derecesi ile ekonomik büyüme arasında korelasyon olduğu sonucuna varmışlardır.²⁶⁰

1.4. TASARRUF ÇEŞİTLERİ (KAYNAKLARI)

Sermaye birikiminin temelini oluşturan tasarruflar, çeşitleri ve kaynağı olarak yurtiçi tasarruflar ve dış tasarruflar olarak temelde ikiye ayrılırlar.

1.4.1. Yurtiçi Tasarruflar

1.4.1.1. Özel Tasarruflar (Gönüllü Tasarruflar):

Gönüllü ya da iradi tasarruflar olarak da adlandırılan bu tasarruflar, hiçbir dış etkinin altında kalmaksızın isteyerek yapılan tasarruflardır.²⁶¹ Özel tasarruflar, hanehalkı tasarrufları ve kurum tasarrufları olarak sınıflandırılabilir.

Hanehalkı Tasarrufları: Bireyler, elde ettikleri gelirin bir kısmını kendi iradeleri ile harcamayarak çeşitli sebeplerle tasarrufta bulunurlar. Bireylerin tasarruf yapması için tasarruf arzusu ve kudretinin olması gereklidir.²⁶²

²⁵⁸ Geert Bekaert, Campbell R. Harvey, Christian Lundblad, "Emerging Equity Markets and Economic Development", National Bureau of Economic Research, Working Paper No: 7763, June, 2000, (Çevrimiçi), <http://papers.nber.org/papers/w7763.pdf>, 13.07.2004, p.17.

²⁵⁹ A.g.m., p.1.

²⁶⁰ A.y.

²⁶¹ Özgüven, a.g.e., s.488.

²⁶² Dirimtekin, a.g.e., s.62.

Kurum Tasarrufları: Özel tasarruflar, sadece bireylerin değil şirketlerin de amortisman payları ve dağıtılmamış şirket kârları (otofinansman) olarak ayırdıkları tasarruflardan oluşmaktadır.²⁶³ Kurum tasarrufları bir çok kaynakta gönüllü tasarruflar olarak değil de cebri tasarruf olarak yer almaktadır. “Cebri tasarrufların en çok görülen şekillerinden biri işletme kazançlarının dağıtılmamasıdır.”²⁶⁴

1.4.1.2. Kamu Tasarrufları (Zorunlu Tasarruflar):

Gelişmiş ülkelerde özel tasarrufların ekonomide ağırlıklı olarak yer tutmasına karşın, azgelişmiş ülkelerde gerek gelir seviyesindeki düşüklük nedeniyle gerekse altyapı problemleri nedeniyle kamu kesiminin tasarrufları daha çok önem ve yer tutmaktadır.²⁶⁵

Bentham, 1804 yılında yayımladığı bir denemesinde ilk defa zorunlu tasarruf (mecburi tutumluluk) kavramını ortaya atmış, sadece enflasyonun değil, hükümetlerin koyacağı vergilerin de zorunlu tasarruf şeklinde ortaya çıkabileceğini söylemiştir.²⁶⁶

Kamu tasarrufları da aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- **Vergiler:** Devlet, kanuna ve zora dayanarak bireylerin ya da firmaların gelirlerinin bir kısmını kendi bünyesine katmak suretiyle tasarrufta bulunur. Vergi, miktar olarak büyüklüğü ve arttırılıp azaltılabilir olması nedeniyle özel bir öneme de sahiptir.²⁶⁷
- **Harcama Kısıntıları:** Kamu kesiminin yapmış olduğu harcamalardan yapacağı kısıntı, kamunun gelirleri artmasa bile tasarruf artışına önemli katkılar sağlayacaktır.

²⁶³ Ülgener, a.g.e., s.207.

²⁶⁴ Ergin, a.g.e., s.273.

²⁶⁵ Tuncer, a.g.m., s.1131

²⁶⁶ Nurkse, a.g.e., p.211.

²⁶⁷ Sadun Aren, 100 Soruda Ekonomi El Kitabı-Türkiye Ekonomisinden Örneklerle, 12. bsk., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 100 Soruda Dizisi: 1, 1993, s.65.

- **Emisyon:** Para arzını arttırmak (emisyon) ve kredi hacmini genişletmek (açık piyasa işlemleri) suretiyle piyasada yaratılacak karşılıksız satınalma gücü nedeni ile ortaya çıkacak enflasyon vergi benzeri bir etki yaratacaktır.²⁶⁸ Enflasyonun neden olduğu fiyat ve kâr artışları, tüketim kesiminden yatırım kesimine kaynak aktarımına vesile olacaktır.²⁶⁹

Ancak enflasyonun kamu kesiminin sermaye birikiminde etkin olabilmesi için bazı şartların gerçekleşmesi gerektiği de unutulmamalıdır.²⁷⁰

- **Borçlanma:** Özel kesimden kamu kesimine kaynak transferi şeklinde ortaya çıkan borçlanmanın vergiden farkı, dönem sonunda faizi ile birlikte geri ödenmek durumunda kalınmasıdır.²⁷¹

1.4.2. Dış Tasarruflar

Yurtiçi yatırımların yurtiçi tasarruflarla karşılanamaması durumunda dış tasarruflara başvurulur. Dış tasarruflar, yani yabancı ülke tasarrufları ülke içine genellikle yatırım, borçlanma ve yardım şeklinde girmektedir.

Bir ülkenin yurtiçi tasarruf oranı yatırım oranını sınırlamakta, düşük seviyedeki yurtiçi tasarruf oranı, hem yatırım seviyesini, hem de uzun vadede ülkenin muhtemel gelecekteki yaşam standardını düşürmektedir.²⁷² Bu yüzden ülkeler, mevcut düşük yurtiçi tasarruf oranlarının belirlediği yatırım düzeyine razı olmak yerine, dış tasarruflar sayesinde daha yüksek bir yatırım ve bunun getirdiği yaşam düzeyine ulaşabilmektedirler.

Açık bir ekonomide denge milli gelir düzeyi, daha önce de ifade edildiği gibi;

²⁶⁸ Dirimtekin, a.g.e., s.64.

²⁶⁹ Ülgener, a.g.e., s.210.

²⁷⁰ Tuncer, a.g.m., s.1132.

²⁷¹ A.g.m., s.1133.

²⁷² Giovanni P. Olivei, "The Role of Savings and Investment in Balancing the Current Account: Some Empirical Evidence from the United States", *New England Economic Review*, July-August, 2000, (Çevrimiçi), <http://www.bos.frb.org/economic/neer/neer2000/neer400a.pdf>, 19.07.2004, p.3.

$I = S + (X-M)$ şeklindedir.

Bu denge, yurtiçi tasarruflarla dış kaynakların (dış ticaret dengesi) toplamının, yurtiçi yatırımlara eşit olduğunu göstermektedir.

Başka bir deyişle, toplam yatırımlarla yurtiçi tasarruflar arasında oluşacak fark, mal ve hizmet ihracatı ve ithalatı arasında oluşacak farka eşit olacaktır. Bu farkın kapatılması için de dış kaynak girişine ihtiyaç duyulacaktır. Başka bir açıdan bakıldığında, denge milli gelir düzeyi sadece ithalat ve ihracat farkı ile değil, aynı zamanda yatırım ve tasarruf farkıyla da sağlanmaktadır.²⁷³

Dış tasarruflar iki temel başlık altında aşağıdaki gibi ele alınacaktır.

1.4.2.1. Yabancı Özel Yatırımlar

Yabancı özel yatırımlar, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve portföy yatırımları olarak gerçekleşmektedir.

Yabancı sermaye, “bir ülkenin karşılığını değişik biçimlerde ileride ödemek üzere başka ülkelerden kısa sürede ekonomik gücüne ekleyebileceği mali ve teknolojik kaynaklar”²⁷⁴ şeklinde tanımlanmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, bir firmanın yabancı bir ülkede doğrudan veya iştirak halinde yatırım yapması şeklinde olurken; portföy yatırımları, yatırımcıların uluslararası sermaye piyasalarından menkul kıymet satın almaları şeklinde gerçekleşmektedir.²⁷⁵

²⁷³ Olivei, a.g.m., p.3.

²⁷⁴ Tefik Güngör Uras, *Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları*, İstanbul, Formül Matbaası, 1979, s.27.

²⁷⁵ Coşkun Can Aktan, “Global Ekonomik Entegrasyon ve Türkiye”, *Dış Ticaret Dergisi*, Yıl: 4, Sayı:12, İstanbul, Ocak, 1999, s.2.

1.4.2.2. Dış Borçlar, Yardım ve Hibeler

Az gelişmiş ülkelerin özellikle kalkınma süreçlerinin ilk yıllarında sıklıkla başvurdukları dış finansman yöntemleri; dış borçlar, yardım ve hibeler şeklindedir. Az gelişmiş ülkeler, içinde bulundukları kısır döngüden kurtulmak, temel sorunları olan tasarruf yetersizliğini gidermek ve döviz açıklarını karşılamak üzere yukarıda sayılan dış kaynaklara başvurmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerde kalkınmanın finansmanında kullanılan öncelikli araçların başında, yabancı devletler ya da uluslararası finans kuruluşlarından sağlanan dış borçlar gelmektedir.²⁷⁶

Dış borçlanma, fon fazlası bulunan ekonomilerden fon açığı bulunan ülkelere yönelik akımlar olarak kaynaklarına göre şu şekilde sınıflandırılabilir.²⁷⁷

- Devletler arası dış borçlanmalar,
- uluslararası kuruluşlardan (IMF, Dünya Bankası gibi) dış borçlanmalar,
- piyasalardan tahvil ihracı karşılığı dış borçlanmalar,
- yabancı bankalardan borçlanmalar.

Dış borçlanma, bu borçlanmayı yapan ülkeler açısından da iki başlıkta toplanabilir.²⁷⁸

- Kendi parası cinsinden dış borçlanma yapan ülkeler (ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya gibi gelişmiş ülkeler).

²⁷⁶ Türkel Minibaş, *Az gelişmiş Ülkelerde Kalkınmanın Finansman Politikaları ve Türkiye*, İstanbul, Der Yayınları, 1992, s.58.

²⁷⁷ Mahfi Eğilmez, "Kur Rejimiyle Dış Borçlanma İlişkisi", Aralık, 2001, (Çevrimiçi), <http://www.mahfiegilmez.nom.tr/>, 01.08.2003.

²⁷⁸ Eğilmez, a.g.m.

- Yabancı paralar cinsinden dış borçlanma yapan ülkeler (Türkiye, Arjantin, Brezilya, Macaristan, Rusya gibi ülkeler).

Kaynak, vade ve niteliklerine göre farklılıklar gösteren, diğer bir dış kaynak olan dış yardımların en önemli özelliği, gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki farkın azaltılması amacıyla yapılıyor olmasıdır.²⁷⁹ Genellikle siyasi, ekonomik ve insani nedenlerle yapılan dış yardımlar, askeri nedenlerle de yapılmıştır.²⁸⁰

Ayrıca bağış şeklinde yapılan dış yardımlar da, özellikle kalkınma sürecinin başlangıç yıllarında önemli bir finansman kaynağı olarak ortaya çıkmıştır.²⁸¹

²⁷⁹ Minibaş, a.g.e., s.56.

²⁸⁰ Seyidoğlu, a.g.e., s.558.

²⁸¹ Minibaş, a.g.e., s.58.

II. BÖLÜM

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'NİN TASARRUF SORUNU

2.1. OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TASARRUF SORUNU

Türkiye hiçbir zaman kendi iç dinamikleriyle kendisini dönüştürmeyi başaramamıştır. Sermaye birikimini sağlayamamış, yurtiçi tasarruf oranlarını hızlı bir kalkınma için gerekli düzeye çıkaramamıştır. Bu durum sadece Cumhuriyet'in değil, Osmanlı'nın da kuruluşundan itibaren var olmuştur.

“Osmanlı toplum düzeni ve sınıf yapısı, sermaye birikiminin hızlanmasına (yani sanayileşmeye) olanak verecek ilişkilerin filizlenmesini başarılı (?) bir şekilde engelledi, çağın değişen koşullarının olumsuz etkilerini bütün gücü ile yaşamasına rağmen yeni koşullara ayak uydurmakta böylesine direnen bir yapı, kaçınılmaz olarak, zor, sancılı ve bitmek bilmeyen bir çözülme dönemi içinde sürekli geriledi. Tümü ile iflas etmiş bir eskiye rağmen yeninin belirememesi, Osmanlı toplum düzeninin en belirgin özelliğidir ve onu benzer gelişme düzeyindeki pek çok toplumdan ayırt eden özgüllüktür.”¹

Osmanlı İmparatorluğu kendi iç dinamikleriyle daha ileri bir üretim ilişkileri aşamasına geçememiş, ne zaman bir yenilik getirmek üzere yola çıktıysa, bazen tabandan bazen tavandan gelen geriye dönüş tepkileriyle karşılaşmış ve bu girişimler sonuçsuz kalmıştır. Sonuçta Osmanlı, kendi güçleriyle kendisini yenileme imkanı bulamamıştır.²

¹ Asaf Savaş Akat, “İktisadi Politikalar”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.IV, 10 c., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.1093.

² Gülten Kazgan, Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye, Genişletilmiş 1. bsk., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 22, 2002, s.17-18.

2.1.1. Osmanlı Toprak Düzeni ve Feodaliteden Farkı

“Feodalite” kelimesi Latince’de bir vassal’ın bazı askeri yükümlülükleri yerine getirmek koşuluyla kraldan aldığı toprak anlamına gelen “feodum” kelimesinden türemiştir.³

“Feodalizm dediğimiz bu siyasi organizasyon basit ve muntazam bir sistemdi. Tepede ülkenin bütün toprakları Tanrı tarafından kendisine bağışlanmış bir kral bulunuyordu. Kral ise topraklarını fief adı verilen parçalara ayırarak vassal adı verilen adamlarına emanet etmişti. Bu baş vassallar da aldıkları toprakları daha küçük kısımlara bölerek kendi vassallarına dağıtmışlardı. Bu zincir en alt seviyeye kadar iniyordu. En basit şövalye altında bir vassalı olmayan, buna karşılık üzerinde büyük lordlar ve senyörler olan kimseydi. Bütün bu ilişkiler en tepede kralın bulunduğu bir piramit olarak düşünülebilir. Bu feodal piramidin çeşitli seviyeleri dük, kont, baron ve viskont gibi isimleri ülkeden ülkeye değişen ünvanlarla ayrılıyordu.”⁴

Osmanlı toprakları üzerinde görülen üretim ilişkisinin, toprakların tümünü göz önüne alarak kesin ve net bir şekilde tarif edilememesi, birden fazla üretim ilişkisinin karmaşık bir şekilde birlikte varolmasından kaynaklanmaktadır.

“Üretimin büyük bir kısmının gerçekleştirildiği tarımsal kesimde, sınırlı boyutlarda köleci üretim ilişkisine ve göçebe üretim ilişkisine, biraz daha yaygın olarak da toprakta özel mülkiyete dayanan feodal üretim ilişkisine rastlanmaktaydı. Ancak 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı toplumsal kuruluşunda en yaygın görülen üretim ilişkisi vergisel üretim tarzına aitti. Vergisel üretim tarzında, devlet mülkiyetindeki topraklar üzerinde üretim yapan köylülerin yarattığı artığa, devlet adına bir yönetici sınıf vergilendirme yoluyla el koymaktaydı. Reaya çiftliği üzerinde üretim yapan köylü hanesi, tarımın ve ekonominin en küçük fakat en temel birimini oluşturmaktaydı. Tarımsal üreticiler arasındaki fakılaşma sınırlı kalmıyordu. Toprakta devlet mülkiyeti sürdükçe, köylülerin topraklarından atılmaları ve mülksüzleşmeleri söz konusu değildi. Devletin siyasal gücü sürdükçe toprağa bağlı bir aristokrasinin oluşması engelleniyordu.”⁵

Mehmet Ali Kılıçbay, Osmanlı üretim tarzının niteliğini belirleyebilmek için en uygun karşılaştırma nesnesinin feodal üretim tarzı olduğunu; bunun nedeni olarak da hem feodal üretim tarzının anlaşılması konusunda büyük mesafenin alındığını hem de diğer bir model olan “Asya tipi üretim tarzının” bir çok nedenden dolayı sağlıklı bir değerlendirmeye imkan vermeyeceğini söylemektedir.⁶ Belirtmek gerekir ki

³ Muzaffer Sencer, *Osmanlı Toplum Yapısı “Eleştirel Bir Yaklaşım”*, 2. bsk., İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999, s.106.

⁴ Tevfik Güran, *İktisat Tarihi*, İstanbul, Acar Matbaacılık, 1995, s.30.

⁵ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, 4. bsk., İstanbul, 100 Soruda Dizisi: 55, Gerçek Yayınevi, 1997, s.78.

⁶ Mehmet Ali Kılıçbay, *Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı*, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayın No: 8, İ.İ.B.F. Yayın No: 8, 1982, s.3-4.

üretim tarzını belirleyen temel etmen ise üretimde artığın oluşması ve buna el konuluş tarzıdır.⁷

“Asya tipi üretim tarzı Osmanlı toplumunun tüm niteliklerini çizmekten uzaktır. Bizans toplumunun niteliğini çizmekte ise bütünü elverişsizdir. Ama aynı biçimde feodal üretim tarzı da Bizans toplumunun ve hele Osmanlı toplumunun evrim sorunlarına doyurucu bir yanıt veremez. Her iki toplumda da daha çok bu iki üretim tarzı arasında sürekli bir karşılıklı etkileşme söz konusudur. Öyleyse Avrupa tipi ekonomik oluşumlarla Asya tipi ekonomik oluşumlar arasında, yarı yolda kalmış bir toplum modeliyle karşı karşıyayız.”⁸

Şevket Pamuk, Osmanlı üretim tarzını “vergisel üretim tarzı” olarak adlandırarak, feodal üretim tarzı ile arasındaki farkı şu şekilde belirtmektedir:⁹

“Feodal üretim tarzında toprak mülkiyeti feodal beylerin elindedir. Merkezi devletin gücü sınırlıdır ve egemenlik feodal beyler arasında parçalanmıştır. Temel toplumsal sınıflar, feodal beyler ve toprağa bağlı serflerdir. Toprağın alınır satılır bir meta haline gelmesi ve köylülerin topraktan koparak mülksüzleşmesiyle birlikte feodal üretim tarzı çözülmeye sürecine girmiştir. Buna karşılık vergisel üretim tarzında, toprak mülkiyeti güçlü bir merkezi devletin elindedir. Artığı devlet adına bir yönetici sınıf veya bürokrasi vergi olarak toplamaktadır. Bu temel üretim ilişkisi çerçevesindeki temel toplumsal sınıflar, yöneticiler ve üretimi gerçekleştiren köylülerdir. Merkezi devlet gücünü korudukça toprakta özel mülkiyetin yaygınlaşması ve tarımsal üreticilerin topraktan kopmaları mümkün değildir.”

Osmanlı İmparatorluğu’nda genel olarak topraklar üzerinde özel mülkiyetin ve feodal soyluluğun bulunmayışı ve buna bağlı olarak “sipahi”nin “senyör” değil, görevli bir memur; “reaya”nın “serf” değil, “hür köylü” olması, Osmanlı toplum yapısının feodal olmadığı sonucunu vermektedir.

Daha detaylı olarak ele alınacak olursa;¹⁰

- Feodal senyörler kendileri iktidar (otorite) sahibi iken, sipahiler güçlerini devlet memuru (görevlisi) olmaktan alır.
- Feodal senyör ile kralın yetki alanları sözleşme ile belirlenirken, Osmanlı’da merkez her şeye hakimdir.

⁷ Kılıçbay, a.g.e., s.331.

⁸ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye: Bizanstan 1971’e*, Çev. Babür Kuzucu, Üç Cilt Birarada, 3. bs., İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980, s.946.

⁹ Pamuk, a.g.e., s.79-80.

¹⁰ D. Mehmet Doğan, *Tarih ve Toplum: Türkiye’de Toprak Meselesi*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1977, s.125-132.

- Feodal senyörler toprakların bir kısmını çiftçilere şeklen vermekle birlikte, önemli bir bölümünü kendi adlarına işletmek için ayırır. Sipahinin kendine ait toprağı (genellikle) olmayıp, köylüyü de angarya şeklinde çalıştırması yasaktır.
- Tımar sipahilerinin köylüden topladığı vergi belli iken, senyörün bu konuda karışanı yoktur.
- Senyörlük toprağı bağı bir soy asaleti iken, sipahiliğin böyle bir durumu söz konusu değildir.
- Serf toprağı bağı köle olup, toprakla birlikte alınır, satılır, toprağı terk edemezken; ayrıca senyör serfin mirasına girip evlenmesine bile karışırken, sipahi köylü nezdinde asayışı sağılayan bir memurdan farksızdır.
- Feodal bey serfini istediğı gibi yargılayıp cezalandırma hakkına sahipken, sipahinin böyle yetkileri yoktur.

İsmail Cem, imparatorluğun eyalet yönetimiyle mali, toplumsal ve tarımsal politikalarına biçim vermiş olan ve neticede devletin askeri ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla geliştirilmiş olan Osmanlı tımar sisteminin,¹¹ feodal toplumun sahip olduğu kriterlerden tamamen farklı olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:¹²

“Avrupa feodalitesi, 10. yüzyıldan itibaren çok farklı şekiller almış ve devamlı olarak da evrim içinde olmuştur. Bununla beraber, ‘feodal toplum’ denince üzerinde hemen anlaşılabilen kriterler vardır. Bunlar a) insan münasebetinin yerini somut bir senyör-serf münasebetinin alışı b) aristokratik bir hiyerarşi ve c) monarşik iktidarın ancak sembolik anlam taşımasıdır. Oysa, Osmanlı Tımar Sisteminde bu unsurların hiçbirisi mevcut değildir. Avrupa feodalitesinde devlet otoritesi bir Fransız yazarın deyişiyle parantez içine konmuş iken, Osmanlı devletinde Tımar sistemi bizzat Padişahın otoritesini sağılayan bir vasıta olmuştur. Senyörün mutlak iktidarına karşılık, Tımarlı Sipahi Padişahın bir ajanıdır.”

¹¹ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Çev. Ruşen Sezer, 3. bsk., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları: 1825, 2003, s.111.

¹² İsmail Cem, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 15. bsm., İstanbul, Can Yayınları, 2002, s.124.

Mehmet Ali Kılıçbay, Batı feodalitesinin ortaya çıkışını, özelliklerini ve Osmanlı üretim tarzında feodaliteyi engelleyen koşulları ve bunun sonuçlarını şu şekilde izah etmektedir:¹³

“Batı feodalitesi, merkezci Roma imparatorluk sisteminin parçalanması sonucu ortaya çıkmıştır. Bu oluşumun iki temel odağı, toprak üzerinde devlet mülkiyeti ile küçük köylü mülkiyetinin yok edilerek soylu toprak mülkiyetinin oluşturulması ve doğrudan üreticinin bu soylu toprağa bağlanarak, ona el konulmasıdır. Toprakların çıplak mülkiyetinin devlete ait olması ve nispi emek bolluğu nedeniyle doğrudan üreticinin görece bağımsızlığı, Osmanlı üretim tarzında feodaliteyi mümkün kılan koşulların oluşmasını engellemiştir. Bunun sonucu, Osmanlı sisteminde oluşan artığa ancak vergi yoluyla el konulabilmiş, ancak verginin bağlantısının toprak ve ürün olması nedeniyle, bu artığın tümünü ele geçirebilmek mümkün olmamıştır.”

Osmanlı merkezi devleti, yerel olarak güçlü bir tımarlı sipahi sınıfının ortaya çıkışını, bu sınıfın feodal bir beye dönüşmesini engellemek için çaba göstermiş, bir çok önlemler almıştır. Bu önlemler:¹⁴

- Merkezi devlet, fethedilen topraklarda oluşturulan yeni tımarlara devşirmeler arasından atama yapmış, sürgüne yollamış, bir sipahinin oğlunu başka bir tımarla görevlendirmiştir.
- Devlet mülkiyeti altındaki topraklarda kurulan tımar sisteminde; “bir tımar babadan oğula geçerken tımarın babanın yaşamı boyunca gösterdiği genişlemeler dikkate alınmaz, başlangıç noktasındaki büyüklüğüyle verilir. Merkezi devlet, böylece, tımarların kuşaktan kuşağa aile mülkü olarak genişlemesini önlemeyi amaçlıyordu.”¹⁵
- Askeri yükümlülüklerini yerine getirmeyen, sefere katılmayan sipahiler tımarlarını kaybedebiliyorlardı.

Diğer taraftan Taner Timur, güçlü bir tımarlı sipahi sınıfının oluşmasını engelleyen diğer unsurları şu şekilde sıralamaktadır:¹⁶

¹³ Kılıçbay, a.g.e., s.399-400.

¹⁴ Pamuk, a.g.e., s.47-48.

¹⁵ A.e., s.48.

¹⁶ Taner Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, 4. bsk., İstanbul, İmge Kitabevi, 2001, s.214-215.

- Tımar sahiplerine miras hakkı tanınmış olmakla beraber tam bir mülkiyet hakkı söz konusu değildi. Ayrıca tımar artışları çocuklara feodalleşmeyi önlemek üzere intikal etmiyordu.
- Osmanlı tımarında bir çift öküzle işlenebilecek kadar küçük çiftlikler mevcuttu.
- Tımarı teşkil eden topraklar mümkün olduğu kadar bölünerek komşu birkaç köy arasında dağıtılıyordu. Böylece -bir sipahiyi feodal ağa yapacak şekilde- köyler bir bütün tımar olarak sipahilere verilmiyordu.
- Tımar hukuki bir bütünlük teşkil etmekle birlikte hisselere ayrılabilir ve her hisse ayrı bir kimseye verilebiliyordu.

*"İşte bu nedenlerle 15. ve 16. yüzyıllardaki tımarlı sipahileri, ellerine geçirdikleri geniş toprakları kendileri işleyen veya başkalarına işleten toprak zenginleri veya Avrupa'daki feodal beylere benzeyen bir toplumsal sınıf olarak değil, devlet adına vergi toplayan, asker yetiştiren ve devletin denetleyebildiği görevliler olarak yorumlamak daha doğru olacaktır."*¹⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nda üretim güçlerinin merkezi bir yönetim sayesinde kontrol altında bulundurulması, kapitalizmi hazırlayan bir aşama olarak feodalizm aşamasının doğuşunu engellemiştir. Osmanlı toplumunda emekle toprak arasındaki ilişkilerin komünal bir nitelik taşıması, bu yüzden çözülmeye elverişli bir yapı olmaması, feodalizme özgü bir koşul olan emeğin özgürleşmesi sürecini (topraktan koparak) engellemiştir.¹⁸

Özetle, feodal üretim tarzında tarımsal üreticiler üzerindeki yoğun baskı ve zanaatlarla ticaretin serbestisi, Osmanlı vergisel üretim tarzında kendini merkezi devletin güçlülüğü ve bu gücünü koruyabilmek üzere özel mülkiyeti sınırlayan, kentleri, zanaatları ve ticareti güçlenmelerini önleyecek şekilde yakından denetleyen bir yapı olarak göstermiştir.

¹⁷ Pamuk, a.g.e., s.47-48.

¹⁸ Sencer, a.g.e., s.226.

2.1.2. Tasarruf Oluşumu Açısından Osmanlı İktisadi Düşüncesi

Osmanlı ekonomisinin iki temel özelliği, toplumun yapısını ve kurumlarını biçimlendirmektedir. Bu özellikler;¹⁹ “1) Her alanı kapsayan güçlü bir devletçilik uygulaması, 2) Tek büyük üretim aracı toprakta devlet mülkiyetinin *kaide*, özel mülkiyetin *istisna* olması” dır.

Klasik iktisadın temel varsayımlarının başında, bireyin “Homo Economicus” yani “iktisadi insan” olduğu gelir. Her birey, kendi çıkarının peşinde koşarak çıkarını maksimum kılmaya çalışmaktadır. Ancak Osmanlı toplumunda birey, Klasik iktisadın bu temel varsayımına ters düşecek (İslam dininin de etkisiyle) niteliklere sahiptir: Kazanma hırsının, servet birikiminin, rekabetin, kısaca maddi değerlerin ön planda olmaması gibi...

Klasik Osmanlı zihniyetine göre insan, alıcı olmaktan önce verici olmalıdır. Yani Osmanlı’da bencil değil, diğergam (altruist) bir insan tipi ön plandadır. Bu insan tipinin oluşmasında İslam’ın bir ahlak ilkesi olarak ortaya koyduğu ve ahiliğin günlük hayata geçirdiği dayanışmacı bir toplum oluşturmayı hedef alan hizmet anlayışının rolü büyüktür.²⁰

Osmanlı ekonomik düzenin ayakta kalabilmesi, toplumda ve tek tek bireylerde bulunan temelde ‘cemaatçilik’ olmak üzere şu özelliklerle izah edilebilir.²¹

“1) Ferdîyetçi değil, cemaatçi olması, 2) Para kazanmak hırsının sınırlılığı, 3) Yumuşak başlılık, 4) Maceracı olmamak, 5) Temel amacın cemaatin bir parçası niteliğiyle güvenliğe erişmek olması.”

Osmanlı toplumunda bireyin bu temel nitelikleri, ekonominin de bu yönde şekillenmesine sebep olmuş; dolayısıyla meslek birlikleri de (ahilik/lonca teşkilatı)

¹⁹ Cem, a.g.e., s.59.

²⁰ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Gözden Geçirilmiş 5. bsk., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2000, s.132.

²¹ Cem, a.g.e., s.113.

daha fazla kazanç elde etme hırsı yerine, elindekiyle yetinmeyi, yani kanaatkârlığı esas alan, ahlaki değerleri dünya nimetlerine yeğ tutan bir yapıyı yüceltmıştır.

Osmanlı elit sınıfının ticaret ve sanayi alanındaki meslekleri küçük görmesi, askeri, dinsel ve kamu hizmetiyle ilgili mesleklerde çalışmayı yeğlemesi, sermaye birikiminin oluşamamasının temel nedenleri arasındadır. “Bir başka deyişle, Avrupa’da görülen varlık yoluyla siyasal güç kazanma yerine siyasal güç yoluyla varlık edinme yaklaşımı egemen olmuştur.”²²

Osmanlı Devleti’nin iktisadi hayatla ilgili kararlarında 1500 ile 1800 yılları arasında etkili olmuş ve Osmanlı iktisadi dünya görüşünün temel unsurları arasında sayılması gereken başlıca üç ana ilke bulunmaktadır. Bunlar: İaşe (provizyonizm), fiskalizm ve gelenekçiliktir.²³

- **İaşe (provizyonizm) İlkesi:** İktisadi faaliyete tüketici açısından bakan bir görüştür. Buna göre iktisadi faaliyetin amacı, insanların ihtiyacını karşılamak ve bunu yaparken de üretilen mal ve hizmetlerin mümkün olduğu kadar bol, kaliteli ve ucuz olması; yani piyasada mal arzının mümkün olan en yüksek düzeyde tutulması esas hedeftir.²⁴
- **Gelenekçilik:** Gelenekçilik ilkesi, “Sosyal ve iktisadi ilişkilerde yavaş yavaş oluşan dengeleri, eğilimleri mümkün olduğu ölçüde muhafaza etme ve değişme eğilimlerini engelleme ve herhangi bir değişme çıktığı takdirde, tekrar eski dengeye dönmek üzere değişmeyi ortadan kaldırma iradesinin hakim olması şeklinde tanımlanabilir.”²⁵

²² Oktay Yenal, *Cumhuriyet’in İktisat Tarihi*, İstanbul, TSKB 50. Yıl, y.y., 2001, s.45.

²³ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunun 700. Yılına Armağan, Ötüken Neşriyat A.Ş., 2000, s.45.

²⁴ A.e., s.45-46.

²⁵ A.e., s.48.

- **Fiskalizm:** En genel ve kısa tanımı ile fiskalizm, “hazineye ait gelirleri mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmaya çalışmak ve ulaştığı düzeyin altına inmesini engellemektir.”²⁶

Osmanlı tarımında kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmemesi, reaya’nın hiçbir şekilde artık-değerin sahibi olup, onu yeniden üretime sokarak üretimini genişletme imkanına sahip olamamasından kaynaklanmaktadır.²⁷ Osmanlı tarım düzeni buna imkan vermemekteydi.

*“Osmanlılar’da aristokratik gelenek olmadığı gibi bunun eski kalıntıları (eski aşiret aristokrasisi) temizlenmişti. Bunun bir başka şekilde oluşması da sistemli bir şekilde engellenmişti. Yeni ve imtiyazlı bir sınıf oluşmaması için de bütün tedbirler alınmıştı. Devlet, birlik için tehlike teşkil edebilecek zenginleşmelere ve siyasi güce dönüşebilecek iktisadi güçlenmelere meydan vermiyordu. Bu yüzden Osmanlı sistemi burjuvaziyi ortaya çıkarmamıştır.”*²⁸

İsmail Cem Osmanlı toplumunun kapitalistleşmeye imkan vermeyen yapısını şu şekilde ifade etmektedir:²⁹

“Osmanlı toplum yapısı, burjuva sınıfının doğup gelişmesine uzun süre imkan tanımamıştır. Bu özellik, Osmanlılar’ı birtakım dengesizlik ve eşitsizliklerden, acılardan sakınmıştır. Ancak, iç ve dış koşulların klasik Osmanlı düzenini sarstığı tarihsel an geldiğinde, toplum, kendini geliştirerek içsel dinamikten yoksun olarak bu yeni aşamaya girmiştir. Avrupa toplumlarını ileriye götüren burjuvazi, Osmanlılar’da oluşamamış, gelişmemiş, Batı’da yarattığı güçlü dinamikten Osmanlılar’ı yoksun bırakmıştır. Osmanlılar’ın çeşitli özellikleri, bu arada devletin kendine hiçbir rakip tanımayan katı merkezîyetçi ideolojisi ve burjuvazinin doğuşuna Batı’da kaynak olan ara tabakaların –devletle fert arasında yer alan bir ölçüde özerk kurumların- İslam toplumlarında gelişmemesi gibi nedenler, bu yeni sınıfın doğuşunu engellemiş, hiç değilse geciktirmiştir.”

Tevfik Çavdar, Batılı anlamda bir burjuvazinin Osmanlı toplumunda gelişmesinin nedenlerini üç grupta toplamaktadır:³⁰

²⁶ Genç, a.g.e., s. 50.

²⁷ Tevfik Çavdar, “Cumhuriyet Dönemi Başlarken Türkiye Ekonomisinin Görünümü ve Yapısal Kökenleri”, Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını No:4, İstanbul, Sermet Matbaası, 1973, s.51.

²⁸ Tabakoğlu, a.g.e., s.149.

²⁹ Cem, a.g.e., s.329.

³⁰ Çavdar, a.g.m., s.17-18.

- Kuvvetli bir merkezîyetçiliğe dayanan, kapitalist faaliyetleri devlete ya da egemen bürokrat gruplara bağımlı kılan toplum düzeninin varlığı.
- Güçlü aşiret ve yöresel toplulukların merkezi otoritenin zayıfladığı anlarda başkaldırıp, yarı bağımsız yönetimler kurarak mevcut ticari ve iktisadi faaliyetleri de sekteye uğratması.
- Geleneksel burjuvazi ve küçük zanaatın (esnaf olarak nitelendirilebilir) Batı'nın sömürgeci politikasının etkisiyle zayıflayıp, yıkılması; bunların yerini dışarıya bağlı bir burjuvazinin alması.

Osmanlı'nın Avrupa'nın iktisadi gelişme atılımına katılamamasının, geri kalmasının nedenlerini Oktay Yenal üç temel nedene bağlamaktadır:³¹

- Devletin geniş halk kitlelerine iktisadi alanda hizmet, özellikle fiziki altyapı, eğitim ve teknik yardım götürmemesi.
- Zaten çok ilkel bir teknolojinin hakim olduğu tarım kesiminde, köylülere asgari yaşam sağlayacak olan düzeyin üstündeki artık değerin, devlet ya da devlete dayanan ayan tarafından el konulmak suretiyle askeri giderlere ve saray masraflarına harcanması.
- Şehirlerdeki az da olsa bazı verimli mesleklerin yabancıların ve azınlıkların elinde toplanması.

"...Osmanlı Avrupa'nın güçlü devletlerinin ne bilimsel buluşlarını ve bunları üretim süreçlerine uygulayarak yaşadığı gelişmeyi, türeyen yeni girişimci sınıfla sermaye birikimini ve zenginleşmeyi; ne Rönesans ve Reformasyon gibi yeni anlayış ve düşünce biçimleriyle toplumsal-yönetimsel dönüşümü; ne eğitim-kültür alanındaki büyük sıçramaları izleyebilmişti. Dolayısıyla Osmanlı, sermaye birikim sürecinin bu yeni aşamasına da katılamıyordu. Kendi katı ve dinsel şartlanmalarla biçimlenen toplumsal yapısı, yeni toprakların fethine dayanan gelir arttırma biçimi, cehaletten kurtulamayan halkı, varolandaki payını arttırma

³¹ Yenal, a.g.e., s.40.

çabasındaki mütegalibe sınıfı ve yanı başındaki değişimi-dönüşümü tam kavrayamayan yönetim zihniyetiyle Osmanlı'nın gerilemesi ve giderek çevreleşmesi olağan sayılabilirdi."³²

Ahmet Kılıçbay, Osmanlı üretim tarzının, feodal üretim tarzını doğuran mekanizmaları tam anlamıyla oluşturamadığını bu sebeple de "Osmanlı neden kapitalizme geçemedi?" sorusunu sormanın yanlış olduğunu, bunun yerine öncelikle "Osmanlı neden feodaliteye geçemedi?" sorusunu sormanın anlamlı olacağını belirtmektedir.³³

İdris Küçükömer, Avrupa'nın merkantilizm süreci ile birlikte kapitalist ilkel birikimi sağlamasını buna karşılık, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu süreci yaşayamamasını bir anlamda İmparatorluğun kara ordusuna dayanmasına ve dolayısıyla donanmanın ve gemiciliğin gelişmesinin ihmal edilmesine bağlamıştır.³⁴ Donanmanın ve gemiciliğin ihmal edilmesinin kapitalist birikim sürecini engellemesi ise şu şekilde olmaktaydı:³⁵

"a. Hem merkantilizme geçmek üzere, İmparatorluk içinde de imalat sanayii ve tarımın mübadele ile ve kıtalar arası ilkel birikim sağlayacak yağmacı ticaretle tamamlanarak gelişmesine engeldi.

"b. Hem de, Batı'da özellikle dış ticaretin finansmanını sağlamış ve çok kârlı olmuş kapitalist yan kuruluşlar olarak, bankacılık gibi mali kurumların, sermaye piyasasının çekirdeklerinin Osmanlılar'da ortaya çıkmasında engeldi."

Osmanlı'da üretim güçlerinin özgür gelişimini sınırlayan, iktisadi yaşamı tekdüze hale getiren, ticareti devletleştiren uygulamalar; üretici ve zanaatkarların örgütlendiği loncalar, devletin verdiği yetkilerle kurulan ve çalışan tekeller (Yedd-i Vahit) gibi ekonomiyi kontrol eden ve örgütleyen uygulamalar³⁶ şeklinde ortaya çıkmış ve özel mülkiyetin gelişimini durdurmanın yanında toplumsal sınıflaşmayı da engellemiştir.

"Özel mülkiyetin ekonominin temeli olduğu bütün Batı toplumlarında daha İlkçağ'da başlayan kesin bir sınıflaşma vardır. Yunan'da ve Roma'da köle ile efendi arasındaki bu ayırım Ortaçağ'da serf-senyör ikiliğine; sonraları proleter-burjuva ayırımına dönüşmüştür. Bu çerçevede oluşan Batı medeniyetinin ilerlemesi, bir bakıma, mülkiyet sahiplerinin gelişimine paraleldir. Özel mülkiyet güçlendiği oranda içinde bulunduğu düzene kafa tutmuş,

³² Kazgan, a.g.e., s.14.

³³ Kılıçbay, a.g.e., s.6.

³⁴ İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması "Batılılaşma"*, 3. bsk., İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2002, s.33.

³⁵ A.e., s.33-34.

³⁶ Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)*, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s.46.

*kendine dar gelen çerçeveleri yıkmış, rahatça büyüyeceği ekonomik ortamın hukuki ve siyasi üst yapısını çatmıştır.*³⁷

Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere Müslüman-Türk nüfus 1915 yılında toplam nüfusun dörtte üçünden fazlasını oluşturmalarına rağmen, imalatta sermayenin ve emek gücünün sadece %15'ini oluşturmaktaydı. Bu durum Müslüman-Türkler'in sadece bürokrat, memur, asker, köylü ve ırgat olarak tarım hariç neredeyse üretim sürecinin dışında kaldığını göstermektedir.³⁸

Tablo 1: Osmanlı Devleti'nde 1915 Yılı İtibariyle Büyük İmalat Sanayiinin Dağılımı

Bölgesel Dağılımı (Sayılar)			Sermaye ve Emeğin Etnik Dağılımı (%)		
Kentler	Fabrika	İşçi	Etkin Köken	Sermaye	Çalışan
İstanbul	149		Müslüman-Türk	15	15
İzmir	61		Yunan-Rum	50	60
Diğer Şehirler	73		Ermeni	20	15
			Musevi	5	10
			Yabancı	10	-
Toplam	283	15.000		100	100

Kaynak: Gülten Kazgan, *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*, Genişletilmiş 1. bsk., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 22, 2002, s.52.

2.1.3. Osmanlı'da Tasarruf Artışına İzin Vermeyen Sebepler

2.1.3.1. Merkeziyetçi-Gelenekçi-Bürokratik Yapı

Osmanlı'nın özünde var olan statükocu yapı, gerek sosyal gerekse ekonomik hayatta mevcut dengenin korunmasını sağlayacak şekilde işlemiştir. Öyle ki devlet varlığını sürdürmek için (varlığını borçlu olduğu) dengenin bozulmaması amacıyla ekonomik ve toplumsal yaşamın her noktasına müdahale etme gereğini duyuyordu.³⁹

³⁷ Cem, a.g.e., s.302.

³⁸ Kazgan, a.g.e., s.52.

³⁹ Çavdar, a.g.e., s.46.

“Osmanlı devleti, kuruluş biçiminden doğan birtakım özelliklerini çok uzun süre yaşattı ve bir sınıf devleti haline gelmedi. Bu özelliklerin en başında Osmanlı mülk-devlet telakkisi ve bunun ideolojik uzantıları geliyordu. Somut planda ise, Osmanlı devleti feodal eğilimlere karşı başta devşirme sistemine dayanan merkezi ordunun kurulması olmak üzere birçok önlem aldı.”⁴⁰

Osmanlı ekonomisinde üretimin başladığı aşamadan malın pazarda satışına kadar olan bütün süreçte doğrudan ya da dolaylı bir şekilde devletin kontrolü söz konusuydu.⁴¹ Bir anlamda bu durumu anlaşılır kılan da bu kadar büyük bir coğrafyanın ihtiyaçlarının karşılanması sadece özel girişime bırakılamaması, “devletleştirmenin” zorunluluk olmasıdır.⁴²

“Osmanlı İmparatorluğu’nda, ekonominin merkezi devlet tarafından kontrolü ya da bizzat yürütülmesi yüzünden değişim ekonomisinin, yani meta üretiminin gelişmesi mümkün olamamıştır. Devletin, değişim değeri için üretimin yaygınlaşmasını önleyen bu ekonomi politikasının temeli miri toprak rejimi olmuştur. Gerçekten, miri toprak rejimi gereğince toprakta yaratılmış olan artık ürünün vergi şeklinde devletin elinde toplanması, köy ekonomisine kullanma değeri için üretimin egemen olmasına yol açmıştır.”⁴³ Yani, “para olarak servetin, toprak, hammadde, geçim maddeleri, iş araçları gibi objektif çalışma koşullarını satın alarak sermayeye dönüşmesini sağlayan, emeğin bu koşullardan ayrılması durumu, Osmanlı toplumunda, yapının temel niteliğinden ötürü belirmemiştir.”⁴⁴

Osmanlı Devleti’nin merkezîyetçi ve müdahaleci yapısı “anti-merkantilist” bir zihniyetin oluşumuna yardım ederken, piyasa mekanizmasının kurulup gelişmesini de engelliyordu. Bunun sonucu olarak da Osmanlı insanı, iktisadi hayatı kendisi şekillendirememiş olmakla birlikte sonuçlarına katlanır olmuştur.⁴⁵ Yani iktisat biliminin kendi çıkarını maksimum kılmanın peşinde koşan “iktisadi adam”ını Osmanlı topraklarında ne ortaya çıkartacak, ne de yaşatacak bir yapı mevcuttu. Bir bakıma Osmanlı insanının gerçek iktisadi hayatı görmesi imkanı da yoktu.⁴⁶

“Osmanlı İmparatorluğu ekonomik açıdan kapitalizm öncesi bir devletti. Devletin ekonomi politikaları, halka hayatta kalmasına yetecek kadar gıda temini, daha büyük nüfuslu merkezlerin iâşesi ve vergilerin para ya da aynı şekilde tahsilini amaçlamaktaydı. Osmanlı

⁴⁰ Timur, a.g.e., s.244-245.

⁴¹ Cem, a.g.e., s.87.

⁴² Yerasimos, a.g.e., s.186.

⁴³ Sencer, a.g.e., s.226.

⁴⁴ A.g.e., s.227.

⁴⁵ Şükrü Nişancı, 15-16. Yüzyıllarda Osmanlı İktisat Zihniyeti, İstanbul, Okumuş Adam Yayınları, 2002, s.113.

⁴⁶ Sencer Divitçioğlu, Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu, Kırklareli, Sermet Matbaası, 1981, s.133.

Devleti İmparatorluğun sonuna dek, ekonominin belirli kesimlerini etkin şekilde koruyan ya da teşvik eden merkantilist diye tanımlanabilecek politikalar geliştirmemişti.”⁴⁷

Osmanlı, sermaye birikimi için değil, varlığını sürdürmek için, sürekli savaşmak durumundaydı.⁴⁸

Daha önce de belirtildiği gibi klasik Osmanlı iktisat düşüncesinin dayandığı önemli ilkelerden biri de “gelenekçilik”tir. Bu ilke, sosyal ve iktisadi ilişkilerde zaman içinde oluşan dengeleri mümkün olduğu kadar korumak ve değişme eğilimlerini engellemektir. Herhangi bir değişim çıktığında ise, tekrar eski denge noktasına dönmek üzere değişimi ortadan kaldırma iradesinin hakim olmasıdır.

Osmanlı düzeninin temelini oluşturan denge (statüko) “sağlanırken üretim güçlerinin özgün gelişimi de kısıtlanmaktadır. Bu olgu, yani üretim güçlerinin statik hali ancak bir ölçüde sağlanmakta, mevcut dengenin ortadan kalkmasıyla düzen bozulmakta, bu optimum düzene yeniden erişmek için dengeyi bulma ya da arama çalışmaları hızlanmaktadır. Osmanlı tarihi, özellikle 1550’den sonra, bu arayışların bir hikayesinden başka bir şey değildir.”⁴⁹

“Bizans merkezi otoritesi gibi, Osmanlı Sarayı da bağımsız bir köylülükle kurduğu ayrıcalıklı bir ilişki temeline dayanıyordu. Güçlü bir biçimde merkezileşmiş bürokratik bir yapının köylü toplumunun sağlıklı yeniden üretimi için gerekli şartları oluşturacağı ve devamını sağlayacağı kabul ediliyordu. Bunun karşılığında köylünün ürettiği artı ürün vergi olarak toplanacaktı. Bu durum da başlıca tehlike, bu mutlu ilişkiye engel olup bir yandan merkezi bürokrasiyi gelir kaynaklarından mahrum bırakırken öte yandan köylülüğün bağımsızlığını tehdit edebilecek mahalli güç sahiplerinden geliyordu.”⁵⁰

Paul Kennedy, “*Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*” adlı kitabında, “merkeziyetçilikten” uzak toplumların nasıl geliştiklerini şöyle izah etmektedir:⁵¹

⁴⁷ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, 13. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.33.

⁴⁸ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, 12. bsm., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2001, s.10.

⁴⁹ DİE, *Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, Yayın No: 683, Ankara, Başbakanlık DİE Matbaası, 1973, s.9.

⁵⁰ Çağlar Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, Çev. Sabri Tekay, 2. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 1990, s.15.

⁵¹ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev. Birtane Karanakçı, 8. bsm., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001, s.45-46.

“Ticaretin, tüccarların, limanların ve pazarların merkeziyetçilikten ve çoğunlukla da gözetimden uzak gelişiminin politik ve toplumsal sonuçları son derece önemli olmuştur. Her şeyden önce, bu tür ekonomik gelişmeleri tümüyle bastırabilmenin yolu yoktu. Bu, pazar güçlerinin önem kazanması yönetimdeki pek çok kimseyi rahatsız etmiyordu demek değildir. Feodal lordlar, kentlere kendilerine karşı olanların toplandıkları merkezler ve serflerin sığınağı diye kuşkuyla baktıklarından, çoğu kez onların ayrıcalıklarını kısıtlamaya çalıştılar. Başka yerlerde de olduğu gibi, tüccarlar sık sık kurban seçiliyor, malları çalınıyor, mülklerine el konuyordu. Papaların tefecilikle ilgili bildirimleri, pek çok bakımdan, Konfiçyüsçülerin kâr amaçlı komisyoncu ve tefeciler karşısındaki hoşnutsuzluklarının yankılarını taşır. Ancak gerçek şuydu ki Avrupa’da şu ya da bu ticari gelişmeyi etkili bir biçimde durdurabilecek tek tip bir otorite bulunmuyordu; önceliklerini değiştirecek belirli bir sanayiinin gelişmesine ya da çökmesine yol açabilecek hiçbir merkezi yönetim yoktu; vergi toplayıcılarının sistemli ve geniş kapsamlı bir biçimde, işadamlarını ve girişimcileri talan etmesi söz konusu değildi...”

Avrupa’da ticari gelişmeye engel bir otoritenin bulunmamasına karşılık, Osmanlı’da “merkeziyetçi, despotik ve aşırı gelenekçi” bir yapı vardı.⁵²

“Sistem bir bütün olarak ele alındığında, Ming Çin’inde olduğu gibi inisiyatif, görüş ayrılıkları ve ticaret karşısında alınan merkeziyetçi, despotik ve aşırı gelenekçi tutumun yol açtığı bazı kusurlardan giderek daha çok zarar görmekteydi. Budala bir sultan Osmanlı İmparatorluğu’nu öylesine işlemez hale getirebiliyordu ki, aynı şeyi bir Papanın ya da Kutsal Roma İmparatoru’nun tüm Avrupa için yapması hiçbir zaman mümkün değildi. Yukardan açık seçik emirler gelmediği için bürokrasinin can damarları sertleşti ve tutuculuk değişikliğe üstün tutularak, yenilik hareketleri boğuldu.”⁵³

Paul Kennedy, Osmanlı’nın “tutucu”, tüm özgür düşünce biçimlerine karşı katı tavrını ise şu çarpıcı örnekle ortaya koymaktadır.⁵⁴

“Matbaa makineleri yasaklanmıştı çünkü bunlar tehlikeli düşünceler yayabilirlerdi. Ekonomik kavramlar ilkel düzeyde kaldı. Batılı malların ithal edilmesi isteniyor ancak ihracat yasaklanıyordu; loncaların yeniliklere ve ‘kapitalist’ üreticilerin yükselişlerine set çekme çabaları destekleniyordu; ticaretle uğraşanlara dinsel açıdan yöneltilen eleştiriler şiddetleniyordu. Türkler Avrupa kökenli düşünce ve uygulamaları küçük gördüklerinden, öldürücü salgınları denetim altına alacak yeni yöntemleri benimsemeyi reddediyorlardı; bunun bir sonucu olarak da halk şiddetli salgınlardan çok zarar gördü. 1580 yılında bir yeniçeri kuvveti, insanı gerçekten de şaşkınlığa düşüren bir karanlıkçılık nöbetine kapılarak, devlete ait bir gözlemevini salgına yol açtığı iddiasıyla yok etti.”

Mehmet Altan, aslında tüm bunların Osmanlı toplumsal yapısının ayakta kalmasını sağlamak açısından kendi içinde tutarlı olduğunu, Saray’ın sürekli olarak küçük

⁵² Mehmet Altan, *Kapitalizm Bu Köye Uğramadı*, İstanbul, AFA Yayınları, 1994, s.62.

⁵³ Kennedy, a.g.e., s.37.

⁵⁴ A.e.

köylünün ürettiklerine el koymak suretiyle kendi yaşamını idame ettirmesinin ancak tüm yeniliklere ve değişime direnmesiyle mümkün olabileceğini belirtmektedir.⁵⁵

Osmanlı Devleti'ni büyük bir imparatorluk haline getiren hakim vasıfları, kuruluşundan itibaren hakimiyeti tek elde toplayan ve siyasi bir parçalanmaya imkan vermeyen “merkeziyetçi” yapısı, “otoriter” yönetimi ve “halkın refahından sorumlu devlet” anlayışıdır.⁵⁶

“Özellikle, artığın bürokrat olmayanlar tarafından temellük edileceği sonucunu beraberinde getiren alternatif bir iktisadi örgütlenme tarzı önerildiğinde, hem bir grup olarak gelirinin bir bölümünü kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalacağından, hem de yönetici sınıf olarak varlığını sürdürmesini sağlayan sistem tehlikeye düşeceğinden, devlet sınıfı bir tehditle karşı karşıya kalmış olacaktır. Devlet sınıfı, kendisi-için-bir-sınıf olarak hareket edebildiği ölçüde, hem kendi gelir tabanını hem de kendisini meşrulaştıran sistemi korumak isteyecektir.”⁵⁷

Osmanlı Devleti'nde sanayi ve ticaret denildiğinde ilk akla gelen esnaf birlikleri olan loncalardır. Ancak, “...loncaların kısıtlayıcı nitelikleri, onları görece esneklik taşımaz hale getirmiş, gittikçe büyüyen Batı rekabetine dayanıksız kılmıştı.”⁵⁸

Padişah denetiminden geçen lonca düzenlemeleri, fiyatların halkın alım gücünü aşmayacak şekilde bir nevi sabitlenmesini sağlamış, bu durum da zanaat sahipleri ve satıcıların hiçbir şekilde sermaye birikimi yapmasına izin vermemiştir.⁵⁹ Buna karşılık Avrupa'da ticaretle uğraşanlar krallara borç verebilecek düzeyde sermaye birikimi yaparken, Türk esnafı kıt kanaat geçinecek kazanç ile yetinmektedir.⁶⁰

2.1.3.2. Yönetenler-Yönetilenler

Osmanlı devlet anlayışının temelinde, toplum düzeninin devamı için bir padişah ve bu padişahın ülkeyi adaletle yönetmesi fikri yatmaktadır. Yine bu düzenin devamı

⁵⁵ Altan, a.g.e., s.63.

⁵⁶ Doğan, a.g.e., s.55-60.

⁵⁷ Keyder, a.g.e., s.28.

⁵⁸ Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, Çev. Tansel Güney, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s.26.

⁵⁹ Nişancı, a.g.e., s.102.

⁶⁰ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, C. II, 2 c., İstanbul, Cem Yayınları, 1974, s.219.

için, toplumu oluşturan tabakaların kendi işleriyle meşgul olması ve tabakalar arasında kanun ve kurallara aykırı geçişlerin olmaması da şarttı.⁶¹

Diğer taraftan temelde Osmanlı'daki sosyal tabakalaşmada tek ayırım da, *yönetenler* ve *yönetilenler* şeklindedir. Bu ayırımı temel ölçü ise, vergi ödeyip ödememek şeklindedir. Yönetenler, üretimde bulunmayıp vergi vermezken, yönetilenler devlete vergi vermekle yükümlüdür.⁶²

*“Osmanlı devletinde egemen güç olarak beliren saray ve yüksek bürokrasi, ekonomiyi sıkıca denetleyen politikalarıyla ve sosyal yaşantının en uzak köşelerine uzanan denetimleriyle, kendi devamlılıklarını ve bir yönetici zümre olarak kendi bütünlüklerini güvenliğe almaktadırlar.”*⁶³

“Ortadoğu devletindeki sınıf sistemini de aynı kavramlar düzenler. Toplum iki ayrı sınıftan oluşur: İlki hükümdar ve iktidarını devrettiği vezir ve valiler, ikincisi ise vergi verenler yani reaya.”⁶⁴ Osmanlılar da aynı sınıflamayı sürdürerek yeni fethedilmiş bölgelerin halklarını, Müslüman olsun olmasın, askeri sınıf ve reaya diye ikiye ayırmıştır.⁶⁵

Bütün İslam hükümdarlarında olduğu gibi Osmanlılar da uyruklarını, Müslüman olsun olmasın, “reaya” yani “sürü” sayar ve fermanlarda reayayı Tanrı'nın emanet olarak verdiğini sık sık tekrarlardı. Reayayı, Tanrı'nın buyurduğu şeriat yolunda gütmek ise İslam ümmetinin başı olarak sultanın ödeviydi.⁶⁶

*“Osmanlı ideolojisine göre İmparatorluktaki toplum, vergi ödemeyen, silah taşıma hakkına sahip olan yönetici seçkinler sınıfı ile bunun tam tersi durumdaki halk kitlesi (Osmanlı diliyle reaya) arasındaki –kuramsal olarak çok katı olan- bir ayırım etrafında biçimlenmişti.”*⁶⁷

İmparatorluğun üretimden kopuk, üretimle ilgilenmeyen yapısı, kapitalist süreçte kendiliğinden ortaya çıkan toplumsal sınıflar yerine, artık ürüne el koyan padişahın

⁶¹ Mehmet Öz, *Osmanlı'da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1997, s.53.

⁶² Nişancı, a.g.e., s.54.

⁶³ Cem, a.g.e., s.77.

⁶⁴ İnalcık, a.g.e., s.74.

⁶⁵ A.e.

⁶⁶ A.e., s.73.

⁶⁷ Zürcher, a.g.e., s.26-27.

belirlediği grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur. “Padişah sınıf olmadığı gibi, onun rütbe verdiği ve istediği zaman değiştirebildiği alt gruplara da sınıf olarak bakılamaz”dı.⁶⁸

“...imparatorluk, devamlı bir yarı seferberlik halindedir. Bu hal, Osmanlı devletinin asker-devlet yapısını belirtir. Üretime dahil olamadan üstten artık ürün alan bir asker-devlet'ti bu. Artık üründen gelir elde eden padişahın rütbe verdiği gruplar vardı. Bunlar:

- *Ulema (ruhban) grubu, ki bunlar şeriatı öğreten ve uygulayanlardı.*
- *Yeniçeriler, yardımcı ordu kuruluşları mensupları (Bunlara giden artık ürünü padişaha gidenden transfer olarak da kabul edebiliriz).*
- *Tımarlı sipahi, vs. diğer yöneticiler.”⁶⁹*

Osmanlı bürokrasisinin köylüden elde ettiği artık ürün, onun (bürokrasinin) üretim araçları sahipliğini sağlamasına (sınıflaşmasına) izin vermiyordu. Çünkü artık ürün birikim yerine tüketime gidiyordu.⁷⁰

Bağımsız küçük köylü üretici ile bürokrat sınıftan oluşan klasik bir tarımsal imparatorluğun 19. yüzyılda dünya ekonomisi ile bütünleşmesini sağlayan gayrimüslimlerdi.⁷¹ Ancak onlar da Birinci Dünya Savaşı sonrasında ülkeden çıkartılmışlardı. Böylelikle yeni kurulacak olan devlette ülkenin kalkındırılması vazifesi de burjuvaziye değil, bürokrasiye kalmıştı.⁷²

2.1.3.3. Saray İçin Ticaret

Osmanlı'da tüm ekonomik yaşamın amacı sarayın ihtiyaçlarını gidermekti. Bunun dışında bir amaç söz konusu değildi ve merkezi otoritenin de tüm ekonomik faaliyetleri sıkı bir şekilde denetlemesinin altında yatan sebep buydu.⁷³

⁶⁸ Küçükömer, a.g.e., s.35.

⁶⁹ A.e.

⁷⁰ A.e., s.38.

⁷¹ Keyder, a.g.e., s.25.

⁷² A.e., s.9.

⁷³ Altan, a.g.e., s.64.

Osmanlı'da bütün her şeyin saraya ve sarayda Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olarak bulunan padişaha ait olması, sermaye birikimini oluşturacak ortama izin vermiyordu. Bu durum "Batı türü kapitalistleşmenin motorunu oluşturacak müteşebbis sınıfı ve onun doğal karşıtı olan emek gücünün doğmasını imkansız kılıyordu."⁷⁴

Osmanlı'da ithalat tüketim mallarından oluşmaktaydı ve çoğunlukla da devlet sınıfının tüketimine yönelik olduğundan teşvik edilebilirdi.⁷⁵

*"Üretimin, ulaştırmanın ve mal alım satımının tek amacı devlet aygıtının ya da bu devletin birimleri sayılan kişilerin gereksinmelerini karşılamaktır. İmparatorluk'taki ticari ilişkileri düzene sokan her türlü yönetmeliğin çıkış noktası budur. Dolayısıyla kâr kavramı bu sistemin bir parçası olmaz."*⁷⁶

Osmanlı İmparatorluğu XVII. yüzyıla gelindiğinde dünya üzerindeki en liberal politikaları uygulayan devletlerin başında geliyordu. Avrupa devletlerinin aksine uygulanan "anti-merkantilist" politikalar ithalatı arttırmak, ihracatı mümkün olduğu kadar kısmak için kullanılıyordu. Bunda amaç, sarayın ve nüfuzlu askeri sınıf üyelerinin lüks tüketim ihtiyaçlarını karşılamaktı.⁷⁷

*"Devlet, saraya, devlet seçkinlerine, orduya ve başkent sakinlerine gıda maddesi, hammadde ve mamul madde temin etmek için, kentlerin ve kırsal kesimin iktisadi hayatına sık sık müdahalede bulunurdu. Devletin aldığı mallar için genellikle piyasa fiyatlarının altında bedel ödemesi ve üretilmiş bir malın tamamını veya çoğunu sık sık çekerek mal kıtlığı yaratması, bu müdahalelerin düzen bozucu ve olumsuz etkisini bir kat daha arttırmaktaydı."*⁷⁸

Diğer taraftan Osmanlı ekonomisinde hem üretici hem de tüketicinin korunmasına yönelik olarak yapılan düzenleme ve kontrol, yetersiz üretimin tüketicilerin daha yüksek fiyat ödemesine, aşırı üretimin de zanaatkârın düşük fiyatlar yüzünden haksızlığa uğramasına yol açmamak amacıyla yapılmaktadır.

Ancak, iyi niyetli de olsa devletin ekonomik hayata olan yoğun müdahalesi hep ön planda kalmıştır.

⁷⁴ Mehmet Altan, *Darbelerin Ekonomisi*, Genişletilmiş 2. bsk., İstanbul, İyidam Yayıncılık, 2001, s.10.

⁷⁵ Keyder, a.g.e., s.31.

⁷⁶ Yerasimos, a.g.e., s.185.

⁷⁷ Nişancı, a.g.e., s.96.

⁷⁸ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev. Ayşe Berktaş, 2. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.79-80.

“Devlet ekonomik hayatı, bu hayatı belirleyen ilişkileri tam bir askeri disiplinle ‘zapt-ü rapt’ altına almıştır. Mükellefiyetler yoluyla iktisadi yaşamın her anına ve köşesine müdahale etmektedir. Bu müdahaleler öylesine kapsamlıydı ki, hangi yörenin ürünlerinin hangi bölge ya da kentte pazarlanacağına bile devlet karar veriyordu.”⁷⁹

İlk defa 1838 İngiliz Ticaret Anlaşması’yla iç pazarını Batı dünyasına açan Osmanlı Devleti, yabancı tüccar ve sanayicilere özgür bir iş ortamı yaratmanın yanında Osmanlı toplumunun da yabancı mallar ile birlikte Batı’nın *tüketim kalıpları* ile tanışmasına vesile olmuştur.⁸⁰ Daha sonra bu tanışıklık aşka dönüşerek evliliğe kadar gidecek; Osmanlı ve uzantısında Türk toplumunun Batı’nın tüketim kalıplarını özümseme ve ona olan hayranlığı, olayın “üretim” boyutunu görmesini hep engelleyecektir.

“Osmanlı Sarayı ve bürokrati batılılaştıkça ya da bu ögenin içine girdikçe tüketici olmuşlardır.”⁸¹

Osmanlı Devleti’nin 1914 yılına ait dış ticaret istatistiklerine bakıldığında ithalatın %59,4’ünü oluşturan mamul maddelerin çoğunluğunun tüketim maddeleri olduğu görülecektir. Örneğin, giyim maddelerinin ithalat içindeki payı %31,1 iken, yatırım mallarının ithalat içindeki payı hiçbir zaman %10’u geçmemiştir.⁸²

2.1.3.4. Üretimden Kopuk Mali Devlet

Osmanlı Devleti’nin ihtiyaçlarını karşılamak için vergi gelirlerini azamileştirme çabasında olması, onu temelde mali devlet kılmaktadır.⁸³

“Osmanlı İmparatorluğu yaşadığı sürece ‘üretimle’ ilgili bir imparatorluk olmamıştır. Sadece sarayın geçimini temin edecek vergi gelirleriyle ilgilenmiştir.”⁸⁴

⁷⁹ Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)*, s.46.

⁸⁰ Çavdar, “Cumhuriyet Dönemi Başlarken Türkiye Ekonomisinin Görünümü ve Yapısal Kökenleri”, s.62.

⁸¹ A.g.m., s.65.

⁸² DiE, a.g.e., s.14-15.

⁸³ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*, Der. Mümtaz’er Türköne, 2. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları 1992, s.207.

⁸⁴ Altan, a.g.e., s.100.

Üretimden kopuk askeri ve mali bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yapısı, savaşlar kaybedilmeye, bütçe de açık vermeye başladığında daha da belirginleşmiştir.

“Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları azami genişliğine ulaştıktan sonra artık kısa süreli, spontane savaş dönemleri geride kalmış ve savaş yılları daha uzun sürer olmuştur. XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu savaşlar Osmanlı maliyesini olumsuz yönde etkilemeye ve giderek mali bunalımların temel nedenini oluşturmaya başladı. Diğer bir ifadeyle, bunalımların ortaya çıkış zamanları, şiddetlenme dönemleri yakından incelendiğinde, savaşlarla bunalımlar arasında yakın bir ilişkinin varlığı dikkatleri çekmekteydi.”⁸⁵

Bütçe açıklarını kapamaya yönelik girişimler, üretimin artırılması, ticaret hacminin genişletilmesi gibi iktisadi konularda değil de vergi artışı gibi mevcut mali gelirleri arttırmaya dönük politika araçlarının geliştirilmesi biçiminde olmuştur. Bu durum hem fakir olan halkı daha da fakirleştirmiş, hem de birikim yapabilecek düzeyde olan servet sahiplerine bu imkanı tanımamıştır.

“Yıllar boyu fetihler, resmi ve iktisadi bir devlet politikası halinde ekonominin kendini yeniden üretmesine olanak verebilmişti. Oysa XVIII ve XIX. yy.larda savaşlar artık devlet için genel bir mali bunalım nedeni olmaya başlamış, fetih günleri geride kalmış ve böylece devletin savaş düzenine dayanan iktisadi rasyoneli de bozulmuştu. Bu dönemde, devletin kendisi çağına uygun bir tarzda yeni bir iktisadi rasyonel oluşturup, iktisadileşemediği gibi, toplum üzerindeki kesin egemenlik haklarından da ödünler vermeyerek, adeta fiskal bir devletçilik tuzağına düşüldü ve böylece sivil toplumun oluşumu ya da başka ifadeyle halkın devlet dışında serbestçe iktisadileşmesi de engellendi. Böyle bir ortamda, devletçe izlenen çeşitli mali politikalar tüm kaynakların merkezi devlete aktarılmasına yönelikti. Ancak aynı politikalar, vergi konusu olan ya da olması muhtemel bulunan çeşitli ekonomik faaliyetleri cılızlaştırdığı için, genel sonuç vergi yükümlüsünün daha da sağılması, ezilmesi ve dolayısıyla daha da fakirleşmesi yönünde tecelli ediyordu. Merkezde toplanan kaynaklar ise, önce savaşlarca, arkadan askeri ve sivil maaşlarca ve sonra da fırsat bulundukça bazı askeri nitelikli alt yapı yatırımlarınca yutuluyordu.”⁸⁶

Bütçe açıklarıyla birlikte devletin gelir ihtiyacının artması, halkın üzerine ağır vergilerin yüklenmesi demekti. “Örneğin, 1850 yılı civarında, İzmir şehrindeki 18 kumaş fabrikasından 16'sı iddia edildiğine göre, yabancı mallarla rekabeti imkansız kılan aşırı vergiler yüzünden kapanmıştı. ...Pek çok Osmanlı zenaatkârı ve

⁸⁵ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi: XVIII. yy' dan Tanzimat'a Mali Tarih*, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1986, s.27.

⁸⁶ A.e., s.308.

girişimcisi, vergi ve gümrükleri indirmek veya kaldırmak için uzun mücadeleler vermiştir.”⁸⁷

2.1.3.5. Birikime İzin Vermeyen Miras Hukuku ve Küçük Topraklar

Osmanlı Devleti’nin, hem iç unsurlar hem de dış müdahaleler karşısında gücünü koruyabilmesi açısından tarımsal yapılarda küçük üreticilik çok önemli idi. Tarımsal kesimde yaygın bir küçük üretici kitlesinin varlığı, merkezi devlet için tarımsal artığa el koymanın en elverişli koşullarını oluşturuyordu. Merkezi devlet hem mali tabanını korumak, hem de taşrada toprağa bağlı yerel unsurların güçlenmesini engellemek amacıyla küçük üreticileri bir yandan vergilendirirken öte yandan da büyük toprak sahiplerine karşı desteklemiştir.

“Batı feodalleşme süreci içinde, toprağın ailenin en büyük erkek çocuğuna kalması kuralı (droit d’ainesse) uygulandığından, toprak soylularının ellerindeki mülklerin parçalanması önlenmiş ve böylece kendine yeterli birimler; baronun gerekli ürününü üretebilecek kadar serfi barındırabilen büyüklüklerini koruyabilmişlerdir.”⁸⁸

Tarım devriminin 1700’lü yıllarda gerçekleştiği İngiltere’de geleneklere göre toprakların ailenin en büyük oğluna kalması, toprakların parçalanmasını ve tarım işletmelerinin küçük kalmasını engellemiş⁸⁹, böylelikle geniş topraklı büyük tarım işletmeleri tarım devriminin öncüsü olmuştur.

Feodal dönem Avrupa’ında evliliklerin erkek çocuk elde etmek umuduyla *büyük mülkiyetlerin dağılmaması hedefine yönelik* olduğu söylenebilecekken, İslam’da ise ailenin oluşmasında miras ve mülkiyet telakkilerinin özendirici bir yönü yoktur. Bunun temel nedeni İslam’ın *mülkiyeti çok küçültmeye eğilimli* miras hukukudur.⁹⁰

“Anadolu’da toprakların parçalanması süreci, bir yandan feodalleşme sürecini kilitlerken, diğer yandan da toprak soyluluğunun kendini sürdürmemesine ve çoğu zaman da basit birer küçük çiftçi haline dönüşmelerine yol açmıştır.”⁹¹

⁸⁷ Quataert, Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü, s.18.

⁸⁸ Kılıçbay, a.g.e., s.336.

⁸⁹ Ali Özgüven, Tarım Ekonomisi ve Politikası, 2. bsk., İstanbul, Filiz Kitabevi, 1983, s.212.

⁹⁰ Tabakoğlu, a.g.e., s.151.

⁹¹ Kılıçbay, a.g.e., s.336.

İslam miras hukukunun toprakların parçalanarak küçülmesine yol açan etkisini azaltmak üzere topraklar vakıf haline getirilmeye çalışılsa da miras vakfı kurumunun kırsal alandan çok kentlerde yaygınlık kazanması,⁹² vakıf kurumunun amacına ulaşmasını engellemiştir.

“İlke olarak, vakıf kurulus kurulmaz veya vakfeden kişi öldüğü andan itibaren, gelirler, vakfin kurulus amacına uygun şekilde kullanılmaya baslandı. Fakat ortaya bir başka tür vakıf daha çıkmıştı; bu vakıflarda gelirler kağıt üzerinde hayır amaçlı kullanılmak üzere ayrılıyor, fakat aslında çeşitli ve yasallığı kuşkuyla gerekçelerle vakfedenlere ve mirasçılara gitmeye devam ediyordu.”⁹³

“Halk arasında ‘bir çift öküzle ekimi ve nadası yapılabilen yer’”⁹⁴, çift kavramını ifade etmektedir. Çiftler, sabit bir büyüklüğe göre değil arazinin verimine göre hesaplanıyordu. Buna göre en verimli topraklarda 60, verimli topraklarda 70-80, orta verimli yerlerde 100-120, verimsiz topraklarda ise 150 dönüm bir çift olarak hesaplanıyordu.⁹⁵

“...toprakların çitlenerek az sayıda elde toplanmamış olması, ücretli işçiliği veya boğaz tokluğuna çalışmayı kabul edecek mülksüzleşmiş bir köylülüğün mevcut olmaması demekti. Dolayısıyla, kapitalist tarıma veya plantasyonlara elverişli şartlar yoktu.”⁹⁶

Genellikle bir çift öküz tarafından işlenebilecek büyüklükte olan toprakların her yıl yarısının nadasa bırakıldığı göz önüne alınırsa ortalama bir köylü hanesinin bir çift öküz ile yılda 40 ya da 50 dönüm toprak ektiği söylenebilir.⁹⁷ “Bunun yansıra, çiftleri birleştirerek, daha büyük işletmelerin oluşturulması da yasaklanmıştır.”⁹⁸

“Japonya’daki benzerleri gibi Osmanlı bürokratları da toprak sahibi bir sınıftan bağımsız hareket edebilme gücündeydiler. Yine Japonya’daki gibi kamu kaynaklarını ticaret sınıfının belli kesimlerini desteklemek ve yönlendirmek için kullanmışlardı. Ama, Meiji bürokratları köylülüğün proleterleşmesini onaylar ve hızlandırırken, Osmanlı yönetici sınıfı toprakta küçük mülkiyeti korumuş ve dolaylı da olsa desteklemişti. Bir başka deyişle, Osmanlı İmparatorluğu’nda gerçekleştirebilecek her türlü kapitalizme geçiş, hakim ve korunan

⁹² Kılıçbay, a.g.e., s.336.

⁹³ Quataert, Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922, s.68-69.

⁹⁴ Kılıçbay, a.g.e., s.373.

⁹⁵ Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul, Eren Yayınları, 1993, s.37.

⁹⁶ Keyder, a.g.e., s.21.

⁹⁷ Pamuk, a.g.e., s.41.

⁹⁸ Kılıçbay, a.g.e., s.373-374.

toplumsal ilişki olan bürokrasi-bağımsız köylülük ilişkisinin kıyısında yavaş yavaş ilerlemek zorundaydı.”⁹⁹

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde, “Tımar sisteminin çöküşünden sonra mültezimlerin vergi toplamak için yürüttükleri zorbalık, devlet gücünü arkasına alma, rüşvet ya da borçlandırma yoluyla tarım arazisinin önemli bir bölümü derebeyi ve ağaların elinde toplanmıştı. 1913 yılında derlenen bilgilere göre ekilen arazi dağılımı şöyledir.”¹⁰⁰

Tablo 2: Osmanlı Devleti’nde 1913 Yılı İtibariyle Ekilen Arazinin Dağılımı

	Aile Sayısı	Çiftçi Ailesinin Yüzdesi	Toprakların Yüzdesi
Derebeyi	10.000	1	39
Toprak Ağası	40.000	4	26
Orta ve Az Topraklı Köylü	870.000	87	35
Topraksız Köylü	80.000	8	-

Kaynak: DİE, Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Yayın No: 683, Ankara, Başbakanlık DİE Matbaası, 1973, s.24.

⁹⁹ Keyder, a.g.e., s.64.

¹⁰⁰ DİE, a.g.e., s.24.

2.2. 1923'TEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE EKONOMİSİNDE TASARRUFLAR

Cumhuriyet dönemi iktisat tarihi incelenirken genellikle liberal dönem, devletçi dönem, planlı dönem gibi alt dönemler belirlenmesine rağmen, Asaf Savaş Akat tüm bu dönemleri dış konjonktürle de uyumlu olacak şekilde iki alt döneme ayırmakta ve bu dönemlerin özelliklerini dünya konjonktürü ile birlikte şu şekilde ele almaktadır.¹⁰¹

- **1923-1950 Dönemi:** Birinci dönem ya da tek parti dönemi diye adlandırılan bu dönemde, iktisat politikaları ile ilgili tercihler yapılırken göz önüne alınan esas unsur *devletin ihtiyaçları* olmuş; Dünya Savaşı ve Büyük Bunalım'ın yaşandığı, böylelikle korumacı yapının egemen olduğu bir dünyada bu dönem istikrar açısından ön plana çıkmıştır. Yine bu dönemde çok düşük enflasyon düzeyi, ödemeler bilançosu dengesi ve hatta fazlası, düşük düzeyde bütçe açıkları, iç tasarruf oranlarında, dış borçlanmada ya da büyüme hızlarında dalgalanmaların yaşanmaması popülist politikaların üretilmediğini de göstermektedir.
- **1950 Sonrası Dönem:** İkinci dönem ya da demokrasi dönemi denilen bu ikinci dönemde *seçim olgusu*, toplumun taleplerinin iktisat politikası kararlarına yansımaya yol açmış, böylece popülist iktisat politikaları uygulamaları ortaya çıkmıştır. Dünya ekonomik konjonktürünün çok büyük bir genişlemeye girdiği bu dönemle birlikte Türkiye ekonomisi, kısa süreli istikrar dönemlerini hemen bunalımların ve çalkantıların takip ettiği, bu anlamda sürekli zikzakların yaşandığı, ödemeler bilançosu ve bütçe açıklarının ve de özellikle enflasyonun artık rutinleştiği bir süreci yaşamıştır.

¹⁰¹ Akat, "İktisadi Politikalar", s.1100-1101.

Asaf Savaş Akat, Türkiye ekonomisinde uygulanan iktisat politikalarını dönemlerin süreklilik sağlaması amacına yönelik olarak iki ana kategoriye ayırsa da, daha detaylı olarak dönemleri şu şekilde sıralamaktadır:¹⁰²

- **1923-1930:** Ekonominin yeniden inşa edildiği, iktisat politikaları uygulamaları için araç ve kurumların olmadığı dönem.
- **1930-1950:** CHP'nin tek parti döneminde muhafazakâr-istikrarcı politikalar uygulanmıştır.
- **1950-1953:** Menderes'in liberal popülist dönemi olarak adlandırılan bu dönemde iç ve dış konjonktürün de etkisiyle, kumanda ekonomisi tedbirlerine başvurmadan genişleyici politikalar yürütülmüştür.
- **1953-1960:** Menderes'in yapısalıcı, popülist dönemi olarak anılmaktadır.
- **1960-1964:** 27 Mayıs ile birlikte muhafazakâr-istikrarcı politikalar uygulanmıştır.
- **1965-1971:** Demirel'in yapısalıcı popülist dönemi olarak anılmaktadır.
- **1971-1973:** 12 Mart hükümetleri tarafından muhafazakâr-istikrarcı politikalar uygulanmıştır.
- **1974-1980:** Çeşitli koalisyon hükümetleri tarafından yapısalıcı popülist politikalar uygulanmıştır.

Bu çalışmada ise dönemler; 1923-1929, 1930-1948, planlı dönem öncesi yıllar ve planlı dönem olarak belirlenmiştir.

¹⁰² Asaf Savaş Akat, "Alternatif Büyüme Stratejisi", *Alternatif Büyüme Stratejisi: İktisat Politikası Yazıları*, 2. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 1984, s.122.

2.2.1. 1923-1929 Dönemi

“Osmanlı İmparatorluğu’na oranla Cumhuriyet yeni bir devlet biçimi olmakla beraber yoktan var edilmedi. İmparatorluğun ekonomik ve toplumsal mirası ya da kalıntısı üzerine kuruldu.”¹⁰³

Osmanlı sanayiinin büyük bir kısmı Rumeli’de yerleşmiş, yine bu bölge yetişmiş işgücünün de merkezi olmuştur. Rumeli’nin ve petrol yataklarının bulunduğu Ortadoğu’nun elden çıkması, Cumhuriyet Türkiye’sine sadece savaşlarda harap olmuş kıraç topraklar bırakmıştı. Bir de İzmir gibi birkaç yerde azınlıkların oluşturduğu ticaret burjuvazisi kalmıştı.¹⁰⁴

*“Türk ulusal burjuvazisi uluslararası sahneye hem çok erken, hem de çok geç gelmişti. Avrupa burjuvazisiyle aynı kapitalist birikim sürecine girmek ve onun yararlandığı koşullardan yararlanmak için vakit çok geç; emperyalist sömürünün hiyerarşisiyle bütünleşmek için ise çok erkendi.”*¹⁰⁵

Bu dönemde yeni Cumhuriyet; bir iki büyük fabrika dışında imalat sanayisi düzeyinde bile üretim gücü olmayan, dolayısıyla ne işçi ne de burjuva sınıfı oluşmamış bir görüntü çizmektedir.

*“Cumhuriyet dönemi; Osmanlı-Türk toplumunun çok-uluslu bir militarist tarım imparatorluğundan sanayi temelinde örgütlenmiş bir sivil milli-devlete giden sancılı geçiş sürecinin bir parçasıdır.”*¹⁰⁶

Bu dönemde, bir taraftan Türk-Müslüman girişimciler eskiden Hristiyan azınlıklarının üstlendikleri işlevleri devralırken, öte yandan yabancı sermayeye karşı olumlu bir tavır içersine girilerek yerli yabancı ortaklıklarının geliştirilmesi isteniyordu.¹⁰⁷

¹⁰³ Tevfik Çavdar, “Devralınan İktisadi Miras”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, 10 c., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.1048.

¹⁰⁴ A.g.m., s.1049.

¹⁰⁵ Yerasimos, a.g.e., s.670.

¹⁰⁶ Akat, “İktisadi Politikalar”, s.1096.

¹⁰⁷ Çağlar Keyder, “İktisadi Gelişmenin Evreleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, 10 c., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.1067.

Her ne kadar 1923-1929 dönemi liberal ekonomi dönemi olarak adlandırılrsa da, Türkiye’de hem altyapı tesislerinin hem de özel girişimciliğin gelişmemiş olması, o dönemde uygulanan politikaların liberal politikalar olamayacağını göstergesi sayılmaktadır.¹⁰⁸

Diğer taraftan liberal dönem diye anılan bu dönemde dikkati çeken en önemli noktalardan biri, “bütün döneme damgasını vuran, devletin yukarıdan toplumu sanayileşmeye zorlama çabalarıdır. Farklı iç ve dış konjonktürlerin etkisi ile kullanılan araçlar arada sırada değişse de bu özellikler hiç değişmez: Devlet eli ile sanayileşme.”¹⁰⁹ Bu dönemde devletin milli tüccar ve girişimci yaratmak amacıyla ekonomiye müdahale etmesi, yerli malı kullanımını özendiren yasaların çıkarılması, 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu ile yerli sanayiinin korunması liberal politikalar ile bağdaşmayacak uygulamalar olarak dikkat çekmektedir.¹¹⁰

17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir’de toplanan Türkiye’nin ilk iktisat kongresi¹¹¹ liberal bir iktisadi düşüncenin ürünü olarak ana hatlarıyla aşağıdaki kararların alındığı bir kongre olmuştur:¹¹²

- Özel girişimcilik her türlü güvence altına alınıyor ve devletin ekonomiye müdahalesi de asgari düzeyde tutulmak isteniyor.
- Türk yasa ve çıkarlarına uygun olduğu sürece yabancı sermaye yurda davet ediliyor ve güvence verilerek cesaretlendiriliyordu.
- Yabancı ve yerli tüm işadamları için Batı’daki örneklerine uygun olarak ticaret ve sanayi gibi alanlarda yasal ortamın hazırlanacağı vaad ediliyordu.

¹⁰⁸ Ayşe Trak, “Liberalizm-Devletçilik Tartışması (1923-1939)”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, 10 c., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.1085.

¹⁰⁹ Akat, “İktisadi Politikalar”, s.1098.

¹¹⁰ Trak, a.g.m., s.1086.

¹¹¹ Gündüz Ökçün, “İzmir İktisat Kongresi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, 10 c., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.1061.

¹¹² Çavdar, “Devralınan İktisadi Miras”, s.1060.

1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Yasası, yaratılmaya çalışılan milli burjuvaziye ciddi yatırım yapmaksızın “servet” yaratma kapısını açıyordu.

“Devletin parasız verdiği topraklar arazi spekülasyonunda; gümrük bağışıklığı, yalnızca aradan bir komisyon koparabilmek amacıyla, işe yarasın yaramasın her türlü malzeme ve hammaddenin ithalinde; satış tekelleri, aslında ucuz fiyatla dışardan ithal edilen malların yerli malı diye yüksek fiyatla yutturulmasında kullanıldı. Sanayi ve Maadin Bankası’ndan koparılan krediler ise, hayali sermayelerle kurulmuş şirketlerin hissedarlarına temettü olarak dağıtıldı.”¹¹³

Piyasa mekanizmasının işletilerek devletin teşvik edici olmasının arzulandığı bu dönemde, sermaye birikiminin kaynağı olarak özel tasarruflar, yani özel girişimcilerin yaratılması hedeflenmiş; ancak gelir düşüklüğü tasarrufları arttıramamış, verilen teşvikleri kullanarak ticaretten sanayiye geçecek olan kapitalist sınıf yaratılamamış, tarım kesimi üzerinde büyük bir yük olmasına rağmen vergi gelirlerinin büyük bir kısmını oluşturan Aşar’ın kaldırılması ve başka vergilerle de ikame edilememesi, milli gelirin %40-50’sini oluşturan tarım kesiminden yararlanılamamasına sebep olmuştur. Diğer taraftan Lozan Anlaşması sonucu oluşan gümrük duvarı yasağı dış ticaret açığını arttırmış yerli sanayiinin korunmasını engellemiştir.¹¹⁴

Gümrük duvarlarının olmayışı sonucu oluşan dış açık, yabancı sermaye ve kısa vadeli iç borçla kapatılmıştır. Dış tasarruf oranı bu dönemde %3-5 arasında oldukça yüksek bir oranda seyretmiştir. Gelir düşüklüğü ve kaynak yaratılamaması yurtiçi tasarruf oranını tarihin en düşük seviyesi olan %4-7’lerde gerçekleşmesine neden olmuştur.

1923-1929 döneminde yatırım oranı %7’den %10’un biraz üzerine çıkarak ortalama %9 olarak gerçekleşmiştir.

¹¹³ Yerasimos, a.g.e., s.683.

¹¹⁴ Tuncer, a.g.m., s.1134.

Bu dönemde sermaye birikimi yaratma görevini devlet üzerine almış ve hazırlanan sanayi planları ile Devlet İktisadi Teşebbüslerinin kurulması düşünülmüştür.¹¹⁵

**Tablo 3: Liberal Dönemde Yatırım ve Tasarruf Oranları
(GSMH'nin Yüzdesi Olarak)**

Yıllar	Yatırımlar/ GSMH	Yurtiçi Tasarruf/ GSMH	Yurtdışı Tasarruf/ GSMH
1923	6,97	5,25	1,72
1924	8,19	4,35	3,84
1925	8,52	4,53	3,99
1926	7,97	4,35	3,62
1927	10,86	6,55	4,31
1928	10,69	7,15	3,54
1929	10,18	4,88	5,30

Kaynak: Nihal Tuncer, "Tasarruf Sorunu", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. IV, 10 c., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.1134.

2.2.2. 1930-1948 Dönemi

1929 Dünya Bunalımı dışı açık tüm ülkeler gibi Türkiye'yi de etkilemiş, piyasa ekonomisinin yerine devletin ekonomiye ağırlığını koyduğu Keynesyen politikalar öne çıkmıştır.

1929-1933 dönemi Türkiye'de devletin elinde toplamadığı bazı işlevleri yerine getirecek kurumların da yavaş yavaş inşa edildiği bir kuruluş dönemi olmuş, Merkez Bankası da bu kuruluşlardan bir tanesi olarak ortaya çıkmıştır.¹¹⁶

Özel kesimin üstlenemeyeceği düzeyde olan yatırımların devlet eliyle gerçekleştirildiği, işçi ücretlerinin düşük tutulduğu bu dönemde temel tüketim

¹¹⁵ DPT, Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967, Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ocak 1963, s.10.

¹¹⁶ Keyder, "İktisadi Gelişimin Evreleri", s.1068.

maddelerinin yüksek tutulan fiyatları, tüketimi kısıarak kaynak yaratıyordu. İthalatın kısılması da dış ticaret fazlasına yol açmıştır.¹¹⁷

Bu dönem uygulanan dışa kapalı, ithal ikameci politikalar gerekli büyüme ve sanayileşmeyi sağlayamamasına, Batı tarzı işçi-işveren kapitalist bir sınıf oluşturulamamasına rağmen, sermaye birikimini sağlamak üzere bazı şahısların (karaborsacılık ve stokçuluktan faydalanan) devlet eliyle zengin edilmesine yönelik sonuçlar üretmiştir.¹¹⁸

1930'lu yıllardan itibaren kendini gösteren "Devletçilik" uygulamaları, bir yanıla devletin, özel sektörün olmadığı yerde kendini göstermesi gibi görünse de aslında bir önceki dönemin farklı bir uzantısı olarak devam etmiştir.

*"1923 ile 1929 yılları arasındaki 'başboşluk' döneminde işini tutturmuş olan kişi ve gruplar, olanakların son derece sınırlı olduğu bu bunalım döneminde kendi tekellerini hükümete zorla kabul ettirirler. Bu anlamda devletçilik, devletin, büyük burjuvazinin kendinden istediği şeyi yapması yani elindeki olanakları yalnız onun adına kullanması demektir."*¹¹⁹

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na katılmasa da savaşın zararlarından çok etkilenmiştir. İktisadi kaynaklar orduya tahsis edilmiş, dış ticaret imkanının savaş sebebiyle ortadan kalkması piyasaları daraltmış (yokluk ortaya çıkmış), enflasyon artmıştır.¹²⁰

İkinci Dünya Savaşı öncesi 1930-1938 dönemde yatırımlar yıllık ortalama %10 civarında gerçekleşmiş, dış kaynak kullanımı da birden düşerek 1946 yılına kadar negatif değer almıştır. Bu düşüş yurtiçi tasarruflarla karşılanmıştır. Bu dönemde vergileme, iç ve dış borçlanma tasarruf kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²¹

Savaşın olumsuz etkisi 1939-1948 döneminde yatırımları %8-9'lar düzeyine indirmiştir. Savaş döneminin devletin finansman ihtiyacını arttırması ve vergi

¹¹⁷ Keyder, "İktisadi Gelişmenin Evreleri", s.1068.

¹¹⁸ A.y.

¹¹⁹ Yerasimos, a.g.e., s.691.

¹²⁰ DPT, I. BYKP, s.10.

¹²¹ Tuncer, a.g.m., s.1135

gelirlerindeki düşüş, 1941 ve 1942’de olmak üzere iki kez açık finansmana başvurularak iç borçlanmaya gidilmesine neden olmuştur. Alınan dış borçlar ise sermaye birikimine katkıda bulunmamıştır. 1946 yılında yapılan devalüasyon, dış tasarruf oranlarını arttırırken yurtiçi tasarruf oranlarını düşürmüştür. Aynı yıldan itibaren dış kaynak kullanımının arttığı da görülmektedir.¹²²

Büyük Bunalım ve sanayileşme programına rağmen genişleyici politikalardan kaçınılması sonucu bütçe ve ödemeler bilançosu dengesi sağlanmış ancak ciddi vergileme çabası olmadığından iç tasarruf oranları 1920’ler düzeyinde kalmıştır.¹²³

**Tablo 4: 1930-1948 Döneminde Yatırım ve Tasarruf Oranları
(GSMH’nin Yüzdesi Olarak)**

Yıllar	Yatırımlar/ GSMH	Yurtiçi Tasarruf/ GSMH	Yurtdışı Tasarruf/ GSMH
1930	11,84	11,42	0,42
1931	8,40	8,23	0,17
1932	8,95	9,97	-1,02
1933	9,57	11,41	-1,84
1934	11,78	11,97	-0,19
1935	10,05	10,31	-0,26
1936	9,07	10,33	-1,26
1937	9,47	10,61	-1,14
1938	11,35	11,70	-0,35
1939	10,46	10,77	-0,31
1940	9,76	11,25	-1,49
1941	8,5	10,03	-1,53
1942	6,25	6,40	-0,15
1943	6,62	7,12	-0,50
1944	8,5	9,40	-0,90
1945	9,92	11,48	-1,56
1946	9,06	11,48	2,13
1947	9,67	8,62	1,05
1948	9,3	6,82	2,51

Kaynak: Tuncer, “Tasarruf Sorunu”, s.1134.

¹²² Tuncer, a.g.m., s.1135-1136.

¹²³ Akat, “İktisadi Politikalar”, s.1103.

2.2.3. Planlı Dönem Öncesi Yıllar

Geçiş dönemi olarak kabul edilen 1946-1950 yılları, İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği ve Türkiye'de çok partili hayata geçildiği yıllardır. 1950'li yılların başlarında Marshall Planı çerçevesinde yapılan yardımların karşılığı olarak piyasa ekonomisi benimsense de¹²⁴ bu durum fazla sürmemiş tekrar ithal ikameci, devletçi (Keynesyen) politikalara dönmüştür.

Savaş sonrasında yeniden kalkınma çabası içersine giren Batılı ülkelerin Keynesgil düşünceden esinlenerek çözüm yolları araması, Türkiye'de de Keynesgil düşüncenin önce tanınması, sonra da uygulanmasını sağlamıştı.¹²⁵

1954-1957 yılları arası kararsız bir politika uygulansa da 1957'den sonra korumacı, ithal ikameci politikalar devreye girmiştir.¹²⁶

*"İkinci Dünya Savaşı boyunca, ulusal bir burjuvazi yaratma yolunda başvuru girişimlerin başarıya ulaşmadığı gerçeği kendini belli eder. Başka bir deyişle, Türk burjuva sınıfının, bürokratik bir aygıt aracılığıyla salt kendi halkını sömürerek ve hatta bu sömürüyü, İkinci Dünya Savaşı yıllarında görüldüğü gibi en üst sınırına vardırırsa bile, verimli bir kapitalist üretim aşamasına geçemeyeceği anlaşılar. Tam tersine, üreticiler üzerinde artırılan baskı üretimde verimliliğin, giderek artık değer azalmasına yol açar. Durum böyle olunca, kapitalizm yoluyla kalkınmak için başvurulacak tek bir çare kalır: yabancı sermaye ve krediler."*¹²⁷

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası uyguladığı aşırı değerli döviz kuru ve ithalat yasakları ikilisine dayanan dış ticaret/koruma politikasının, ithalattan çok ihracatı engellediği ve ekonomiyi dış ticarete kapatıcı bir etki yaptığı¹²⁸ Asaf Savaş Akat'ın önerdiği bir yöntemle¹²⁹ saptanabilmektedir.

¹²⁴ Keyder, "İktisadi Gelişmenin Evreleri", s.1069.

¹²⁵ Tevfik Çavdar, "Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. IV, 10 c., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.1081.

¹²⁶ Keyder, a.g.m., s.1070.

¹²⁷ Yerasimos, a.g.e., s.713.

¹²⁸ Akat, "Türkiye'nin Dış Ticareti Üstüne Gözlemler", s.59.

¹²⁹ A.g.m., s.56.

GSMH, ihracat ve ithalatın reel artış hızlarının karşılaştırıldığı bu yöntemde, ihracat artış hızının GSMH artış hızının altında, ithalat artış hızının ise üstünde olması halinde, korumacılık politikasının ihracatı engellediği, tersi durumda ithal ikamesinin ihracatı arttırıcı etkisi olduğu görülmektedir. Aynı şekilde ihracat ve ithalat artış hızlarının ikisinin de GSMH artış hızından büyük ya da küçük olması uygulanan iktisat politikasının ekonomiyi *dışa açıcı* ya da *kapayıcı* etki yaptığı görülmektedir.¹³⁰

Tablo 5: Dönemler İtibariyle Türkiye Ekonomisinin Dışa Açıklık Durumu

<u>Dönemler</u>	<u>İhracat Artış Hızı %</u>	<u>İthalat Artış Hızı %</u>	<u>GSMH Artış Hızı %</u>
1950-1979	4,54	5,67	5,95
1980-1990	12,0	11,3	5,3
1990-1995	8,8	11,2	3,2

Kaynak: 1950-1970 yılına ait veriler, Asaf Savaş Akat, “Türkiye’nin Dış Ticareti Üstüne Gözlemler”, Alternatif Büyüme Stratejisi: İktisat Politikası Yazıları, 2. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 1984, s.57’den derlenmiştir. 1980-1990 ve 1990-1995 yılına ait ithalat ve ihracat verileri Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, 12. bsm., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2001, s.502’den, GSMH verileri ise s.493’den alınmıştır.

Yukarıdaki tabloya göre (Tablo 5) 1950-1979 yılına ait GSMH artış hızı, hem ihracat hem de ithalat artış hızından yüksektir. Yani bu dönemde uygulanan iktisat politikasının (korumacı) ekonomiyi dış ticarete kapatıcı etki yaptığı söylenebilir. Yine 1980 sonrası uygulanan iktisat politikalarının dış ticaret üzerinde ne derece etki yaptığını görmek için 1980-1990 ve 1990-1995 aralığına bakıldığında her iki dönemde de GSMH artış hızının, hem ithalat hem de ihracat artış hızından düşük olduğu görülmektedir. Bu da demektir ki, 1980 sonrası uygulanan ihracata yönelik dışa açık sanayileşme stratejisi olumlu sonuç vermiş, bu yönde uygulanan iktisat politikaları ekonomiyi dış ticarete açık hale getirmiştir.

Dolayısıyla ithal ikameci sanayileşme ve korumacılık, bu sonuçlardan da görüldüğü üzere ithalattan çok ihracatı engellemiş, Türkiye’yi dünyanın en kapalı ekonomilerinden birisi haline getirmiştir.

¹³⁰ Akat, “Türkiye’nin Dış Ticareti Üstüne Gözlemler”, s.57.

“Dünya pazarında rekabet şansı olmayan işletmelerin yüksek oranlarda kâr sağlamasına imkan veren himaye politikası sonucu, sınai üretim tamamen iç pazara yönelikti. Etken bir üretim için gerekli ölçeklerin olmadığı, işletmeciliğin yetersiz kaldığı ve yerli olarak üretilen girdilerin pahalı olduğu bir durumda, korunan bir iç pazarın mevcudiyeti sınai yatırımın devam etmesi için gerekliydi. İç pazar yüksek bir kâr oranı sağladığından, sanayi ölçeği, işletme, teknoloji ve kalite, geçerli dünya standartlarıyla karşılaştırılabilecek düzeyde olsaydı bile, sanayicileri dünya pazarlarında şanslarını denemeye ikna etmek kolay olmazdı. Sanayi sektöründe yabancı sermaye ve çok uluslu şirketler yaygın olsaydı, ihracat pazarlarına açılma fırsatı daha fazla olabilirdi. Ama Türkiye’de ne yabancı sermayenin ağırlığı fazlaydı ne de iktisadi politika ihracat lehineydi.”¹³¹

Dış kaynaklardaki artış ve bunların yatırımlara kanallize edilmesi, 1930-1940’lı yıllarda %9-10’larda seyreden yatırım oranının 1960’larda %15’lere kadar yükselmesini sağlamıştır.

1950 ve 1953 yılları arasında uygulanan liberal politikalar döneminde, yurtiçi tasarruf oranları sermaye birikimine gerekli katkıyı yapamayarak %8’lerde kalmış, buna karşılık tarımda üretim ve verim artışı yüksek konjonktür ile birleşince hızlı bir büyüme yaşanmıştır.¹³²

1950-1953 dönemi, Türkiye ekonomisinin canlılık ve bolluk dönemidir. İthalat bolluğu, dış yardım, tarımda makineleşme yatırımları hızlandırmıştı. Ancak dönemin sonuna doğru dengelerin bozulduğu gözlenmektedir.

Özel kesimin sermaye birikiminin oto finansman yolu ile gerçekleşmesi amacıyla kurumlar vergisi %10’da tutulmuş, mevduat faizleri düşürülmüş, teşvikler uygulamaya konmuştur.¹³³

Ancak 1954’te tarım üretimindeki düşüş ve Kore Savaşı’nın yarattığı yüksek konjonktürün sona ermesi, ithalatın finansmanı için ihraç gelirleri yerine dış kaynak kullanmayı zorunlu kılmıştı.¹³⁴

¹³¹ Keyder, Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, s.127.

¹³² Tuncer, a.g.m., s.1136.

¹³³ A.y.

¹³⁴ A.y.

1954 yılından sonra yurtiçi tasarrufların yükseltilmesi için vergi sisteminde yapılan değişiklikler sonuç vermeyince, açık finansman ve cari harcama kesintileri kamu kesimine sermaye birikimi yaratma yolları olmuştur.

Enflasyon ve aşırı değerli döviz kuru Türkiye'nin kredibilitesini düşürdüğünden 1956-1957 ve 1958 yıllarında dış tasarruf oranı %1'in altına inmiştir. Bu oran ancak 1958'deki devalüasyon ve istikrar önlemlerinden sonra eski düzeyine ulaşabilmiştir. 1960 darbesi ise gelir ve yatırımlar üzerinde yeniden olumsuz bir etki yaratmıştır.¹³⁵

1950'li yılların ilk yarısından itibaren uygulanan liberal politikalar; merkez bankasının para basarak destek verdiği, popülizm olarak özetlenebilecek, genişleyici para ve bütçe politikalarının kısa dönemde üretimi arttırsa da uzun dönemde yüksek yatırım düzeylerinin iç tasarruflarla karşılanamaması sonucu -tarım kesimi de vergilendirilemeyince- 1955'lere doğru çöküş ile sonuçlanmıştır.¹³⁶

1950'li yılların sonuna doğru sabit döviz kuru sisteminin de etkisi ile para basılarak canlanan ekonomi, bütçe açığı yansırı ödemeler bilançosu açığının da büyümesine yol açmış, ithalatın kısıtlanmasına gidilmesi karaborsa ve kaçakçılığı büyütmüş, mevcut enflasyon düzeyi iç tasarrufları düşürse de ithalatın imkansızlığı, özel sektörü geliştirecek şekilde korumacılık rantları sağlar olmuştur.¹³⁷

1950-1960 yılları arasında yatırımların GSMH'ye oranı %12-15 arasında değişmektedir. Bu yatırımları karşılayacak olan kaynaklardan dış tasarruflar GSMH'nin %1-3'ü arasında, iç tasarruflar ise GSMH'nin %9-13'ü arasında değişmektedir.

¹³⁵ Tuncer, a.g.m., s.1137.

¹³⁶ Akat, "İktisadi Politikalar", s.1104.

¹³⁷ A.y.

**Tablo 6: 1950-1962 Döneminde Yatırım ve Tasarruf Oranları
(GSMH'nin Yüzdesi Olarak)**

Yıllar	Yatırımlar / GSMH	Yurtiçi Tasarruf / GSMH	Yurtdışı Tasarruf / GSMH
1950	9,6	8,25	1,35
1951	10,27	8,13	2,14
1952	12,82	8,95	3,87
1953	12,41	9,68	2,73
1954	14,71	11,29	2,92
1955	14,28	11,89	2,39
1956	13,40	12,51	0,89
1957	13,15	12,42	0,73
1958	13,96	12,99	0,97
1959	15,63	12,60	3,03
1960	15,89	13,39	2,50
1961	15,01	11,80	3,21
1962	14,65	10,71	3,94

Kaynak: Tuncer, "Tasarruf Sorunu", s.1136.

2.2.4. Planlı Dönem

3 Aralık 1962 tarih ve 11272 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak, 1 Ocak 1963 tarihinden itibaren yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın, altında Başbakan İsmet İnönü'nün imzasının yer aldığı önsözünün ilk cümleleri tasarrufun önemini vurgulayacak niteliktedir ve şu şekilde başlamaktadır:¹³⁸

"...Anayasamızda açık ifadesini bulan iktisadi ve sosyal hayatı, keyfi ve plansız davranış tecrübelerine son verip adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacına göre düzenleme arzu ve azmine uygun olarak:

"Milli tasarrufu artırmak, yatırımları toplum yararına, gerekli önceliklerle yöneltmek ve iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek üzere Birinci Beş Yıllık (1963-1967) Kalkınma Planı hazırlanmıştır."

¹³⁸ DPT, I. BYKP, s.3.

2.2.4.1. 1963-1980 “İthal İkameci” Kalkınma Planları Dönemi

İlk dört planda temel alınan büyüme modeli, Keynesgil Harrod-Domar Büyüme Modeli’dir.¹³⁹ Böylece resmi ekonomik düşünce modeli de Keynesyen politikalar şeklinde ortaya çıkmıştır.

İthalatı yasaklanan malların yurtiçi üretiminin kârlı hale gelmesi, bu dönemle birlikte yeni bir “sermaye birikim modeli” olan “ithal ikameci sanayileşmeyi” doğurmuştur.¹⁴⁰

Türkiye sanayileşmesinde 1960’lı yılların sonuna kadar “kolay teknikle başarılan yatırımların ithal ikamesini, 1960’lı yılların sonundan itibaren de ileri teknoloji yatırımların ithal ikamesini sürdürdü.”¹⁴¹

1950-1953 yılları arası liberal dönem istisna olarak bir tarafa bırakılacak olursa, genel olarak 1950-1980 arası uygulanan iktisat politikalarının ithalata konan miktar kısıtlamaları ve ithal yasakları şeklinde uygulanan “ithal ikamesi”, korumacılık politikası olduğu görülecektir.¹⁴²

1960’lı yıllar, dünyadaki büyümenin de etkisiyle Türkiye için nispi bir refah dönemi olsa da temel sorun olan “kaynak yetersizliği” gündemden düşmemiş, plan ve programlarda yurtiçi tasarrufları arttırmak için yapılan bütün isteklere karşın dış tasarruf ihtiyacı azalmamış; sermaye birikimi açık finansman yöntemiyle hızlandırılmaya çalışılmış, özel kesimin sermaye birikimi ise oto finansman yöntemiyle gerçekleştirilmiş ve bu yöntemi destekleyecek vergi harcaması ve ucuz kredi politikası sürdürülmüştür.¹⁴³

¹³⁹ Çavdar, “Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi”, s.1082.

¹⁴⁰ Akat, “İktisadi Politikalar”, s.1105.

¹⁴¹ Keyder, “İktisadi Gelişmenin Evreleri”, s.1071.

¹⁴² Akat, “Türkiye’nin Dış Ticareti Üstüne Gözlemler”, s.55.

¹⁴³ Altan, *Darbelerin Ekonomisi*, s.103.

Daha ilk planın ilk cümlelerinde, kalkınma planlarının hazırlanışının temelinde tasarruf sorununun önceliği ve önemi görülebilmektedir. Aşağıda kalkınma planları, dönemler itibariyle ve tasarruflar açısından ele alınmaktadır.

2.2.4.1.1. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)

I. Beş Yıllık Kalkınma Planı (BYKP) döneminde GSMH’de yıllık ortalama %7’lik bir artış öngörülmüştür.¹⁴⁴

**Tablo 7: I. Plan Döneminde Yatırım-Tasarruf Hedefleri
(GSMH’nin Yüzdesi Olarak)**

Yıllar	Yatırımlar/ GSMH	Yurtiçi Tasarruf/ GSMH	Yurtdışı Tasarruf/ GSMH
1957-1961 Ortalaması	14,8	12,8	2,0
1963-1967 Ortalaması	18,3	14,8	3,5

Kaynak: DPT, Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967, Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ocak, 1963, s.118.’den derlenmiştir.

Planlı dönem öncesi beş yıllık (1957-1961) dönemde, toplam yatırımların GSMH içindeki payının yıllık ortalama %14,8’lik bir düzeyde olması öngörülmüş ve bu yatırımları gerçekleştirmek için iç tasarrufların GSMH içindeki payının yıllık ortalama %12,8 ve dış tasarrufların ise %2,0 düzeyinde gerçekleşmesi hedeflenmiştir.

İlk planının kapsadığı 1963-1967 yılları arasında toplam yatırımların GSMH içindeki payının yıllık ortalama %18,3’lük bir düzeyde olması öngörülmüş ve bu yatırımları gerçekleştirmek için iç tasarrufların GSMH içindeki payının yıllık ortalama %14,8 ve dış tasarrufların ise GSMH’nin %3,5’i düzeyinde gerçekleşmesi hedeflenmiştir.

Sadece bu ilk planda, yatırımları finanse edecek kaynakların neler olmasının hedeflendiğine, tasarrufları teşvik için alınacak önlemlere, kaynak yaratılmada

¹⁴⁴ DPT, I. BYKP, s.34.

karşılaşılan güçlüklerin neler olduğuna, durum tespiti olması ve diğer planlara ışık tutması açısından özellikle yer verilecektir.

Hanehalkı tasarruflarının genel olarak yetersiz olduğu düşünülürse yatırımların finansmanında özel gönüllü tasarruflar içinde kurum tasarruflarının yani otofinansmanın önemi de ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle sermaye birikimi sorununa işletmeler açısından yaklaşıldığında, işletmelerin uzun vadeli finansman sorunlarının sebepleri I. BYKP’de aşağıdaki şekilde sıralanmıştır:¹⁴⁵

- Özel işletmelerin çoğunlukla aile şirketi olması, kontrol imkanlarının azalacağı düşüncesiyle şirketlerine aile dışı sermayedar almalarını engellemiş, böylece bu işletmelerin sermaye ve uzun vadeli kredi sağlama imkanları ve kredi piyasasının kurulması imkanı ortadan kalkmıştır.
- Diğer yandan küçük miktarlarda ellerinde likit sermaye bulunan insanlar da, kanunlarımız şirketlerde sermaye bakımından azınlıkta kalanların haklarını gereği kadar koruyamadığı için şirketlere katılmak istememektedirler.
- Ayrıca küçük tasarrufları harekete geçirecek bir sermaye piyasasının bulunmaması, müteşebbislerin uzun vadeli finansman sıkıntısını devam ettirmektedir.
- Müteşebbisler uzun vadeli sabit sermaye yatırımlarını, bu alanda yeterli kredi (uzun vadeli kredi) bulunmaması nedeniyle yüksek faizli, kısa vadeli kredilerle karşılama yoluna gitmişler, böylece kısa ömürlü şirketlerin doğmasına vesile olmuşlardır.
- Aynı şekilde KİT’lerin finansmanı da sağlam kaynaklara dayanılarak ve uzun dönemli bir plan uygulanarak yapılmamıştır.

¹⁴⁵ DPT, I. BYKP, s.77-78.

Birinci plan döneminde, yatırımların gerçek tasarruflarla finanse edileceği ve plan süresince açık finansman yollarına başvurulmayacağı belirtilmiştir.¹⁴⁶ Bu amaçla, kamu yatırımlarının enflasyon yaratmadan vergi, borçlanma, kamu teşebbüslerinin yaratacağı fonlar ve dış alemden sağlanacak kaynaklarla finanse edileceği; özel sektör yatırımlarının ise, hanehalkı ve kurum tasarrufları ile finanse edilecek şekilde para ve kredi politikası düzenlemeleri sayesinde gerçekleşeceği belirtilmiştir.¹⁴⁷

Devlet, tasarrufu teşvik tedbirleri ile hanehalkı ve kurum tasarruflarını arttırmayı ve yıllık %7 büyümeyi gerçekleştirmeyi planlamıştır. Bu yüzden, vergi ve kredi politikaları ile özel sektör tasarruf artışının teşviki düşünülmüştür.¹⁴⁸

I. BYKP’de özel tasarrufları teşvik etmek için ise aşağıdaki tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir:¹⁴⁹

- *“İhtiyari tasarrufların artışı, genel tasarruf eğiliminin yükselmesine bağlıdır. Tasarruf eğiliminin artırılması için plan süresince üretim ve tasarrufu teşvik edici nitelikte tedbirler alınacaktır.*
- *“Açık, kararlı ve enflasyonist olmayan bir politika yürütülerek halkta ekonomik ve politik düzene karşı güven yaratılacaktır.*
- *“İthal programlarında lüks mallar liberasyon listesine sokulmayacak ve ithalat kotalarında da bu mallara mümkün olduğu kadar az yer verilecektir.*
- *“Gerek yurt dışından getirilen, gerekse yurtiçinde yapılan lüks malların uygun oranlarda vergilendirilmesi sağlanacaktır.*
- *“Posta tasarruf sandıkları kurulacaktır.*
- *“Temel amacı tasarrufların en verimli alanlara akımını kolaylaştırmak olan sermaye piyasasının kurulmasına yardım edilecek, bu şekilde ilk amacın yanı sıra sırf değerlendirmek*

¹⁴⁶ DPT, I. BYKP, s.481.

¹⁴⁷ A.e., s.43.

¹⁴⁸ A.e., s.60.

¹⁴⁹ A.e., s.482.

imkanı bulamadıkları için tasarruf yapmayan küçük gelir sahipleri tasarrufa teşvik edileceklerdir.

- *“Sermaye piyasasında çalışacak müesseselerin, kâra iştirakli tahvil ihracı, kâr garantisi verilmesi gibi yollarla, tasarrufların sermaye piyasasına akmasını sağlayacak tedbirler üzerinde durmaları teşvik olunacaktır.”*

Ayrıca, vergi sisteminin genel tasarruf hacmini arttırıcı yönde olabilmesi amacıyla I. BYKP’de,¹⁵⁰

- gelir vergisinde azalan amortisman usulünün kabul edileceği,
- tasarrufları teşvik edecek ve yatırımları belirli alanlara yöneltecek şekilde yatırım indirimi uygulanacağı,
- lüks tüketim maddelerine tüketim vergileri konulması yoluyla halkın lüks tüketim eğiliminin tasarruf eğilimine yöneltileceği, belirtilmiştir.

I. BYKP’de dış tasarruf olarak özel yabancı sermaye unutulmamış, özel yabancı sermayenin kalkınmaya verimli olarak katılmasını sağlayacak tedbirlerle, bu sermaye hareketlerinin arttırılmasına çalışılacağı vurgulanmıştır.¹⁵¹

Ancak bunun yanı sıra genel olarak ekonominin dış rekabetten korunması, bazı sektör ya da sanayilerin (özellikle yeni doğan sanayilerin) zamanla azalacak şekilde özel korumaya tabi tutulması gerekli görülerek¹⁵² Keynesyen ithal ikameci politikaların ip uçları da planda yer almıştır.

¹⁵⁰ DPT, I. BYKP, s.483-484.

¹⁵¹ A.e., s.510.

¹⁵² A.e., s.521.

2.2.4.1.2. II. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

II. BYKP dönemine geçmeden önce I. Plan döneminde %7'lik GSMH artış hedefinin %6,5¹⁵³ olarak gerçekleştiği, yine %18,3'lük yatırım/GSMH hedefinin %17,58 olarak gerçekleştiği, hedeflenen oranın neredeyse tutturulmasında iç tasarruflardaki %1'lik artışın etkili olduğu, ancak dış kaynaklardaki %3,5'lik hedefin %1,85 olarak gerçekleşmesinin hedefe ulaşmayı engellediği görülmektedir.¹⁵⁴

Tablo 8: I. Plan Döneminde Gerçekleşen Yatırım-Tasarruf Oranları (GSMH'nin Yüzdesi Olarak)

Yıllar	Yatırımlar/ GSMH	Yurtiçi Tasarruf/ GSMH	Yurtdışı Tasarruf/ GSMH
1963	17,07	12,66	4,41
1964	16,58	15,20	1,38
1965	16,57	15,68	0,89
1966	18,83	17,82	1,56
1967	18,84	17,06	1,01

Kaynak: Tuncer, "Tasarruf Sorunu", s.1139.

II. BYKP'de temelde, Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerin kalkınabilmeleri için yatırımların önemine ve bu yatırımları sağlayacak olan tasarrufların yükseltilmesinin zorluklarına değinilmiştir. Ayrıca gelir seviyesinin düşüklüğü ve kalkınmış ülkelerle kurulan ilişkiler sonucu artan tüketim seviyesinin tasarrufları azalttığı, yine tasarruf yaratıcı müteşebbisler grubunun henüz yeterli güç ve genişliğe ulaşmamış olmasının da tasarrufların düşük kalmasının sebebi olarak II. BYKP'de yer almıştır.¹⁵⁵

II. BYKP döneminde GSMH'de yıllık ortalama %7'lik bir artış öngörülmüştür.¹⁵⁶

¹⁵³ DPT, Kalkınma Planı İkinci Beş Yıl 1968-1972, Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, Kasım, 1967, s.7.

¹⁵⁴ A.e., s.15.

¹⁵⁵ A.e., s.40.

¹⁵⁶ A.e., s.66.

**Tablo 9: II. Plan Döneminde Yatırım-Tasarruf Hedefleri
(GSMH'nin Yüzdesi Olarak)**

Yıllar	Yatırımlar/ GSMH	Yurtiçi Tasarruf/ GSMH	Yurtdışı Tasarruf/ GSMH
1967	19,9	17,9	2,0
1968	20,6	18,6	2,0
1969	21,5	19,5	2,0
1970	22,6	20,6	2,0
1971	23,8	22,0	1,8
1972	24,3	22,6	1,7
Ortalama	22,7	20,8	1,9
Yıllık Ortalama Artış Oranı %	11,4	12,2	3,3

Kaynak: DPT, Kalkınma Planı İkinci Beş Yıl 1968-1972, Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, Kasım, 1967, s.74'den derlenmiştir.

II. BYKP döneminde yatırımların GSMH içindeki payının 1967'de %19,9'dan 1972'de %24,3'e çıkarılması ve 5 yıllık süre içerisinde ortalama GSMH'nin %22,7'sini bulması hedeflenmiştir.

Bu yatırımları karşılayacak olan iç tasarrufların GSMH içindeki payının yıllık ortalama %12,2 arttırılarak 1967'de %17,9'dan 1972'de %22,6'ya ulaşması, buna karşılık dış kaynaklara olan ihtiyacın azaltılarak 1967'de GSMH içindeki payının %2,0'dan 1972'de %1,7'ye düşürülmesi hedeflenmiştir.

II. BYKP döneminde de tıpkı I. Plan döneminde olduğu gibi tasarrufları arttırmaya yönelik olarak benzer politikaların uygulanacağı, enflasyonist politikalara başvurmadan tasarrufları arttırıcı vergi politikaları yanında,¹⁵⁷ özel yabancı sermayeye ek bir tasarruf, döviz ve teknoloji kaynağı olarak önem verileceği hususu belirtilmiştir.¹⁵⁸

Aşağıdaki tabloda (Tablo 10) bazı ülkelerin 1966 ve 1969 yıllarına ait yatırım ve tasarruf oranları yer almaktadır. Japonya'nın 1969 yılı itibariyle neredeyse %40'lara

¹⁵⁷ DPT, II. BYKP, s.102-106.

¹⁵⁸ A.e., s.119.

varan yatırım ve tasarruf oranları, Japonya'nın bugün ulaştığı durumu açıklamak için iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Tablo 10: 1966 ve 1969 Yıllarında Tasarruf ve Yatırım Oranlarının Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması (GSMH'nin Yüzdesi Olarak)

	Türkiye		Yunanistan		Japonya		Portekiz		İtalya		İspanya	
	1966	1969	1966	1969	1966	1969	1966	1969	1966	1969	1966	1969
Toplam Yatırım/ GSMH	19,5	20,5	23,9	29,7	31,3	37,6	19,0	18,7	18,6	20,1	25,0	24,4
İç Tasarruf/ GSMH	17,08	18,9	20,0	25,5	32,6	38,6	13,5	15,1	22,3	21,3	22,3	24,7
Dış Tasarruflar/ GSMH	1,7	1,6	3,9	4,2	-1,3	-1,0	5,5	3,6	-3,7	-1,2	2,7	-0,3

Kaynak: DPT, Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl 1973-1977, Yayın No. DPT: 1272, y.y., t.y., s.36.

2.2.4.1.3. III. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

Tablo 11: II. Plan Döneminde Gerçekleşen Yatırım-Tasarruf Oranları (GSMH'nin Yüzdesi Olarak)

Yıllar	Yatırımlar/ GSMH	Yurtiçi Tasarruf/ GSMH	Yurtdışı Tasarruf/ GSMH
1967	18,84	17,06	1,01
1968	19,96	18,18	1,78
1969	20,14	18,60	1,54
1970	19,91	18,58	1,33
1971	18,74	17,89	0,85
1972	16,95	16,90	0,05

Kaynak: Tuncer, "Tasarruf Sorunu", s.1139.

I. ve II. Plan döneminde yurtiçi tasarrufları arttırmaya yönelik çabalar sonuç vermemiş böylelikle;¹⁵⁹

- dış tasarruf ihtiyacı azalmamış,

¹⁵⁹ Tuncer, a.g.m., s.1137.

- sermaye birikimi açık finansman yöntemleri ile hızlandırılmaya çalışılmış,
- özel kesim sermaye birikimi otofinansman yöntemi ile gerçekleştirilmiş ve bu yöntemi destekleyecek vergi harcaması ve ucuz kredi politikası sürdürülmüştür.

III. BYKP döneminde GSMH’de yıllık ortalama %7,9’luk bir artış öngörülmüştür.¹⁶⁰

**Tablo 12: III. Plan Döneminde Yatırım-Tasarruf Hedefleri
(GSMH’nin Yüzdesi Olarak)**

Yıllar	Yatırımlar/ GSMH	Yurtiçi Tasarruf/ GSMH	Yurtdışı Tasarruf/ GSMH
1972	21,0	19,6	1,4
1973	22,0	20,8	1,2
1974	23,0	22,0	1,0
1975	24,0	23,2	0,8
1976	25,1	24,3	0,8
1977	26,0	25,4	0,6

Kaynak: DPT, Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl 1973-1977, Yayın No. DPT: 1272, y.y., t.y., s.172’den derlenmiştir.

III. BYKP’de toplam yatırımlarda yıllık ortalama %12,7’lik bir artış öngörülmüş ve toplam yatırımların GSMH içindeki payının 1972’de %21,0’dan 1977’de %26,0’a çıkarılması hedeflenmiştir.

Bu yatırımları gerçekleştirmek için iç tasarrufların yıllık ortalama %13,6 oranında artarak 1972’de %19,6’dan 1977’de %25,4’e çıkarılması, dış tasarrufların da yine GSMH içindeki payının 1972’de %1,4’den 1977’de %0,6’ya düşürülmesi hedeflenmiştir.

¹⁶⁰ DPT, Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl 1973-1977, Yayın No. DPT: 1272, y.y., t.y., s.989.

III. BYKP döneminde, kişi başı gelir düşüklüğü ve geleneksel tercih ve alışkanlıklar yüzünden gönüllü tasarrufları artırma imkanının sınırlılığı vurgulanarak, toplam tasarruflardaki artışın kamu sektörü vasıtasıyla artırılması gereği benimsenmiştir.¹⁶¹

Tasarruf miktarını artırma yolunda yeni vergilere başvurulmadan mevcut vergi sisteminin ıslah edileceği, ayrıca KİT'lerin yeniden yapılandırılmaları sonucu elde edilecek olan ilave kaynakların da tasarruf artışına katkı yapacağı öngörülmüştür.¹⁶²

III. BYKP döneminde, “toplu küçük mahalli tasarrufların” üretime sokulması için gerekli ortamın yaratılmasına çalışılacağı, bu yolla kurulacak şirketlere birtakım kolaylıklar sağlanacağı belirtilmiştir.¹⁶³

1974’de patlak veren petrol krizinin etkileri, bu dönemde işçi dövizleri girişi sayesinde 1977 yılına kadar geçirilmiştir.

1970’li yıllarda dünyada artan ekonomik bunalım, petrol krizi ile birlikte katlanmış, artan enflasyona karşılık, düşen büyüme oranları stagflasyonu doğurmuş, böylelikle Keynesgil ekonomik politikalar yavaş yavaş terk edilerek yerini enflasyonla savaşı hedef alan parasalcı (Friedmancı) görüş etkili olmaya başlamıştır.¹⁶⁴

İç tasarrufların hızlı bir sanayileşme için gerekli düzeye getirilememesi, dış kaynaklara yöneltse de 1970’li yılların ortasına kadar bu konuda hassas davranılmış, borçlanmalar uzun vadeli ve çoğu devletten devlete krediler şeklinde tercih edilmişken; bu dönemle birlikte dövize çevrilebilir mevduatın (DÇM) ortaya çıkışı, Türkiye’nin uluslararası özel bankalara 1 yıl ya da daha az borçlanmasında patlamaya yol açmıştır.¹⁶⁵

¹⁶¹ DPT, III. BYKP, s.873.

¹⁶² A.e., s.874.

¹⁶³ A.e., s.950.

¹⁶⁴ Çavdar, “Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi”, s.1084.

¹⁶⁵ Akat, “İktisadi Politikalar”, s.1108-1109.

2.2.4.1.4. IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)

Tablo 13: III. Plan Döneminde Gerçekleşen Yatırım-Tasarruf Oranları (GSMH'nin Yüzdesi Olarak)

Yıllar	Yatırımlar/ GSMH	Yurtiçi Tasarruf/ GSMH	Yurtdışı Tasarruf/ GSMH
1973	18,05	21,87	1,13
1974	19,80	17,44	2,36
1975	22,93	17,75	5,18
1976	23,28	17,62	5,66
1977	25,24	18,21	7,02

Kaynak: Tuncer, "Tasarruf Sorunu", s.1139.

III. BYKP döneminde, yurtiçi tasarruflarda, özellikle 1974 yılından itibaren istenilen hedeflerin çok altında gerçekleştirmeler yaşanırken, yatırım oranlarının hedeflere yakın gerçekleşmesini sağlayan %1'ler düzeyindeki hedeflere rağmen, %5-7'ler düzeyinde gerçekleşen yurtdışı tasarruflar olmuştur.

IV. BYKP döneminde GSMH'de yıllık ortalama %8'lik bir artış öngörülmüştür.¹⁶⁶

Tablo 14: IV. Plan Döneminde Yatırım-Tasarruf Hedefleri (GSMH'nin Yüzdesi Olarak)

Yıllar	Yatırımlar/ GSMH	Yurtiçi Tasarruf/ GSMH	Yurtdışı Tasarruf/ GSMH
1978	19,9	16,4	3,5
1979	20,8	17,6	3,2
1980	21,1	18,8	3,3
1981	23,0	20,0	3,0
1982	23,8	21,2	2,6
1983	24,4	22,4	2,0

Kaynak: DPT, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983, Ankara, Yayın No. DPT: 1664, Nisan, 1979, s.211'den derlenmiştir.

¹⁶⁶ DPT, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983, Yayın No. DPT: 1664, Ankara, Nisan 1979, s.205.

IV. BYKP döneminde toplam yatırımlarda yıllık ortalama % 12,5'lik bir artış öngörülmüş ve böylelikle toplam yatırımların GSMH içindeki payının 1978'de % 19,9'dan 1983'de %24,4'e çıkarılması hedeflenmiştir.

Bu yatırımları gerçekleştirmek için iç tasarrufların GSMH içindeki payının 1978'de %16,4'den 1983'de %22,4'e çıkarılması, dış tasarrufların da %3,5'den %2,0'a düşürülmesi hedeflenmiştir.

Bu plan döneminde de tıpkı daha öncekilerde olduğu gibi tasarrufları arttırıcı yönde benzer politikaların uygulanması genel hatlarıyla benimsenmiş; tüketimin kısılması, yurtdışındaki işçi dövizlerinin ülkeye getirilmesi, sermaye piyasasının geliştirilmesi, küçük tasarrufları özendirici uygulamalara gidilmesi gibi benzer tasarruf politikalarının uygulanması hedeflenmiştir.¹⁶⁷

Türkiye ekonomisinin farklı bir kalkınma stratejisine yöneldiği 1980 sonrası dönemi incelemeye geçmeden önce, 1923-1977 yılları arası yıllık yatırım hacimlerinin, inşaat, makine ve teçhizat yatırımlarının, özel ve kamu yatırımlarının bir dökümü aşağıda yer almaktadır:

¹⁶⁷ DPT, IV. BYKP, s.264-265.

Tablo 15: Yıllık Ortalama Yatırım Hacmi ve Yıllık Yatırım Hacmi İndeksleri (1948 Fiyatları ile Milyon TL)

Dönemler	1	2	3	4
1924-1929	460	1.000	-	10.97
1930-1933	526	1.143	1.143	9.33
1934-1939	778	1.691	1.479	10.19
1940-1945	715	1.554	919	9.52
1946-1949	890	1.935	1.245	10.29
1950-1953	1772	3.852	1.991	14.99
1954-1958	2109	4.585	1.190	13.89
1959-1962	2469	5.367	1.171	13.37
1963-1967	3246	7.057	1.315	13.52
1968-1972	5042	10.961	1.553	15.30
1973-1977	9299	20.215	1.844	20.05
(1) Yıllık ortalama yatırım hacmi (1948 fiyatları ile değeri Milyon TL.)				
(2) Yıllık yatırım hacmi sabit temeli indeksi (1924-1929 = 100)				
(3) Yıllık yatırım hacmi zincirleme indeksi				
(4) Yıllık ortalama yatırım/yıllık ortalama GSMH (%)				

Kaynak: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, Apa Ofset Basımevi, 1980, s.59.

Yatırımlar, 1923-1949 yılları arasında %10'lar düzeyinde iken, 1950-1953 döneminde %15'ler (%14.99) düzeyine sıçramıştır. Bundan sonraki yıllarda yine benzer şekilde bir gelişme görülmekte olup; 1954-1967'yi kapsayan dönemde %13'ler düzeyinde kalmış, buna karşılık 1973-1977 döneminde yeni bir sıçrama yaparak %20'yi aşmıştır. Yatırım oranları, 1930-33 alt döneminde Dünya Bunalımı'nın, 1940-1945'de de İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle bir miktar düşmüştür. Diğer yandan yatırım oranında 1934-1939 alt döneminde görülen 0.86 puanlık artış, devletçilik politikasının hakim olduğu bu yıllarda yapılmış olan kamusal yatırımlara bağlanabilir.¹⁶⁸

¹⁶⁸Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, s.60.

**Tablo 16: Yıllık Ortalama İnşaat ve Makine-Teçhizat Yatırımları
(1948 Fiyatları ile Milyon TL)**

Dönemler	İnşaat	Makine - Teçhizat	Paylar (%)	
			İnşaat	Makine - Teçhizat
1924-1929	370	90	80.4	19.6
1930-1933	419	107	79.7	20.3
1934-1939	587	191	75.4	24.6
1940-1945	534	181	74.7	25.3
1946-1949	622	268	69.9	30.1
1950-1953	1175	597	66.3	33.7
1954-1958	1589	520	75.3	24.7
1959-1962	1663	806	67.4	32.6
1963-1967	2392	854	73.7	23.3
1968-1972	3514	1528	69.7	30.3

Kaynak: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, s.60.

Makine-teçhizat'ın 1924-29'da %19.6'dan ibaret olan payı 1950'lerin başına kadar giderek artmış, 1950-1953 alt döneminde %33.7 ile maksimuma çıkmış, daha sonra bir miktar gerileyerek %24'ler ve %32'ler arasında değişmiştir.

2.2.4.2. 1980 Sonrası “İhracata Dayalı” Kalkınma Planları Dönemi

Türkiye ekonomisi 24 Ocak Kararları ile ithal ikameci bir kalkınma stratejisinden, dışa açık bir büyüme modeline geçmiştir. Bu bağlamda dış ticaret rejimi serbestleştirilmiş, dış ticaret üzerindeki miktar kısıtlamaları kaldırılmış ve gümrük vergilerinde önemli oranda indirime gidilmiştir.

Bu istikrar programının yürütülebilmesi için ekonomide, dış ticaretin serbestleştirilmesi, kur ve teşvik politikaları ile ihracatın desteklenmesi, mali serbestleşme, reel faiz oranlarının pozitif dönmesi ve bu sayede yurtiçi tasarruf ve yatırımların artırılması, uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, Türk Lirası'nın konvertibil hale getirilmesi ve özelleştirme ile kamu sektörünün ekonomideki ağırlığının azaltılması hedeflenmiştir.

Ayrıca, 24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirleri ile birlikte yeni bir sermaye birikimi yöntemi benimsenmesi amaçlanmıştır. Kaynak sorunu açısından bu önlemler:¹⁶⁹

- Tasarruf açığının tasarruf kaynaklarını arttırmak suretiyle değil, yatırımların düşürülmesiyle kapatılmaya çalışılması ve
- sermaye birikimini yavaşlatmanın yanı sıra finansman açığını kapatmak için tasarruf arttırıcı önlem olarak mevduat faizlerinin pozitif reel faiz getirecek kadar yükseltilmesidir. Ancak bu faizlerin tasarrufları yaratmada etkili olabilmesi için kullanılabilir gelirin artması, özel tasarrufları yatırımlara kanallı edecek mali araçların ve araçların gelişmesi, çeşitlenmesi de gerekmektedir.

1980 yılında dışı kapalı korumacı sanayileşme yerine dışı açık ve dünya ile rekabet edecek bir sanayileşme politikası; Keynesçi politikaların sonu, piyasa ekonomisinin yeniden gündeme gelişi demektir.

“24 Ocak ve sonrası, 1950 ortalarından 1970 ortalarına kadar 20 yıl nispeten başarı ile uygulanan bir sermaye birikimi modelinin kesin iflasının tescil edilmesidir.”¹⁷⁰

“1960’lardan itibaren, Türkiye’de, ithal ikame stratejisi denenmeye başlanmıştır. 1963-1968 döneminde, sanayideki büyümede, ithal ikamesinin payı büyük olmuştur. Ancak, ithal ikamesi stratejilerinin ikinci dönemlerinde, kapalı ekonomi modelinden yavaş yavaş uzaklaşmazsa, ilk önce artan üretimle, ithalatın yükselmesine, daha sonra da döviz darboğazı sebebiyle, ithalatın yeniden düşmesine yol açmaktadır. Nitekim Türkiye’de de böyle olmuştur. Buna 1974’lerden itibaren yaşanan, petrol krizi de eklenince, Türkiye 1970’li yılların sonunda döviz darboğazı krizine girmiştir. Ciddi bir ihracat atılımına 1970 yıllarında başlansa idi, dengeli bir dışı açılma ile, bu problemler çözülebilirdi.”¹⁷¹

¹⁶⁹ Tuncer, a.g.m., s.1138

¹⁷⁰ Akat, “İktisadi Politikalar”, s.1111.

¹⁷¹ İlhan Uludağ, Erişah Arıcan, Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Uygulama), İstanbul, Der Yayınları, 2003, s.258.

Bu dönemde sermaye birikimi açısından işçi, memur ve köylülerin reel gelirlerinin %20-50 oranında düşmesi sermayenin yoğunlaşmasını sağlamış, gelir dağılımı da bunu destekleyecek düzeyde bozulmuştur.¹⁷²

2.2.4.2.1. V. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)

Tablo 17: IV. Plan Döneminde Gerçekleşen Yatırım-Tasarruf Oranları (GSMH'nin Yüzdesi Olarak)

Yıllar	Yatırımlar/ GSMH	Yurtiçi Tasarruf/ GSMH	Yurtdışı Tasarruf/ GSMH
1978	22,73	20,04	2,70
1979	21,95	19,95	2,01
1980	21,30	16,30	5,00
1981	23,95	20,44	3,51
1982	21,54	20,24	1,30
1983	19,98	17,69	2,29

Kaynak: Tuncer, "Tasarruf Sorunu", s.1139.

IV. BYKP döneminde, hedeflenen yatırımların son iki yıl hariç üzerine çıkılmasında yüksek yurtiçi tasarruf oranlarının yakalanması ve yurtiçi tasarruf oranlarının düşük olduğu yıllarda da yüksek yurtdışı tasarruf oranlarının gerçekleşmesi etkili olmuştur.

V. BYKP döneminde GSYİH'de yıllık ortalama %6,3'lük bir artış öngörülmüştür.¹⁷³

Tablo 18: V. Plan Döneminde Yatırım-Tasarruf Hedefleri (GSMH'nin Yüzdesi Olarak)

Yıllar	Yatırımlar/ GSMH	Yurtiçi Tasarruf/ GSMH	Yurtdışı Tasarruf/ GSMH
1984	19,7	17,4	2,3
1985	20,1	18,0	2,1
1986	20,5	18,6	1,9
1987	20,9	19,1	1,8
1988	21,3	19,8	1,5
1989	21,9	20,5	1,4

Kaynak: DPT, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989, Yayın No. DPT: 1974, y.y., t.y., s.8'den derlenmiştir.

¹⁷² Keyder, "İktisadi Gelişmenin Evreleri", s.1073.

¹⁷³ DPT, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989, Yayın No. DPT: 1974, y.y., t.y., s.3.

V. BYKP döneminde toplam yatırımlarda yıllık ortalama %8,5'lik bir artış öngörülmüş ve toplam yatırımların GSMH içindeki payının 1984'de %19,7'den 1989'da %21,9'a çıkarılması hedeflenmiştir.

Bu yatırımları gerçekleştirmek için iç tasarrufların yıllık ortalama %9,9 oranında artarak 1984'de %17,4'den 1989'da %20,5'e çıkarılması, dış tasarrufların da yine GSMH içindeki payının 1984'de %2,3'den 1989'da %1,4'e düşürülmesi hedeflenmiştir.

2.2.4.2.2. VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)

Tablo 19: V. Plan Döneminde Gerçekleşen Yatırım-Tasarruf Oranları (GSMH'nin Yüzdesi Olarak)

Yıllar	Sabit Sermaye Yatırımları/GSMH	Yurtiçi Tasarruflar/GSMH
1984	19,3	16,5
1985	20,1	18,9
1986	22,8	21,9
1987(*)	24,6	23,9
1988	26,1	27,2
1989	22,5	22,1

Kaynak: DPT, (Çevrimiçi), <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-01/>, 25.11.2003.

(*) 1987 Yılından İtibaren DİE, Yeni Milli Gelir Serisi Kullanmıştır.

V. BYKP döneminde, hedeflenen yurtiçi tasarruf oranlarının gerçekleşmesi, hedeflenen yatırımların da gerçekleşmesine neden olmuştur.

VI. BYKP döneminde GSMH'nin yıllık ortalama %7,0 oranında artması hedeflenmiştir.¹⁷⁴

¹⁷⁴ DPT, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994, y.y., t.y., s.5.

**Tablo 20: VI. Plan Döneminde Yatırım-Tasarruf Hedefleri
(GSMH'nin Yüzdesi Olarak)**

Yıllar	Yatırımlar/ GSMH	Yurtiçi Tasarruf/ GSMH	Yurtdışı Tasarruf/ GSMH
1989	24,2	26,0	-1,8
1990	24,5	26,7	-2,2
1991	24,9	27,8	-2,9
1992	25,3	28,9	-3,6
1993	25,9	29,9	-4,0
1994	26,7	30,7	-4,0

Kaynak: DPT, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994, y.y., t.y., s.9'dan derlenmiştir.

VI. BYKP döneminde toplam yatırımlarda yıllık ortalama %9,2'lik bir artış öngörülmüştür. Böylelikle 1989 yılında %24,2 olan yatırım oranının, 1994 yılında %26,7'ye ulaşması hedeflenmiştir.

Hedeflenen yatırımların gerçekleştirilebilmesi için gerekli tasarrufların, yurtiçi tasarruflardan karşılanması planlanmıştır. Bu dönemde yurtiçi tasarrufların yıllık ortalama %10,6 artması öngörülmüştür.¹⁷⁵ 1989'da %26,0 olan yurtiçi tasarrufların GSMH'ye oranının 1994 yılında %30,7'ye ulaşması ve yurtdışı tasarrufların ise %-1,8 iken %-4,0 olması hedeflenmiştir.

2.2.4.2.3. VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)

**Tablo 21: VI. Plan Döneminde Gerçekleşen Yatırım-Tasarruf Oranları
(GSMH'nin Yüzdesi Olarak)**

Yıllar	Sabit Sermaye Yatırımları/GSMH	Yurtiçi Tasarruflar/GSMH
1989	22,5	22,1
1990	22,6	22,0
1991	23,7	21,4
1992	23,4	21,6
1993	26,3	22,7
1994	24,5	23,1

Kaynak: DPT, (Çevrimiçi), <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-01/>, 25.11.2003.

¹⁷⁵ DPT, VI. BYKP, s.12.

Dış tasarruflara başvurmadan yatırımların yurtiçi tasarruflarla finanse edilmesi hedefi VI. BYKP döneminde gerçekleşmemiştir. Ancak yine bu dönemde çok yüksek oranda dış tasarruflara başvurulduğu da söylenemez.

VII. BYKP döneminde GSYİH'nin yıllık ortalama %5,5-7,1 arasında artacağı hedeflenmiştir.¹⁷⁶

**Tablo 22: VII. Plan Döneminde Yatırım-Tasarruf Hedefleri
(GSMH'nin Yüzdesi Olarak)**

Yıllar	Yatırımlar/ GSMH	Yurtiçi Tasarruf/ GSMH	Yurtdışı Tasarruf/ GSMH
1995	22,2	21,6	0,6
2000	25,8	21,6	4,2

Kaynak: DPT, (Çevrimiçi), Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000, y.y., t.y., s.170'den derlenmiştir.

VII. BYKP döneminde, toplam yatırımlarda yıllık ortalama %8,8'lik bir artışla birlikte 1995'te %22,2 olan toplam yatırımların GSMH'ye oranının 2000 yılında %25,8'e yükselmesi hedeflenmiştir.

Hedeflenen yatırımları gerçekleştirmek üzere yurtiçi tasarrufların yıllık ortalama %5,6-10,2 oranında artarak, 1995 yılında %21,6 düzeyinden 2000 yılında %21,6-24,9 düzeyine ulaşması, dış tasarrufların ise 1995 yılında %0,6 düzeyinden 2000 yılında %4,2 düzeyine ulaşması hedeflenmiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁶ DPT, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000, y.y., t.y., s.168.

¹⁷⁷ A.e., s.172.

2.2.4.2.4. VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)

Tablo 23: VII. Plan Döneminde Gerçekleşen Yatırım-Tasarruf Oranları (GSMH'nin Yüzdesi Olarak)

Yıllar	Sabit Sermaye Yatırımları/GSMH	Yurtiçi Tasarruflar/GSMH
1995	24,0	22,1
1996	25,1	19,8
1997	26,3	21,3
1998	24,3	22,7
1999	22,1	21,2
2000	22,8	18,2
2001	19,0	17,4
2002	17,4	19,0
2003 (1)	17,6	19,3

Kaynak: DPT, (Çevrimiçi), <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/>, 20.03.2004.

(1) Tahmin

VIII. BYKP döneminde GSMH'nin yıllık ortalama %6,7 oranında artacağı tahmin edilmektedir.¹⁷⁸

*"VIII. Plan döneminde toplam sabit sermaye yatırımlarının, büyük ölçüde reel faiz oranındaki düşüşe bağlı olarak yılda ortalama yüzde 7,1 oranında reel artış göstermesi ve cari GSMH içindeki payının da 2005 yılı itibarıyla yüzde 21,5 düzeyinde gerçekleşmesi beklenmektedir."*¹⁷⁹

Yine plan döneminde, kamu sabit sermaye yatırımlarının yıllık ortalama %8,5 artması planlanmakta, özel sabit sermaye yatırımlarının ise %6,5 artacağı ve bu artışın da ağırlıklı olarak makina-teçhizat yatırımlarından kaynaklanacağı tahmin edilmektedir.¹⁸⁰

Plan döneminde 1998 yılı fiyatlarıyla yurtiçi tasarruf oranının yaklaşık %17 düzeyinde gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.¹⁸¹

¹⁷⁸ DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005, y.y., t.y., s.35.

¹⁷⁹ A.e., s.37.

¹⁸⁰ A.e.

¹⁸¹ A.e., s.38.

2.3. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE TASARRUFLARI ARTTIRMAYA YÖNELİK POLİTİKALAR

Bir ülkenin kalkınmasında temel teşkil eden yatırımlar sermaye birikimine, sermaye birikimi de tasarruf miktarına bağlıdır. Kalkınma için gerekli tasarruflar, kaynaklarına göre çeşitli şekillerde arttırılabilirler. Politika yapıcılar, kalkınmanın finansmanında farklı dönemlerde farklı tasarruf kaynaklarından yararlanmak için çeşitli politikalar uygulamışlardır. Ülkemizde de her ne kadar her dönemde gönüllü tasarrufları arttırmak öncelikli hedef olduysa da, bunu başarmanın güçlüğü, politika yapıcılar, zorunlu tasarruf ve dış tasarruflara yöneltmiştir.

Türkiye, gerçek anlamda tarım devrimini gerçekleştirememiş, bununla birlikte sanayileşmesini de tamamlayamamış gelişmekte olan bir ülke olarak tanımlanabilir. Bu nedenle tasarruf konusunda gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri Türkiye için de geçerli olacaktır.

Tarım kesiminin hakim olduğu bir ekonomik yapıda, sanayileşme için gerekli kaynakların bu kesimden sağlanması doğaldır. Tarım kesimi, sanayi için bir taraftan kaynak yaratırken diğer taraftan fabrikalarda “işçi” olarak çalışacak insanları (köylüleri) da yine bünyesinde barındırmaktadır.

Sanayileşme sürecinde gerekli sermaye birikiminin sağlanabilmesi için, tarım kesiminden sanayi kesimine “artık aktarma” ve köylülerin işçiye dönüşerek yeni bir sınıfa, “işçi sınıfı”nın yaratılması hususunda en etkin yöntem olarak; tarım kesiminin devlet gücü ile ürününün bir bölümünden, ürün fiyatları düşük tutularak ya da yüksek oranlı vergilerle vazgeçmek zorunda bırakılması gösterilmektedir.¹⁸²

¹⁸² Akat, “İktisadi Politikalar”, s.1097.

Tarımdan sanayiye kaynak transferinin gerçekleşebilmesi için siyasi iktidarların hızlı sanayileşme *iradesi* ve bu iradeyi uygulayacak *güçleri* olmalıdır. Cumhuriyet döneminde bu ikisi hiçbir zaman bir arada olmamıştır.¹⁸³

Hızlı sanayileşme için gerekli iç kaynaklardan en önemlisi olan tarım kesiminin doğrudan vergilendirilmesi, Türkiye’de Aşar’ın kaldırılması ve yerine bu anlamda etkin bir verginin konulamaması nedeniyle önemini hep korumuştur. Tarım kesimindeki üretimi maksimize edecek olan doğrudan vergileme, zorunlu tasarruf olarak kamu kesimi dengesine de katkıda bulunacaktır.

Tarım kesiminin doğrudan vergilendirilemeyişi, Cumhuriyet tarihi boyunca iç tasarruf oranlarının sürekli düşük kalmasına, yükseldiği dönemlerde ise kısa sürede ciddi bunalımların ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁸⁴

Asaf Savaş Akat, Türkiye ekonomisinde uygulanan ve aslında birbiri arasında gidip gelen iki temel politika demetini kısaca şu şekilde özetlemektedir:¹⁸⁵

- **Yapısalcı-Popülist Politikalar:** Büyümenin kaynakları düşünülmeden, büyümeye ve yatırıma yönelik politikalar. Genişleyici politikalar, istikrar ve durgunluğa tercih edilmektedir.
- **Muhafazakâr-İstikrarıcı Politikalar:** Fiyat istikrarı, bütçe ve ödemeler dengesi disiplini sağlamaya yönelik politikalar. Bu amaçla düşük yatırım düzeyi, işsizliğin artması, gelir dağılımının bozulması göze alınmaktadır.

2.3.1. Yurtiçi Tasarruflar

Daha önce de belirtildiği gibi, Klasik Analiz’de tasarruflar kendisi kadar yatırıma otomatikman dönüşürken, sermaye birikimi yoluyla büyüme ve kalkınmanın

¹⁸³ Akat, “İktisadi Politikalar”, s.1097.

¹⁸⁴ A.g.m., s.1102.

¹⁸⁵ Asaf Savaş Akat, “Alternatif Büyüme Stratejisi”, s.121.

sağlanmasında da en önemli unsuru oluşturmaktadır. Keynesyen Analiz’de ise tasarruflar, yatırım kararlarını etkileyen unsurlardan sadece biridir. Dolayısıyla da Keynesyen Analiz’de tasarruf-büyüme ilişkisi doğrudan kurulamamaktadır.

“Uzun dönemde hızlı büyümenin en önemli engeli, büyümenin finansmanı için kullanılacak kaynakların ekonomi içinde üretilmemesidir. Türkiye benzer ekonomiler içinde, en düşük iç tasarruf oranına sahip olan ülkedir. Japonya’da %30’un üstünde, AET ülkelerinde %25 civarında olan bu oran, Türkiye’de konjonktürün çok olumlu olduğu 1970 ortalarında kısa bir süre %18’e çıkmışsa da, genellikle %15 civarındadır. Türkiye’nin beşte birinden az gelir düzeyine sahip Hindistan’da iç tasarruf oranının %20 olması, sorunun bir zenginlik ya da fakirlik sorunu olmadığını göstermektedir. İç tasarruf oranı, bir ülkenin sanayileşme-büyüme çabasının nihai göstergesidir; düşük tasarruf oranı, yetersiz bir çabaya tekabül eder. İç tasarruf oranını %25-30 civarında bir yere oturtmadıkça, hızlı sermaye birikimi Türkiye için bir hayaldir. Ekonominin dışa bağımlılığının da temel nedeni budur: Tasarruf yapmaksızın hızlı büyüme mutlaka dış dünyadan tasarruf transferini, yani borçlanmayı gerektirir.”¹⁸⁶

“Kalkınmanın finansmanı için gerekli fonları tasarruflardan sağlamayı amaçlayan politikalar, bir taraftan para politikası yardımı ile gönüllü tasarrufları, diğer taraftan da maliye politikasını kullanarak zorunlu tasarrufları arttırmaktadır.”¹⁸⁷

I. BYKP’de de belirtildiği gibi en genel haliyle tasarrufları arttırmaya yönelik iktisat politikaları şu şekilde özetlenebilir:¹⁸⁸

- Gelir dağılımını bozmayacak şekilde bir tasarruf artışı sağlayabilmek ve bu amaçla lüks malların tüketimini önlemek.
- Kalkınma için gerekli yüksek büyüme hızını sağlayacak yatırımları finanse edecek düzeyde tasarruf elde etmek için özel tasarrufların teşviki, kamu tasarruflarının azamiye çıkarılmasına çalışmak.
- Gönüllü tasarrufların arttırılması için uygun ortam ve organizasyonu sağlamak.

¹⁸⁶ Akat, “Alternatif Büyüme Stratejisi”, s.123.

¹⁸⁷ Minibaş, a.g.e., s.26.

¹⁸⁸ DPT, I. BYKP, s.526.

- Sosyal adalet ilkelerine aykırı sonuçları ve kaynak israfı ile istikrarsızlığa yol açması sebebiyle, cebri tasarruf vasıtası olan “enflasyondan” sakınmak.
- Bu sebeple kamu tasarruflarını arttırmak için “vergilemeye” başvurmak.

Özel (gönüllü) tasarruflara geçmeden önce, Vural Savaş’ın en önemli sermaye birikim kaynağı olan yurtiçi tasarrufları arttırmada kullanılacak yöntemleri farklı olarak aşağıdaki gibi sıraladığını belirtmek yerinde olacaktır:¹⁸⁹

a. Tüketimi Kısmadan Tasarrufları Arttırmak:

Ekonomik kalkınma sürecinin başındaki az gelişmiş bir ekonomide, zaten düşük olan tüketim düzeyini daha da düşürerek tasarrufu, dolayısıyla sermaye birikimini arttırmak oldukça zor olacaktır. Bundan dolayı az gelişmiş ülkelerde tüketimi kısmadan tasarrufu artırma yöntemleri daha çok ön plana çıkmaktadır. Tüketimi kısmadan tasarrufu artırma yöntemleri şu şekilde sıralanabilir:

- **Tam Kullanılmayan Emeğin Mobilizasyonu:** Yılın tamamında ya da bir bölümünde marjinal verimliliği sıfır ya da sıfıra yakın olan tarımda istihdam edilen emeğin, yaşadığı çevreye yakın bölgelerdeki yol, köprü, baraj gibi yatırımlarda gönüllü olarak çalıştırılması suretiyle tasarruf sağlanması.
- **Sermayenin Etkin Kullanımını Sağlamak:** Mevcut makine ve teçhizatın teknik özelliklerine göre çalıştırmak, bakımını yapmak ve tam kapasitede kullanarak mümkün olan en yüksek üretimi gerçekleştirmek.
- **Emek-Yoğun Tekniklerin Kullanılması:** Üretim tekniğinde sermaye-yoğun teknik yerine emek-yoğun tekniğin seçilmesi.

¹⁸⁹ Savaş, İktisadi Kalkınma, s.61-68.

- **Tasarruf Yöntemlerini Değiştirmek:** Azgelişmiş ülkelerde altın, gümüş gibi değerli madenleri biriktirmek, arsa ve bina satın almak veya döviz biriktirmek gibi geleneksel tasarruf yöntemleri yerine bu birikimlerin finans kesimine transferini sağlamak.

b. Tüketimi Kısarak Tasarrufları Arttırma Yöntemleri:

Azgelişmiş ülkelerde kişi başına gelirin düşük olması, tüketimin daha da azaltılarak uygulanacağı bir politikanın başarı şansını azaltabilmektedir. Ancak azgelişmiş ülkelerde silahlanmaya ve gösteriş tüketimine harcanan gelirlerle, yurtdışına giden gelirler dikkate alındığında tasarruflar açısından bir potansiyelin olduğu görülecektir. Tüketimi kısarak tasarrufları arttırma yöntemleri aşağıda yer almaktadır:

- **Toplumu İkna Etmek:** Azgelişmiş ülkelerde toplumu tasarrufa ikna etmenin en etkili yolu bölgesel yatırım projelerine destek olmalarını sağlamak ve projelerin tamamlandığında da kendilerine yarar sağlayacağına bölge halkını ikna etmektir.
- **Tasarruf Teşvikleri:** Faiz oranlarının yükseltilmesi, sermaye piyasasının kurulması, geliştirilmesi ve bankacılığın yaygınlaştırılması şeklinde toplumu tasarrufa teşvik edecek uygulamalar.
- **Yatırım İmkanlarının Arttırılması ve Teşviki:** Yatırım yapacak müteşebbislerin teşvik edilmesi ve yatırım imkanlarının arttırılmasına yönelik tedbirler.
- **Tasarruf Eğilimi Yüksek Sektörlerin Geliştirilmesi:** Sanayi sektörünü, sanayi içinde de ileri teknolojiyi ve büyük sermayeye dayalı üretim dallarına ağırlık vermek ve şirketleşmenin teşvik edilmesi.

2.3.1.1. Özel (Gönüllü) Tasarruflar

Gelişmekte olan ülkelerde hızlı nüfus artışına paralel olarak gelir dağılımındaki dengesizlik sonucu düşük gelir gruplarının gelirinin neredeyse tamamını harcaması, hatta mevcut tasarruflarını kullanması; yüksek gelir gruplarının ise gösteriş tüketimine yönelmesi beraberinde düşük tasarruf oranlarını getirmektedir. Buna bir de küçük tasarrufları toplayacak, tasarruf yapan kesim ile tasarruf kullanan kesim arasında aracılık yapacak kurumların eksikliği eklenince, tasarrufların milli gelir içindeki payı da düşük bir düzeyde sabitlenmiş olmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerde görülen temel özellik, toplam tasarruflar/GSMH oranının düşük olduğudur. Hem özel kesimde gönüllü tasarruflar, hem de kamu kesiminde cebri tasarruflar kalkınma için gerekli düzeyde değildir.¹⁹⁰

Ekonomik büyüme ile tasarruf arasındaki doğrusal ilişki, tasarrufların teşvik edilmesiyle büyümenin de artacağı sonucunu doğuracaktır. Asya kaplanları denilen Tayvan, Singapur, Hong Kong, Güney Kore, ayrıca Çin ve Japonya'nın çok yüksek büyüme oranları yakalaması, bu ülkelerin tasarruf oranlarının da çok yüksek seviyelerde olması ile açıklanır. Yine Afrika ülkelerinin de çok düşük büyüme oranlarına sahip olması yine bu ülkelerin çok düşük tasarruf düzeyleri ile ilgilidir.¹⁹¹

Dünya üzerindeki farklı ülkelerde ve farklı zamanlarda ortaya çıkan farklı tasarruf oranlarını açıklamak üzere yapılan bir çalışmada, son 30 yılda tasarruf oranlarında özellikle gelişmekte olan ülkelerde belirgin bir farklılaşma yaşandığı; Doğu Asya'da düzgün bir şekilde yükseldiği, Latin Amerika'da durgunlaştığı, Afrika'daki birçok ülkede de düştüğü vurgulanmıştır.¹⁹²

¹⁹⁰ Manisalı, *Gelişme Ekonomisi*, s.156.

¹⁹¹ İlker Parasız, *Modern Büyüme Teorileri Dinamik Makro Ekonomiye Giriş*, 1997, Ezgi Kitabevi Yayınları, s.156.

¹⁹² Norman Loayza, Klaus Schmidt-Hebbel, Luis Servén, "What Drives Private Saving Across The World?", *The Review of Economics and Statistics*, Vol. LXXXII, No. 2, May, 2000, (Çevrimiçi), <http://www.worldbank.org/wbi/macroeconomics/management/GDLN/MENA%20DLC/Papers/Session%202/Loayza-Klaus00.pdf>, 31.03.2004, s.165.

Bu bölgesel tasarruf eşitsizlikleri, farklı büyüme tecrübeleri ile yakından karşılaştırılarak, dünya çapında yüksek tasarruf oranları, yüksek gelir büyümesi ile ilişkilendirilmeye çalışılmış; kısaca bu çalışmada, “dünya üzerinde özel tasarrufları ne yönlendirir?” sorusuna cevap aranmıştır.¹⁹³

Bu çalışmanın özelliği, sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkeler için yaklaşık 30 yıllık verileri kullanmış olması, tasarrufları ölçmede alternatif yöntemler içermesi, kamu, özel, ulusal tüm tasarrufları kapsamış olması, geniş kontrol mekanizmaları kullanılmak suretiyle uygunsuz dataların hemen tespiti sayesinde çalışma dışına çıkarılabilmiş olmasıdır.¹⁹⁴

Çalışmanın sonuçlarını içeren tablo * aşağıda yer almaktadır.

¹⁹³ Norman Loayza, Klaus Schmidt-Hebbel, Luis Servén, *a.g.m.*, s.165.

¹⁹⁴ A.y.

* Tablonun orijinal adı, “Önceki Panel Çalışmalarındaki Bireysel Tasarruf Oranının Gelire Oranı” şeklindedir.

Tablo 24: Özel Tasarruf Oranlarını Belirleyen Potansiyel Faktörler ve Etki Dereceleri

Değişken Kategorisi	Belirli Değişken	Beklenen Etki	Ampirik Bulgular
Gelir	Gelir Düzeyi: Gerçekleşen	0 veya +	+ (1,2,3,4) 0 (5,6)
	Geçici/Sürekli	+ / 0 veya +	
	Ticaret Haddi: Gerçekleşen	0 veya +	+ (2,4,6)
	Geçici/Sürekli	+ / 0 veya +	
	Büyüme Oranı: Gerçekleşen	Belirsiz	+ (2,3) 0 (4,5,6)
Getiri Oranı Belirsizlik	Faiz Oranı	Belirsiz	0 (1,3,5,6) + (2)
	Yeniliklerin Tasarruf Belirleyicilerinden Sapması	+	
	Enflasyon ve Diğer Makro Dengesizlik Ölçütleri	+	- (4) 0 (1,2,3,6)
	Siyasi Dengesizlik Ölçütleri	+	
İç Borçlanma Limitleri	Bireysel Kredi Akımları	-	+ (3)
	Umumi Para Akımları	-	
	Gelir	-	
Dış Borçlanma Limitleri	Yabancı Ülkeye Kredi Verme	-	
	Cari Açık	-	- (1,2,3)
Mali Derinlik	Bireysel veya İç Kredi Stokları	Belirsiz	- (5)
	Para Stokları	Belirsiz	+ (1,3,4)
Maliye Politikası	Kamu Tasarrufu	-	- (1,3)
	Kamu Fazlası	-	- (2,5,6) 0 (4)
	Kamu Tüketimi	Belirsiz	- (2,6)
Emeklilik Sistemi	Kazandıkça Öde Emeklilik Yaşlılara Aktarır	0 veya -	- (3,4,5)
	Zorunlu Tam Fonlanmış Emeklilik Fonuna Katkılar	0 veya +	+ (4)
	Tam Fonlanmış Emeklilik Varlıkları	Belirsiz	0 / + (5)
Demografi	Yaşlı ve/veya Genç Nüfus Bağımlılığı	-	- (2,3,4) 0 (5,6)
	Şehirleşme	Belirsiz	- (3)
Gelir ve Servet Dağılımı	Gelir Yoğunlaşması	+	0 (3)
	Servet Yoğunlaşması	+	
	Sermaye Gelir Payı	+	

Kaynak: Norman Loayza, Klaus Schmidt-Hebbel ve Luis Serven, "What Drives Private Saving Across The World?", *The Review of Economics and Statistics*, Vol. LXXXII, No. 2, May, 2000, (Çevrimiçi), <http://www.worldbank.org/wbi/macroeconomics/management/GDLN/MENA%20DLC/Papers/Session%202/Loayza-Klaus00.pdf>, 31.03.2004, s.166.

Not: Belirleyicilerin özel tasarruf oranları üzerine etkileri (+) pozitif, (-) negatif, (0) önemsiz ve belirsiz olarak belirtilmiştir.

Tablonun son sütununda bu konuda yapılmış son çalışmalar, çalışmayı yapanların (parantez içindeki rakamlarla ifade edilen) sonuçları ile birlikte yer almaktadır. Bu çalışmaları gerçekleştirenler:

(1) Corbo and Schmidt-Hebbel (1991)	(4) Dayal-Ghulati and Thimann (1997)
(2) Masson, Bayoumi, and Samiei (1995)	(5) Bailliu and Reisen (1998)
(3) Edwards (1996)	(6) Haque, Pesaran, and Sharma (1999)

Bu çalışmadan ortaya çıkan deneysel bulgular şu şekilde özetlenebilir:¹⁹⁵

- Özel tasarruf oranları atalet göstermekle birlikte, verilen bir tasarruf belirleyicisindeki bir değışimin, özel tasarruf üzerindeki etkileri birkaç yıl sonra tümüyle ortaya çıkmaktadır.
- Özel tasarruf oranları kişi başına düşen reel gelir artışı ile birlikte büyür. Gelirin özel tasarruf üzerindeki etkisi gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere göre daha yüksektir. Gelişmekte olan ülkelerde kişi başına gelirin iki katına çıkması –ceteris paribus- uzun vadeli özel tasarruf oranını kullanılabılır gelirin yaklaşık %10'u kadar arttırdığı tahmin edilmektedir. Aynı şekilde büyüme oranındaki %1'lik artış, özel tasarruf oranını aynı miktarda arttırmaktadır.
- Bu çalışma bağımlılık oranının (çalışma çağı dışı nüfus/çalışma çağındaki nüfus) özel tasarruf oranları üzerinde negatif etkisi olduğunu desteklemiştir.
- İhtiyat sebebiyle tasarruf bu çalışmada da desteklenmiş, enflasyonun –ceteris paribus- özel tasarruf oranları üzerinde pozitif etkisi olduğu ortaya konulmuştur.
- Mali politikalar ulusal tasarrufları arttırmada makul etkili bir araçtır.

Yapılan bu açıklamalardan sonra özel (gönüllü) tasarruf türlerine geçilebilir. Özel (gönüllü) tasarruflar, hanehalkı ve kurum tasarrufları olarak iki kısımda incelenebilir.

¹⁹⁵ Norman Loayza, Klaus Schmidt-Hebbel, Luis Serven, a.g.m., s.180.

2.3.1.1.1. Hanehalkı Tasarrufları

Türkiye’de hanehalkının tasarruf potansiyeli, gerçekleşenden çok daha yüksektir.¹⁹⁶ Ancak bu potansiyelin verimli alanlara kanalize edilmesinde sıkıntılar yaşanmıştır. Yani bir anlamda temel sorun, iç tasarrufların düşüklüğünden ziyade potansiyel tasarrufları yatırıma yönlendirecek mekanizma ve uygulamaların eksikliğidir.

Tasarrufların yatırıma dönüşmesinde aracılık görevi gören bankacılık ve finans kesiminin sık sık krizlere girmesi (borsaların çöküşü, bankaların batışı), birikimlerini buralara yatıracak bireylerin daha sağlam gördüğü altın, döviz, gayrimenkule yönelmesine neden olmuştur. Ayrıca yüksek gelir gruplarının yansıra düşük gelir gruplarının da “yazlık” edinme gibi -yılda sadece bir ay kullandığı evlere para yatırması- birikimleri atıl duruma getiren alışkanlıklara sahip olması¹⁹⁷ mevcut tasarruf potansiyelinden yararlanamamanın en iyi göstergelerindendir.

1996 yılında Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından yapılan “Hanehalkı Tasarruf ve Yatırım Eğilimleri Anketi” sonuçlarına göre, Türkiye’de tasarrufların yöneldiği yatırım araçlarında hane sayısı olarak ilk sıraları %35,54 ile gayrimenkul, %26,31 ile altın, %19,56 ile döviz alırken; değer olarak ise %85,68 ile gayrimenkul, %11,06 ile banka mevduatı ve %2,29 ile de menkul kıymetler almaktadır.¹⁹⁸ Görüldüğü üzere Türkiye’de hanehalkının yatırımları temelde gayrimenkule ve altına yönelmekte, yani sermaye piyasaları kanalı ile verimli yatırımlara gitmemektedir.

Hanehalkı tasarruflarını etkileyen faktörler ve Türkiye açısından durum ana başlıklar altında aşağıda verilmiştir.

a. Gelir Düzeyi ve Büyüme Oranı: Keynes’in “mutlak gelir hipotezi”ne göre, tasarruflar gelirin bir fonksiyonu olduğundan gelirdeki (ya da büyüme oranındaki)

¹⁹⁶ Nazif Kuyucuklu, *Türkiye İktisadı*, İstanbul, Okan Yayıncılık Dağıtımçılık Ltd. Şti., 1983, s.137.

¹⁹⁷ A.e., s.138.

¹⁹⁸ Rüya Eser, *Hanehalkı Tasarruf ve Yatırım Eğilimleri Anketi Sonuçları*, Ankara, SPK Yayın No: 133, 1999, s.24.

bir artış da tasarrufları arttıracığından, gelir düzeyini veya büyümeyi arttırıcı politikalar tasarrufları arttıracaktır.

Ancak bu teoriden yola çıkarak düşük gelir düzeyine sahip gelişmekte olan ÷lkelerde marjinal tüketim eğiliminin yüksek, dolayısıyla marjinal tasarruf eğiliminin düşük olması, yukarıdaki döngüyü, “gelir artmayınca (düşük kalınca) tasarruflar da düşük kalacaktır” kısır döngüsüne çevirmektedir.

Her ne kadar kişi başına düşen gelir seviyesinin yüksekliği ya da düşüklüğünün, tasarruf edilen miktarların yüksekliği ya da düşüklüğü arasında kesin bir bağ olmasa da*, yani çeşitli sebeplerle düşük gelir düzeyindeki bir ÷lke daha yüksek gelir düzeyine sahip başka bir ÷lkeden daha fazla tasarrufta bulunabilse de, kişi başına düşük gelir düzeyi, yüksek marjinal tüketim eğilimine yani tasarrufların düşük kalmasına yol açmaktadır.

En temel anlamı ile “tasarruf, gelirin tüketilmeyen kısmıdır” (Tasarruf = Gelir- Tüketim) şeklinde tanımlandığına göre tasarrufları arttırmak için; ya gelirleri arttırmak ya da tüketimi kısmak gerekecektir. Gelişmekte olan bir ÷lkede nüfusun büyük kısmının asgari geçim düzeyinde olduğu düşün÷l÷rse, vergi ve benzeri yollarla tüketimi kısmak çok kolay olmayacaktır.

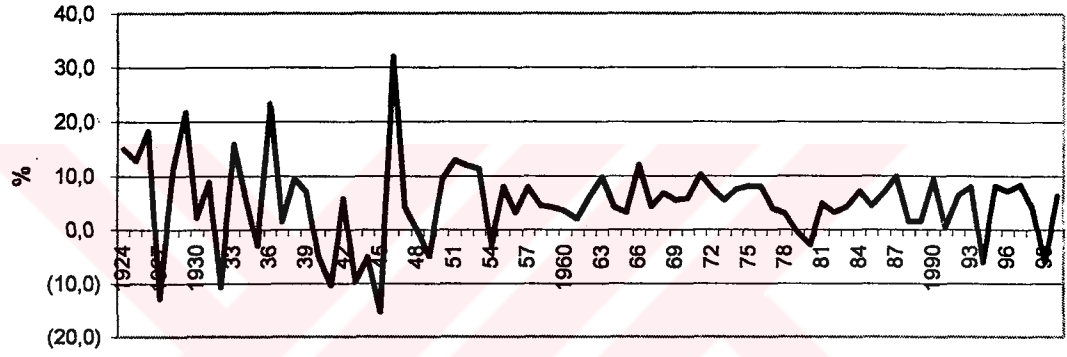
Asgari geçim düzeyinde yaşayanların çoğunluğu oluşturduğu gelişmekte olan bir ÷lkede, tüketimi kısmak suretiyle tasarruf artışının zorluğu, geliri arttırmanın, bunun için de verimlilik artışının önemini ortaya koymaktadır.

Türkiye ekonomisine yıllar itibariyle bakıldığında, GSMH’nin 1923’lerde 500 milyon dolarlardan 2000’li yıllarda 200 milyar dolara ulaştığı; kişi başına GSMH’nin de 1923’lerde 50 dolarlardan 1940’ta 100 dolara, 1950’de 150, 1970’de 500, 1980’de 1500, 1990’da 2700, 2000’de de yaklaşık 3000 dolar civarına ulaştığı, ancak bu artışların çok dalgalı bir seyir izlediği, 1970-1980 arasında kişi başı GSMH

* Çalışmanın ilk bölümünde de belirtildiği gibi A. Lewis gelişmekte olan ÷lkelerin düşük tasarrufta bulunmalarını düşük gelire değil, kapitalist sektörün küçüklüğüne bağlamaktadır.

yaklaşık üç kat artarken 1990-2000 arası neredeyse aynı kalmış olduğu, bununla birlikte yıllar itibariyle de büyük iniş-çıkışlar yaşandığı görülecektir. Tüm bu dalgalı seyre rağmen, gelir artışını takip edecek bir özel kesim tasarruf artışının yaşanmadığı da gerçektir.

Grafik 1: GSMH Büyüme Hızı

Kaynak: Mahfi Eğilmez, (Çevrimiçi), http://www.mahfiegilmez.nom.tr/turkish_historic_economic_data.xls, 15.10.2003.

Tablo 25: 1923'den 2000'e Büyümenin Gelişimi

Yıllar	Büyüme (%)	Yıllar	Büyüme (%)
1923	0,0	1960	3,4
1924	14,9	1961	2,0
1925	12,8	1962	6,2
1926	18,2	1963	9,7
1927	- 12,8	1964	4,1
1928	11,0	1965	3,1
1929	21,6	1966	12,0
1930	2,2	1967	4,2
1931	8,7	1968	6,7
1932	- 10,7	1969	5,4
1933	15,8	1970	5,8
1934	6,0	1971	10,2
1935	- 3,0	1972	7,4
1936	23,2	1973	5,4
1937	1,5	1974	7,4
1938	9,5	1975	8,0
1939	6,9	1976	7,9
1940	- 4,9	1977	3,9
1941	- 10,3	1978	2,9
1942	5,6	1979	- 0,4
1943	- 9,8	1980	- 2,8
1944	- 5,1	1981	4,8
1945	- 15,3	1982	3,1
1946	31,9	1983	4,2
1947	4,2	1984	7,1
1948	0,0	1985	4,3
1949	- 5,0	1986	6,8
1950	9,4	1987	9,8
1951	12,8	1988	1,5
1952	11,9	1989	1,6
1953	11,2	1990	9,4
1954	- 3,0	1991	0,4
1955	7,9	1992	6,4
1956	3,2	1993	7,9
1957	7,8	1994	- 6,1
1958	4,5	1995	8,0
1959	4,1	1996	7,1
		1997	8,3
		1998	3,8
		1999	- 6,1
		2000	6,3

Kaynak: Egilmez, (Çevrimiçi), http://www.mahfiegilmez.nom.tr/turkish_historic_economic_data.xls, 15.10.2003.

Türkiye’de yukarıdaki tabloda ve grafikte de açıkça görülen büyüme rakamlarındaki inişli-çıkışlı durum, diğer ülkelerle kıyaslandığında daha önemli hale gelmektedir. Aşağıdaki tablo çeşitli ülkelerin belirli dönemlerdeki ortalama GSYİH artış oranlarını vermektedir. Tabloda dönemler itibariyle Türkiye’nin GSYİH seyrine bakıldığında sürekli düşen bir trend içersinde olduğu görülecektir. 1970-1979 döneminde yıllık ortalama 5,8 olan GSYİH artışı, 2000-2001 döneminde 0,4’e kadar gerilemiştir. Japonya dışında Türkiye’ye benzer durum sadece dönüştürme geçiren ekonomilerde görülmektedir.

**Tablo 26: Dünya Ekonomisinde GSYİH Artışları 1970-2001
(Yıllık Ortalamalar Yüzde)**

Ülke Grupları / Bölgeler	1970-1979	1980-1989	1990-1999	2000-2001
Dünya	4,1	3,3	3,1	3,6
Gelişmiş Ülkeler	3,3	2,9	2,6	2,5
- ABD	2,8	2,7	2,9	2,6
- Avrupa Birliği	3,2	2,2	2,1	2,5
- Japonya	5,2	3,8	1,8	0,9
- Diğer	3,2	4,5(a)	4,1(a)	3,6
Gelişmekte Olan Ülkeler	5,6(b)	4,3	5,4	4,8
- Afrika	4,4	2,6	2,4	3,3
(Sahranın Güneyi)	(3,7)	(2,6)	(2,3)	(3,2)
- Asya	5,4(b)	7,0	7,4	6,1
(Çin)	..	(9,5)	(9,7)	(7,6)
(Hindistan)	(3,2)	(6,0)	(5,6)	(4,8)
(Diğer)	(7,8)a	(5,1)	(5,0)	(4,0)
- Ortadoğu ve Avrupa	6,3	2,2	3,9	3,9
(Türkiye)	(5,8)	(4,2)	(3,6)	(0,4)
- Latin Amerika ve Karayipler	5,7	2,2	3,0	2,3
Dönüştürme Geçiren Ekonomiler	5,5c	2,9	-4,1	5,8
Kişi Başına GSYİH Artış Oranları (Yıllık Ortalamalar %)				
Gelişmiş Ülkeler	1,8	2,2	1,9	1,7
Gelişmekte Olan Ülkeler	3,1	1,9	3,6	3,2
Dönüştürme Geçiren Ekonomiler	4,6	2,2	-4,1	6,1

Kaynak: Oktar Türel, “Dünyada Sanayileşme Deneyimi: Geçmiş Çeyrek Yüzyıl (1975-2000) ve Gelecek İçin Beklentiler”, İktisat Üzerine Yazılar I Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar, Derleyenler: A. H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.14.

- a Dört gelişmiş Doğu Asya ekonomisini (“Kaplanlar”) içerir.
b Çin hariç, “Kaplanlar”.
c Eski Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa Ülkeleri.

Tablo 27: 1923'den 2000'e GSMH'nin Gelişimi

Yıllar	Cari Fiyatlarla GSMH (Milyon \$)	Yıllar	Cari Fiyatlarla GSMH (Milyon \$)
1923	570,4	1962	6.370,9
1924	623,7	1963	7.395,0
1925	815,8	1964	7.853,8
1926	855,2	1965	8.450,0
1927	750,6	1966	10.068,2
1928	828,7	1967	11.176,3
1929	1.001,5	1968	18.050,7
1930	745,5	1969	20.198,2
1931	659,5	1970	19.029,3
1932	555,1	1971	17.245,7
1933	687,6	1972	21.965,0
1934	965,2	1973	27.948,2
1935	1.039,7	1974	38.243,2
1936	1.345,2	1975	47.451,9
1937	1.433,7	1976	53.685,8
1938	1.504,5	1977	61.265,9
1939	1.611,8	1978	66.829,1
1940	1.741,6	1979	81.695,5
1941	2.216,5	1980	68.390,6
1942	4.729,7	1981	56.418,7
1943	7.047,1	1982	64.209,2
1944	5.102,8	1983	60.491,5
1945	4.207,5	1984	59.098,2
1946	3.647,7	1985	66.890,6
1947	2.693,8	1986	75.173,3
1948	3.390,3	1987	85.980,1
1949	3.233,7	1988	90.460,0
1950	3.462,2	1989	107.563,1
1951	4.158,7	1990	152.000,6
1952	4.781,9	1991	151.705,2
1953	5.574,1	1992	160.256,0
1954	5.683,8	1993	181.806,2
1955	6.827,6	1994	130.900,0
1956	7.873,9	1995	171.900,0
1957	10.467,8	1996	184.600,0
1958	12.500,0	1997	191.100,0
1959	15.596,4	1998	204.725,6
1960	9.865,6	1999	186.911,8
1961	5.479,6	2000	200.466,3

Kaynak: Eğilmez, (Çevrimiçi), http://www.mahfiegilmez.nom.tr/turkish_historic_economic_data.xls, 15.10.2003.

Tablo 28: 1923'den 2000'e Kişi Başına GSMH'nin Gelişimi

Yıllar	Kişi Başına GSMH (\$)	Yıllar	Kişi Başına GSMH (\$)
1923	47,5	1962	220,4
1924	50,3	1963	248,8
1925	63,2	1964	258,3
1926	64,3	1965	270,8
1927	55,2	1966	315,6
1928	59,6	1967	340,7
1929	70,5	1968	537
1930	51,4	1969	586
1931	44,6	1970	539
1932	36,8	1971	476
1933	44,6	1972	592
1934	61,5	1973	734
1935	65	1974	980
1936	82	1975	1184
1937	86,4	1976	1312
1938	89	1977	1467
1939	92,6	1978	1567
1940	98,4	1979	1877
1941	123,1	1980	1540,3
1942	259,9	1981	1570
1943	383	1982	1374,9
1944	275,8	1983	1264
1945	225	1984	1203,6
1946	191	1985	1329,8
1947	138,1	1986	1462,5
1948	170,4	1987	1636
1949	158,5	1988	1684,5
1950	166,5	1989	1959,3
1951	194,3	1990	2682
1952	217,4	1991	2621
1953	246,6	1992	2708
1954	245	1993	3004
1955	285,7	1994	2184
1956	322,7	1995	2759
1957	413,7	1996	2928
1958	480,8	1997	3079
1959	584,1	1998	3255
1960	358,7	1999	2879
1961	194,3	2000	2986

Kaynak: Eğilmez, (Çevrimiçi), http://www.mahfiegilmez.nom.tr/turkish_historic_economic_data.xls, 15.10.2003.

Bir yıl %9,8 büyüyüp (1987) ertesi yıl %1,5 büyüyen (1988); bir yıl %6,1 küçülüp (1994) ertesi yıl %8 büyüyen (1995) Türkiye ekonomisinin dalgalı gelir seyri, 1923-2000 aralığını kapsayan yukarıdaki GSMH ve kişi başına GSMH rakamlarından açıkça izlenebilir.

Türkiye’de özel kesimin sermaye birikiminde öncü rolü üstlenmesi arzu edilse de bunu gerçekleştirecek bir özel tasarruf/özel kullanılabilir gelir oranının yakalandığını söylemek zordur. Yıllar itibariyle bakıldığında bu oran, sağlıklı verilere ulaşılabilen 1957’den 1980’lere dek %11’lerde dolaştığını, 1980’deki faiz artışı dolayısıyla %15’leri bulduğunu, ancak daha sonra tekrar %11’lere gerilediği görülmektedir.

**Tablo 29: Özel Tasarrufların
Özel Kullanılabilir Gelire Oranı**

YILLAR	Özel Tasarruflar/ Özel Kullanılabilir Gelir (%)
1957-1962	11,32
1963-1967	10,5
1968-1973	12,6
1974-1979	11,2
1980	15,2
1981	14,6
1982	11,9
1983	11,6

Kaynak: Tuncer, “Tasarruf Sorunu”, s.1142.

Altıncı BYKP döneminde %20’leri bulması hedeflenen özel tasarruf/özel kullanılabilir gelir oranı, Yedinci Plan döneminde %26 hedefine rağmen, 2000’li yıllarda tekrar %20’lere gerilemiştir.

Türkiye’de özel kesim tasarrufları içerisinde yer alan hanehalkı tasarruflarının sermaye birikimine önemli bir katkı yapamamasının temel nedeni, tarım kesiminde çalışanların aktif nüfusa oranının fazla olması ve tarım kesiminden elde edilen gelirin milli gelir içinde önemli bir ağırlığa sahip olmasıdır.

“Kişi başına gelir düzeyinin geçimlik tüketimden çok fazla olmadığı, tarımsal faal nüfusun toplamdaki payının %80’e yakın, tarımsal gelirin milli gelirdeki payının da %45 ile %50 gibi bir ağırlığa sahip olduğu 1950’li yılların başlarına kadar hanehalkı tasarruflarından kaynak katkısı beklemek olanaksızdır.”¹⁹⁹

Tarım kesiminde çalışanların aktif nüfusa oranları zamanla azalsa da mutlak olarak fazla değişmemiştir. 1955 yılında aktif nüfusun %77,4’ü tarım kesiminde istihdam edilirken, bu oran 1970’de %66, 1985’de ise %57’ye gerilemiştir. Ancak 1955 yılında aktif nüfusun yaklaşık 9,5 milyonu tarımda istihdam edilirken, 1970 yılında bu rakam 9,2 milyona gerilemiş, ancak 1985 yılında tekrar 10,9 milyona yükselmiştir.²⁰⁰

“1961-1980 döneminde iktidara gelen farklı siyasi eğilimlerdeki hükümetler, tarım girdilerine sübvansiyon sağlayarak ve birçok ürünün destekleme fiyatlarını suni olarak artırarak bu güçlü lobinin, köylülerin, isteklerine cevap verdiler. Sübvansiyon yapısı seçim öncesi yıllarda daha da açık bir biçimde ortaya çıkıyor ve köylülerin gelirinin artmasına katkıda bulunuyordu. Bazı yıllarda sübvansiyonun göreceli ağırlığı çok yüksek oranlara ulaştı; örneğin 1977’de, köylülere sağlanan desteğin değeri o yılın toplam tarımsal üretim değerinin %22’sine eşitti.”²⁰¹

Tarımda küçük mülkiyet, küçük işletme biçimlerinin Türkiye’de hâlâ çok yaygın ve kalıcı özellikler taşıması, tarımdaki nüfus fazlasının kırsal kesimle ekonomik bağlarını koparmadan, hatta tarımı zorunluluk halinde başvurulabilecek bir dayanak olarak görmenin güvencesi içinde kentte yaşama imkanı yaratmıştır. Böylelikle sadece sanayileşmeye dayanmayan bir kentleşme, bu tarımsal nüfusun işsizlikle-sanayi işçiliği arasında seçim yapmak zorunda kalmasını da engellemiştir.²⁰² Bu durum sanayileşme sürecinde yaşanan mülksüzleşme-proleterleşme ve işçi-işveren sınıfının oluşum sürecinin de yaşanmaması demektir.

b. Gelir Dağılımı: Yine Keynes’in “mutlak gelir hipotezi”nden yola çıkarsak, gelir arttıkça tasarruflar da artacağından, gelir dağılımını geliri yüksek olan kesimler lehine çevirmek tasarrufları arttıracaktır.

¹⁹⁹ Tuncer, a.g.m., s.1142.

²⁰⁰ Altan, *Kapitalizm Bu Köye Uğramadı*, s.96.

²⁰¹ Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, s.129.

²⁰² Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 7. bsk., İstanbul, İmge Kitabevi, 2003, s.132.

Ayrıca tarım kesimi ve sanayi kesimi olarak ikili bir yapıya bölünmüş az gelişmiş toplumalarda, dolayısıyla Türkiye’de de sanayi kesimi esas tasarruf kaynağı olduğundan, kaynakların sanayi kesimine aktarılması, gelir transferi yapılması tasarrufları arttıracaktır.

Asgari geçim düzeyinde yaşayan, marjinal tüketim eğilimi yüksek grupların tasarrufta bulunamamaları göz önüne alındığında; tasarruf gücü yüksek, üst düzey zengin sınıfın tasarruf yapabilme imkanlarından faydalanmak üzere gelir dağılımını, bu sınıf lehine olacak şekilde dağıtmak, yani gelir dağılımını bozmak bir anlamda “fakiri daha fakir, zengini daha zengin hale getirmek”²⁰³ tasarruf sorununa bir çözüm olarak gözükmektedir.

“Marjinal fert başına yeniden yatırım kriterini savunan iktisatçılar, yeniden yatırım miktarının artması için, gelir dağılımının kâr sahipleri, müteşebbisler lehine olması gerektiği görüşünü öne sürmüşlerdir. Onlara göre, müteşebbislerin tasarruf eğilimleri yüksek, ücret gelirlerinin marjinal tasarruf eğilimleri ise sıfırdır.”²⁰⁴

Ancak gelir dağılımını zengin sınıf lehine bozarak tasarruf hacmini artırma yöntemi, bazı sebeplerden dolayı işe yaramamaktadır.²⁰⁵

- Gelişmekte olan ülkelerde zengin sınıfın genellikle toprak sahiplerinden ve tüccarlardan oluşması ve bu kesimin de uzun vadeli verimli yatırımlar yerine spekülâtif kazançlar peşinde koşmaları.
- Yine bu zengin sınıfın gösteriş için tüketimde bulunma arzularının yüksek olması, tüketim eğilimini yükseltmekte, tasarruf eğilimini düşürmektedir.
- Benzer şekilde aşırı tüketim merakı da bu sınıfın tasarruf gücünü düşürmektedir.

²⁰³ Savaş, Az Gelişmiş Memleketlerde Kalkınmanın Finansmanı, s.78.

²⁰⁴ Uludağ, Arıcan, a.ge., s.77.

²⁰⁵ Savaş, Az Gelişmiş Memleketlerde Kalkınmanın Finansmanı, s.78-80.

- Gelişmekte olan ülkelerin istikrarsız siyasi ve iktisadi yapısı da bu sınıfın tasarruflarını verimli alanlardan ziyade altın, döviz, arazi gibi verimli olmayan alanlarda değerlendirmelerine sebep olmuştur.

“Gelir dağılımının iktisadi önemi hakkında şu noktaları hatırlamak yeterlidir. İnsanlar ancak gelirleri belirli bir haddi aştıktan sonra tasarruf yapabilirler ve gelirin tasarruf edilen kısmı, miktarının artmasıyla müterakki ölçüde büyür. Bundan dolayı gelir dağılımı özel tasarruflar hacminin mühim bir etkenini teşkil eder. Şüphesiz tek etken de değildir: Tasarruflar, ayrıca, adam başına milli gelirin seviyesi, yüksek gelirli sınıflarda gösteriş ve israf eğilimlerinin kuvveti, şartların ve vergi kanunlarının firmalarda zati finansmana ne derece imkan verdiği, ufak tasarrufları üretime aktaracak bir mekanizmanın -özellikle sermaye piyasasının- mevcut olup olmadığı gibi faktörlere de tabidir. İktisadi büyüme ve gelişme yatırımlara, yatırımlar ise tasarruflara bağlı bulunduğundan ve özel tasarrufların yokluğu halinde, mecburi tasarruflarla finanse edilmek üzere kamusal şahısların yatırım yapması gerekeceğinden gelir dağılımı devletin ekonomideki rolünü tayinde de rol oynar.”²⁰⁶

Gelişmekte olan ülkelerde fakirliğin kısır döngüsü sonucu, düşük gelir düzeyi düşük tasarrufları, bu da kalkınma için yetersiz sermaye birikimini doğuruyordu. Ancak yine gelişmekte olan ülkelerde gelirin adaletsiz dağılımı, gelirin tasarruf imkanı yüksek gruplar lehine değiştirilebilmesi durumunda tasarruf artışı yaratacak bir yoldu.

Ancak Türkiye, dünyada gelirin neredeyse en adaletsiz dağıldığı ülkelerden birisi olmasına rağmen, düşük tasarruf oranına sahiptir. Çünkü yüksek gelir grupları, bir çok sebepten dolayı Türkiye’de düşük tasarruf oranına sahiptir. Bu gruplar tasarruflarını ya ülke dışına taşımakta, ya da verimsiz (üretim dışı) alanlarda değerlendirmektedir.

Kişisel gelir dağılımını ölçmede en çok kullanılan ölçülerden birisi Gini katsayısıdır. Eğer bir toplumda gelir adaletli olarak paylaşılmışsa (herkes eşit gelir elde ediyorsa) Gini katsayısı ‘0’ değerini almakta, toplumdaki gelirler yalnız bir kişide toplanmışsa da Gini katsayısı ‘1’e eşit olmaktadır.

²⁰⁶ Ömer Celal Sarc, “Gelir Dağılımı”, Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını No: 4, İstanbul, Sermet Matbaası, 1973, s.195-196.

Tablo 30: OECD ve Seçilmiş Bazı Ülkelerde Gini Katsayıları ve Kişi Başına GSMH (Dolar)

OECD Ülkelerinde Gini Katsayıları ve Kişi Başına GSMH			Seçilmiş Bazı Ülkelerde Gini Katsayıları ve Kişi Başına GSMH		
Ülkeler	Gini Katsayısı	Kişi başına GSMH (\$)	Ülkeler	Gini Katsayısı	Kişi başına GSMH (\$)
ABD-86	0.341	17480	Bangladeş-92	0.283	220
Kanada-87	0.289	15160	Hindistan-92	0.338	310
İngiltere-86	0.304	8870	Çin-92	0.376	470
İtalya-86	0.310	8550	Sri Lanka-90	0.301	470
Fransa-84	0.296	9760	Mısır-91	0.320	610
Hollanda-87	0.268	11860	Endonezya-93	0.317	740
Avustralya-85	0.295	10830	Filipinler-88	0.407	630
Belçika-88	0.235	14490	Jamaika-91	0.411	1380
Norveç-86	0.234	15400	Kolombiya-91	0.513	1260
İsveç-87	0.220	15550	Tunus-90	0.402	1440
İsviçre-82	0.323	17010	Polonya-92	0.272	1910
Türkiye-87	0.430	1210	Türkiye-87	0.430	1210
Türkiye-94	0.490	2193	Türkiye-94	0.490	2193
Finlandiya-87	0.207	14470	Venezüella-90	0.538	2560
Almanya-84	0.250	11130	Brezilya-89	0.634	2540
İrlanda-87	0.330	6120	Malezya-89	0.484	2160
			Meksika-92	0.503	3470

Kaynak: DPT, “Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 2001, DPT: 2599 - ÖİK: 610, (Çevrimiçi),

<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gelirdag/oik610.pdf>, 29.09.2003, s.10.

Not: Tablolarda ülke isimleri yanında yer alan rakamlar yılları göstermektedir.

OECD ülkeleri içinde Gini eşitsizlik ölçütü en yüksek, buna karşın kişi başına GSMH değeri en düşük olan ülke, gerek 1987 ve gerekse 1994 yıllarında Türkiye’dir. Gini katsayısı açısından ABD, İrlanda, İsviçre ve İtalya yüksek sayılabilecek eşitsizlik oranına sahiptir. Ancak ABD’nin kişi başına GSMH değeri 17480 Dolar ile OECD ülkeleri içinde en yüksek olandır ve Türkiye’nin 1994 yılındaki değerinin yaklaşık olarak 8 katıdır. İrlanda’nın kişi başına GSMH değeri Türkiye’nin yaklaşık 3 katı; İsviçre’nin kişi başına GSMH değeri ise Türkiye’nin yaklaşık 7.7 katıdır. İtalya’nın Gini katsayısı 0.310 ile diğer ülkelere göre yüksek olmakla beraber kişi başına GSMH değeri Türkiye değerinin yaklaşık 4 katıdır.²⁰⁷

²⁰⁷ DPT, “Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 2001, DPT: 2599 - ÖİK: 610, (Çevrimiçi), <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gelirdag/oik610.pdf>, 29.09.2003, s.9.

Diğer ülkeler içerisinde, gerek Gini katsayısı gerekse kişi başına GSMH değeri açısından Türkiye'ye en yakın olan ülke Malezya'dır. Bu ülkelerden sadece Kolombiya, Venezuela, Brezilya ve Meksika'nın Gini katsayıları Türkiye'den yüksektir. Ancak Venezuela, Brezilya ve Meksika'nın kişi başına GSMH değerleri de Türkiye'den oldukça yüksektir. Örneğin Meksika'nın Gini katsayısı 0.503'tür, ancak kişi başına GSMH değeri (3470 Dolar), Türkiye'nin 1.6 katıdır. Bu ülkelerden sadece Kolombiya'nın kişi başına GSMH değeri Türkiye'den düşüktür.²⁰⁸

Türkiye'de gelir dağılımını ölçmek amacıyla, değişik zamanlarda değişik kurumlar tarafından çalışmalar yapılmıştır. Bu konudaki çalışmalar ve sonuçları aşağıdaki tabloda yer almakta olup, bu çalışmalardan en kapsamlısı 1987, 1994 ve son olarak 2002 yıllarında DİE tarafından yapılan "Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketleri"nin uygulandığı çalışmalar olmuştur.

Tablo 31: Gelir Dağılımı Araştırmalarında %20'lik Dağılımlar ve Gini Katsayıları

Hanehalkı Yüzdeleri	DPT 1963	AÜ SBF 1968	DPT 1973	TÜSİAD 1986	DİE 1987	DİE 1994	DİE 2002
Beşinci (En üst) %20	57.00	60.00	56.50	55.90	49.94	54.88	50.0
Dördüncü %20	18.50	20.00	19.50	19.20	21.15	19.03	20.8
Üçüncü %20	11.50	10.00	12.50	12.60	14.06	12.61	14.0
İkinci %20	8.50	7.00	8.00	8.40	9.61	8.63	9.8
Birinci (En Alt) %20	4.50	3.00	3.50	3.90	5.24	4.86	5.3
Gini Katsayısı	0.55	0.56	0.51	0.46	0.43	0.49	0.44

Kaynak: DPT, (Çevrimiçi), <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gelirdag/oik610.pdf>, 29.09.2003.; 2002 yılına ait rakamlar: DİE, (Çevrimiçi), <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/HHGELTUK/071103.xls>, 09.12.2003.

²⁰⁸ DPT, "Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu", s.9.

Tablonun da açıkça ortaya koyduğu gibi 1963'den 2002 yılına kadar geçen yaklaşık 40 yıllık sürede gelir dağılımında herhangi önemli bir düzelme olmamış, gelirin adaletsiz bölüşümü devam etmiştir. Nüfusun en zengin %20'lik diliminin milli gelirden aldığı pay gerek 1963'de gerekse 1994'de %55'ler dolayındadır. Ancak son yapılan 2002 yılındaki çalışmada bir miktar düzelme (%50) olduğu göze çarpmaktadır. En fakir %20'lik kesimin ise milli gelirden aldığı pay hem 1963'de, hem 1994'de, hem de 2002'de sadece %5'ler seviyesindedir. Tabii şunu da belirtmek gerekir ki hem hanehalkının milli gelirden aldığı pay açısından, hem de Gini katsayısı açısından önceki yıllara göre Türkiye genelinde gelir dağılımında az da olsa bir düzelme olduğunu söylemek mümkündür.

*"Alt gelir grupları yalnız dar çerçevede tasarruf edebilme gücüne sahiptirler. Zira tasarruf bunlar için tüketimden yapılan bir fedakarlıktır. Gelir dağılımındaki eşitsizlik, alt grup için tasarruf imkansızlığını, tasarruf imkansızlığı da servet oluşturma olanağını büyük ölçüde sınırlamaktadır. Böylece eşit olmayan servet dağılımı yeniden eşit olmayan bir gelir dağılımını ortaya çıkarmaktadır. Çünkü mevcut büyük servetler aynı zamanda bir ilave gelir kaynağını oluşturmaktadır (faiz, vs.). Oysa ki alt gelir grubundakiler için yalnızca kendi emek gelirleri söz konusu olmakta ve bunlar için bu ek gelir yolu kapalı bulunmaktadır."*²⁰⁹

Gelir dağılımına ilişkin fikir verebilecek göstergelerden birisi de ticari bankalardaki mevduata ilişkin verilerdir.

**Tablo 32: Toplam Mevduatın Büyüklük ve Müşteri Sayısına Göre Dağılımı
(Kasım-2003)**

Yüzde Pay	0-10 Milyar	11-50 Milyar	51-250 Milyar	251 Milyar-1 Trilyon	1 Trilyon Üzeri	Toplam
Yurtiçinde Yerleşik Kişiler	15,8	20,2	21,7	11,1	27,9	96,7
Tasarruf Mevduatı	8,0	8,8	5,8	3,1	3,2	28,9
Resmi, Ticari ve Diğer	1,4	1,3	1,3	2,3	14,7	20,9
Döviz Tevdiat Hesabı	6,4	10,1	14,7	5,7	10,0	46,9
Yurtdışında Yerleşik Kişiler	0,2	0,5	0,9	1,0	0,7	3,3
Döviz Tevdiat Hesabı	0,2	0,4	0,8	1,0	0,7	3,0
Genel Toplam	16,0	20,7	22,6	12,1	28,6	100,0
Hesap Sayısı (Kişi)						
Yurtiçinde Yerleşik Kişiler	75.688.113	1.443.552	511.209	39.047	11.571	77.693.492
-Gerçek Kişiler	67.879.435	1.205.650	430.895	24.437	5.489	69.545.906
-Tüzel Kişiler	7.808.678	237.902	80.314	14.610	6.082	8.147.586
Yurtdışında Yerleşik Kişiler	285.782	28.355	10.940	2.443	321	327.841
Toplam Hesap Adedi	75.973.895	1.471.907	522.149	41.490	11.892	78.021.333

Kaynak: BDDK, Bankacılık Sektörü Değerlendirme Raporu, Şubat, 2004, (Çevrimiçi), <http://www.bddk.org.tr/turkce/yayinlarveraporlar/rapor/bddk/sektordegerlendirme/bsdr0204.pdf>, 11.05.2004, s.47.

²⁰⁹ Ömer A. Aksu, Gelir ve Servet Dağılımı, İ.Ü. Yayın No: 3698, İktisat Fakültesi Yayın No: 539, İstanbul, 1993 s.89-90.

Mevduat hesaplarının %16'sının 0-10 milyar lira arası bakiyeye sahip hesaplardan, %20,7'sinin 11-50 milyar lira arası bakiyeye sahip hesaplardan oluşmasına karşılık, 1 trilyon üzeri mevduatın toplamın %28,6'sını oluşturması, hem gelir dağılımı açısından hem de küçük yatırımcının mali kesime olan ilgisini (mali derinlik) göstermesi bakımından fikir vermektedir.

Türkiye'de vergiler yolu ile cebri, mali sistem yolu ile de gönüllü tasarruflar arttırılamayınca, geriye kalan tek yol, gelir bölüşümünü bozarak daha yüksek tasarruf eğilimine sahip sermayedar-müteşebbis sınıfın gelirlerini arttırmak suretiyle tasarrufların arttırılmasını sağlamak olmuştur.

Her ne kadar gelirin, daha çok tasarruf yapacağı düşünülen yüksek gelir grupları (geliri yüksekse tasarruf eğilimi de yüksek demektir) lehine yeniden dağılımı tasarrufları arttırır gibi görünse de, gelişmekte olan ülkelerde yüksek gelir gruplarının gösteriş tüketimine meraklı, aşırı tüketen ve spekülatif kazanç peşinde koşan kişiler olması, bu görüşü pek de haklı çıkarmamaktadır. Bu yüzden, tasarrufların temel kaynağı olan orta sınıfın güçlenmesi ve bu yönde gelir dağılımını düzenleyici politikaların uygulanması tasarrufları arttıracaktır.

c. Mali Aracı Kuruluşların Gelişmesi: Azgelişmiş ülkelerde tasarruf imkanları, gelir düzeyinin düşük olmasından dolayı sınırlıdır. Ancak her azgelişmiş ülkede tasarrufların milli gelire oranı düşük değildir. Örneğin birçok Ortadoğu ülkesinde tasarruf oranlarının oldukça yüksek olmasına rağmen tasarruflar verimli alanlara yönlendirilememekte, iktisadi kalkınmayı sağlayacak şekilde kullanılamamaktadır.²¹⁰ Gösteriş için tüketime giden ve ıddihar edilenler dışındaki tasarrufları da yatırıma yöneltecek para ve sermaye piyasaları da, ya yoktur ya da gelişmemiştir; yani mali derinlik sığdır.

²¹⁰ İsmail Türk, *Maliye Politikası*, Güncelleştirilmiş 14. bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 2001, s.290.

Gönüllü tasarrufları teşvik edecek ve etkin bir şekilde yatırımlara aktaracak mali kurumların yokluğu, sermaye birikimini engelleyen temel unsurların başında gelmektedir.

Erol Manisalı, azgelişmiş ülkelerde kişi başına düşen ortalama gelir seviyesinin düşük olması ve gösteriş için tüketim gibi sebeplerin, tasarruf/milli gelir oranının düşmesinin temel sebebi olduğunu; bu yüzden gönüllü tasarrufların artması ve yatırıma yönelmesi için kurulup işletilmesi gereken iki ana yolun bankacılık sistemi ve tahvil ve hisse senedi piyasaları olduğunu, bu piyasaların da geliştirilmesi ve mali sistemin düzenlenerek derinleştirilmesinin şart olduğunu belirtmektedir.²¹¹

“Mali sistem en kaba tanımıyla, fonların üretken yatırım seçenekleri olmayan ekonomik birimlerden yatırım seçeneğine sahip birimlere aktarılmasını sağlayan mekanizmadır. Bir başka deyişle bir ekonomideki tasarrufların yatırımlara dönüşmesi, bu sayede ekonomik gelişmenin sağlanması mali sistemin temel görevidir.”²¹² Mali sistem içinde para piyasası, sermaye piyasası, vergi sistemi ve devlet borçları yer almaktadır.²¹³

Sermaye piyasası, bankacılık ve sigortacılık sistemi, mali kuruluşlar olarak etkin olarak çalıştığında, küçük tasarrufların da mali sisteme katılmasına, uzmanlaşma sonucu tasarrufçuya alternatif tasarruf alanları sunulmasına, dolayısıyla tasarrufların verimli alanlara akmasına yol açar.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde iç tasarruf, sermaye birikimi yetersizliği problemi kadar mevcut birikimin de ekonomik sistem dışında kalması önemli bir sorundur. Kaynakları yatırımcılara yönlendirecek güçlü bir mali sistemin eksikliği, iç tasarruf yetersizliği kadar önemlidir.

²¹¹ Manisalı, *Gelişme Ekonomisi*, s.158.

²¹² Mehmet Baha Karan, Ali Argun Karacabey, *Türkiye’de Sermaye Piyasası’nın Mali Sistem İçindeki Yeri, Sorunları ve Geleceği*, Ankara, SPK Yayın No: 140, 2003, s.40.

²¹³ Esfender Korkmaz, *İktisadi Gelişme ve Mali Sistem*, İstanbul, Lebib Yalkın Matbaası, 2003. s.3.

Mali piyasaları güçlü gelişmiş ülkelerde tasarruf fazlası olan kişi ya da kuruluşlar, mali piyasalarda tasarruflarını değerlendirmek suretiyle gelir elde ederken, finansman ihtiyacı olanlar da bu piyasalardan düşük maliyetlerle kaynak sağlayabilmektedirler.²¹⁴

“Kalkınmaya yönelik bir finans politikasının temel amaçları, tasarruf sahiplerinin tasarruflarını finansal kıymetler halinde muhafaza etmeleri, tasarruflarla yaratılan kaynakların ekonominin sektörleri arasında serbestçe hareket edebilmelerine imkan verilmesi, tasarruflar ve üretim teşvik edilerek parasal genişlemenin yaratabileceği enflasyonist etkinin minimize edilmesidir.”²¹⁵

Yurtiçi tasarrufların gayrimenkul, döviz, altın gibi atıl yatırımlar yerine verimli yatırımlara dönüşmesinde aracılık edecek mali sistemin ülke kalkınmasındaki önemi tartışılmaz. Sermaye piyasalarının gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin önemi, bir çok kez farklı ekonomistler tarafından ortaya konmuştur. Buna göre, finansal aracılığın ve parasallaşmanın büyümesiyle, finansal derinlik sağlanacak ve bu durum da ülke kalkınmasında etkili olacaktır. Ayrıca, hükümetlerin suni olarak faiz oranlarını düşük tutması gibi finansal baskı uygulamalarının ortadan kalkması sonucunda faiz oranlarının piyasada arz ve talebe göre belirlenmesi, finansal liberasyonu sağlayacak ve fonların dağılımı da daha etkin bir şekilde sağlanmış olacaktır.²¹⁶

Keynesyen Analiz’de gelir tasarrufları belirlerken, Klasik Analiz’de faiz oranları tasarrufları ve yatırımları belirlemektedir. Dolayısıyla iç tasarrufları arttırmak için gönüllü tasarrufları yükseltmek üzere enflasyon üzerinde faiz (pozitif reel faiz) uygulaması tasarrufları teşvik ederek iç tasarrufları arttıracaktır.

²¹⁴ Murat Bahadır Teker, **Sermaye Piyasası Araçları Yoluyla Gayrimenkul Finansmanı ve Yatırımı**, Ankara, SPK Yayın No: 43, 1996, s.1.

²¹⁵ Demir Demirgöl, “Kalkınmanın Finansmanında İç Tasarrufların Yatırımlara Dönüştürülmesi”, **Türkiye’nin Ekonomik Kalkınma Süreci İçinde Sermaye Piyasasının Rolü Semineri**, Ankara, 1980, s.6.

²¹⁶ Murat Doğu, **Gelişen Hisse Senedi Piyasaları ve Türkiye**, SPK Yayın No: 27, Ankara, 1996, s.24.

Faiz oranlarındaki bir düşüşün ortaya çıkaracağı tasarrufları yastık altında, gayrimenkulde, altında saklama gibi gelişmeler, özel tasarrufların azalması sonucunu doğuracaktır.

Tasarruflara Klasik Analiz çerçevesinde yaklaşıldığında, Türkiye’de uzun yıllar boyunca enflasyon oranlarındaki artışlara rağmen mevduat faizlerinin sabit tutulduğunu (ta ki 1980’e kadar), böylece reel getirisi olmayan faiz oranlarının da özel tasarrufları azaltıcı etkiler yaptığı görülecektir.

Enflasyon hızıyla karşılaştırıldığında reel faiz oranlarının sıfırın altında olması başta tasarrufları, kamu gelirlerini ve ihracatı normal piyasa değerinden aşağı doğru, tüketim harcamalarını, kamu harcamalarını ve ithalatı yukarıya doğru çekmektedir.²¹⁷

“Faiz oranlarının enflasyon oranının altına inmesi demek, tasarruf eden insanların yoksullaşması demektir. Tasarruflarından sağladıkları faiz gelirinin satın alma gücünün gittikçe düştüğünü gören kimselerin tasarruf şevkleri azalır. Milli para ve sermaye piyasalarının kaynağı kurur. Tasarruflarını verimli bir şekilde değerlendirmek isteyen yerli yatırımcılar, bu şanslarını dış piyasalarda değerlendirme eğilimine girerler. Ülkeden ‘sermaye kaçıışı’ başlar, ülkeye yabancı tasarrufları çekme şansı kalmaz.”²¹⁸

Finansal piyasalar, tasarruf fazlasına sahip kişi ve kurumların sahip oldukları fonları, tasarruf açığı olanlara sunmalarına aracılık eder. Tasarruf fazlasına sahip fon arz edenlerin amacı, belirli bir risk düzeyinde sahip oldukları fonlar sayesinde en yüksek getiriyi elde etmek; fon talep edenlerin amacı ise, tasarruf açıklarını gidermek üzere bu fonlara en düşük maliyetle sahip olmaktır. Eğer fon arz edenler, yurtiçi piyasalardan daha yüksek bir getiriyi yurtdışı piyasalardan elde etmeyi umuyorlarsa, birikimlerini yurtdışı piyasalarda değerlendirecek; yine benzer şekilde fon talep edenler, yurtiçi piyasalara göre uluslararası finansal piyasalardan daha az maliyetle borçlanabilme imkanı bulabiliyorlarsa, fon ihtiyaçlarını uluslararası piyasalardan karşılayacaklardır.

²¹⁷ Yenal, Cumhuriyet’in İktisat Tarihi, s.139.

²¹⁸ James D. Gwartney, Richard L. Stroup, Temel Ekonomi, Çev. Yıldırım Arsan, 3. bsk., Ankara, - Liberte Yayınları, 2004, s.41.

Faiz oranlarının piyasada serbestçe belirlendiği, finansal serbestinin olduğu bir ortam fonların verimli alanlara yöneldiği, böylelikle kaynak dağılımında etkinliğin sağlandığı, sonuçta sermaye birikimine katkı yapan bir ortamken; faiz oranları üzerinde kontrollerin uygulandığı finansal baskı yaklaşımı, ekonomik büyümeyi engelleyecek şekilde cari tüketimi arttıracak, tasarrufları düşürecek ve verimsiz yatırımlara yol açacak bir ortamı yaratacaktır.²¹⁹

Faiz oranlardaki serbestleşme tasarrufları arttıracak, sermaye kaçışını engelleyecek ve kalkınma için gerekli kaynakları arttıracaktır. “McKinnon ve Show’a göre, faiz oranlarının artması ile tasarrufların üzerindeki baskının kalkması finansal araçları artırır, finansal derinleşme sağlar ve finansal sektöre etkinlik getirir. Bir yandan kaynak dağılımının etkinleşmesi ile sektörel getiri oranları birbirine yaklaşır, diğer yandan tasarrufların yükselmesi ile fon maliyetleri düşer ve yatırımlar artar.”²²⁰

Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile birlikte sermaye giriş çıkışlarının gelişmekte olan ülkelerde büyük sorunlar yaratmaması için bazı tedbirlerin önceden alınması gereklidir. “... fiyatlarda ve mali sektörde reformlar tamamlanmadan, makro ekonomik denge oluşturulmadan ve parasal politikalar üzerinde kaybolacak olan otonomiye telafi edecek araçlar yaratılmadan finansal serbestliğe gitmek yanlıştır. Bu görüş, tahmin edileceği gibi, dış finansal serbestlikten önce, kamu tüketiminin ve yatırım harcamalarının kısılması, sübvansiyonlara son verilmesi, kamu teşekküllerinin özelleştirilmesi, arzı teşvik eden, üretimi daha rekabetçi hale getiren ve sermaye kaçışını engelleyen bir vergi reformu yapılmasını önermektedir.”²²¹

Mali piyasaları gelişmiş bir ülke, tasarruf sahiplerine farklı oranda likidite ve risk tercihleri sağlayacak mali araçlar sunarak tasarrufların daha da çok artmasına katkıda bulunurken, bunu; farklı finansal mekanizmalar yoluyla, yani para ve kredi piyasaları ile sermaye piyasaları vasıtasıyla yapmaktadır.²²² Yatırımlara giden fonlar bu iki

²¹⁹ Doğu, a.g.e., s.29.

²²⁰ Kepenek, Yentürk, a.g.e., s.213.

²²¹ Kepenek, Yentürk, a.g.e., s.215.

²²² Doğu, a.g.e., s.25.

yoldan birini kullansa da bir piyasada yaşanacak olumlu bir gelişmenin, diğer piyasa üzerinde de olumlu etki yaratacağı muhakkaktır.

Fon arz ve talebinin dengelendiği gelişmiş bir fon piyasası vade, miktar ve risk ayarlamasını şu şekilde gerçekleştirecektir:²²³

- Kısa vadeli fon tasarruflarını birleştirerek orta ve uzun vadeli fon taleplerini karşılamak suretiyle vade ayarlaması yapmak.
- Küçük tasarrufları birleştirerek büyük miktarlarda fon kullanma olanakları sağlamak veya tersini yapmak suretiyle miktar ayarlaması yapmak.
- Fon kullanımlarını yayarak belirli tek tek yüksek seviyelerde olan riskleri arzu edilebilir oranlara düşürmek veya tersini yapmak suretiyle risk ayarlaması yapmak.

1996 yılında Sermaye Piyasası Kurulu tarafından yapılan “Hanehalkı Tasarruf ve Yatırım Eğilimleri Anketi” sonuçlarına göre Türkiye’de anketin uygulandığı 5.190.301 haneden %62,91’inin tasarruf yaptığı belirlenirken, toplam hanelerin ancak %6,17’sinin sermaye piyasasına yatırım yaptığı, bu oranın tasarruf yapan hanelerde ise %9,8 olduğu ortaya çıkmıştır.²²⁴ Daha önce de belirtildiği gibi hanehalkının değer olarak varlıklarının %85,68’inin gayrimenkulden oluştuğunu da unutmamak gerekir.²²⁵

Türk mali sisteminde faaliyette bulunan temel finansal kurumlar, bankalar, finansal kiralama şirketleri, kredi veren banka dışı kuruluşlar, finansal aracı kurumlar, sigorta şirketleri ve emeklilik kuruluşları olarak sıralanmaktadır.²²⁶ Bankacılık kesimi, mali

²²³ Özer Ertuna, “Türkiye’de Fon Pazarları ve Fon Akımları”, Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını No: 4, İstanbul, Sermet Matbaası, 1973, s.297.

²²⁴ Eser, a.g.e., s.58.

²²⁵ A.e.

²²⁶ Karan, Karacabey, a.g.e., s.42.

kurumların aktif büyüklük bakımından %95'ini, diğer büyüklükler bakımından da %80-95'ini oluşturmaktadır.²²⁷

1980'li yıllara kadar mali aracı kuruluş olarak görev yapan bankalarda, tasarrufçu ve yatırımcı arasında aracılık yapmaktan öteye mülkiyet yapılarından dolayı kendilerinin bizzat yatırımcı olmaları, Türkiye'de finans sektörünün kaynakları israf eden ve rant yaratan bir kimliğe bürünmesine de neden olmuştur.²²⁸

Tablo 33: Bazı Avrupa Ülkelerinde Banka Sayıları ve Aktif Büyüklükleri

Ülke	Banka sayısı (Adet)	Aktif toplamı (Milyar \$)	GSMH (Milyar \$)	Aktif Toplamı/GSMH (%)
Rusya	1.930	106	253	42
Polonya	71	114	164	70
Macaristan	33	40	49	82
Çek Cum.	38	86	54	160
Türkiye	79	106	213	50
Almanya	859	4.901	1.940	253
İngiltere	398	5.140	1.477	348
Toplam	3.408	10.596	4.150	255

Kaynak: Radikal Gazetesi, 10.07.2003,

http://www.radikal.com.tr/veriler/2003/10/07/haber_91196.php, 10.07.2003.

Almanya'da bankaların aktif büyüklüğü gayrisafi milli hasılasının 2.5 katı ve İngiltere'de ise bankaların aktif büyüklüğü gayrisafi milli hasılasının 3.5 katına yakın iken, Türkiye'deki bankaların aktif toplamının gayrisafi milli hasılaya oranı ise yalnızca yüzde 50'dir. Bu durum Türkiye'deki mali sistemin derinliğini de ortaya koymaktadır.

Türkiye'de 1930 yılında para politikasını düzenlemek üzere kurulan Merkez Bankası'ndan önce yerli ve yabancı ticari bankalar faaliyet göstermekteydi. 1930'lardan sonra devletçilik akımlarının etkisi ile iktisadi devlet teşekküllerini kurmak, işletmek ve bu işletmelere fon temin etmek üzere Sümerbank ve Etibank

²²⁷ Karan, Karacabey, a.g.e., s.42.

²²⁸ Tuncer, a.g.m., s.1142.

kurulmuş; önceleri vergi ve tahvil vb. yollarla halktan toplanan fonlar devlet eli ile bu kuruluşlara aktarılırken, sonraları mevduat toplama olanakları da yaratılmıştı.²²⁹

1930-1950 döneminde, özel teşebbüse orta ve uzun vadeli yatırım kredisi sağlayacak kuruluşların gelişmediğini, ticari bankalardan sadece kısa vadeli fonlar aracılığı ile yararlanıldığı görülmektedir.²³⁰

1950 yılından sonra ticari bankalar ve özel kanunlarla kurulmuş bankalar gelişip sayıca da artarken, diğer taraftan özel işletmelerin de hisse senedi ve tahvil yolu ile halktan büyük miktarlarda fon topladıkları -miktar kesin olmasa da- tespit edilmiştir.²³¹

1933 yılından önce ve 1980 yılından sonra serbest piyasada oluşan faiz oranlarının 1933-1961 yılları arası kanunlarla, 1961-1970 arası Bakanlar Kurulunca, 1970'ten sonra ise Merkez Bankası Meclisi'nce tespit edilmesi²³², bankaları sadece kısa vadeli kredi vermeye zorlamış, orta ve uzun vadeli kredi verilmemesi yatırımları da engellemiştir.

Türk sermaye piyasasının en önemli özelliği, yaratılan fonların önemli bir miktarının kamu kesimi tarafından kullanılmasıdır. Kamu kesiminin menkul kıymet ihracı, 1996 yılından 2001 yılına kadar olan 5 yıllık dönemde yaklaşık 30 kat artmıştır. Aynı dönemde özel sektörün menkul kıymet ihracı ise ancak toplamın %7'si kadar gerçekleşmiş, yani sermaye piyasasında yaratılan fonların sadece %7'sini özel sektör kullanmıştır.²³³

Türkiye'de kamunun borçlanma ihtiyacının sürekli artan bir trende sahip olması, sermaye piyasasında yaratılan fonların ülkenin kalkınmasında birinci güç olması beklenen özel sektörce değil de kamu tarafından kullanılması demektir. Nitekim

²²⁹ Ertuna, a.g.m., s.299.

²³⁰ A.g.m., s.300.

²³¹ A.g.m., s.302.

²³² A.g.m., s.304.

²³³ Karan, Karacabey, a.g.e., s.46.

İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın faaliyete geçtiği 1986 yılından itibaren kaydettiği gelişmeler incelendiğinde, kendisinden beklenen temel işlevleri gerçekleştirmek yerine kamu finansmanının sağlanması için temel araç olarak kullanıldığı görülmektedir.²³⁴

2001 yılında özel sektörün menkul kıymet ihracının genel toplama oranı %2,68 iken, kamunun payı %97,32 olmuştur.²³⁵

“Türkiye’de sermaye piyasasının olağanüstü sığ, dar (thin market) olması, yani küçük olması, oyunu büyük fonlarla oynayanlara geniş kâr olanakları yaratır. Sermaye piyasasının sığ olma nedeni ise, özel şirketlerin aile şirketi niteliğini korumaları, sermayelerini ancak küçük oranlarda piyasaya açmalarıdır.”²³⁶

Borsalar, küçük tasarruf sahipleri ile yatırımcıları buluşturan, böylelikle sermayeyi tabana yayarak bir taraftan da yatırımcı kesime ucuz kaynak sağlamak amacındadır.

Ancak Türkiye’de İMKB bu amacına birkaç sebepten dolayı erişememiştir: Öncelikle Türkiye’de, aile şirketlerinin yaygın olması, dışardan ortak alma, profesyonelleşme gibi gerekleri engelliyordu. Bu da Borsa’ya açılmayı engelliyordu. Bir yandan hisse senetlerinin oynaklığı Borsa’yı bir anlamda kumarhaneye çeviriyor, diğer yandan Borsa’nın sığılığı büyük oyunculara kolayca manipülasyon imkanı sunuyordu. Bu da küçük yatırımcının Borsa’dan uzaklaşmasına sebep oluyordu.²³⁷

Özel kesim tasarruf kaynakları içinde yer alan hanehalkı tasarruflarının yukarıda ele alınan nedenlerle istenilen düzeyde arttırılamaz oluşu, yatırımların finansmanında özel kesim tasarrufları içinde kurum tasarruflarına yönelinmesine neden olmuştur.

2.3.1.1.2. Kurum Tasarrufları

Yatırım yapacak olan firmanın önünde, yatırımını finanse etmek için iki yol vardır:

²³⁴ Karan, Karacabey, a.g.e., s.48.

²³⁵ A.e.

²³⁶ Kazgan, Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, s.172.

²³⁷ A.e., s.222.

- Ya tahvil ve hisse senedi yolu ile hanehalkı tasarruflarını kullanmak.
- Ya da kârlarının bir kısmını dağıtmayıp otofinansmana gitmek.

Ancak genellikle ikinci seçenek toplam tasarruflar içinde pek yer tutmadığından, toplam tasarrufları arttırmada amaç, hanehalkı tasarruflarını arttırmaya yönelik politikalara ağırlık vermek olmalıdır.

Hanehalkı tasarruflarının kalkınma için gerekli yatırım düzeyini karşılayamaması, yatırımların finansmanında özel kesim tasarrufları içinde kurum tasarruflarına yönelinmesine ve otofinansmanın bir zorunluluk olarak ortaya çıkışı ile birlikte yatırımları gerçekleştirecek şirketlerin çeşitli yollardan desteklenmesi politikalarının da ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Sermaye birikimini sağlamak üzere devletin toplum tarafından yaratılan rantları dağıtması bir rant ekonomisi doğurmak suretiyle çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır:²³⁸

- Döviz kuru ve faiz hadleri gibi önemli fiyatların devlet tarafından belirlenerek, kaynak dağılımına olan etkisi göz ardı edilip rant yaratmak üzere gelir dağıtıcı şekilde kullanılmıştır.
- İthal yasaklarına dayalı korumacılık politikası, ihracatı engelleyerek sadece iç pazardaki rantı paylaşmak üzere sanayi yatırımlarının yapılmasına vesile olmuştur.
- Sermaye piyasasının etkin bir şekilde işlemeyişi ve dış rekabetin ortadan kalkması, rantları paylaşmak üzere sanayide tekelleri ortaya çıkarmıştır.

²³⁸ Akat, "Alternatif Büyüme Stratejisi", s.124-125.

Ayrıca sermaye birikiminin “rantlar ve spekülâtif kazançlar” ile desteklenmesi,²³⁹

- Tarım ve tarım dışı kesimden sanayileşmeye gidecek fonların yönlendirilmesine yönelik iktisat politikalarının yokluğu; tarımdan dolaysız bir verginin alınmaması ve tarım dışı alanlarda da önemli yatırımların olmaması,
- Sermaye birikimini hızlandırmada diğer kaynak “dış ticaret politikası”dır ki aşırı değerli döviz kuru ve ithal kısıtlamaları bu politika ürünüdür.

Rant yaratan diğer politika ise para politikasıdır. Para politikası araçlarıyla özel kesime sağlanan iki rant kaynağı vardır:²⁴⁰

- Mevduat ve kredi faizlerine narh koyarak negatif reel faiz oluşturmak,
- ve açık finansman politikaları.

İçe dönük sanayileşme stratejisi ile birlikte ithalat yasakları, endüstride çeşitlenmeye yol açsa da maliyetine bakılmaksızın ihtiyaç duyulan tüm malların üretimine girişilmesi sonucu büyük rantlar doğmuştur.²⁴¹ Bu rantlar sermaye birikim sürecinde önemli olsa da ülke ekonomisinin etkinliğini düşüreceği de kesindir.

“1923-30 ve 1950-53 arasındaki iki kısa ve istisna dönem hariç tutulursa adeta Kanuni Sultan Süleyman devrini hiç aratmayacak bir komuta ekonomisi ile karşı karşıya olduğumuzu kolayca gözleyebiliriz: Tüm temel fiyatlar (döviz kuru ve faiz haddi dahil) bir sürü tali fiyat, tüm yatırım kararları (devlet kesimi için doğrudan; özel kesim için teşvikler ve ithal permileri aracılığı ile), tüm ithalat ve ihracat kararları (kotalar, izinler, asgari fiyatlar, permiler vs.), temel bölüşüm kararları (asgari ücret, memur maaşları, destek fiyatları, KİT ücret düzeyleri) ve daha pek çok (ekonomi için önemli ya da önemsiz) kararın Ankara’da devlet tarafından alındığı herkesin bildiği ve normal karşıladığı bir gerçek.”²⁴²

²³⁹ Tuncer, a.g.m., s.1138-1139.

²⁴⁰ A.g.m., s.1140.

²⁴¹ Zeyyat Hatipoğlu, “Rant Ekonomisi”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. IV, 10 c., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.1115.

²⁴² Asaf Savaş Akat, “İktisat İdeolojisi Üstüne Deneme”, Alternatif Büyüme Stratejisi: İktisat Politikası Yazıları, 2. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 1984, s.22-23.

Devlet toplumun üretmiş olduğu artığı çeşitli ekonomik müdahalelerle rantı dönüştürmekte ve bunu döviz kurunu aşırı değerli tutarak ithalatçılara, faiz haddini negatif tutarak borçlulara, ithalat yasakları ile ithali yasaklanan malları üreten sanayiciye, lisanslar ile o lisansları alanlara teşvikler ile teşvikleri alanlara dağıtmaktadır.²⁴³

“Türkiye’de burjuvazi, sanayiciliği uzun süre ikinci sınıf iş kabul etmiştir. Öncelik, girişim gerektirmeyen ve kolay para kazandıran konut yapımı, arsa spekülasyonlarındadır. Parasını inşaata bağlayan sermayedar, bunun kaybolmayacağından emindir. Yaptığı binayı ya da aldığı arsayı ne zaman satarsa, yaptırdığından çok fazlası eline mutlaka geçecektir. Dolayısıyla işin tehlikesi, ne ince hesabı, ne de yorucu çalışması vardır.”²⁴⁴

Devlet ile sürekli yakın ilişkiler içinde olan sanayici (burjuva) sınıfı, gelişimini devletten ayrı bir faaliyet alanında değil, onun yarattığı artığı (rantı) elde etme suretiyle sağlayacağını düşünmektedir.

“Sıradan bir işadınının piyasa anlayışı şu şekilde özetlenebilir: Devlet, onun ürettiği malın ithalatını yasaklamalıdır; devlet ona reel maliyetinin altında (negatif faiz ve kur garantisi ile) kredi bulmalıdır; devlet, ona reel maliyetinin altında ucuz döviz bulmalıdır, devlet, onun ithal ettiği girdi ve teçhizatın ithalatını serbest bırakmalıdır, devlet, KİT’lerden satın aldığı girdileri reel maliyetinin altında satmalıdır; devlet, kendi alanına başkalarının yatırım yapmasına izin vermelidir; devlet, sendikaları kapatmalıdır ama ürettiği malın fiyatına karışmamalıdır. Bütün bunlara rağmen yanlış bir yatırım yapmış ve zarar etmişse, o takdirde devlet onu kurtarmalıdır.”²⁴⁵

1950 yılında çıkarılan gelir ve kurumlar vergilerinden, kurumlar vergisinin oranı %10 gibi düşük seviye de tutulmuş, böylelikle vergi gelirlerinden feragat edilmiş, kredi kullanımı, dış ticaret ve kamu kesimince üretilen ara mallara uygulanan düşük fiyat politikalarından kaynaklanan rantlarla otofinansman desteklenmiştir.²⁴⁶

Tarım sektörünü doğrudan vergilendiremeyen Türkiye ekonomisi, büyüme için gerekli kaynakları tarım sektöründen sanayi sektörüne aktarmak için döviz kurunu fiyatları çarpıtmak suretiyle kullanmıştır. Döviz kurunu sürekli aşırı değerli tutulmak suretiyle ihraç eden tarım sektöründen ithal eden sanayi sektörüne rant aktarılmış,

²⁴³ Akat, a.g.m., s.37.

²⁴⁴ Cem, a.g.e., s.418.

²⁴⁵ Akat, a.g.m., s.44.

²⁴⁶ Tuncer, a.g.m., s.1142.

ayrıca ücret ve maaşlardaki nominal artışların devalüasyon sonucu ortaya çıkan fiyat artışlarından düşük kalması da sabit gelirlilerden ticaret ve sanayiye fon aktarımını sağlamıştır.²⁴⁷

“Türkiye Cumhuriyeti yaşamı süresince kapitalist bir ülke özlemini daima önde tuttu. Kamunun gücünü ve olanaklarını bu doğrultuda seferber etti. Sonuçta günümüzdeki bir avuç sermayedar yaratıldı. Yüzyılın sonunda ülkede özel sektör adına ne varsa kamu kaynaklarıyla özendirilmiş ve palazlandırılmıştır. Devlet bu konuda çeşitli olanakları kendilerine girişimci denen kişilerin, şirketlerin önüne sermiştir.”²⁴⁸

Devletin kapitalist bir sınıf yaratmak uğruna denediği yollar şöyle sıralanabilir.²⁴⁹

- **Devlet Yatırımları:** Devlet kurmuş olduğu KİT’ler sayesinde (kamu yatırımları) özel sektörün ihtiyaçlarını giderecek, besleyecek yönde davranmıştır.
- **Gümrük Duvarları ve Koruma Politikaları:** Devlet, 1930 yılından 1980 yılına kadar yerli malları korumak amacıyla gümrük silahını kullanmıştır.
- **Kamu Bankalarının Finansman Kaynağı Olarak Kullanılması:** Kamu bankalarının ekonomide ağırlık kazandığı 1930’lardan günümüze dek özel sektörü besleyen, ona sermaye sağlayan hatta bu yolda yağmalanan kuruluşlar olmuşlardır.
- **Özel Sektöre Yönelik Teşvik ve Özendirmeler:** Devlet, Sanayii Teşvik Yasası’ndan itibaren her dönem çeşitli teşvik ve desteklerle (Yerli Malları Haftası gibi) özel sektörü zenginleştirmenin yollarını aramıştır.

²⁴⁷ Asaf Savaş Akat, “1981 Sonbaharında Türkiye Ekonomisinin Dış İlişkilerine Bir Bakış”, *Alternatif Büyüme Stratejisi: İktisat Politikası Yazıları*, 2. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 1984, s.108-109.

²⁴⁸ Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)*, s.11.

²⁴⁹ A.e., s.12-16.

- **Kamu İhaleleri ve Satın Almaların Yarattığı Teşvik:** Devletin sermayeyi kollama ve geliştirme yollarından en önemlisi de kamu ihaleleri ve satın almaları olmuştur.

Devlet desteğiyle yerli sermayedar yaratma girişimlerinin en etkili ve yaygın yöntemlerinin başında, devlet tekellerinin imtiyazlı özel şahıs ve şirketlerce işletilmesi gelmektedir.²⁵⁰

“Himaye yoluyla sağlanan rantlar tabii ki başlıca aktarma kanalıydı. Hem dış rekabetin önlenmesi hem de iç pazarda tekel veya oligopol yapılar oluşturulması nedeniyle, kâr marjları yüksek düzeyde kalabildi. Çeşitli güçlerin biraraya gelerek yabancı sermayeyi Türk sanayiinin dışında tutması sonucu, yerli burjuvazi daha üretken olma potansiyelini taşıyan yabancı sermayeyle (istemediğinde) rekabet etmek zorunda kalmadı.”²⁵¹

“Temel mekanizmalardan ikincisi, sübvansiyon programlarıydı: bu programlarla devlet, sanayi burjuvazisinin (bazıları devlet teşebbüslerinde üretilen) düşük fiyatlı girdilerden, tercihli fiyatlardan, düşük maliyetli kredilerden ve vergi iadelerinden dolaysız veya dolaylı olarak yararlanmasını mümkün kıldı. Bu sübvansiyonlardan biri, döviz kuru, nitel olarak farklı boyutlardaydı ve işleyişi sahte bir pazar görünümü arkasında gizlenmişti.”²⁵²

Türk burjuvasını oluşturan iki sınıf, büyük toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisi, dünya ölçeğinde rekabet edecek üretimi gerçekleştirmek yerine her zaman devletten nemalanmanın yollarını gözlemişlerdir:

“Büyük toprak sahipleri yoğun bir tarım düzeyine ulaşmak amacıyla ellerindeki topraklara yatırım yapmak yerine, gerek krediler ve gerekse tarım ürünleri fiyatlarının devletçe dünya pazarı fiyatlarının üstünde bir düzeyde tutulması yoluyla devlet kasasından kendilerine kaynak sağlamayı yeğ tutarlar. ...Büyük ticaret burjuvazisine gelince, ithalat tekellerinin sağladığı kârlı dolaplarla yükünü tutmayı yeğler ve sanayi yatırımlarını yalnızca hammadde ithalatına bir bahane olarak kullanır. Ne var ki, her iki kanat da kazançlarını aynı kaynaklardan sağlamaktadır. Bu kaynaklar devlet hazinesi, yabancı krediler veya dövizlerdir.”²⁵³

Zenginleşmek için devletin gözüne içine bakan bu iki sınıfın çıkar çatışmasına da şaşırılmamak gerekir. Özellikle ticaret burjuvazisinin bu konuda toprak sahiplerinden çok şikayetçi olduğu ortadadır.

²⁵⁰ Boratav, a.g.e., s.40.

²⁵¹ Keyder, a.g.e., s.136.

²⁵² A.e., s.136-137.

²⁵³ Yerasimos, a.g.e., s.749.

“Ticaret burjuvazisi büyük toprak sahiplerinden başlıca üç konuda yakınmaktadır. Bu yakınmaların ilki, bunların vergi ödememeleridir. Cumhuriyetin kurucularının öşürü kaldırma konusundaki övgüye değer emekleri asıl büyük toprak sahiplerinin işine yaramıştır. Bunlar uygulamada hiçbir dolaysız vergi ödememektedirler. Ticaret burjuvazisinin büyük toprak sahiplerine yönelttiği ikinci yakınma konusu, ellerindeki topraklarda yoğun bir tarım uygulayarak ihracatın artmasına, bu yolla da ülkeye daha çok döviz girmesine yardımcı olmamalarıdır. Üçüncü yakınma konusu da, büyük toprak sahiplerinin, tasarrufa hiçbir katkıları olmadığı halde, tarım ürünlerinin belli bir düzeyde tutulması yoluyla, devlet kredilerinden büyük bir payı kendilerine çekmeleridir.”²⁵⁴

Ancak ticaret burjuvazisi, büyük toprak sahiplerine karşı girdiği mücadelede başarısızlığa uğramıştır. Bu başarısızlığın birinci nedeni ekonomiktir; özellikle 1950’li yıllarda üretimin büyük bölümünün tarımda gerçekleşmesi ve ihracat yoluyla tarımın başlıca döviz kaynağı olmasıdır. İkinci neden siyasaldır ve Türkiye gibi bir tarım ülkesinde toprak sahipleri büyük bir oy deposuna sahiptirler.²⁵⁵

Bu nedenlerledir ki tarım üretimini arttırmak için gerekli tarım ve toprak reformu zorunluluğuna rağmen ve ilk toprak reformu yasa tasarısı 1936 yılında hazırlandığı halde²⁵⁶ bugün bile bu konuda fazla bir mesafe alınamamıştır.

“İthalatçılar, kullanma ayrıcalığını elde ettikleri döviz piyasa kurunun altında satınalabilirken, ihracatçılar, ürünlerini satarak kazandıkları döviz karşılığı (bu döviz piyasa kuru üzerinden satmış olsalardı, elde edeceklerinden) daha az Türk Lirası alıyorlardı. 1970’lerin sonuna kadar tarım ürünleri ihracat içinde ezici bir ağırlığa sahipti. Türkiye’deki ithal ikamesinin özelliklerinden biri, iç pazar güçlü olduğu sürece sanayi sektörünün dış pazarlara yönelmemesiydi.”²⁵⁷

2.3.1.2. Kamu (Zorunlu) Tasarrufları

Gelişmekte olan ülkelerde sermaye birikiminin sağlanmasında devletin bir adım öne çıktığı görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde yapısal nedenlerle özel (gönüllü) tasarrufların düşük olması, kamu kesimi tasarruflarını “zorunlu” olarak yükseltmiş, böylelikle de sermaye birikim sürecini devletin etkileme gücü ortaya çıkmıştır.

²⁵⁴ Yerasimos, a.g.e., s.749.

²⁵⁵ A.e., s.864.

²⁵⁶ A.e.

²⁵⁷ Keyder, a.g.e., s.141.

Az gelişmiş ülkelerde düşük marjinal tasarruf eğilimi (düşük gelir-yüksek tüketim eğilimi) ve altyapı yatırımlarının çokluğu, toplam tasarruflar içinde kamu tasarruflarının ağırlığının artmasına neden olmuştur.

Kamu gelirleri ile kamu cari harcamaları arasındaki fark, kamu tasarrufları olarak ortaya çıkar. Kamu tasarrufları ile kamu yatırımları arasındaki fark da bütçe açığı ya da fazlasıdır ki emisyon ya da iç veya dış borçla finanse edilir.²⁵⁸

Gelişmekte olan ülkelerde düşük gelir düzeyi, yüksek tüketim eğilimi ve büyük altyapı yatırımlarının yapılması zorunluluğu, yurtiçi tasarruflar için de kamu kesimi tasarruflarının önemini ortaya koymaktadır. Kamu kesimi tasarruf kaynakları içinde de en önemli payı vergi gelirleri almaktadır.

2.3.1.2.1. Vergi

En önemli kamu kesimi tasarruf kaynağı olan vergilerin, kamu tasarrufları üzerindeki etkileri “vergi yükü”ne bakılarak görülebilir. Vergi yükü, vergi miktarının vergi matrahına oranını ifade eden teknik bir kavram²⁵⁹ olup, uygulamada en çok global vergi yükü kullanılmakta ve toplam vergi gelirlerinin GSMH’ye oranlanması suretiyle bulunmaktadır.²⁶⁰ Vergi yükü arttıkça kamu tasarrufları da artacaktır.

Gelişmiş ülkelerde %25-35 arasında değişen vergi yükü, Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde %10-20’ler arasında değişmektedir.²⁶¹ Ancak son yıllarda Türkiye’de vergi yükünde önemli artışlar olmuş, Tablo 33’den de görüleceği üzere 1985-1995 arası vergi yükü %11-13’ler seviyesindeyken, 1995’ten sonra 2000 yılına doğru %20’ler seviyesine ulaşmıştır. Diğer taraftan vergi yükünün çok kısa zamanda çok hızlı artmasının da yatırımları caydırıcı, vergi kaçırmayı teşvik edici, yabancı sermaye girişini kısıtlayıcı, yatırım ve tasarruflar açısından bazı olumsuz etkileri olacaktır.²⁶²

²⁵⁸ Tuncer, a.g.m., s.1131

²⁵⁹ Korkmaz, a.g.e., s.33.

²⁶⁰ A.e., s.46.

²⁶¹ Tuncer, a.g.m., s.1132.

²⁶² Korkmaz, a.g.e., s.51-52.

Vergi yükündeki artışa rağmen bu artışın neredeyse tamamının kamu borç ödemelerine gitmesi, artan vergi yükü ile kamu hizmetlerinde bir artışa da yol açamamaktadır.

Düşük iç tasarruf oranının en önemli nedeninin, sanayileşme için gerekli fonların tarım kesiminden elde edilmesini sağlayacak etkin bir vergi sisteminin yokluğu olduğunu²⁶³ unutmamak gerekir.

Türkiye’de devlet, vatandaşından vergi toplayamayınca, sermaye sahiplerine yüksek faiz ödemeyi göze alarak iç ve dış borçlanma yoluna başvurmak zorunda kalmakta ve böylelikle yatırıma gitmesi gereken iç ve dış kaynakların önemli bir bölümü kamu harcamalarının finansmanına (1989’dan önce kamu açıkları emisyonla karşılanıyordu) ayrılmaktadır. Yani vergi alınması gereken kesimler, bir de yüksek faiz ödenerek bir nevi ödüllendirilmiş olmaktadır. Böyle bir durumda sermaye sahiplerinin yatırım yaparak risk almak yerine faiz gelirlerine yönelmeleri de çok doğaldır.

Aşar’ın kaldırılıp yerine tarımdan alınan başka bir doğrudan verginin ikame edilmemesi ve hatta ücretliler dışında diğer kesimlerin doğrudan vergilemenin dışında kalması²⁶⁴ ekonomide tasarruf yaratmak için başka yollara başvurulmasına neden olmuştur.

Toplam tasarrufları arttırmaya yönelik rasyonel bir vergi politikasının özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır:²⁶⁵

- Düşük gelir gruplarını dolaylı vergiye, yüksek gelir gruplarının harcamalarını doğrudan vergiye bağlayan,
- gönüllü tasarrufları azaltmayan,

²⁶³ Akat, “Alternatif Büyüme Stratejisi”, s.123-124.

²⁶⁴ A.g.m., s.124.

²⁶⁵ Minibaş, a.g.e., s.28.

- vergi kaçakçılığını önleyecek kontrol mekanizmasını sağlayan bir vergi politikası.

Ayrıca vergi rejiminin istikrarlı olması, sıkça değiştirilmemesi gereklidir. Sıkça yapılacak değişiklikler, yatırımcıları ürkütürerek finansal piyasalara girişlerine engel olacaktır. Vergi düzenlemeleri yurtiçinde sermaye birikimini özendirici, yani birikimlerin yurtiçindeki yatırımlara yönlendirilmesini teşvik etmeli, sermayenin yurtdışına çıkışına sebebiyet verecek hükümler içermemelidir.

Eğer gelir artırılamıyorsa, tasarrufları arttırmanın diğer yolu tüketimi kısımdır. Bunun da en etkin yolu dolaylı vergilerdir. Vergi bir taraftan bireylerin satın alma gücünü azaltarak tüketimi düşürecek, diğer taraftan devlete gelir sağlayarak iki yönde tasarrufları arttırma imkanı sağlayacaktır. Ancak dolaylı vergiler, tüketim üzerinden alındıklarından tasarruf arttırıcı etkileri ilk başta göze çarpsa da tüketim eğilimi yüksek olan düşük gelir grupları dikkate alındığında, vergilendirme açısından adaletsiz bir durum ortaya çıkacaktır.

Bir diğer vergi türü olan dolaysız vergilerin artan oranlı olması da gelirin yükseldikçe daha büyük bir kısmını kapsayacağından bireysel tasarrufları olumsuz yönde etkileyecektir.

Ayrıca tarım sektörünü vergilemek suretiyle burada istihdam edilen “gizli işsizler”den de tasarruf kaynağı olarak faydalanabilme imkanı vardır.²⁶⁶ Tarım sektöründe üretimde bir azalmaya neden olmadan başka sektörlerde istihdam edilecek olan gizli işsizler üretim artışı yansırı, tarımda vergi gelirleriyle birlikte verim artışına da neden olacaklardır.

Vergi gelirlerinin %20’sini tutan Aşar’ın 1925’te kaldırılması ve onu ikame edecek etkin bir verginin getirilemeyişi tasarruf sorunu açısından en önemli konulardan birisidir. Aşar, Osmanlı İmparatorluğu’nun en önemli vergisiydi ve devlet tarımsal

²⁶⁶ Savaş, Az Gelişmiş Memleketlerde Kalkınmanın Finansmanı, s.88.

artığa, toprak rantına Aşar yoluyla el koyardı.²⁶⁷ Aşar'ın kaldırılması ile sermaye birikimi ve ekonomik kalkınma aşamasında çok ciddi sonuçlar yaratılmıştı.²⁶⁸

“...azgelişmiş ülkelerde tarımın ne ölçüde ve nasıl vergilendirildiği ve vergilerle el koyulan tarımsal fazlanın hangi amaçlar için kullanıldığı, iktisadi gelişme sürecinin hızlandırılması açısından büyük önem taşımaktadır.”²⁶⁹ Çünkü tarım kesiminin bu tip zorlayıcı bir sistemle vergilendirilmesi, ya tarım kesiminde çalışanları daha etkin çalışmaya ve verim artışına itecek ya da başka kesimlere kaymasını sağlayacaktır.²⁷⁰

Tarım ürünleri üzerinden aynı olarak alınan ve dolaysız bir vergi olan Aşar, Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet gelirleri içersinde önemli bir yer tutmakta idi. 1924 yılında 27,5 milyon lira gelir ile bütçenin %25'ini oluşturmaktaydı.²⁷¹

“...Türkiye'deki köylü yığınlarını ağır bir vergi yükünden kurtarma kararı, yeni rejime toplumsal destek sağlanması açısından önemli bir siyasi başarıydı. Ne var ki, tarımsal üretimin vergilendirilme oranının ciddi bir şekilde azaltılması, yönetici kadronun iktisadi kalkınmayı, sanayileşmeyi hızlandırmaya yönelik temel iktisadi-sosyal stratejisine önemli bir sınırlama getirdi.”²⁷²

1925 yılında 552 sayılı kanunla o zamanki bütçenin dörtte bir gelirini sağlayan Aşar'ın kaldırılmasından doğan boşluk, Ağnam vergisine, musakkafat ve arazi vergilerine, yol vergisine yapılan zamlar ve temettü vergisinin kazanç vergisine dönüştürülmesi ile karşılanmış; bu değişiklik ile vergilemede tarımdan diğer sektörlere (ticaret ve hizmetler) yönelinilirken bazı küçük teşebbüsler dışında tarım vergi dışı kalmıştır.²⁷³

²⁶⁷ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, 2. bs., Türkiye Araştırmaları: 4, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, s.42.

²⁶⁸ Mehmet Altan, *'Köylü'ler Ne Zaman Manşet Olur*, 3. bs., İstanbul, Zaman Kitap, 2001, s.128.

²⁶⁹ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 5. Beşinci bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 16, 2002, s.438.

²⁷⁰ Altan, *'Köylü'ler Ne Zaman Manşet Olur*, s.130.

²⁷¹ Esfender Korkmaz, *Vergi Yapısı ve Gelişimi*, İ.Ü. Yayın No: 2989, İktisat Fakültesi Yayın No: 489, İstanbul, Gür-Ay Matbaası, 1982, s.107.

²⁷² Tezel, *a.g.e.*, s.440.

²⁷³ Salih Şanver, *“Türkiye’de Kamu Gelirleri”*, *Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı*, İstanbul, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını No: 4, Sermet Matbaası, 1973, s.242.

Diğer taraftan Varlık Vergisi uygulaması, uygulandığı dönem için devlete büyük oranda vergi geliri sağlamasına rağmen, Müslüman olmayan tüccar ve sanayicinin servetlerini eritmek suretiyle de bu kesimin sermaye birikimi yapmasını da engellemiş oluyordu.

*"Varlık Vergisi, Ankara Hükümeti'ne ve devletçi burjuvaziye sağladığı kısa dönemli kazançlara (1943'te devlet gelirlerinde yaklaşık üçte-bir oranında bir artış görülmüştü) ve şansı yaver gitmeyen İstanbullu tüccar ile sanayicilerin mülklerini devralan Müslüman işadamlarına sunduğu kazanç imkanlarına rağmen, savaş sonrasında iş hayatındaki güveni ciddi biçimde zedeledi. Olağanüstü şartların sona ermesinden sonra, bu hasarın ciddiyeti anlaşıldı; muhalif politikacılar ile bürokratlar Varlık Vergisi uygulamasını lanetlemek için birbirleriyle yarıştılar. Sanayiciler bürokrasinin yaptıklarına karşı çıkmamış, kapitalist birikimin en temel şartlarını ihlal eden bir tecavüze izin verilmişti."*²⁷⁴

1942 yılında Varlık Vergisi Kanunu'na dayalı olarak gerçekleştirilen servet transferi ile İstanbul'da, devlet tarafından el konularak satılan gayrimenkul sayısı 885 olup; bunun 330'u ev, 97'si dükkan, 190'ı arsa, 80'i apartman, 42'si depo, 7'si han ve sadece 8'i fabrika idi. Ayrıca, satılamadığı için 73 parça gayrimenkul de Hazine'de kalmıştır.²⁷⁵

Az gelişmiş ekonomilerin temel özellikleri dikkate alındığında iç tasarrufları artırma yöntemi olarak cebri tasarruflardan vergilerin düşürülmesi iki temel sorunu (aslında çıkmazı) da beraberinde getirecektir:

- Vergilerin düşük gelir gruplarından daha yoğunlukla alınması, zaten geliri düşük olan kesimi iyice zor durumda bırakacaktır.
- Yüksek gelir gruplarının vergilendirilmesi ise tüketim harcamalarından çok tasarruflarının azalması sonucunu doğuracaktır (bu grubun daha çok tasarruf ettiği düşünülürse).

Türkiye'nin iktisadi yapısındaki gelişmeler ve değişmeler, vergi yapısını da paralelinde etkileyerek değişikliğe uğratmıştır.

²⁷⁴ Keyder, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, s.95.

²⁷⁵ Güngör Uras, "Servet Transferi Dönemi Başlıyor", Milliyet Gazetesi, 19.02.2004, <http://www.milliyet.com.tr/2004/02/19/yazar/uras.html>, 19.02.2004.

Genellikle sanayi sektörü ile gelir ve kurumlar vergilerinin gelişimi arasında, hizmet sektörü ile de tüketim vergilerinin gelişimi arasında paralellik mevcuttur.²⁷⁶

Türkiye gibi kamu kesiminin ekonomide önemli bir yer tuttuğu bir ülkede, kamu kesimi tasarruf kaynağı olarak verginin önemi bilinmesine rağmen vergi yükü (vergi gelirleri/GSMH) Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1960'lı yıllara kadar %9 ile %11 gibi düşük bir düzeyde kalmıştır. Bu durum aşağıdaki tabloda açıkça görülmektedir.

Tablo 34: Türkiye'de Genel Bütçe İtibariyle Vergi Yükü (1925-2001)

Yıllar	Vergi Gelirleri/ GSMH	Yıllar	Vergi Gelirleri/ GSMH	Yıllar	Vergi Gelirleri/ GSMH	Yıllar	Vergi Gelirleri/ GSMH
1925	9.0	1944	12.4	1963	12.6	1982	14.3
1926	9.0	1945	9.5	1964	13.0	1983	13.9
1927	11	1946	10.7	1965	13.4	1984	10.7
1928	11.0	1947	14.6	1966	13.6	1985	10.8
1929	8.8	1948	11.4	1967	14.6	1986	11.7
1930	10.4	1949	15.4	1968	9.9	1987	12.1
1931	10.1	1950	12.8	1969	10.4	1988	11.0
1932	13.9	1951	10.6	1970	11.1	1989	11.1
1933	13.7	1952	11.8	1971	12.0	1990	11.4
1934	11.8	1953	10.9	1972	12.4	1991	12.4
1935	11.8	1954	12.1	1973	13.0	1992	12.8
1936	10.8	1955	11.7	1974	12.1	1993	13.2
1937	9.0	1956	11.7	1975	13.8	1994	13.8
1938	10.7	1957	10.3	1976	14.6	1995	13.8
1939	9.5	1958	10.1	1977	15.2	1996	15.0
1940	9.6	1959	11.5	1978	15.0	1997	16.1
1941	10.4	1960	11.0	1979	14.1	1998	17.2
1942	11.7	1961	12.2	1980	14.1	1999	18.9
1943	8.2	1962	11.1	1981	14.8	2000	21.3
						2001	21.5

Kaynak: Esfender Korkmaz, İktisadi Gelişme ve Mali Sistem, İstanbul, Lebib Yalkın Matbaası, 2003, s.49.

Milli gelirin büyük bir kısmını oluşturmalarına rağmen tarım kesiminin vergilendirilmemesi, küçük çaplı işletmelerin yaygınlığı dolayısıyla vergi sisteminin etkin işlememesi, gider vergilerinin çoğunun KİT'ler tarafından ödenmesi böylece kamu kesiminin hem vergi toplayan hem vergi veren taraf oluşu, benzer şekilde

²⁷⁶ Korkmaz, Vergi Yapısı ve Gelişimi, s.164.

kamuda çalışan ücretlilerin de ödedikleri vergilerdeki artış, gerçekte kaynak yaratmaktan uzak bir durum ortaya çıkartmaktadır.²⁷⁷

Türkiye'deki vergi yükü ile OECD üyesi ülkelerin vergi yükü karşılaştırıldığında durum daha net anlaşılmaktadır.

**Tablo 35: OECD Üyesi Ülkelerde Vergi Yükü
(Parafiskal Gelirler Hariç)**

	1970	1980	1990	1999
Kanada	28.2	29.1	32.2	33.0
Meksika	-	13.9	15.0	13.8
ABD	23.2	21.1	19.8	22.0
Avustralya	22.9	27.5	29.4	30.6
Japonya	15.3	18.2	21.8	16.4
Kore	-	17.5	18.1	19.5
Yeni Zelanda	27.4	33.0	38.0	35.6
Avusturya	26.0	27.5	27.2	28.9
Belçika	25.1	30.2	28.8	31.2
Çek Cumhuriyeti	-	-	-	22.7
Danimarka	38.8	43.2	45.7	48.3
Finlandiya	29.6	29.2	35.0	34.4
Fransa	22.3	23.3	24.0	29.3
Almanya	22.9	21.7	20.4	22.9
Yunanistan	14.6	16.2	20.5	25.6
Macaristan	-	-	-	26.0
İzlanda	24.8	28.3	30.1	33.4
İrlanda	27.4	26.9	28.5	28.1
İtalya	16.3	18.9	26.5	30.9
Lüksemburg	18.0	28.3	29.5	31.0
Hollanda	24.0	26.9	26.8	25.3
Norveç	29.3	33.7	30.8	31.4
Polonya	-	-	-	25.3
Portekiz	15.1	17.2	21.4	25.6
Slovakya	-	-	-	21.1
İspanya	10.6	11.8	21.3	22.9
İsveç	33.8	33.8	39.0	39.0
İsviçre	17.2	20.1	20.6	22.2
İngiltere	31.8	29.3	29.7	30.1
OECD Ortalaması	23.2	24.7	26.8	27.7
OECD Amerika Ortalaması	25.7	21.3	22.3	22.9
OECD Pasifik Ortalaması	21.9	24.1	26.8	25.5
OECD Avrupa Ortalaması	23.1	25.4	27.4	28.7
AB Ortalaması	23.8	25.6	28.3	30.2

Kaynak: Korkmaz, İktisadi Gelişme ve Mali Sistem, s.47.

²⁷⁷ Tuncer, a.g.m., s.1143.

Kamu kesimi, vergi oranları ya da vergi sisteminde değişikliğe giderek tasarruf düzeyini etkileyebilme gücüne sahiptir.

Zorunlu bir tasarruf aracı olarak vergi ön plana çıksa da, Türkiye’de hem vergi yükü azdır, hem de vergi yükü sektörler ve kişiler arasında adaletsiz dağılmıştır. Ayrıca vergi kaçakçılığı da yaygındır.²⁷⁸

2.3.1.2.2. Emisyon (Enflasyon)

Diğer bir kamu kesimi tasarruf kaynağı olan emisyon, 1933 yılında Merkez Bankası’nın kurulması ile devletin senyöras hakkı elde etmesi ve bu hakkını ilk kez İkinci Dünya Savaşı sırasında bütçe açıklarını kapatmak için kullanmaya başlaması ile ortaya çıkmış ve daha sonra sürekli kullanılan bir yöntem olmuştur.²⁷⁹

“Enflasyonla kalkınmada amaç, enflasyon vasıtasıyla gelir dağılımının değiştirilerek milli gelirdeki kârların oranını arttırmaktır.”²⁸⁰

“Enflasyon bir vergi gibi etki yapar, çünkü halk gelirinden daha az harcamaya ve aradaki farkı devlete ek para tutma karşılığı ödemeye zorlanır. Böylelikle, tıpkı devlet ek harcamalarını finanse etmek için vergileri yükseltmiş gibi, devlet daha fazla, halk daha az kaynak harçayabilir. Devlet açığını para basarak finanse ettiği ve halk basılan bu parayı elde tuttuğu reel para balanslarının değerini (M/P) sabit tutmak için nominal balanslara eklediği zaman, devletin kendisini enflasyon vergisi ile finanse ettiğini söyleyebiliriz.”²⁸¹

Gelişmekte olan ülkelerde asgari geçim düzeyinde gerek gönüllü gerek zorunlu (vergi vb.) tasarrufların zorluğu, gerekse de kısa dönemde tüketim artışına meydan vermeden üretimi artırmanın zorluğu, tüketimi kısımadan üretimi artırma imkanı sağlayan enflasyonu önemli bir tasarruf aracı haline getirmektedir.²⁸²

²⁷⁸ Türk, a.g.e., s.310.

²⁷⁹ Tuncer, a.g.m., s.1143.

²⁸⁰ Minibaş, a.g.e., s.29.

²⁸¹ R. Dornbusch, S. Fischer, Makro Ekonomi, Çev. S. Ak, vd., İstanbul, Akademi Yayınevi, 1998, s.563.

²⁸² Savaş, a.g.e., s.102.

Türkiye, kalkınmasının finansmanında uzun yıllar enflasyondan faydalanmıştır. Ancak enflasyon Türkiye’de üretim kapasitesini arttırmayı başaramamış, sadece fiyatları arttırmak suretiyle kendisini göstermiştir.

Fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artışlar olarak tanımlanan enflasyon, bu tanımdan çıkarılacağı üzere aynı gelir düzeyindeki insanların fiyatlar genel seviyesindeki yükselişle daha az mal ve hizmet satın alınmasına yol açmakta, yani tasarrufları doğurmaktadır.

Ancak yüksek enflasyon düşük gelir gruplarının menfi tasarruf yapmasına, yüksek tasarruf oranına sahip girişimci sınıfın da endüstriyel yatırımlara değil, enflasyonun yarattığı belirsizlik yüzünden gayrimenkul, döviz, altın gibi servet yaratmaktan ziyade servetin el değiştirmesi ile sonuçlanan spekülâtif işlere yönelirler.²⁸³

Görülüyor ki yüksek enflasyon, zorunlu tasarrufları arttırsa bile gönüllü tasarruflardaki azalmanın üzerine çıkmadıkça toplam yurtiçi tasarruflarda azalma meydana gelecektir.

Türkiye’de diğer azgelişmiş ülkelerde olduğu gibi tüketimin tasarrufa tercih edilmesinin önemli bir sebebi, faiz hadlerinin hükümetlerce belirlenmesi ve enflasyon yüzünden reel olarak negatif faiz hadlerinin ortaya çıkmasıdır.²⁸⁴

Dolayısıyla faiz hadlerinin serbest piyasada belirlendiği döneme (1980 yılı) kadar sabit faizler karşısında sürekli artan enflasyon, özel tasarrufları azaltıcı bir etki yaratmış, tasarruf eğilimindeki azalma/tasarruf açığı da (madalyonun diğer yüzünde tüketim fazlalığı) enflasyonu doğuracak şekilde bir kısır döngü yaratmıştır.²⁸⁵

Yani kısaca enflasyon tasarruf açığını, tasarruf açığı da enflasyonu beslemiştir.

²⁸³ Türk, a.g.e., s.89.

²⁸⁴ Sübidey Togan, Hüsnü Kızılyalı, “Türkiye Ekonomisinde Tasarruf Açığı”, *Türk Ekonomisinde Tasarruf Açığı ve Dış Finansman Sorunları*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, Çeltüt Matbaacılık Koll.Şti., 1975, s.11-18.

²⁸⁵ A.g.m., s.10-11.

Devlet, siyasal nedenlerle yaptığı harcamaları normal bütçe gelirleriyle karşılayamayınca (vergileri arttıramayınca), para basmak durumunda kalmakta, bu da enflasyoncu finansmana neden olmaktadır.²⁸⁶

Aşağıdaki grafiklerden görüleceği üzere “Cumhuriyet’in son yarım yüzyıldaki iktisat siyasasının belirli özelliği, devletin kağıt para basarak harcama yapması, bunun doğurduğu enflasyon ve enflasyonu çorap kaçığı gibi izleyen sorunlar yumağı ile yaşamak olmuştur.”²⁸⁷

Tablo 36: 1919-1929 Yılları Arası Emisyon Artışı

Yıl	Tedavüldeki Para	İngiliz Lirasının Kuruş Olarak Karşılığı	Altın Liranın Kuruş Olarak Karşılığı
1919	124.000.000.	374	430
1920	161.000.000.	436	520
1921	161.000.000.	603	549
1922	161.000.000.	728	607
1923	161.000.000.	763	707
1924	161.000.000.	839	815
1925	161.000.000.	894	812
1926	153.000.000.	934	808
1927	153.000.000.	950	825
1928	153.000.000.	956	830
1929	159.000.000.	1008	874

Kaynak: Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye “Bizanstan 1971’e”*, Çev. Babür Kuzucu, Üç Cilt Birarada, 3. bs., İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980, s.680.

“Bank-ı Osmanii Şahane 1914 yılında düşmanın eline geçince, Osmanlı Hükümeti, savaş durumunun doğurduğu gereksinimleri karşılamak amacıyla kağıt para basmak zorunda kaldı. Üstelik savaş giderleri hiç de az olmadığı için, 1915 yılında 1 milyon 500 bin Türk lirası olan emisyon oylumu, 1919 yılında 124 milyon 100 bin Türk lirasına, 1920 yılında ise 161 milyon Türk lirasına ulaşıyordu.”²⁸⁸

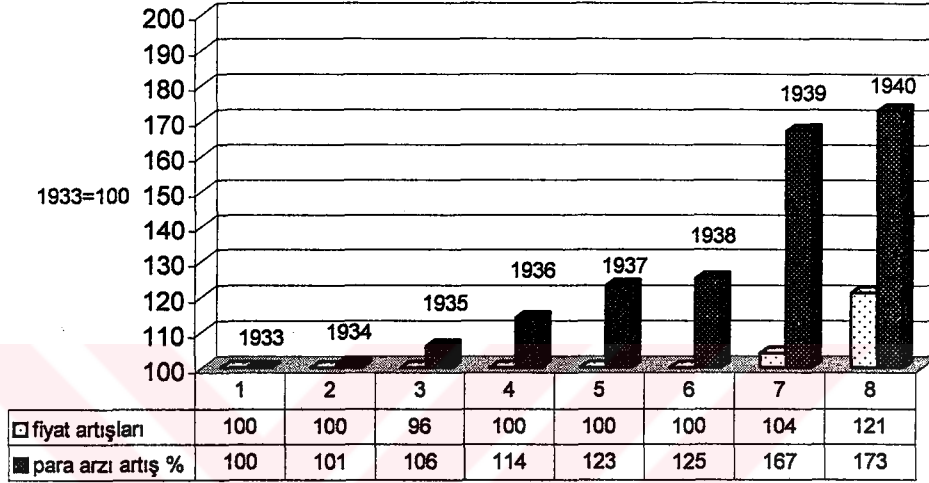
²⁸⁶ Yenal, a.g.e., s.193.

²⁸⁷ A.e.

²⁸⁸ Yerasimos, a.g.e., s.679.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından İkinci Dünya Savaşı'na kadar, bütçenin yetersizliğine rağmen para basmak suretiyle kamu harcamaları finansmanına gidilmemiş, denk bütçe ilkesine sadık kalınmıştı.²⁸⁹

Grafik 2: Para Arzı-Fiyatlar Genel Düzeyi (1933-1940)

Kaynak: Oktay Yenal, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, TSKB 50. Yıl, İstanbul, 2001, s.193.

1920'lerden 1930'lara kadar Cumhuriyet hükümetinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı kağıt para hacmini sabit tutmayı kararlaştırması sebebiyle para düzeyi sabit ve yetersizdi.²⁹⁰ 1923 ile 1929 arasında para arzındaki tek değişiklik 1927'de yıpranmış paraların yenileriyle değiştirilmesiydi.²⁹¹ Para arzını denetlemekteki disiplinin yanı sıra 1930'lu yıllarda fiyat artışlarının da düşük bir düzeyde kaldığı görülmektedir.

1930'lardaki parasal disiplin İkinci Dünya Savaşı yıllarında bozulmuştu. Savaş sırasında Türkiye, Cumhuriyet döneminin ilk enflasyonunu yaşamış, savaşa girilme bile seferberlik dolayısıyla artan harcamaların vergilerle karşılanamaması, açık bütçe ve Merkez Bankası finansmanını giderek daha çok zorunlu kılmıştı.²⁹²

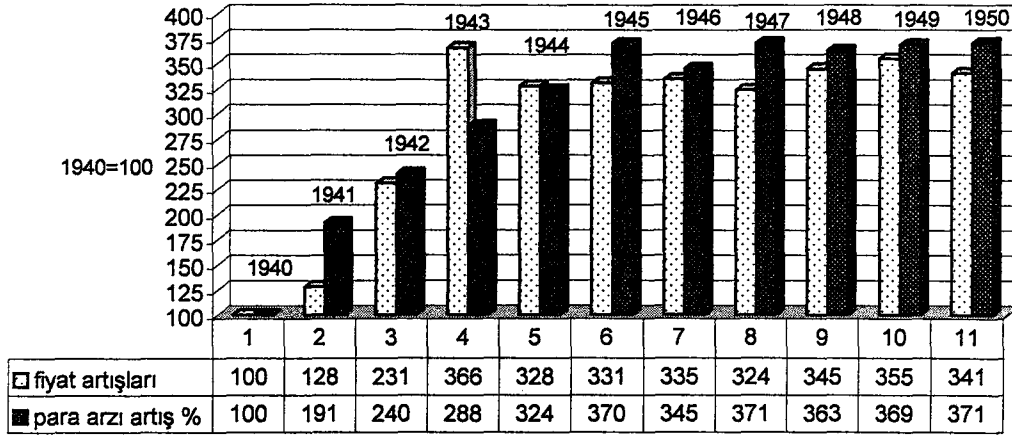
²⁸⁹ Yenal, a.g.e., s.193.

²⁹⁰ Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, s.134.

²⁹¹ A.e., s.135.

²⁹² *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, s.112.

Grafik 3: Para Arzı-Fiyatlar Genel Düzeyi (1940-1950)

Kaynak: Yenal, Cumhuriyet'in İktisat Tarihi, s.194.

1932'den 1938'e kadar Merkez Bankası banknot hacmi %31 oranında artarken²⁹³, 1939'da başlayan İkinci Dünya Savaşı süresince ise 7 yılda %322 oranında artmıştır.²⁹⁴ Savaş sonrasında ise emisyon artış hızının yavaşladığı görülmektedir.

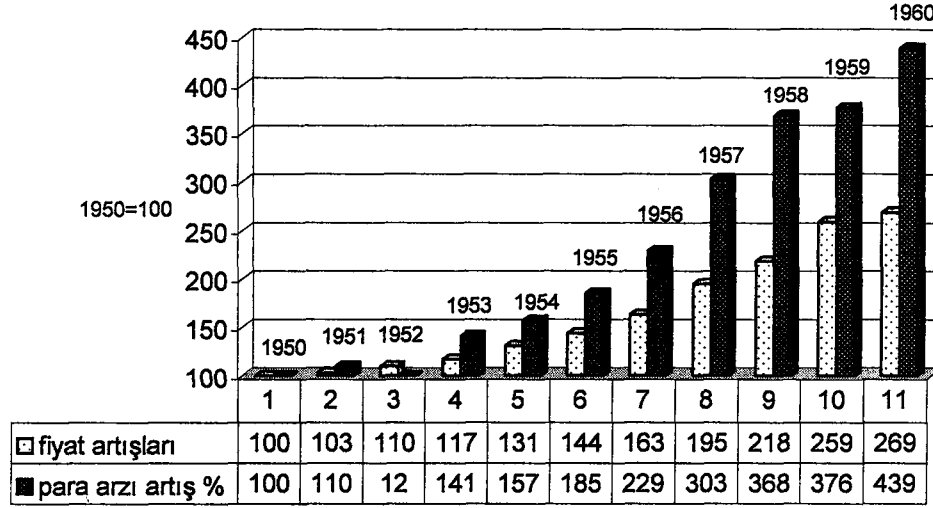
1950'li yıllarda yaşanan enflasyonun kaynağı, ülkeyi en kısa zamanda kalkındırmak amacıyla yapılan yatırımların hızının arttırılması için harcamaların Merkez Bankası'nca finanse edilmesidir.²⁹⁵

²⁹³ Asım Yücel, "Türkiye'de Para Politikası ve Fiyatlar (1923-1972)", Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını No: 4, İstanbul, Sermet Matbaası, 1973, s.521.

²⁹⁴ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, s.506.

²⁹⁵ A.e., s.112.

Grafik 4: Para Arzı-Fiyatlar Genel Düzeyi (1950-1960)

Kaynak: Yenal, Cumhuriyet'in İktisat Tarihi, s.195.

Açık finansmanın yarattığı fiyat artışları yukarıda yer almaktadır. Açıktan finansmanın hız kazandığı, genişletici para ve kredi politikasının takip edildiği bu dönem hükümeti, 1958 yılına gelindiğinde ülkeyi stabilizasyon programı uygulamak üzere dış borçları ertelemeye kadar götürmüştür.

*"Menderes, kelimenin tam anlamıyla popülist bir siyasetçiydi. Gerek o gerekse partinin çoğunluğu kalkınmanın büyümesine öylesine kapılmışlardı ki, iktisadi genişleme politikasından vazgeçmeyi düşünemezlerdi. İlk akla gelen tedbir, tarım kredilerinin fiyat destekleme programlarının ve kamu yatırımlarının hızla artırılmasını içeren enflasyonist finansmandı. Menderes, Brasilia şehri gibi devasa bir projeye girişmedi; ama, maliyetlerine bakmaksızın ardı arkası gelmeyen bayındırlık projeleri başlatması Kubıtciek gibi onun da muhasebenin olağan kısıtlarını pek kaale almadığını düşündürür. Bu projeler, para basılması yoluyla Merkez Bankası'nca finanse edildi ve sonuçta fiyatlar 1955 ile 1959 arasında iki katına çıktı. O dönem için bu yüksek bir orandı. Enflasyon, yavaşlayan büyüme hızını telafi etmek için kullanılan bir göz boyama aracıydı, ama sanayi sektörünün hızlı bir birikim sağlaması sonucunu da verdi."*²⁹⁶

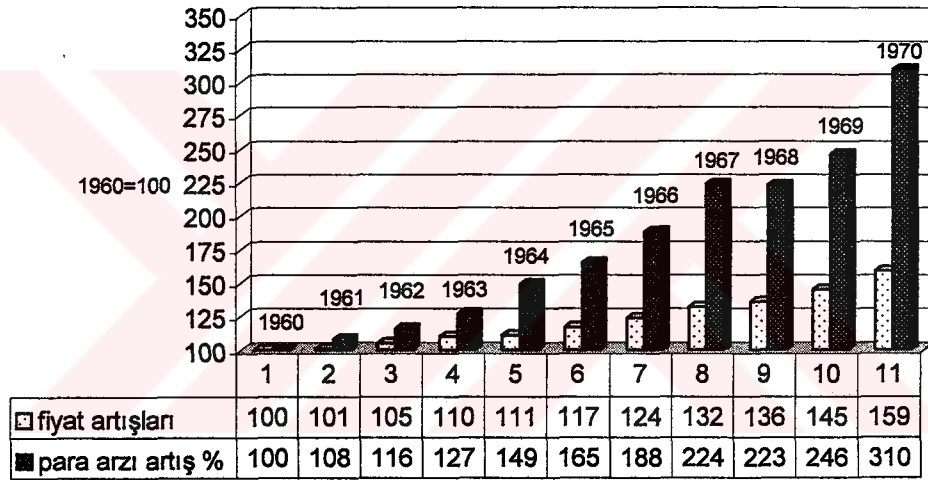
1950'li yıllarda para basmak suretiyle finanse edilen tek kurum Hazine değildi: Ulaştırma altyapısı, sanayi, maden alanlarındaki kamu iktisadi kuruluşları ve sonraki

²⁹⁶ Keyder, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, s.110.

yıllarda da ihracat ve esnaf sübvansiyonları da Merkez Bankası kaynakları ile ödenmişti.²⁹⁷

1960'da hükümet değişikliği sonucunda iktidara yeni gelen hükümet 1950'lerdeki enflasyondan ders almış, fiyat istikrarına daha fazla dikkat etmiş, böylelikle 1959-1969 yılları arasında toptan eşya fiyatları endeksi yılda ortalama sadece %5 artmıştır.²⁹⁸

Grafik 5: Para Arzı-Fiyatlar Genel Düzeyi (1960-1970)

Kaynak: Yenal, Cumhuriyet'in İktisat Tarihi, s.195.

1960'lı yıllar Kalkınma Planları'nın uygulamaya girdiği yıllardır. Kalkınmanın gerçekleştirilmesi yolunda planlar, kaynaklardan fazla harcama yapmak suretiyle bunu da para arzı artışı ile finanse eden bir anlayıştan kaçınılması, bunun yerine iç ve dış tasarrufların arttırılması, para arzının üretim artışına riayet edilerek gerçekleştirilmesi gibi esaslara dayandırılmıştır.²⁹⁹

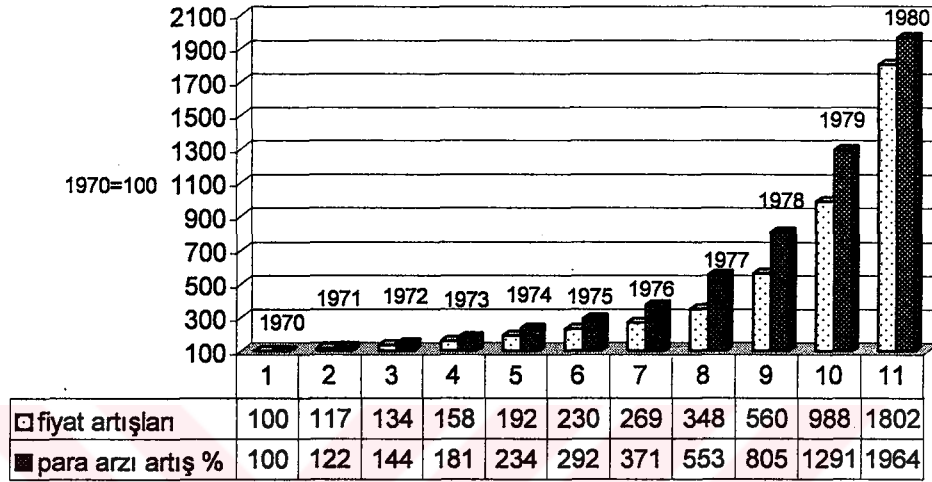
²⁹⁷ Yenal, a.g.e., s.197.

²⁹⁸ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, s.113.

²⁹⁹ A.e., s.512.

1970'li yıllar enflasyonun tekrar ortaya çıktığı bir dönemdir.

Grafik 6: Para Arzı-Fiyatlar Genel Düzeyi (1970-1980)

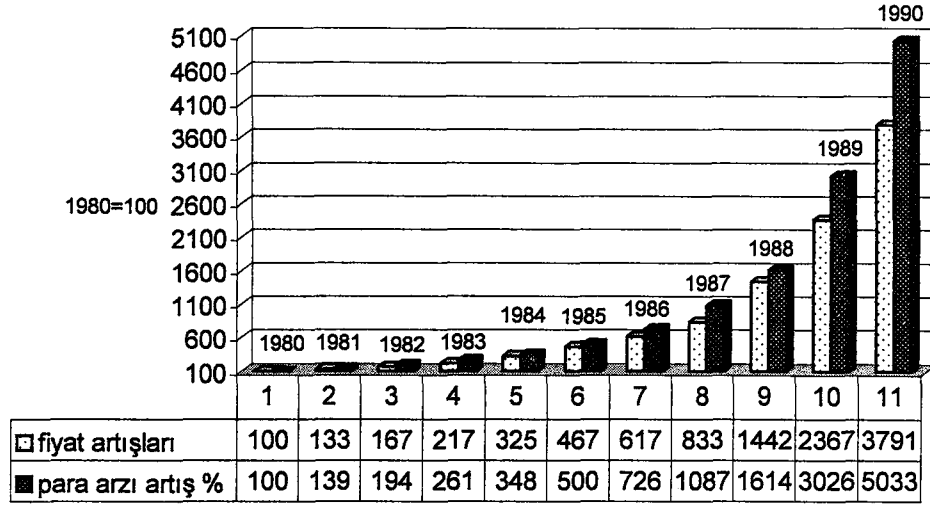
Kaynak: Yenal, Cumhuriyet'in İktisat Tarihi, s.196.

Tedavül hızının yıllık ortalama %20, toptan eşya fiyatları endeksinin ise yıllık ortalama %10 arttığı 1969-1972 yılları, 1970'lerin sonlarına göre nispeten iyimser sayılabilecekti.³⁰⁰

1972'den ama özellikle 1976'dan sonrası, çok ağır enflasyonun yaşandığı yıllar olmuştur.

³⁰⁰ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, s.114-115.

Grafik 7: Para Arzı-Fiyatlar Genel Düzeyi (1980-1990)

Kaynak: Yenal, Cumhuriyet'in İktisat Tarihi, s.196.

1980'li yıllarda finans sektöründe yaşanan gelişmeler ve Menkul Kıymetler Piyasası'nın ortaya çıkması, devletin açık finansman yolu olarak Merkez Bankası'na başvurması yerine, iç borç senetlerini Sermaye Piyasası'nda satmak suretiyle fon sağlayabilmesi demektir.³⁰¹

Bu tür bir borçlanmanın para arzını arttırıcı bir yönü olmaması ve enflasyon yaratmaması ilk anda olumlu gibi görünse de sürekli borçlanma reel faizleri yükseltmek suretiyle çok daha büyük sorunların ortaya çıkmasına yol açacaktı.

1950'den sonra çok partili siyasi hayata geçişle birlikte enflasyoncu finansmanın günümüze kadar ekonominin vazgeçilmez bir kaynak yaratıcı politika aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Vergi gelirlerini arttırmanın yaratacağı sorunları yaşamadan, para basarak kamu harcamalarının finanse edildiği tüm bu yıllar boyunca enflasyonun;³⁰²

- Son elli yıldır Türkiye'deki iktisadi hayatın en önemli sorunu olduğu,

³⁰¹ Yenal, a.g.e., s.198.

³⁰² A.e., s.194.

- 1950’den bu yana genellikle yıldan yıla artan bir hızda sürdüğü,
- para stokundaki artışla paralellik gösterdiğini, ayrıca para stokundaki artışla bütçe açıkları arasında da bu paralelliğin olduğu,
- para stoku ve bütçe açıkları ile birlikte, on yılların ikinci yarılarında daha hızlı arttığı, görülmektedir.

Türkiye’de enflasyonun ve parasal büyüklüklerin gelişimine ilişkin aşağıdaki veriler durumu daha net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 37: Parasal Büyüklükler (Milyar TL)

Yıllar	Bankalar	Vadesiz	M1	Vadeli	M2	Döviz	M2Y	Diger	Resmi	M3Y
	Dışındaki					Tevdiat		TCMB		
	Para	Mevduat		Mevduat		Hesapları		Mevduatı	Mevduat	
1980	218	521	739	186	924	0	924	106	42	1.072
1981	281	739	1.019	690	1.710	0	1.710	346	85	2.140
1982	412	995	1.407	1.272	2.679	0	2.679	402	94	3.174
1983	548	1.536	2.084	1.393	3.477	0	3.477	329	173	3.979
1984	736	1.712	2.448	3.045	5.493	281	5.774	185	255	6.215
1985	1.011	2.409	3.420	5.120	8.540	767	9.307	155	491	9.953
1986	1.302	3.953	5.255	6.918	12.173	2.436	14.609	293	688	15.590
1987	2.212	6.417	8.629	9.019	17.648	5.356	23.004	435	1.020	24.459
1988	3.426	7.886	11.312	15.883	27.195	9.512	36.707	939	1.481	39.127
1989	6.840	12.718	19.558	27.582	47.140	14.135	61.275	972	1.691	63.938
1990	11.378	20.020	31.398	40.172	71.570	21.793	93.363	1.042	3.551	97.956
1991	17.449	29.334	46.783	70.325	117.108	50.936	168.044	2.888	3.136	174.068
1992	30.389	47.952	78.341	112.395	190.736	103.234	293.970	5.915	6.593	306.478
1993	51.645	77.442	129.087	153.355	282.442	190.617	473.059	4.604	12.540	490.203
1994	102.328	128.519	230.847	399.501	630.348	565.005	1.195.353	7.912	19.064	1.222.329
1995	189.465	198.719	388.184	868.447	1.256.631	1.157.966	2.414.597	19.009	36.804	2.470.410
1996	319.024	577.831	896.855	2.028.039	2.924.894	2.448.816	5.373.710	44.284	165.738	5.583.732
1997	610.871	970.339	1.581.210	4.077.590	5.658.800	5.005.258	10.664.059	238.189	221.367	11.123.615
1998	1.057.864	1.504.615	2.562.478	8.860.720	11.423.198	8.789.452	20.212.650	247.746	364.531	20.824.927
1999	1.887.153	2.794.028	4.272.018	17.720.636	21.992.654	18.160.903	40.153.556	84.268	796.961	41.034.785
2000	3.196.942	4.352.301	7.549.243	24.362.852	31.912.095	24.936.966	56.849.061	295.536	1.322.941	58.467.538
2001	4.462.913	6.905.869	11.368.782	35.872.293	47.241.075	59.325.451	106.566.526	719.990	1.461.832	108.748.348

Kaynak: DPT, (Çevrimiçi), <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-01/>, 12.08.2003.

Tablo 38: 1923-2000 Dönemi TEFE Oranları

Yıllar	TEFE (%)	Yıllar	TEFE (%)
1923	-	1962	5,7
1924	-	1963	4,3
1925	-	1964	1,2
1926	-	1965	8,1
1927	-	1966	4,8
1928	-	1967	7,6
1929	-	1968	3,2
1930	-	1969	7,2
1931	-	1970	6,7
1932	-	1971	15,9
1933	-	1972	18
1934	-	1973	20,5
1935	-	1974	29,9
1936	-	1975	10,1
1937	-	1976	15,6
1938	-	1977	24,1
1939	4,8	1978	52,6
1940	22,7	1979	63,9
1941	40,7	1980	107,2
1942	92,1	1981	36,8
1943	74	1982	25,2
1944	-22,8	1983	30,8
1945	-54,1	1984	62
1946	104,4	1985	40
1947	1,1	1986	26,7
1948	7,5	1987	39
1949	8	1988	70,5
1950	-10,2	1989	64
1951	6,2	1990	52,3
1952	1	1991	55,3
1953	2,9	1992	62,1
1954	10,3	1993	58,4
1955	7,6	1994	120,7
1956	16,5	1995	86
1957	18,9	1996	75,9
1958	14,8	1997	85,4
1959	19,8	1998	64
1960	5,4	1999	52,2
1961	2,7	2000	51,4

Kaynak: Eğilmez, (Çevrimiçi), http://www.mahfiegilmez.nom.tr/turkish_historic_economic_data.xls, 15.10.2003.

2.3.1.2.3. Borçlanma

Kamunun gelir-gider farkı sonucu ortaya çıkan açık, esas olarak iç ve dış borçlanma ile karşılanır. Burada, borçlanma başlığı altında iç borçlanma ele alınacaktır. Dış borçlanmaya daha sonra yurtdışı tasarruflar kısmında değinilecektir. Borçlanma, belirli bir süre için özel kesimden kamu kesimine yapılmış olan bir kaynak transferi olarak vergiden farkı, vergide geri ödeme söz konusu olmadığı halde, borçların vade sonunda faiziyle birlikte geri ödenmesi zorunluluğu olmasıdır.³⁰³ İç borçlar, Hazine'nin ödenmek durumunda olduğu borçlarla, ödenmesine kefil olduğu bono ve tahviller tutarı toplamıdır.³⁰⁴

Cumhuriyet hükümetlerinin ilk defa iç borca başvurduğu yıl 1933 yılı olup, 30 milyon TL tutarındaydı.³⁰⁵ 1933-1938 dönemindeki ikinci iç borçlanma 1938 yılında yapılmış olup, 8,2 milyon TL tutarındadır.³⁰⁶

1939-1945 döneminde yine iki kez iç borçlanmaya başvurulmuş, bunlardan ilki 1941 yılındaki 85 milyon TL tutarındaki demiryolu borçlanması, ikincisi savaş giderlerini karşılamak üzere yapılan 1942 yılındaki 150 milyon liralık milli savunma borçlanmasıdır.³⁰⁷

İkinci Dünya Savaşı sonrası her yıl iç borçlanmaya başvurulmuş ve bütçe açıklarını karşılamak üzere ilk defa 1947 yılında tahvil çıkarılmıştır.³⁰⁸

İç borçlanmanın tamamen bütçe açıklarının kapatılmasına yönelik olduğu dönem 1950-1960 dönemidir.³⁰⁹

³⁰³ Tuncer, a.g.m., s.1133.

³⁰⁴ Kepenek, Yentürk, a.g.e., s.259.

³⁰⁵ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, s.605.

³⁰⁶ A.e.

³⁰⁷ A.e., s.608.

³⁰⁸ A.e., s.611.

³⁰⁹ A.e., s.615.

Bir taraftan yetersiz vergi gayreti, diğer taraftan yüksek bir kalkınma hızı için kamu harcamalarını artırma gereği iç finansman açığının doğmasına neden olmuş, planlı dönemde bu açık iç borçlanma ve Merkez Bankası kaynakları ile kapatılma yoluna gidilmiştir. Bu dönemde vadesi bir yıldan az kısa süreli borçlar ve vadesi bir yıldan uzun olan uzun süreli borçlar ortaya çıkmıştır.³¹⁰ İç borçlanmanın 1960 sonrası dönemindeki gelişmesine bakıldığında, bu gelir türünün çoğu yıllarda bütün vergi türlerinden daha hızla genişlediği görülür.³¹¹

**Tablo 39: Uzun Vadeli İç Borç Tutarı
(Cari Fiyatlarla Milyon TL)**

	1965	1970	1975	1979
Devlet Bütçesi Toplamı	10.169,1	17.433,0	48.013,3	180.634,9
a-) Genel Bütçe Toplamı	10.151,7	17.424,0	48.013,3	180.634,9
- İç İstikraz Tahvilleri	720,9	2.818,4	18.041,6	87.482,6
- İç Konsolidasyon Tahvilleri	6.933,3	7.340,2	21.647,1	68.276,9
- Tahkim Edilen Belediye Borçları	-	891,7	1.748,6	21.059,0
- Tasarruf Bonoları	2.374,5	6.244,1	6.479,2	3.728,7
- Diğerleri	123,0	129,4	96,8	87,7
b-) Katma Bütçeler Toplamı	17,4	9,0	-	-
Bütçe Dışı Kamu Sektörü	2.440,4	7.527,4	18.489,6	59.506,1
a-) Devlet Yatırım Bankası	1.735,9	6.776,4	17.915,0	57.842,7
b-) İDT	619,5	547,9	558,2	1.663,4
c-) Belediyeler	85,0	203,1	16,4	-
GENEL TOPLAM	12.609,5	24.960,4	66.502,9	240.141,0

Kaynak: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, s.628.

1980 yılında 721 milyar, 1990 yılında 57.180 milyar olan iç borç stoku 2002 yılı sonunda 149.869.691 milyara ulaşmıştır. İç borç stokundaki bu artış borçlanma sorununun temel konusunu oluşturmaktadır. 1986 yılından sonra iç borçlanmanın hızla artışı görülmektedir. Vade yapısı ve reel faizlerdeki gelişim ise diğer taraftan borçlanmanın yükünü hızla yukarıya çekmektedir. İç borç stokunun GSMH'nin %70'ine ulaşması, toplam borç stokunun ise GSMH'nin üzerine çıkması, mali derinliği olmayan, yüksek borçlanma maliyetleri söz konusu olan bir ekonomide ciddi sorunlar yaratmakta, borçların sürdürülebilirliği toplumsal kaynaklarla finanse

³¹⁰ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, s.625.

³¹¹ A.e., s.627.

edilmesine giderek daha fazla bağımlı hale gelmektedir. Faiz dışı fazla uygulamasının hakim konu haline gelmesi de bu nedene bağlı olarak gelişmekte, tüm hükümetlerin birincil ekonomik program aracı olmaktadır.

Tablo 40: Yıllar İtibariyle İç Borçlanma Durumu (1980-2002)
(Milyar TL)

Yıllar	İç Borç Stoku	Tahvil	Bono	Kısa Vadeli Avans	Konsolide Borçlar - Kur Farkları
1980	721	141	49	195	336
1981	991	160	88	234	509
1982	1.341	186	153	266	736
1983	3.173	360	56	339	2.418
1984	4.634	531	340	528	3.235
1985	6.973	1.032	490	795	4.656
1986	10.515	1.511	823	1.052	7.129
1987	17.219	2.407	1.923	1.407	11.481
1988	28.458	4.880	2.542	2.082	18.954
1989	41.934	10.863	3.537	2.539	24.995
1990	57.180	22.523	5.469	2.870	26.318
1991	97.647	33.404	18.258	13.589	32.396
1992	194.236	86.387	42.247	31.000	34.602
1993	357.347	190.505	64.489	70.421	31.932
1994	799.308	239.384	304.230	122.278	133.417
1995	1.361.006	511.768	631.298	192.000	25.940
1996	3.148.984	1.250.154	1.527.837	370.953	40
1997	6.283.425	3.570.812	2.374.990	337.623	0
1998	11.612.885	5.771.980	5.840.905	0	0
1999	22.920.145	19.683.392	3.236.753	0	0
2000	36.420.620	34.362.937	2.057.683	0	0
2001	122.157.259	102.127.925	20.029.334	0	0
2002(*)	149.869.691	112.849.835	37.019.856	0	0

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, (Çevrimiçi), <http://www.hazine.gov.tr/stat/yillik-borc.htm>, 04.09.2003'den derlenmiştir.

* Geçici

Notlar:

- 1992 yılından itibaren Tahkim Dolayısı ile verilen Tahviller Konsolide Borçlar Kaleminden Tahvil Kalemine aktarılmıştır.
- 1995 yılında kendi içinde yapılan ödeme ve borçlanmalar dahil değildir.
- Döviz cinsi senetlerin her ay oluşan kur farkı doğrudan stoka dahil edilmiş, kur artışları stoktan düşülmüştür.

Aşağıdaki tabloda da iç borçlar, ilerleyen kısımda ele alınacak olan dış borçlar ile birlikte yer almaktadır.

Tablo 41: İç ve Dış Borçlar (Milyar Dolar)

Yıllar	İç Borç Miktarı	Dış Borç Miktarı
1987	16,9	40,5
1988	15,7	40,7
1989	18,2	41,8
1990	19,5	49,0
1991	19,2	50,5
1992	22,7	55,6
1993	24,7	67,4
1994	20,7	65,6
1995	22,9	73,3
1996	29,3	79,2
1997	30,7	84,2
1998	37,1	96,3
1999	42,5	102,1
2000	54,2	118,6
2001	84,9	115,1

Kaynak: Tülay Arın, “Türkiye’de Mali Küreselleşme ve Mali Birikim İle Reel Birikimin Birbirinden Kopması”, **İktisat Üzerine Yazılar I Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, Der. A. H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.607’den derlenmiştir.

2.3.2. Yurtdışı Tasarruflar

Bir ülke kalkınmasının finansmanı için gerekli fonları en sağlıklı kaynak olan iç tasarruflardan sağlayamıyorsa, mevcut düşük oranlı iç tasarruflarla düşük bir kalkınma süreci kabul edilemeyeceği ve çeşitli cebri tasarruf yolları ile halkın zaten asgari düzeyde olan yaşam seviyesi daha da aşağıya çekilemeyeceğinden (azgelişmiş bir ülke için), dış tasarruflar kalkınmanın finansmanında hem gerekli hem de zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır.

Dış finansman kaynakları başta ABD, Rusya, İsveç, Kanada olmak üzere birçok ülkenin iktisadi kalkınmasında önemli bir yere sahip olmuştur.³¹²

³¹² Savaş, Az Gelişmiş Memleketlerde Kalkınmanın Finansmanı, s.114.

Erol Manisalı geniş anlamda dış finansman kaynaklarını iki grupta toplamıştır. Bunlar:³¹³

- Birinci finansman kaynağı gıda yardımlarını ve askeri yardımları içeren hibe ve kredi olarak sağlanan fonlardan oluşmakta olup, fonlar da şu şekilde sınıflandırılmaktadır:³¹⁴
 - Uzun vadeli kalkınma kredileri ve kısa ve orta vadeli ticari krediler.
 - İkili ve çok taraflı krediler.
 - Proje ve program kredileri.
 - Mali yardım, teknik yardım ve mal yardımı olarak krediler.
 - Bağlı ve serbest krediler.
- İkinci ve son finansman kaynağı ise özel yabancı sermaye yatırımlarıdır.

Dış finansman kaynaklarını bir başka şekilde şöyle sıralayabiliriz:³¹⁵

- Yabancı özel yatırımlar
 - Direkt yatırımlar
 - Portföy yatırımları
- Dış Borçlar
 - Uluslararası Kredi Kuruluşlarından sağlanan dış borçlar
 - Devletler arası dış borçlar
- Yardım ve hibeler

³¹³ Manisalı, *Gelişme Ekonomisi*, s.161.

³¹⁴ A.e., s.163.

³¹⁵ Savaş, *Az Gelişmiş Memleketlerde Kalkınmanın Finansmanı*, s.116.

- Dış Ticaret Kazançları: Ancak sermaye malları yatırımını finanse etmekte kullanılan dış ticaret kazançları dış finansman kaynağı kabul edilir.³¹⁶

2.3.2.1. Yabancı Özel Yatırımlar

Türkiye’de iç birikim kaynaklarının ve ödemeler bilançosunda cari işlemler hesabındaki kalemlerin kaynak sağlamadaki yetersizliği nedeniyle dış kaynaklar, bu arada yabancı sermaye sürekli olarak özendirilmek istenmiştir.³¹⁷

Türkiye’de başta kamu tasarrufları olmak üzere iç tasarrufların hızlı bir kalkınmayı sağlayacak büyüklüğe erişememesi kalkınmanın önündeki en büyük engel olarak durmaktadır.

Bu durumu düzeltmek üzere kullanılan açık finansman yöntemi, enflasyonist baskıları arttırarak fiyatların yükselmesine, iç ve dış fiyat dengesinin bozularak ödemeler dengesinin de bozulmasına yol açmakta; örgütlenmiş bir sermaye piyasasının olmayışı da özel tasarrufların hızla çoğaltılarak verimli alanlara yönelmesini sağlayamamaktadır.³¹⁸

Dolayısıyla bu iç tasarruflardaki yetersizlik Türkiye’de yabancı sermayenin önemli ve ihmal edilemez bir kaynak olması sonucunu doğurmuştur.

“Yabancı sermayenin ülke tasarruflarına katkısının hem doğrudan doğruya hem de dolaylı olacağı düşünülebilir. Doğrudan katkı yabancı sermaye transferi kadar bir kaynağın yurtiçi tasarrufa eklenmesi biçiminde ortaya çıkar...Yabancı sermayenin yurtiçi tasarruflar üzerindeki dolaylı etkisi ya bu tasarrufların desteklenmesi ya da gücendirilmesi şeklinde ortaya çıkar. Eğer yabancı sermaye yerli sermaye ile işbirliği yapacak olursa bu yurtiçi tasarrufları arttırıcı yönde etkileyebilir. Ayrıca yabancı sermaye katkısıyla kurulan firmalara ara malı sağlayan veya bu firmaların ürünlerini kullanacak yerli teşebbüsler teşvik edilmiş olurlar. Bu da tasarruf arttırıcı bir olaydır.”³¹⁹

³¹⁶ Savaş, Az Gelişmiş Memleketlerde Kalkınmanın Finansmanı, s.136.

³¹⁷ Kuyucuklu, a.g.e., s.338.

³¹⁸ Erol Zeytinoglu, “Türkiye’de Yabancı Sermaye”, Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını No: 4, İstanbul, Sermet Matbaası, 1973, s.399.

³¹⁹ Baran Tuncer, “Özel Yabancı Sermaye Yatırımları”, Türk Ekonomisinde Tasarruf Açığı ve Dış Finansman Sorunları, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, Çeltüt Matbaacılık - Koll.Şti., 1975, s.75.

Türkiye’de yabancı sermayenin ülkeye girişini düzenleyen başlıca mevzuat ve kanunlar dört grupta toplanabilir:³²⁰

- Türk Parası Kıymetini Koruma Mevzuatı
- Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunları
- Petrol Kanunları
- Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş. Kanunu

Bu dört yol dışında da sermaye ithali mümkün olmakla birlikte, ithal edilen sermayenin iadesi, kâr ve faiz transferi mümkün olmamaktadır.³²¹

“6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, bazı yönleri hariç genellikle yabancı sermayeler için bütün liberal esasları ihtiva etmesine rağmen...”³²² yani gerçekten iyi oluşturulmuş bir yabancı sermaye politikası tespit edilse ve kanunen ortaya konsa da, uygulama da hep sorunlar ortaya çıkmıştır.

Yabancı sermayenin Osmanlı İmparatorluğu’na girişi, diğer az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, dışardan ithali mümkün olmayan hizmetler ve ürünler üzerinde yoğunlaşan ve ülkede mevcut hammadde rezervlerinden yararlanma amacı güderek tekel imtiyazına sahip olan bir anlayıştı.³²³

Cumhuriyet’ten önce “yabancı sermaye daha ziyade demiryolları, inşaat ve işletmesi gibi ulaşım alanında, tramvay-tünel ve elektrik gibi belediye hizmetlerinde ve

³²⁰ Zeytinoğlu, a.g.m., s.399.

³²¹ A.y.

³²² A.g.m., s.409.

³²³ Sevim Görgün, “Türkiye’nin Dış Borçları (1923-1970)”, Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını No: 4, İstanbul, Sermet Matbaası, 1973, s.346.

madencilikte toplanmıştı. Bir miktarda ihraç mallarımızın hazırlanma ve işlenme safhasında çalışıyordu.”³²⁴

Bu dönemdeki yabancı sermaye yatırımlarının Osmanlı İmparatorluğu için bir “ilkel birikim” yerine geçtiğini söylemek de mümkündür.³²⁵

*“Müslüman tüccarlar, Hristiyanlar karşısındaki ikincil konumlarına rağmen, İttihat ve Terakki döneminde gördükleri himaye sayesinde önemli bir ivme kazanmışlardı. İttihatçıların bir Müslüman burjuvazi oluşturma çabaları, özellikle 1. Dünya Savaşı sırasında ve kapitülasyonların kaldırılması sonucu belli bir başarıya ulaşmıştı. Bu ilk hız, Rumlar ve Ermeniler sahneden çekildiğinde Müslümanlar'ın rollerin çoğunu üstlenebilmelerine yetecek örgütsel yetenek birikimine yol açmış olmalı. Maddi birikim açısından, Ermeni tehciri, Rumlar'ın ülkeden ayrılması ve nüfus mübadelesi çifte önem taşıyordu: bu sayede ortaya çıkan olanaklarla beraber, oluşma sürecindeki Müslüman burjuvazi Hristiyanlar'ın ülkede bıraktıkları servete de el koyabilmişti. Böylece, Müslüman burjuvazi 1914-23 dönemindeki birikimi kullanarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında daha fazla kâr elde etme ve genişleme fırsatını bulmuştu.”*³²⁶

Yabancı sermayenin Türkiye'ye girişi Cumhuriyet'in kuruluşundan önceye dayansa da, yabancı sermayenin teşviki için ilk kanun 1950 yılında çıkarılmış olan 5583 sayılı “Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun”dur.³²⁷ Bu kanunda yabancı sermayeye ait hükümler bir yıl sonra 5821 sayılı kanunla yeniden düzenlense de, ihtiyaçları karşılamadığı için 1954 yılında 6224 sayılı “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu” çıkarılmıştır.³²⁸

Milli tasarruf açığını, yabancı sermaye ve kredi ile kapama tedbirine başvurulması ihtiyacı ancak İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı bunalım ve yıkılan Avrupa'ya Amerikan yardımı sonrasında ortaya çıkmıştı.³²⁹

³²⁴ Hulki Alisbah, “Yabancı Sermaye Konusunda Türkiye’de İzlenen Politikalar ve Yabancı Sermayenin Karşılaştığı Sorunlar”, *Türk Ekonomisinde Tasarruf Açığı ve Dış Finansman Sorunları*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, Çeltüt Matbaacılık Koll.Şti., 1975, s.110.

³²⁵ Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, s.11.

³²⁶ Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, s.79.

³²⁷ Tolgay Çavuşoğlu, “Tasarruf Açığının Alternatif Finansman Yolları”, *Türk Ekonomisinde Tasarruf Açığı ve Dış Finansman Sorunları*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, Çeltüt Matbaacılık Koll.Şti., 1975, s.42.

³²⁸ A.e.

³²⁹ Alisbah, a.g.m., s.112.

Yabancı özel sermayenin izin ve gerçekleşme miktarları açısından 1980 sonrasında öncesi ile kıyaslanamayacak düzeyde bir patlama yaşadığı da gerçektir.³³⁰

Yabancı sermaye konusuna çalışmanın üçüncü bölümünde geniş olarak değinilecektir.

2.3.2.2. Dış Borçlar, Yardım ve Hibeler

Osmanlı Devleti'nin Batı'ya ilk borçlanması Kırım Savaşı sebebiyle olup, 1845-1855 yılları arasında bu savaşı finanse etmek üzere Fransa ve İngiltere'nin sermaye piyasalarından faydalanılmıştı.³³¹

1933 yılında imzalanan Paris Anlaşması ile Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne 84.6 Milyon lira yani 65 Milyon dolarlık bir borç devredilmiştir.³³²

*"Osmanlı ekonomisine merkantilist bir birim olarak bakıldığında, İmparatorluğun aldığı borçların geri ödediği miktarlardan daha fazla olduğu uzun dönemler görülür; bir bütün olarak 1854-1914 döneminde ülkeye giren borç miktarı geri ödenen anapara ve faiz miktarına hemen hemen eşitti. Bir başka deyişle, sırf aritmetik açıdan bakıldığında Osmanlı ekonomisi, aldığı dış finansmandan daha fazlasını ödediği bir borçluluk durumundan zarar görmemişti."*³³³

Türkiye'nin Cumhuriyet döneminde dış borçlarındaki gelişmeleri özelliklerinden dolayı 1927-1949 dönemi, 1950-1962 dönemi ve planlı dönem olmak üzere üç ayrı dönemde incelemek anlamlı olacaktır.³³⁴

³³⁰ Kepenek, Yentürk, a.g.e., s.322.

³³¹ Görgün, a.g.m., s.343.

³³² A.g.m., s.344.

³³³ Keyder, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, s.37.

³³⁴ Görgün, a.g.m., s.345.

Tablo 42: Türkiye'nin Dış Borçları (1923-1970)

Yıllar	\$	TL.	Yıllar	\$	TL.
1927	67.223.208	92.728.021	1956	2.479.929	7.006.296
1930	10.000.000	13.800.000	1957	47.853.921	135.196.058
1934	27.389.854	37.798.000	1958	116.295.592	790.806.687
1938	60.289.855	83.200.000	1959	139.532.153	1.255.789.383
1940	164.211.714	266.612.169	1960	194.223.505	1.748.011.543
1942	142.753.622	197.000.000	1961	107.840.013	970.560.295
1946	16.100.000	31.033.720	1962	113.074.240	1.017.668.160
1947	41.772.208	118.014.842	1963	187.398.047	1.686.582.251
1948	44.020.812	124.367.600	1964	289.356.590	2.604.209.758
1949	7.500.000	21.189.000	1965	274.613.341	2.511.693.965
1950	121.577.976	348.482.097	1966	324.751.439	2.945.883.287
1952	51.739.828	146.175.364	1967	315.513.059	2.862.351.933
1953	35.961.202	101.597.587	1968	387.881.742	3.517.595.438
1954	141.113.040	398.667.525	1969	255.664.660	2.318.836.451
1955	23.493.016	66.372.468	1970	407.889.071	5.117.263.934

Kaynak: Sevim Görgün, "Türkiye'nin Dış Borçları (1923-1970)", *Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı*, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını No: 4, İstanbul, Sermet Matbaası, 1973, s.346.

1927-1949 yılları arasında Osmanlı borçlarının düzenli bir şekilde ödenmesine imkan verecek şekilde cari işlemler dengesinin çoğu yıllar fazla verdiği, ayrıca 1927-1949 yılları arasında 581 Milyon Dolar tutarında dış borçlanmaya gidildiği, alınan borçların İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle %59,1'inin askeri harcamalara, %27,7'lik kısmının da sosyal sabit sermaye yatırımlarına tahsis edildiği, tüm Osmanlı borçlarının ödenmesinin de 1954 yılını bulduğu görülmektedir.³³⁵

Cumhuriyet döneminin ilk borçlanması yabancıların ellerindeki şirketleri millileştirmek üzere 1927 yılında Anadolu demiryollarının ve Haydarpaşa Limanı'nın millileştirilmesinde kullanılmak üzere alınmış 67.2 milyon dolarlık (92.8 milyon TL'lik) bir borçla yapılmıştı.³³⁶

1923-1949 dönemi ithalat sınırlamaları imkanı ve İkinci Dünya Savaşı sebebiyle cari işlemler dengesinin hemen hemen her yıl fazla verdiği ve bu sebeple dış borç

³³⁵ Görgün, a.g.m., s.345.

³³⁶ A.g.m., s.346.

ödemelerinin zamanında yapıldığı, döviz rezervlerinin de arttığı bir dönem olmuştur.³³⁷

1933-1938 alt döneminde, alınan ilk dış borç 1934 yılında ilk sanayi planının finansmanı için Sovyetler Birliği'nden alınan 8 Milyon Dolar tutarındaki kredi olup, aynı dönem içinde ikincisi de 1938 yılında İngiltere'den alınan 16 Milyon İngiliz Lirası tutarındaki kredidir.³³⁸

1939-1945 arası savaş yıllarında dış borçlarda önemli artışlar olmuş, 1945 yılındaki borç seviyesi 1939 yılına göre %266 oranında artış göstermiştir.³³⁹

İkinci Dünya Savaşı sonrası 1946 yılı, dış borçlarda önemli artışların görüldüğü başlangıç yılı olup, bu dönemde büyük bölümü ABD'den alınan borçları (Truman Doktrini ve Marshall Planı Yardımı), milletlerarası kuruluşlardan sağlanan krediler izlemiştir.³⁴⁰

1950 yılından sonra uygulanmaya başlanan liberal politikaların sonucu olarak dış borçların yapısında da değişiklikler olmuş, özel sektör kendi yaptığı anlaşmalarla dış ülkelerden borç almaya başlamış, ve kamu kesiminin aldığı borçların da önemli bir kısmını kullanır olmuştur.³⁴¹

1950-1960 arası Cumhuriyet'in kurulduğundan beri dış borçların en yüksek hızla arttığı dönem olup, borçların çoğu ABD ve uluslararası kuruluşlardan (Dünya Bankası, IMF) elde edilmiştir.³⁴² Ayrıca bu dönemde cari işlemler dengesinin sürekli olarak açık verdiğini, dış kaynakların ise ülkenin ihtiyaçlarına göre kullanılmadığı görülmektedir.³⁴³

³³⁷ Görgün, a.g.m., s.362-363.

³³⁸ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, s.605.

³³⁹ A.e., s.608.

³⁴⁰ A.e., s.611.

³⁴¹ Görgün, a.g.m., s.348.

³⁴² Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, s.615.

³⁴³ Görgün, a.g.m., s.363-365.

Türkiye ilk ciddi borç erteleme anlaşmasını 1958 İstikrar Kararları ile yapmış, ABD, Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü (OECC) ve IMF'den 359 milyon dolarlık yeni kredi temin edilmiştir.³⁴⁴

Planlı dönem, dış borçlara rasyonellik ve disiplin getiren ve Türkiye'nin kalkınma planının finansmanının sağlanması için Batılı ülkelere kurulan ve bir yardım kulübü niteliğinde olan "Türk Konsorsiyumu"nun sayesinde önemli kredilerin alındığı bir dönemdir.³⁴⁵ Diğer taraftan aynı dönemde dış ticaret açığının gittikçe büyüdüğü de gözlenmektedir.

1960 sonrası dönemde dış borç ihtiyacının ortadan kalkarak ekonominin kendi kendine yeterli hale gelmesi amaçlansa da, dış borçlar sürekli ve hızlı bir biçimde yükselmeye devam etmiştir. 1970'li yılların ortalarında ise kısa süreli borçlanma kaynağı olarak dövize çevrilebilir mevduat (DÇM) ön plana çıksa da başta bir rahatlama sağlayan bu kaynak, 1970'lerin sonlarına doğru yerini IMF'ye bırakmıştır.³⁴⁶

Bütün azgelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de iç ve dış kaynakların bir bölümü Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren altyapı yatırımlarının gerçekleşmesinde kullanılmıştır. Dış borçların 1927-1949 döneminde %22,7'si, 1950-1962 döneminde %29,4'ü, 1963-1970 döneminde ise %16'sı altyapı yatırımlarına tahsis edilmiştir.³⁴⁷

Dış ödemeler açığının, döviz kıtlığının sebebi aslında iç tasarrufların düşük olmasıdır. İç tasarrufların artışı, ihracatın geliştirilmesi ya da ithalatın kısılması suretiyle her zaman döviz yaratabilir, böylelikle de iç tasarruflar ve dış ödemeler açığı birbirini ikame edebilirler.³⁴⁸

³⁴⁴ Seyidoğlu, a.g.e., s.560.

³⁴⁵ Görgün, a.g.m., s.350.

³⁴⁶ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, s.628-629.

³⁴⁷ Görgün, a.g.m., s.356-358.

³⁴⁸ Öztin Akgüç; "Türkiye'nin Dış Borçlanma Politikası", *Türk Ekonomisinde Tasarruf Açığı ve Dış Finansman Sorunları*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, Çeltüt Matbaacılık Koll.Şti., 1975, s.249.

Aşağıdaki tabloda 1946-1962 yılları arasındaki dış sermaye kaynakları ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 43: Dış Sermaye Kaynakları (1946-1962)
(Cari Fiyatlarla)

	ABD Ekonomik Yardımları			Diğer Yardım Kuruluşları	Gerçekleşen Yabancı Özel Sermaye	Gerçekleşme Yüzdesi
	Borç	Bağış	Toplam			
1946-1948	45,4	-	45,4	5,0	-	70,8
1949	33,8	-	33,8	-	-	
1950	40,0	31,9	71,9	80,4	-	
1951	-	49,8	49,8	-	3.400	70,8
1952	11,2	58,4	69,6	35,2	2.993	11,1
1953	-	58,6	58,6	20,0	1.148	6,3
1954	-	78,7	78,7	3,8	2.598	2,4
1955	25,5	83,8	109,3	-	8.002	16,3
1956	25,0	104,3	129,3	-	21.605	32,3
1957	25,1	62,3	87,4	13,5	10.531	24,6
1958	23,2	90,4	113,6	125,5	15.068	26,1
1959	97,2	107,0	204,2	-	19.825	28,5
1960	26,5	99,0	125,5	37,0	18.711	38,2
1961	131,0	89,8	220,0	161,7	43.056	48,9
1962	102,5	81,6	184,2	15,0	87.246	65,3
Toplam	586,4	995,6	1.582	497,1	234.233	32,8

Kaynak: Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, 12. bsm., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2001, s.102.

Notlar:

1. Yabancı özel sermaye bin TL, diğerleri ABD Doları olarak, izin verilen yabancı sermaye toplamı 714,999 bin TL'dir.
2. Bunlara ek olarak; 1954-1963 döneminde, 1.533.157 TL (182.248 Dolar) tutarında yabancı sermaye petrol alanına gelmiştir. Bu toplamın yüzde 57,1'i arama ve çıkarma, kalanı arıtmada kullanılmıştır.
3. Gerçekleşme yüzdesi izin verilen yabancı sermaye toplamının fiilen yatırıma dönüşen bölümüdür.
4. Diğer kredi kuruluşları, Dünya Bankası (IBRD), Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA), Uluslararası Para Fonu (IMF), Avrupa Ödemeler Birliği (EPU), Kalkınma İçin İşbirliği Örgütü (OECD) ve bir ülke: Batı Almanya'dır.
5. Aynı dönemde, ayrıca 2.023,8 milyon dolar askeri yardım alınmıştır.

Tablo 44: Dış Finansman İçinde Özel Yabancı Sermaye ve Bağışların Payı

Yıllar	Yabancı Sermaye (%)	Bağış (%)
1950	3.0	-
1951	6.0	-
1952	4.5	-
1953	4.0	-
1954	3.2	-
1955	1.0	-
1956	1.0	8.5
1957	11.0	21.0
1958	9.0	30.0
1959	3.0	13.0
1960	11.0	11.0
1961	13.0	20.0
1962	9.0	18.0
1963	4.0	20.0
1964	12.0	15.0
1965	9.0	13.0
1966	11.0	6.0
1967	8.0	-
1968	4.0	-
1969	7.0	13.0
1970	19.0	27.0
1971	22.0	27.0

Kaynak: Görgün, "Türkiye'nin Dış Borçları (1923-1970)", s.362.

Türkiye'nin dış kaynak ihtiyacını gidermek üzere borçlanma dışında özel sermaye ve hibe yolu ile ek kaynak sağlaması ise 1950'lerden sonra olmuştur.³⁴⁹

ABD'nin düzenli olarak askeri ve ekonomik yardım yaptığı 1946 ile 1980 yılları arasında toplam yardım tutarı 8 Milyar 361 Milyon Dolar olmuş, bu yardımların %36'sını ekonomik yardımlar oluştururken, %64'ünü ise askeri yardımlar oluşturmuştur.³⁵⁰ Ancak bu yardımların da %68'i bağış, %32'si borç olarak alınmıştır.³⁵¹

³⁴⁹ Görgün, a.g.m., s.361-362.

³⁵⁰ Mehmet Altan, *Süperler ve Türkiye: Türkiye'de Amerikan ve Sovyet Yatırımları*, İstanbul, Afa Yayınları: 23, Türkiye Üzerine Araştırmalar: 1, 1986, s.179.

³⁵¹ A.e., s.224.

1970'lerin sonuna doğru hızla artan dış borçlar, 1970 başında yaklaşık 2 Milyar Dolar iken 1979 sonu itibariyle 16 Milyar Dolar'a ulaşmıştır.

Dış borçlar konusunda üzerinde durulması gereken önemli bir konu da 1990'lı yıllarda kısa vadeli dış borçlarda görülen artıştır. 1980 öncesi yıllarda da kısa vadeli dış borçların oranı yüksekti. Ancak bunun nedeni kamu borçlanmasında yaşanan güçlükten dolayı uzun dönemli borçlanma zorluğundan kaynaklanıyordu.³⁵² 1990'lı yıllarda görülen kısa vadeli dış borç artışı ise, iç ve dış faiz oranları arasındaki olağanüstü farklılaşma sonucu özel kesimin işletme sermayesi ve spekülasyon amaçlı dış borçlanmaya gitmesidir.³⁵³ Diğer taraftan 2001 yılı itibariyle kısa vadeli dış borçlarda önemli bir azalmanın gerçekleştiği, borçların vadesinin uzadığı da görülmektedir.

³⁵² Kepenek, Yentürk, a.g.e., s.261.

³⁵³ A.e.

Tablo 45: Türkiye'nin Dış Borçları (1950-2001)
(Milyar ABD Doları)

Yıllar	Toplam	Kısa Vadeli	Orta ve Uzun Vadeli	Dış Borç Servis Oranı
1950	373	-	-	11,9
1960	992	-	-	30,7
1970	1.929	-	-	26,9
1980	16.227	2.505	13.722	47,4
1983	18.385	2.281	16.104	38,2
1984	20.659	3.180	17.479	31,0
1985	25.476	4.759	20.717	30,7
1986	32.101	6.349	25.752	35,8
1987	40.428	7.623	32.805	32,3
1988	40.722	6.417	34.305	36,2
1989	41.751	5.745	36.006	32,4
1990	49.035	9.500	39.535	28,5
1991	50.489	9.117	41.372	29,0
1992	55.592	12.660	42.932	29,1
1993	67.356	18.533	48.823	26,2
1994	65.601	11.310	54.291	28,5
1995	73.278	15.701	57.577	24,0
1996	79.194	17.072	62.122	19,4
1997	84.182	17.691	66.491	19,9
1998	96.313	20.774	75.539	23,2
1999	102.120	22.921	79.199	30,2
2000	118.615	28.301	90.314	34,0
2001	115.110	16.345	98.765	37,8

Kaynak: DPT, (Çevrimiçi), <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-01/>, 12.08.2003.

III. BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN TASARRUF SORUNUNA ÇÖZÜM: YABANCI SERMAYE

3.1. KÜRESELLEŞME DÜNYAYI YENİDEN ŞEKİLLENDİRİYOR: KAPALI EKONOMİLERDEN-AÇIK EKONOMİLERE DÖNÜŞÜM

Son 130 yılda üç kez savaşmış Fransa ile Almanya’nın diğer Avrupa ülkelerini de peşlerine takarak Avrupa Birliği’ni yaratmaları;¹ dünyanın değiştiğini, değişen ve küreselleşen bu dünyanın sorunlarının da ülkelerin ortak akılları sayesinde aşılmaya çalışıldığını göstermektedir.

“Batı Avrupa toplumları akılcı davranış yolunda yaşanan her olayın ayrıntılı biçimde incelenerek, irdelenerek dersler çıkarıldığı, buna uygun çözümlerin üretildiği bir davranış biçimi sergiler. Aslında bu toplumlar aynı zamanda bilgi ve deneyimden servete, sermayeye uzanan bir çizgide her şeyin inceden inceye biriktirildiği ve bu birikimlerin sıçramalarda eşsiz bir kaynak olarak kullanıldığı, akılcılığın da buna önderlik ettiği davranış biçimleriyle kendi özgürlüklerini de yaratırlar.”²

Bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmelerin özellikle son yıllarda giderek hızlandığı küreselleşme, uluslar, toplumlar ve etnik gruplar arası karşılıklı ilişkilerin ve etkileşimlerin genişlemesi, derinleşmesi ve hızlanması ile ilgili tüm eğilimleri ve olguları kapsayıcı bir biçimde ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda yaşanan değişim ve dönüşüm sürecidir.³

A. Giddens, küreselleşmeyi, bölgede ve uzakta yaşanan olayları etkileyen ilişkilerin dünya çapında yoğunlaşması olarak tanımlamıştır.⁴

¹ Kazgan, Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye, s.2.

² A.e.

³ DPT, “Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT: 2544, ÖİK: 560, Ankara, 2000, (Çevrimiçi), <http://ekutup.dpt.gov.tr/dunya/oik560.pdf>, 05.02.2001, s.1.

⁴ Jürgen Habermas, Öteki Olmak Ötekiyle Yaşamak: Siyaset Kuramı Yazıları, Çev. İlknur Aka, İstanbul, YKY Yayınları, 2002, s.29.

Küreselleşme ile birlikte ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda ulusal sınırları aşan dünya çapında bazı ortak değerler ortaya çıkmıştır. Örneğin ekonomik alanda ister gelişmiş, ister gelişmekte olsun, tüm dünya ülkelerinde benimsenen ekonomik sistem ve buna bağlı olarak uygulanan ekonomi politikaları serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde oluşturulmuştur.

Devletin küçültülerek piyasa ekonomisine daha fazla işlerlik kazandırılması, dünya ticaretinin giderek serbestleşmesi, sadece dış ticaret alanında değil, mali ve parasal alanlarda da liberalleşme; ekonomileri birbirine yakınlaştırmış, ekonomik alanda piyasa ekonomisi, siyasi alanda ise demokrasi, küreselleşmenin tüm dünyaya yaydığı değerler olmuştur.

Küreselleşme sürecinin çok sayıda faktörün etkisi ile başladığı ve hızlandığı bir gerçekse de temelde bu faktörleri üç başlık altında toplamak mümkündür:⁵ Birinci faktör, teknolojik gelişmedir. Giderek ucuzlayan ve yaygınlaşan iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler dünyayı küçülterek ülkeleri birbirine yakınlaştırmış, mesafenin önemi kalmamıştır. İkincisi, Doğu Bloku'nun yıkılmasıyla birlikte, bu ülkelerin tamamının kısa bir sürede ve tüm zorluklarına rağmen eski yapılarını terk ederek piyasa ekonomisine geçmeleri küreselleşmeyi hızlandırmıştır. Son olarak, İkinci Dünya Savaşı sonrası hızlanan ticari ve finansal liberalleşme hareketleri, çok uluslu şirketlerin faaliyetlerini tüm dünyaya yaymalarının yanı sıra çok büyük miktarlardaki sermayenin birkaç saniyede tüm dünyayı dolaşarak ülkeden ülkeye akması da küreselleşmenin ekonomik boyutunu vermektedir.

“Değişimin rüzgarı aslında iki boyutta esmekte: Bir yanda teknolojik devrimin haberleşmede yarattığı olağanüstü hızlanma ve alan genişlemesi var. Elektroniğin sadece haberleşmede yarattığı devrimle kalmayıp, ekonominin her kesiminde yeni olanaklar ve üretim biçimleri yaratması; dünyayı, yerleşen deyimle, ‘küresel köy’e döndürecek kadar küçültmesi; uzaya açılmada yeni boyutlar eklemesi yaşanıyor. Haberlerin akışı artık sınır tanımıyor; televizyon ekranlarında, bilgisayar ekranlarında her an neredeyse sınırsız haber kaynakları bireyin karşısına gelebiliyor, önünde yeni ufuklar açılıyor. Ekonomide yarattığı, topluma getirdiği değişimler ise saymakla biter gibi değil; kimi meslekler yok olup giderken yenileri doğuyor. Düz emeği robotlar ikame ettikçe vasıfsız emek toplumda giderek güçsüzleşiyor; oysa

⁵ Veysel Bozkurt, “Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar”, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 2, Bahar Dönemi, Nisan, 2000, (Çevrimiçi), <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/>, 19.07.2003.

*yaratıcı emek, yüksek vasıflı emek toplumun üst katlarına tırmanıyor; devletlerin bilgilenme alanına getirdiği kısıtlar, 'İnternet'te haber akışı sınır tanımazken, anlamını yitiriyor ve devlet erkinin çaptan düşmesi gibi bir olgu ortaya çıkıyor. Bu teknoloji devrimi haberleşmeyi çok hızlandırmakla kalmıyor, aynı zamanda küreselleştiriyor. Tıpkı bir küçük köy sakinlerinin, köyün her tarafında her an her köylüye ne olup bittiğini bilebilmesi gibi bir durum söz konusu. Küresel köy olgusu, bunu yaşamasını ve bundan yararlanmasını becerebilenler için ufuk çizgisini çok ileri iten bir olanak. Tabii, teknolojinin açtığı bu yeni ufuklar maddesel dünyamızla birlikte düşünce dünyamızı da değiştiriyor, kuramlar eskiyor, eski anlayışların yerini yenilerine bırakması gerekiyor."*⁶

Küreselleşmenin geçmiş dönemlerden farkları ve yeni olan özellikleri dört başlık altında toplanabilir:⁷

- **Yeni Piyasalar:** Finansal piyasalar, 24 saat işlem yapılabildiği ve milyarlarca doların birkaç saniyede elden ele tüm dünyayı dolaştığı bir hal almıştır.
- **Yeni Aletler:** Küreselleşmenin altyapısını oluşturan iletişim teknolojileri, yarattığı yeni araçlar (internet, mobil telefonlar vb.) sayesinde küreselleşmeyi daha da hızlandırmıştır.
- **Yeni Aktörler:** Ulus-devletlerin üzerinde otoriteye sahip Dünya Ticaret Örgütü, Birleşmiş Milletler, çok uluslu şirketler gibi ulusal sınırları aşan kuruluşlar ortaya çıkmıştır.
- **Yeni Kurallar:** Ulus-devletlerin politika alanlarını daraltarak bağlayıcı niteliği ve güçlü yaptırımları olan kurumlar; dış ticaretten fikri haklara, demokrasiden insan haklarına ortak kuralların belirleyicisi olmuştur.

Ekonomik, siyasi, sosyo-kültürel boyutları olan bir kavram olarak karşımıza çıkan küreselleşme, tüm dünyada özellikle 1980'li yılların başından itibaren çok daha belirgin olarak hissedilmeye başlanmıştır. Küreselleşme, ulus-devletlerin güçlerinin

⁶ Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet: Yeni Ekonomik Düzen**, Genişletilmiş 1. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2000, s.21-22.

⁷ Bozkurt, a.g.m.

zayıflamaya başladığı, ekonomik açıdan rekabetin ön plana çıktığı, farklı kültürlerin birbirlerine daha da yakınlaştığı bir süreci başlatmıştır.

3.1.1. Ulus-Devletin Etkinliğinin Azalması

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için “devlet” ortadan kalkmasa da, rolü değişmekte, evrimleşmekte ve küreselleşmenin gereklerine cevap veren stratejiler geliştirmek durumunda kalmaktadır.⁸ Çünkü günümüzde ulus-devlet paradigmasına bağlı geleneksel egemenlik anlayışı da gitgide geçerliliğini yitirmektedir.⁹

Bugünün devletlerini ulus-devlet çerçevesinde tanımlamaya imkan yoktur. Dünya üzerindeki neredeyse bütün devletler, kurallarını kendilerinin oluşturmadıkları uluslararası hukuka göre şekillenmiş taahhütler üstlenmek durumunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla devletlerin kendi takdirlerine göre kural koyma ve uygulama yetkileri büyük ölçüde sınırlandırılmıştır.¹⁰

Ulaşım ve haberleşme teknolojisindeki olağanüstü hızlı gelişmeler, insanların kendilerinden çok uzaktaki olaylardan ve değerlerden etkilenmelerini kolaylaştırmakta, bu durum da ulus-devletlerin kendi toplumlarını küresel gelişmelerden tecrit etme imkanını neredeyse tümüyle ortadan kaldırmaktadır.

Küreselleşmenin ulus-devlet yapısıyla olan ilişkisini ya da ulus-devlete olan etkisini incelerken, aslında erken kapitalist dönem ve ulus-devletin oluşum süreci arasındaki bağlantıyı kurmak gerekir. Ulus-devlet yapısının varlık göstermeye başlaması 18. yüzyıla denk gelmesine karşın, erken kapitalist dönem, merkantilist politikaların geliştirilmesine paralel olarak çok daha geriye, 16. yüzyıla dayanmaktadır. Bu döneme kadar yerel pazarlarla dengelenen ekonomik yapı, 16. yüzyıldan itibaren yerel pazarların eklemleşerek bölgesel pazarları, sonra bunların da eklemleşmesiyle

⁸ DPT, “Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, s.57.

⁹ A.e., s.55.

¹⁰ A.e.

ulusal pazarları oluşturmalarıyla bozulmaya başlamıştır.¹¹ Habermas, 16. yüzyıldan başlayarak geniş bir sermaye temeli üzerinde, eski istifçiler gibi giderek daralan pazarlarla yetinmeyen ticaret şirketlerinin kurulduğunu ve kendi pazarları için yeni bölgeler keşfeden bu şirketlerin devletin geniş bölgelerini kapsamasıyla “şehir ekonomisinin ulusallaşması” sürecinin başladığını ifade eder.¹² Buna göre bu süreç, modern devletin ve ulusun da inşa edildiği süreçtir. Zira ulus-devlet, 18. yüzyılda, bu zemin üzerinde, siyasi tarihin dönüm noktası olarak ortaya çıkmıştır. Soylu olmayan şehirli tüccarlar sınıfı ‘burjuva’, ulus-devleti oluşturmuş ve daha sonra yine aynı sınıf, bu kez ulus-devletin sınırlarına sığmayarak onu aşmaya başlamıştır.

Uzun süre devam eden gelişmelerin sonucunda “soylu ulus” bir yandan “halkçı ulus”a dönüşürken, ilk modern devletin demokratik cumhuriyete dönüşmesinde de “ulus” olgusu katalizör görevi görüyordu.

Murat Belge, ulus-devleti, 18. yüzyıldan itibaren dünyayı belirlemeye başlayan sanayi-kapitalist düzenin ürettiği ve mantıken gerekli kıldığı toplumsal örgütlenme biçimi¹³ olarak tanımlarken, Mehmet Altan da ulus-devletin ortaya çıkışını şu tarihsel gerekçelerle izah etmektedir:¹⁴

“Din ve devlet işlerinin ayrılması laikliği; din, kültür ve ülkü bakımından benzeşmeyi temel alan anlayış ulusu; türdeş insan topluluğu, toprak bütünlüğü ve egemenlik üçlüsü de devleti oluşturdu. Bunlar, burjuvazinin varlığını sağlamlaştıran ‘ulus-devlet’ anlayışının sacayağını oluşturdu. 1648 yılındaki Vestfalya Antlaşması ile de hayata geçti.

“Ulus-devlet, tarım toplumuna göre ileri ve çok daha farklı bir örgütlenme biçimi oldu. Ekonomik amacı işe, girişimci sınıfın, sınırlarla korunmuş rekabetten uzak bir pazarda sermaye birikimi yapabilmesi idi. Kol gücüne dayalı bir teknolojiye göre örgütlenildiği için de herkesin birbirine benzemesi temel alınmıştı. Benzer saatlerde çalışılıyor, benzer işler yapılıyor, benzer mahallelerde yaşıyor.

“Toplumdaki ulus kavramı, insanların farklılaşmasını değil aynılaşmasını hedefliyordu. Benzeşmek esastı. O dönem burjuvazisinin yaşam alanını toplumun ‘standartlaşması’ besliyordu. Dini, kültürü, ülküsü aynı demek, birbirinden farkı kalmamış insanlar demekti.

¹¹ Mehmet Ali Kılıçbay, “Eski bir Hikayenin Yeni Adı: Globalleşme”, *Karizma Dergisi*, Sayı: 4, Ekim-Kasım-Aralık, 2000, s.92.

¹² Jürgen Habermas, *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, Çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar, 4. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.78-79.

¹³ Murat Belge, “Ulus-Devlet ve Demokrasi”, *Radikal Gazetesi*, 04.01.2004, (Çevrimiçi), http://www.radikal.com.tr/veriler/2004/01/04/haber_101199.php, 04.01.2004.

¹⁴ Mehmet Altan, “Ulus-Devletin Solculukla Ne Alakası Var?”, *Sabah Gazetesi*, 09.02.2004, - (Çevrimiçi), <http://www.sabah.com.tr/2004/02/09/altan.html>, 09.02.2004.

Bir önceki, 'insan-üstü varlıkların' tartışılmaz egemenliğine dayalı mutlak monarşilere kıyasla ulus-devlet çok daha ileri bir adımdı. Yöneten-yönetilen ayrımını getiriyor, bireyi önce çıkarıyor, toplumdaki tek güç sayılan devlet kavramına karşı bireyi koruma altına alıyordu. Feodal döneme karşı burjuva devrimini savunmak ve 17. yüzyıla göre çok ileri sayılan ulus-devletin örgütlenme modelini seçmek ilerici bir adım idi..."

Gülten Kazgan, ulus-devletin karar alma, uygulama ve denetleme gücünü aşındıran iki boyutun devreye girdiğini, bunlardan birincisinin ulus-devletin ekonomideki yetkilerini giderek devrettiği ulus-üstü kurumlar olan Dünya Bankası, IMF, OECD ve GATT'ın ortaya çıkışı ile bölgesel işbirliği anlaşmaları olduğunu; ulus-devletin aşılmasında ikinci boyutun ise yerel yönetimlerin giderek güçlendirilmesi olduğunu ifade etmektedir.¹⁵

Habermas'a göre küreselleşme süreci ulus-devlette üç açıdan iktidar kaybına yol açmaktadır:¹⁶

- Öncelikle devlet kontrol kabiliyetini ve gücünü yitirir.
- Karar mekanizmasında meşruiyet eksikliği meydana gelir. Uluslararası anlaşmalara uyulma zorunluluğu ortaya çıkmıştır.
- Sermayenin hızlı hareket kabiliyeti, devletin meşruiyet temin edici, düzenleyici hizmetleri sunmasında aksaklıklara yol açar. Ulus-devletin ekonomik karar alma gücü sınırlandırılmıştır.

Mehmet Altan, günümüzde ulus-devletin neden işlevini tamamladığı sorusuna da aşağıdaki gibi cevap vermektedir:¹⁷

"Acaba bugün durum ne?"

"Bugün sermaye ve emek, Sanayi Devrimi'ne kıyasla önemini çoktan kaybetti. Emeğin yerini robotlar, sermayenin yerini bilgi alıyor. Çok derin bir değişim yaşanmakta... En büyük

¹⁵ Kazgan, *Küreselleşme ve Ulus-Devlet: Yeni Ekonomik Düzen*, s.34.

¹⁶ Jürgen Habermas, *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akibeti*, Çev. Medeni Beyaztaş, İstanbul, Bakış Yayınları, 1998, s.34.

¹⁷ Altan, "Ulus-Devletin Solculukla Ne Alakası Var?"

serveti, 'beyinsel zenginlik' sağlıyor. Bill Gates bunun simgesi. Parası, pulu olmayan ama 'fikri' olan birisi dünyanın en büyük zengini olabiliyor.

"Sanayi Devrimi sonrasına adım atan toplumların sosyolojik yapılarında da büyük bir farklılaşma var. Toprakta çalışanlar çoktan erimiş. AB'de tarımda çalışanların oranı yüzde 4. Fabrikalarında çalışan proletarya da epeydir toplumun en büyük gücü değil. Onların yerini bilgisayar programcıları, artan zenginler ve çoğalan zaman aralığında insanlara daha nitelikli bir yaşam sunan hizmet sektörü aldı. Yeni bir orta sınıf tanımlandı ve doğdu. Bu yenileşme, eski toplumsal örgütlenmeyi dönüştürüyor. Burjuvazinin sermaye birikimini sağlaması amacıyla oluşan o eski yapı bugünün koşullarına uymuyor. Zaten bu nedenle, ulus-devlet anlayışının doruğu sayılan 1789 Devrimi'ni yapan Fransa, 1989'daki Maastricht Anlaşması'na imza atarak ulus-devlet öğelerinden vazgeçti. Ulusal parasını da 'euro' ile öldürdü. Ulus-devlet yavaş yavaş yok oluyor.

"...İnsanın bireyselliği, özgürlüğü, zenginliği, yaşam kalitesi ulus-devlet anlayışının çok önünde... Ülküdaşlık gibi benzeşmenin esas alındığı bir önceki dönem de kapanmış bulunmakta... Ulus-devlet'in geçerli olduğu Sanayi Devrimi sırasında 'standartlaşma' temel ilke iken bugün 'birbirine benzememek' asıl... Çünkü zenginlik ve beyinsel yaratıcılık, insanların farklı özelliklere sahip olduğu noktada doğup yeşeriyor. Sanayi-sonrası örgütlenmenin tek bir hedefi var, insanın yaşamını daha nitelikli kılmak... Artık toplumları 'kimlerin' yönettiği değil, 'nasıl' yönettiği önemli... Ülküdaş adı altında sizi esarete sürükleyeni, sürekli fakirleştireni, özgürlüğünüzü kısıtlayanı bağrınıza basmıyorsunuz. Size özgürlük, zenginlik ve mutluluk getirecek ilkeleri uygulayanları tercih ediyorsunuz..."

Burjuva sınıfının gelişip büyümesi beraberinde ulus-devlet kavramını da doğurmuştu. Sanayi Devrimi'nin öncülüğünü yapan burjuva sınıfı kendi geleceğini, uluslararası rekabetten uzak, kendi denetimindeki bir ulusal pazarda görmekteydi. Daha sonra ulusal pazarların da dar gelmesi, burjuva sınıfının dünyaya açılmasını zorunlu kıldı. Bu yüzden ulus-devlet kavramı kutsal, vazgeçilmez bir çerçevede ele alınacak bir kavram olmaktan ziyade, burjuvazinin kendi çıkarı gereği arka çıktığı, tarihin belirli bir döneminde sosyolojik şartların getirdiği bir kavram olarak algılanmalıdır.

Sanayi döneminin bir ürünü olan ulus-devlet, küreselleşme sürecine paralel olarak önemini yitirmiş, küreselleşen dünyada piyasa ekonomisi, yerel politikaların yerini almıştır. Çünkü piyasa mekanizması hükümetlerden daha rasyonel çalışmakta, toplumlar için de daha yüksek rasyonaliteyi sağlamaktadır.

Mehmet Altan, "Yeni Dünya Düzeni"ni anlamak için tek bir sorunun yeterli olacağını söylüyor: "Bugünkü yüksek teknoloji malları kim alacak?"¹⁸

¹⁸ Altan, 'Köylü'ler Ne Zaman Manşet Olur, s.40.

Mehmet Altan, yüksek teknoloji malları (bilgisayar vb.) satın almak için gelişmiş bir talebe ihtiyaç olduğunu, yeryüzünün demokrasi, insan hakları ve piyasa ekonomisinden nasibini almamış toplumlarının, dünya kapitalist sisteminin bu yeni ürünlerini alamayacağını, bu yüzden dünya kapitalist sisteminin de tıpkı sabunlarını satmak isteyen bir sabun tüccarı gibi davranacağını; yani nasıl ki sabun tüccarı sabunlarını satmak için insanları yıkanmaya davet ve ikna eder (sabun tüccarının amacı sabun satmaktır; ne insanları, ne de temizliği sevdiği için değil, çıkarı için bunu yapmaktadır.); dünya kapitalist sistemi de geldiği bu dönemde, geri kalmış toplumlara tıpkı sabun tüccarı gibi demokrasi, insan hakları ve piyasa ekonomisini önerecektir, demektedir.¹⁹

Teknolojik gelişmeler, bir taraftan dünyanın gelişmiş ülkelerini “Tarım Toplumu” ve “Sanayi Toplumu” aşamalarından geçirip, “Bilgi Toplumu” dediğimiz “Sanayi Sonrası Toplumu”na dönüştürürken; bir taraftan da dünyayı küresel köye (sınırların olmadığı) dönüştürerek ulus-devletin etkinliğinin azalmasına neden olmuştur.

Ulus-devletin etkinliğini yitirdiği bir dönemde, bireyin temel hak ve özgürlükleri önem kazanarak günümüzde birey, her şeyin üstünde ve en kutsal varlık olmuştur.

Yaşanan tüm bu gelişmeler, insanlığın her anlamda çok daha iyi bir noktaya ulaşmasını da sağlamıştır. Aşağıdaki tablo, insanlığın maddi refahındaki ilerlemeyi çok net bir biçimde ortaya koyarken; yapılan bir çalışma, dünyada ekonomik özgürlükle ortalama ömür beklentisi arasında pozitif bir ilişki olduğunu kanıtlanmıştır.²⁰

Bugünün dünyasında, daha önce görülmemiş bir gelişme trendi ile insan hayatının kalitesinde yaşanan inanılmaz iyileşmeleri ve gelişmeyi anlayabilmek için, bugünkü mevcut gelir ve harcama kalıpları ile yaşanan hayat ile; 19. yüzyılda bir hanedan mensubu olursa dahi, bugün sahip olunan imkanlar (elektrik ve elektrikle çalışan her

¹⁹ Altan, ‘Köylü’ler Ne Zaman Manşet Olur, s.41.

²⁰ Stephen Moore, Julian L. Simon, “Yirminci Yüzyıl: İnsanlığın Yaşadığı En İyi Çağ”, Piyasa - Medeniyeti, Der. Atilla Yayla, Ankara, Liberte Yayınları, 2004, s.40-41.

şey, otomobil, uçak, bilgisayar, telefon, modern tıp vb.) olmadan yaşanılacak hayat karşılaştırıldığında, muhtemelen bu çağda yaşamının tercih edileceği ortaya çıkacaktır.²¹ Daha net ifade ile bugünün fakir insanların dahi, iki yüzyıl öncesinin krallarından daha iyi yaşam koşullarına sahip olduğu gerçektir.

Tablo 46: 20. Yüzyılın 25 Harika Trendi

Trend	1900-1920*	1995-1998**
Ortalama ömür (yıl)	47	77
Çocuk ölümü (her 1000 canlı doğumda)	100	7
Bulaşıcı hastalıklardan ölüm (her 10.000 kişide)	700	50
Kalp hastalığı (her 100.000 kişide)	307 (1950)	126
Kişi başına GSMH (1998 fiyatlarıyla)	4.800 \$	31.500 \$
Endüstriyel ücret (1998 fiyatlarıyla)	3,40 \$	12,50 \$
Hanehalkı varlıkları (1998 fiyatlarıyla, trilyon)	6 \$ (1945)	41 \$
Fakirlik oranı (ABD hanehalkı, %)	40	13
Haftalık çalışma saati	50	35
Tarım işçileri (işgücü, %)	35	2,5
TV sahipleri (ABD hanehalkı, %)	0	98
Konut sahipleri (ABD hanehalkı, %)	46	66
Elektrik kullanımı (ABD hanehalkı, %)	8	99
Telefon görüşmeleri (yıllık, kişi başına)	40	2.300
Ulaşım araçları (ABD hanehalkı, %)	1	91
Patent sayısı	25.000	150.000
Lise mezuniyeti (yetişkin, %)	22	88
Kaza ölümleri (her 100.000 kişide)	88	34
Buğday fiyatları	4,1	0,2
Üniversite mezuniyeti (kadın mezunlar)	34	55
Zenci nüfus geliri (yıllık, kişi başına, 1997 fiyatlarıyla)	1.200 \$	12.400 \$
Mukim nüfus (ABD, milyon)	76	265
Hava kirliliği (kurşun, mg/100m hava)	135 (1977)	4
Bilgisayar hızı (işlem/sn, milyon)	0,02 (1976)	700
Bilgisayar sahipleri (ABD hanehalkı, %)	1 (1980)	44

Kaynak: Stephen Moore, Julian L. Simon, "Yirminci Yüzyıl: İnsanlığın Yaşadığı En İyi Çağ", Piyasa Medeniyeti, Der. Atilla Yayla, Ankara, Liberte Yayınları, 2004, s.43.

*Değerler verilerin sağlanabildiği ilk yıla aittir.

** Değerler verilerin sağlanabildiği son yıla aittir.

²¹ E. Calvin Beisner, "İkinci Bin Yılda Maddi İlerleme", Piyasa Medeniyeti, Der. Atilla Yayla, Ankara, Liberte Yayınları, 2004, s.54-55.

3.1.2. Dünya Ekonomisinin Serbestleşme (Liberalizasyon) Süreci

Küreselleşmenin en çok etkilediği alanlardan birisi de dış ticarettir. Dış ticaret küreselleşmenin en önemli aracı olduğu gibi, aynı zamanda bir sonucudur da.²²

Savaş sonrası dönemi izleyen son 50 yılda uluslararası ticaret belirgin bir farkla dünya üretiminin önünde artarak önemli bir büyüme ve istihdam kaynağı olmuştur. Dünya reel üretimi 1948'den 1997'ye kadar ortalama %3.7 artarken, dış ticarete artış oranı %6 olmuştur. Diğer bir ifadeyle, anılan dönemde ticaret 17 kat artarken, üretim artışı sadece 6 kat olmuş; bu arada, ithalat ve ihracatın GSMH'ye oranı 1985-1997 döneminde sanayileşmiş ülkeler için %16.6'dan %24.1'e çıkarken, gelişmekte olan ülkeler için de %22.8'den %38.1'e yükselmiştir.²³

Uluslararası piyasaların finansal entegrasyonu süreci ise 1980'li yıllarda ivme kazanmış, bunda da aşağıdaki faktörler etkin olmuştur:²⁴

- Başlangıçta gelişmiş ülkelerin, daha sonrada gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret ve sermaye hareketlerini düzenleyen kuralları zaman içinde serbestleştirmeleri.
- İletişim ve bilgisayar teknolojilerindeki hızlı gelişmeler ve bankacılık sektörünün bu teknolojileri yoğun biçimde kullanması.
- Bankalar dışında diğer mali kuruluşların da uluslararası mali piyasalara katılmaları.

"İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'li yıllara kadar geçen zamanda uluslararası sermaye hareketlerinin önemli bölümünü; Dünya Bankası gibi resmi nitelikteki kurumların desteklediği projelerin finansmanı için açılan krediler, ülkeden ülkeye sağlanan krediler ve çok uluslu şirketlerin yatırımlarının gerektirdiği sermaye hareketleri oluşturmaktaydı.

²² DPT, "Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu", s.22.

²³ A.e., s.24.

²⁴ A.e., s.35.

“Bretton Woods sisteminin sona ermesi ve petrol krizi ile başlayan 1970’li yıllarda uluslararası bankacılık faaliyetleri önemli gelişmeler göstermiştir. Bretton Woods sisteminin sona ermesi ile birlikte bir çok ülke sabit kur rejiminden esnek kur sistemine geçmiş ve kambiyo rejimlerini gözden geçirerek sermaye hareketlerini kısıtlayan düzenlemeleri yumuşatmıştır. Petrol fiyatlarında dört kata yaklaşan artış ise petrol ihraç eden ülkelerin (OPEC) elinde çok önemli meblağlara ulaşan fonların birikmesine yol açmıştır. OPEC üyesi ülkeler atıl fonlarını özellikle sanayileşmiş ülkelerin bankalarına yöneltmişler ve söz konusu bankalar OPEC fonlarını uluslararası piyasalarda yeniden dağıtma işlevini üstlenmişlerdir. Öte yandan bir çok ülkede, mali piyasalarda etkinliği artırmak amacıyla, bankacılık faaliyetlerinde deregülasyona gidilmiştir. Bütün bu faktörler 1970’li yıllarda uluslararası finans piyasalarının hızla derinleşmesine katkıda bulunmuştur.

“1980’li yıllarda bilgisayar ve iletişim teknolojilerinde gerçekleşen gelişmeler bankacılık işlemlerinde maliyet düşüşlerine yol açmıştır. Yine gelişen teknolojinin sunduğu imkanlarla bankalar, türev işlemleri de dahil olmak üzere yeni mali araçları devreye sokmuşlardır. Öte yandan kontrol ettikleri büyük ölçekli fonlar için alternatif yatırım alanları arayan emeklilik fonları, sigorta şirketleri, ortak yatırım fonları gibi kurumsal yatırımcılar uluslararası piyasalardaki faaliyetlerini artırmıştır.”²⁵

1930’lu yıllarda, dünya ekonomisinin içinde bulunduğu ağır şartlardan dolayı ülkeler, neredeyse tamamen içe kapanmış, uluslararası ticarete minimum düzeyde katılan ve dış ticarete kısıtlayıcı uygulamalara, korumacılığa yönelmiş durumdaydılar. Bu dönemde ekonomilerde ortaya çıkan sorunlar Keynesyen politikalarla aşılmaya çalışılıyordu.

Diğer taraftan İkinci Dünya Savaşı ertesinde dünyada barışı sürekli kılmak amacıyla, uluslararası ekonomik işbirliğinin tesis edilmesinin gerekliliği düşüncesi genel kabul görmüştür. Böylece uluslararası ekonomik ve mali sistemin temeli 1944’de toplanan Bretton Woods Konferansları’nda atılmıştır.²⁶

1 Temmuz 1944’de Bretton Woods Konferansları’nın sonucunda “Bretton Woods İkizleri” ya da “Bretton Woods Kurumları” adı verilen ve uluslararası para sisteminin işleyişi, uluslararası ticaretin serbestleştirilip artırılması ve başta yıkılan Avrupa’nın imarı ve sonrasında ülkelerin kalkınma çabalarına yardımcı olmak amacıyla Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (IBRD) kurulmuştu.

Bretton Woods sisteminde de tıpkı 1870’lerden 1930’lu yıllara kadar uygulandığı (Buhran yılları ile birlikte altın standardı uygulaması yıkılmış ve yerli paraların

²⁵ DPT, “Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, s.35.

²⁶ Seyidoğlu, a.g.e., s.408.

birbirine dönüştürölme imkanı dış ticaretin ortadan kalkmasıyla birlikte kaybolmuştur.) gibi altın standardı sistemi hakimdi. Buna göre ABD dışındaki tüm ölkelerin paralarının değeri Amerikan Doları'na, ABD Doları'nın değeri ise altına bağlanmıştı. Ayarlanabilir sabit kur sistemine dayanan Bretton Woods Sistemi 1973 yılına kadar devam etmiş, ancak başlıca sanayileşmiş ölkelerin paralarını dalgalanmaya bırakmasıyla sistem son bulmuştur. 1973 yılından sonra da karma uygulamalar dönemi denilen bir dönem başlamıştır.²⁷

Bu arada uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi yönünde de benzer bir işbirliğine ihtiyaç duyulması sonucunda, 50 kadar ölkenin temsilcisi tarafından "Uluslararası Ticaret Örgütü" (International Trade Organisation - ITO) adı verilen bir uluslararası örgütün kurulması amaçlanmış; öte yandan, ITO'nun kuruluş müzakereleri devam ederken, belirli mallar üzerinde tarife indirimlerinde bulunmak ve ITO'nun ölkelerce onaylanmasına kadar geçecek sürede bu indirimleri uygulamaya koymak amacıyla, 23 ölkeler Ekim 1947'de de Cenevre'de "geçici" olarak nitelendirilen Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasını (GATT) imzalanmış, ITO sözleşmesinin başta ABD olmak üzere bazı önde gelen sanayileşmiş ölkelerce imzalanmaması sonucunda da, "geçici" olma özelliğine rağmen, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) sürekli bir kuruluş haline gelmiştir.²⁸

GATT'ın temel amacı, üye devletlerin birbirleriyle adil ve tam rekabet koşulları altında ticaret yapabilecekleri serbest bir ticaret sistemi oluşturmaktır. GATT içerdığı kurallar itibarıyla temelde dört ilkeye dayanmaktadır. Bu dört temel ilke:²⁹ üye ölkelerin ticari partnerleri arasında ayırım yapmamayı zorunlu kılan "En Çok Kayırlan Ölkeler Kuralı", iç pazara ilişkin düzenleme ve uygulamalar yönünden ithal ve yerli mallar arasında ayırım yapılmamasını öngören "Ulusal Muamele Kuralı", gümrük tarifelerinin indirilmesi öngören "Gümrük Vergilerinin İndirilerek Konsolide Edilmesi" ve son olarak tarife dışı engellerin bazı istisnalar dışında tümüyle

²⁷ Seyidoğlu, a.g.e., s.631.

²⁸ DTM, "Çok Taraflı Ticaret Sistemi ve DTÖ", (Çevrimiçi), <http://www.foreigntrade.gov.tr/anl/DTO/GATT-ILKE.htm>, 26.11.2003.

²⁹ A.y.

yasaklanmasını, tarifelerin de giderek azaltılmasını öngören “Tarifeler Yoluyla Koruma” olarak özetlenebilir.

Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesine yönelik en önemli adımlar GATT’ın hükümleri çerçevesinde yapılan müzakere turları vasıtasıyla atılmıştır.

İlk yıllarda, GATT müzakere turları tarife indirimleri üzerinde yoğunlaşmışken, 1960’ların ortalarında yapılan “Kennedy Round” neticesinde bir anti-damping anlaşması ortaya çıkmış; 1970’lerde gerçekleştirilen “Tokyo Round”da, tarifeler dışındaki ticari engeller müzakere edilerek mevcut sistemin geliştirilmesine yönelik konular ele alınmış, son olarak 1986-1994 yılları arasındaki “Uruguay Round”, en kapsamlı müzakere turu olarak GATT’ın, kurumsal bir yapıya kavuşturulması suretiyle 01.01.1995 tarihi itibarıyla Dünya Ticaret Örgütü’ne (DTÖ) dönüştürülmesini sağlamıştır.³⁰

Tablo 47: GATT Müzakere Turları

Yer / İsim	Yıl	Gündem Konuları	Katılan Ülke Sayısı
1. Cenevre Round	1947	Tarifeler	23
2. Annency Round	1949	Tarifeler	13
3. Torquay Round	1951	Tarifeler	38
4. Cenevre Round	1956	Tarifeler	26
5. Dillon Round	1960-1961	Tarifeler	26
6. Kennedy Round	1964-1967	Tarifeler ve anti - damping önlemleri	62
7. Tokyo Round	1973-1979	Tarifeler, tarife dışı önlemler ve çerçeve anlaşmalar	102
8. Uruguay Round	1986-1994	Tarifeler, tarife dışı önlemler, kurallar, hizmetler, fikri mülkiyet hakları, anlaşmazlıkların halli, tekstil, tarım, DTÖ’nün kurulması vb.	123

Kaynak: DTM, “Çok Taraflı Ticaret Sistemi ve DTÖ”, (Çevrimiçi), <http://www.foreigntrade.gov.tr/anl/DTO/GATT-ILKE.htm>, 26.11.2003.

DTÖ Anlaşmaları, mal, hizmetler ve fikri mülkiyet alanlarını kapsamaktadır. Söz konusu anlaşmalar, her alan için liberalizasyon prensiplerini ortaya koymakta ve bazı koşullar altında izin verilen istisnaları açıklamaktadır.

³⁰ DTM, a.g.m.

Diğer taraftan, Uruguay Round müzakereleri sonucunda, tarım ve tekstil sektörünün kademeli olarak mevcut kural ve disiplinlere uygun faaliyet göstermelerini sağlayacak anlaşmalar kabul edilmiş, bunun yanı sıra ticaretle bağlantılı yatırım tedbirleri, fikri mülkiyet hakları ve hizmet ticareti, uluslararası ticaret sistemine dahil edilmiştir.³¹

Tablo 48: Dünya Ticaret Örgütü'nün Üç Düzenlemesi

Konu	Anlaşma	Kapsamı
Mallar	GATT	- İmalat sanayi tarife indirimleri ve ticari engeller - Yatırım destekleri - Anti dumping - Gümrük beyanları - İthal lisansları - Devlet alımları - Ticarete teknik engeller
Hizmetler	GATS	- Meslek sahiplerinin serbest dolaşımı - Hava taşımacılığı - Finansal hizmetler - Gemi taşımacılığı - İletişim-haberleşme
Fikri Mülkiyetler	TRIPS	- Ticari marka - Fikri mülkiyet ve ilgili haklar - Endüstriyel tasarım - Patent - Ticari sırların gizliliği

Kaynak: İTO, Dış Talebe Bağlı Ekonomik Büyümeye Geçişte Mikro Ekonomi Politikaları, İTO Yayın No: 2003-03, İstanbul, Aralık, 2002, s.41.

Ayrıca, DTÖ çerçevesinde getirilen kural ve disiplinlere üye ülkelerin uyup uymadığı ve ülkelerin taahhütlerini yerine getirip getirmediğlerinin kontrolü, oluşturulan ticaret politikalarının gözden geçirilmesi mekanizması (TPRM) ve bildirimler vasıtasıyla sağlanmaktadır.³²

3.2. KÜRESELLEŞME TÜRKİYE EKONOMİSİNİ YENİDEN ŞEKİLLENDİRİYOR

Türkiye, kendi iç dinamikleriyle gerçekleştiremediği dönüşümü, çoğunlukla dış dünyanın zorlaması ile gerçekleştirmiştir. Uluslararası anlaşma ve kurallar

³¹ DTM, a.g.m.

- ³² A.y.

çerçevesinde serbest dış ticaret ve sermaye hareketleri, Türkiye'nin dış dünya ile eklemlenmesini sağlamıştır.

24 Ocak programı ile başlayan Türkiye ekonomisinin serbestleşme sürecinin ilk aşaması istikrar programı niteliğindeydi ve 1980-1983 yılları arasında askeri rejim denetiminde uygulanmıştı; 1984'de başlayan ikinci aşama ekonomide serbestleşmenin devreye girdiği; üçüncü aşama ise TL'nin konvertibilitesi, mali piyasaların serbestleşmesi, özelleştirme ve küreselleşme ile 1989'da başlayan aşama idi.³³

11 Kasım 1947'de IMF ana sözleşmesinin 4. maddesi çerçevesinde, yani kambiyo kısıtlamaları uygulayan ülke konumunda IMF'ye üye olan Türkiye, bugün IMF ana sözleşmesinin 8. maddesi statüsünde, yani sermaye hareketlerini serbest bırakmış ülke statüsünde üye durumunda bulunmaktadır.³⁴

1980 öncesi Türkiye'nin izlediği içe dönük kalkınma stratejisi, 1980 yılındaki yapısal reform programıyla birlikte dışa dönük, piyasa odaklı yaklaşımın hakim olduğu, açık bir ekonomik sisteme dönmüştür. Buna bağlı olarak, 1980'lerin başlarında Türkiye'de aşağıda başlıkları yer alan bir dizi ekonomik, yasal ve kurumsal reform başlatılmıştır.³⁵

- Döviz Kuru Politikasının Değişmesi.
- Faiz Oranları Üzerindeki Devlet Denetiminin Kaldırılması.
- Sermaye Piyasası Kanunu ve Sermaye Piyasası Kurulu'nun Kurulması.

³³ Kazgan, Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye, s.127.

³⁴ Mahfi Eğilmez, "IMF ve Türkiye", 2002, (Çevrimiçi), <http://www.mahfiegilmez.nom.tr/>, 01.08.2004.

³⁵ TCMB, Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri, Ankara, Mayıs, 2002, (Çevrimiçi), - <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kuresel.pdf>, 19.12.2002, s.11-19.

- Devlet İç Borçlanma Senetleri İhalelerine Başlanması.
- Merkez Bankası Bünyesinde Piyasaların Kurulması.
- Sermaye Hareketlerinin Liberalleştirilmesi.
- Bankacılık Sektörüne İlişkin Reformlar ve Düzenlemeler.

Bu politikalar sayesinde hem mal piyasaları, hem finansal piyasalar, hem de faktör piyasalarını kapsayan serbestleşme sürecinin göstergeleri de şunlar olmuştur:³⁶

- Reel devalüasyonlar ve mali desteklerle ihracatın artırılması, ithalatın yasaklar ve miktar kısıtlamalarından arındırılması, ithalat ve ihracatta serbestleşme ve kurumlaşmanın başlaması.
- Döviz piyasasında ve sermaye girişlerinde serbestleşme; 1981’de günlük kur uygulamasına geçilmesi ve Sermaye Piyasası Kurulu’nun kurulması, 1985’te döviz tevdiat hesaplarının serbestleşmesi, 1986’da İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nın kurulması, 1988’de döviz ve 1989’da altın piyasalarının kurumlaşması ve nihayet 1989’da konvertibiliteye geçiş ve mali piyasaların tam serbestleşmesi.
- Para piyasasında serbestleşme: Merkez Bankası’nın 1986’dan itibaren para programları hazırlamaya başlaması ve aynı yıl bankalararası para piyasası işlemlerine geçilmesi ile birlikte 1987’de açık piyasa işlemlerinin yapılması.
- Yabancı sermaye için izin verme işlemlerinin basitleştirilmesi, 1985’te serbest bölgelerin kurulması, yabancı bankaların şube açmaları gibi yabancı sermaye yatırımlarını artırma yolunda yaratılan kolaylıklar.

³⁶ Kazgan, Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye, s.128-139.

- Faktör piyasalarının serbestleşmesi yolunda en önemli gelişme ise askeri rejim döneminde askıya alınan toplu sözleşme, grev ve lokavt haklarının 1984’de iade edilmesi olmuştur.

3.2.1. Türkiye Ekonomisinde Dışa Kapalı “İthal-İkameci” Kalkınma Modelinden, Dışa Açık “İhracata Dayalı” Kalkınma Modeline Geçiş

Türkiye ekonomisinde 1980 yılına kadar uygulanan sabit kur sistemi, sürekli tekrarlanan sorunların da kaynağı olmuştur. Enflasyon karşısında resmi kurun sabit tutularak yerli paranın sürekli değer kaybına uğratılması; döviz karaborsası oluşmasına, ithalat baskısının artmasına, ihracatın yavaşlamasına, dış borçların artmasına sebep olarak ekonomiyi sürekli çıkmaza sokmuş, sonuçta gelen büyük bir devalüasyon da her seferinde olayların kısır bir döngü içerisinde tekrarlanmasına neden olmuştur.³⁷

“1930’lu yıllardaki kambiyo kuru (\$1=1,31 TL), araya giren savaş yılları enflasyonuna rağmen ancak 1946’da değiştirilmiş (\$1=2,80 TL), 1946’dan 1957’ye kadarki on bir yıl içinde fiyatlar yüzde yüz arttığı halde kambiyo kuru sabit tutulmuş, 1958’de birdenbire üç katının üstüne çıkarılmıştı. Aynı biçimde, 1958’de saptanan \$1=9 TL kuru da 1970’e kadar sabit tutulmuş, oysa bu on iki yıl içinde fiyatlar yine iki katına çıkmıştı. 1970’ten sonra ise mal ve hizmetlere göre farklı kur uygulamaları artmış, fakat yine de resmi döviz fiyatları enflasyonun gerisinde kalmıştı.”³⁸

Türkiye ekonomisinde bir taraftan ithal-ikameci sanayileşme politikaları ile yerli sanayi oluşturulmaya ve milli burjuvazi yaratılmaya çalışılırken, diğer taraftan bu çabaları destekleyecek kaynak olarak yurtiçi tasarrufları özendirecek tedbirler de alınıyordu.

Örneğin, 1929 Büyük Bunalımı’nın etkisiyle kurulan “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, sergiler, seminerler, mitingler ve her yıl yapılan “Tasarruf ve Yerli Mallar

³⁷ Yenal, a.g.e., s.138-139.

³⁸ A.e., s.139.

Haftası” gibi etkinliklerle tasarrufun önemini belirtmeye yönelik kampanyalar ile şu amaçları güdüyordu:³⁹

- Halkı israfla mücadeleye, hesaplı, tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak.
- Yerli malları tanıtmak, sevdirmek ve kullanırmak.
- Yerli malların miktarını yükseltmeye, fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak.
- Yerli malların kullanımını arttırmak.

Ancak, bir taraftan yerli sanayi kurarken bir taraftan da milli burjuvaziyi yaratmaya dönük uygulamalardan (ithal-ikameci politikalar ve yerli malları kullanımını özendiren uygulamalar) ne gerçek anlamda dünya ile rekabet edebilecek bir sanayi ortaya çıkmış, ne de milli burjuvazi yaratılabilmıştır. Sadece Türk halkı yıllarca yerli malı diye, dünya standartlarına göre kalitesiz ve pahalı malları kullanmak zorunda kalmıştır.

İthal-ikameci sanayileşme politikasının uygulamaya konulması ile birlikte, ithalatın ikamesi bir yana, ithalatı daha da hızlı arttırarak sonuçta ülkeyi dış ödemeler sorunu ile karşı karşıya getiren üç önemli nokta şunlar olmuştur:⁴⁰

- Kurulan bazı sanayilerde teknoloji transferi gereği gibi yapılamamıştır.
- Bazı sanayiler girdi bakımından dışa bağımlı olarak kurulmuştur.
- Son olarak ithal-ikameci sanayileşme önemli ölçüde montaj sanayiine kayılmasına neden olmuştur.

³⁹ İlhan Tekeli, Selim İkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, 2. bsk., Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi No: 2, Ankara, ODTÜ, 1983, s.93.

⁴⁰ Yalçın Acar, Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar: 1923-1963, 2. bsk., Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayın No: 45, Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1993, s.97.

İthal-ikameci politikaların ekonomi üzerindeki diğer olumsuz etkileri de şu şekilde sıralanabilir:⁴¹

- Korunan yerli sanayilerin maliyet-fiyat ilişkilerinde gereken hassasiyeti gösterememesi, gerçekte serbest ticaret koşullarında yaşamayan firmalara suni bir hayat hakkı tanınmasını sağlamakta, bu da dünya kaynaklarının rasyonel dağılımını ve böylece uluslararası işbölümü ve uzmanlaşmayı önlemektedir.
- Firmaların iç ve dış rekabetten korunarak, hak edilmemiş yüksek kârlar kazanmalarına yol açmaktadır.
- Ülkenin doğal kaynakları ve teknolojisi açısından kurulmaması gereken sanayilerin sayısının giderek artması ve ihracata yönelik sanayilerin ise giderek ihmal edilmesi, döviz gelirlerinin de artış hızını kaybetmesine neden olmaktadır.
- İkame edilen ithal malların daha çok kapital yoğun teknoloji ile üretilmesi sonucu, ekonomide giderek artan bir şekilde emek yoğun yatırımlardan uzaklaşılması ve istihdam kapasitesinin istenen ölçüde arttırılmaması bir yana; gelir dağılımında müteşebbis grubu lehine rantların büyümesi ve ithal ikame politikasının araçları olan teşvik tedbirleri, vergi indirimi, muafiyetler vs. ile müteşebbis grubun korunmuş olması, sanayici kârlarının vergi yoluyla devlete aktarılamamasına da neden olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin bir çoğu, ekonomide dışa bağımlılığı en asgari düzeyde tutmak üzere yurtiçi kaynaklara dayanan bir sanayileşme stratejisi olan ithal ikameci politikalarını uzun süre uygulamalarına rağmen, bu politikaların hem sanayileşme için gerekli döviz kaynağını sağlayamaması, hem de buna bağlı olarak sık sık

⁴¹ Uludağ, Arıcan, a.g.e., s.79.

ödemeler dengesi sorununun baş göstermesi, gelişmekte olan ülkelerde ithal-ikameci politikaların terk edilerek ihracata dayalı sanayileşme politikasının benimsenmesine yol açmıştır.⁴²

Gelişmekte olan ülkeler sanayileşme yolunda yoğun bir şekilde hammadde, ara malı ve yatırım malları ithaline ihtiyaç duymakta, sınırlı dış kaynak girişi ve mevcut döviz rezervleri bir kenara bırakıldığında ise geriye ithalatı finanse edecek kaynak olarak sadece ihracat artışı kalmaktadır.⁴³ Dolayısıyla kalkınma yolundaki bir ülkenin yatırımları için ithal edeceği malları, ihracat kapasitesi belirlemiş olacaktır. Bu durumun varlığı da ihracatın önemini arttırmaktadır.

“1973 yılında, Bretton Woods sisteminin yıkılmasına kadar sıkı bir kambiyo rejimi uygulayan Türkiye, 1973’lerden sonra giderek daha da esnek bir kur sistemine geçmiştir.”⁴⁴ Nihayetinde Türkiye ekonomisi, 2001 yılında para ve bankacılık krizine girdikten sonra, IMF destekli sabit kura dayanan ekonomik programı terk edip, serbestçe dalgalanan kur rejimine geçmiştir.

“Bilindiği gibi, sanayileşme stratejileri ile (ithal ikameci ve ihracatı teşvik edici) kur politikaları arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Bu nedenle 1980 öncesi Türk ihracatının yaklaşık 20 sene kadar bir süre içinde 2-2.5 milyon dolar arasına sıkışıp kalmış olmasında, çoğu kez izlenen kur politikalarına (aşırı değerlendirilmiş TL) dayandırıldığı görülmektedir. İhracat yetersizliğinin başlıca sebebi olarak görülebilen kur politikasının, 1980 sonrası (Mayıs 1981) getirilen yeni kur politikasına paralel olarak ihracatın da artış göstermesi bu görüşü desteklemiştir.”⁴⁵

1980 yılından önce uzun yıllar boyunca iç talebe ve tüketime yönelik olarak örgütlenmiş bir üretim yapısının, 1980 sonrası ihracata yönelik kalkınma stratejisi ile birlikte yaşadığı gelişmeler şu şekilde özetlenebilir:⁴⁶

- Üretim yapısında, üretim artışını sağlayacak ve sürdürecekt tedbirlere gidilmeksizin, sadece ihracatın sübvansiyonlarla etkilenmesi yoluna gidilmiş

⁴² İTO, Dış Talebe Bağlı Ekonomik Büyümeye Geçişte Mikro Ekonomi Politikaları, İTO Yayın No: 2003-03, İstanbul, Aralık, 2002, s.13.

⁴³ A.e., s.14.

⁴⁴ Uludağ, Arıcan, a.g.e., s.227.

⁴⁵ A.e., s.249.

⁴⁶ A.e., s.256-257.

ve bu durum ihracatın gelişmesini, sübvansiyonların uygulanma alanının genişliğine bağlı bırakmıştır.

- 1980 İstikrar Tedbirleri'yle "serbest faiz rejimi"ne geçilmesiyle birlikte özellikle banka kredi faizlerinin %70 civarında gerçekleşmesi ve buna karşılık çok ucuz ihracat kredilerinin uygulamaya konulması, imalatçıyı zorla da olsa ihracata yöneltmiştir.
- Yine 1980'li yıllarda sıkı para politikası uygulanması nedeniyle iç talep darlığı yaratılmış ve bu durumda oluşan fazla ihracata yönlendirilmiştir.

1980 yılındaki yapısal reform programı ile ihracata yönelik kalkınma modelinin benimsenmesi ve sonrasında ihracatta yaşanan ve yukarıda özetlenen gelişmeler, ilk başta arzu edilen sonuçları vermemiş gibi görünse de; dışa açık, ihracata dayalı kalkınma politikalarının Türkiye ekonomisi üzerindeki olumlu etkileri, daha sonra yapısal bir dönüşümü işaret edecek şekilde ortaya çıkmıştır. Bu konu, sonraki bölümlerde ele alınacaktır.

İhracata yönelik sanayileşme politikaları sonucunda, sanayi ürünlerinin ihracatındaki önemli artışın yanı sıra, Türkiye ekonomisinin elde ettiği en büyük kazanım, uluslararası rekabetin Türk sanayicisinin gündemine girmiş; verimlilik ve kalite anlayışının gelişmiş, uluslararası pazarlar için üretim yapma ve uluslararası pazarlama anlayışının yaygınlaşmış olmasıdır.⁴⁷

Ayrıca belirtmek gerekir ki ihracata dayalı ekonomik büyümeye yönelen bir ülkede;⁴⁸

- Dış kaynaklara ulaşma ve bu kaynakları kullanma olanakları genişlemektedir.

⁴⁷ Kepenek, Yentürk, a.g.e., s.364.

⁴⁸ İTO, a.g.e., s.14-15.

- Ülkenin ihracata yönelik sanayi ve sektörleri optimum kapasiteye ulaşmakta böylece ülke ekonomisi de uluslararası rekabete açılmakta ve dünya ekonomisi ile bütünleşebilmektedir.
- Bol ve ucuz kaynaklara yönelme imkanı doğmakta bu durum da daha etkin bir rekabet gücü yaratmaktadır.
- İhracat ile büyüme arasındaki ilişki, yatırım harcamalarının da devreye girmesi suretiyle hızlandıran etkisi yaratmakta, böylece ekonomi tam istihdama yönelmektedir.
- Yatırım ve üretim dış talebe göre şekilleneceğinden, iç piyasanın sınırlılığı ve getirdiği kısıtlar ortadan kalkarak ölçek ekonomisinden yararlanma imkanı artmakta, bu da maliyetleri düşürüp verimliliği arttırmakta ve rekabet gücünü yükseltmektedir.
- İşletmeler ihracatını sürdürebilmek için rekabetçi olmak, teknolojik gelişmeleri izlemek, maliyetleri düşürmek, verimliliği arttırmak zorunda kalmakta, sonuçta bu gelişme kaynakların etkin dağılımını sağlamaktadır.
- İhracat gelirleri önemli ölçüde artmakta, ihracatın yapısında tarım ürünlerinden daha ileri teknoloji ve katma değer içeren sanayi ürünlerine geçilmektedir.

1990'lı yıllarda yükselen piyasa ekonomilerinde kur rejimleri katılaştıkça bankacılık krizleri riskinin sıklaştığı ve bu krizlerin finansal sektör ve ödemeler bilançosu üzerinde olumsuz etkilerinin arttığı; ayrıca, katı kur uygulaması ile daha yüksek bir büyüme hızı ve daha düşük bir enflasyon arasında ilişki kurulamadığı, IMF'nin bir çalışmasında ampirik verilere dayanılarak ortaya konmuştur.⁴⁹ Yine aynı çalışmada

⁴⁹ Kenneth S. Rogoff, vd., "Evolution and Performance of Exchange Rate Regimes", IMF Working Paper, No: WP/03/243, December, 2003, (Çevrimiçi), <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2003/wp03243.pdf>, 11.04.2004, p.25-26.

yükselen piyasa ekonomilerinde dalgalı kur rejimlerinin ekonomideki büyük dalgalanmalara ket vurarak, kriz riskini azalttığının da altı çizilmektedir.⁵⁰

Gelişmiş ülkelerde ise, serbest kur rejiminin diğer kur rejimlerine kıyasla yüksek enflasyona maruz kalmaksızın daha yüksek bir büyüme hızına imkan verdiği⁵¹ ortaya çıkmıştır.

“Türkiye’nin dışa açılma stratejisinin devamı gereklidir. İthal ikamesi ile enflasyon arasında ilişki mevcuttur. İthal ikamesi stratejisi uygulanan 32 ülkede, bu bulgu ispatlanmıştır. Ayrıca Türkiye’de özellikle 1974-1980 dönemi de bunu doğrulamaktadır. Bir başka korelasyon da, ihracat ile, büyüme oranları arasında elde edilmiştir. Yoğun ihracat yapan ülkelerde, tasarruf oranları daha yüksek, sermaye/çıktı katsayıları daha düşüktür. Dışa açık bir strateji uygulayan ülkelerde, petrol şoklarının, ödemeler dengesi üzerindeki etkisi, milli gelirlere oranla daha büyük olmuştur. Buna rağmen bu ülkelerde, ithal ikame stratejisi takip eden ülkelere oranla daha yüksek bir büyüme hızı, bu kaybı telafi etmiştir.”⁵²

Asaf Savaş Akat, Türkiye ekonomisinin ne ölçüde dışa açık ya da kapalı olduğunu tespit etmek üzere çeşitli ülke grupları ve değişkenleri kullanmak suretiyle yapmış olduğu analizinde;⁵³ korumacılığın, Türkiye ekonomisinde kısa-orta dönemde başarılı bir sanayileşmeye izin verse de, uzun dönemde ihracatı engelleyici, dışa kapalı bir yapı yaratarak bizzat sanayileşme sürecini yavaşlattığını;⁵⁴ ihracat açısından dünyanın en kapalı ülkesi, ithalat açısından da dünyanın en kapalı birkaç ekonomisinden birisi⁵⁵ haline getirdiğini belirtmektedir.

Öte yandan dışa açık ekonomik büyüme modelini 1960-1990 yılları arasında farklı sektörlere ağırlık vererek ve farklı strateji ve politikalar kullanarak uygulayan Güney Kore, Tayvan, Singapur ve Hong Kong aşağıdaki ortak sonuçları elde etmişlerdir:⁵⁶

- 1960-1990 yılları arasında bu dört ülkenin reel üretimi yıllık ortalama %8-9 oranında bir artış göstermiş, ayrıca fert başına reel gelir de beş kat artmıştır.

⁵⁰ Rogoff, vd., a.g.m., p.26.

⁵¹ A.y.

⁵² Uludağ, Arıcan, a.g.e., s.259.

⁵³ Akat, “Türkiye’nin Dış Ticareti Üstüne Gözlemler”, s.59-86.

⁵⁴ A.g.m., s.66.

⁵⁵ A.g.m., s.64-65.

⁵⁶ İTO, a.g.e., s.19.

- Yüksek ekonomik büyüme hızları, bu ülkelerin ihracatlarındaki hızlı artış ile birlikte ortaya çıkmaktadır.
- Politika değişikliğinden önceki ve sonraki ekonomik performansları karşılaştırıldığında, ihracata yönelik stratejiye geçişle birlikteki büyüme hızı, kesin olarak bir sıçrama göstermektedir.
- Sürekli olarak sağlanan yüksek büyüme hızları, ihracata yönelik stratejinin ekonomide dinamik etkiler yarattığını ortaya koymaktadır.

Küreselleşme sürecinin piyasa ekonomisini tüm dünyada hakim kılması, diğer gelişmelerle birlikte uluslararası ticaretin de artmasını sağlamıştır. Öyle ki, son yıllarda dünya ticaretindeki artışa bakıldığında, GSMH’de sağlanan artışın sürekli olarak çok daha üstünde seyrettiği görülecektir. Daha önce de belirtildiği gibi, dünya ticareti 1990-2000 yılları arasında yıllık ortalama %6 oranında artmıştır. Bu durum daha çok sayıda ülkenin dünya ticaretine katıldığını ve ülkelerin dışa açıklık oranlarının yükseldiğini göstermektedir.⁵⁷

Tablo 49: Dünya Mal İhracatı, Üretimi ve GSMH’deki Değişim (%)

	1990-1997	1995	1996	1997
Mal İhracatı	6.5	9.0	5.5	10.0
Mal Üretimi	2.0	3.0	3.0	3.5
GSMH	2.0	2.0	2.5	3.0

Kaynak: DPT, “Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, s.23.

Dünya Ticaret Örgütü, dünya ticaretine ilişkin bir sistemin (ticaret sistemi) bulunmasının, sistemsizlikten çok daha iyi olduğunun göstergesi olarak, ticaret sisteminin on faydasını genel hatlarıyla aşağıdaki gibi sıralamıştır:⁵⁸

- Sistem barışın ilerlemesine yardımcı olur.

⁵⁷ İTO, Türkiye Ekonomisinin Dünya Pazarlarında Oryantasyonu, İTO Yayın No: 2003-06, İstanbul, Ocak, 2003, s.7.

⁵⁸ World Trade Organization, “10 Benefits of the WTO Trading System”, (Çevrimiçi), http://www.wto.org/english/res_e/download_e/10b_e.pdf, 24.06.2003, p.1-14.

- Anlaşmazlıklar yapıcı şekilde ele alınır.
- Kurallar, hayatı herkes için daha kolay hale getirir.
- Daha özgür ticaret yaşam maliyetini azaltır.
- Mal ve hizmetlerde kalite ve çeşitlilik yönünden daha çok alternatif sağlar.
- Ticaret gelirlerini yükseltir.
- Ticaret ekonomik büyümeyi uyarır, istihdamı artırır.
- Ticarete ilişkin temel kurallar, kaynakların daha etkin kullanımını sağlar, maliyetleri düşürür.
- Sistem hükümetleri lobicilik ve çıkar gruplarına karşı korur, daha iyi ve dengeli bir ticaret politikası sürdürme imkanı sağlar.
- Sistem iyi yönetimi teşvik eder, cesaretlendirir.

3.2.2. Dışa Açılan Türkiye Ekonomisi ile Birlikte İhracatta Yaşanan Dönüşüm

1970’li yıllarda yaşanan iki petrol krizi sonrasında dünya ekonomisinde ortaya çıkan olumsuz gelişmelere paralel olarak Türkiye ekonomisinde de yaşanmaya başlayan yüksek enflasyon, yüksek dış borç, döviz darboğazı ve negatif büyümenin doğurduğu ekonomik kriz neticesinde 24 Ocak Kararları uygulanmaya konmuş, bu ekonomik program ile birlikte Türkiye, ekonomisini dışa kapatan ithal ikamesine dayalı kalkınma modelini terk ederek **“ihracata dayalı kalkınma modeli”**ne geçmiştir.

Serbest ticaret politikalarının benimsenmesiyle birlikte, 1980 öncesi 2,3 milyar dolar olan ihracatını yirmi üç senelik bir süreç içinde 17 kat arttırarak 2002 yılı sonunda 35,8 milyar dolar seviyesine yükselten Türkiye'nin, 2002 yılında toplam 6,3 trilyon dolar olan dünya ihracat hacminden sadece %0,57 düzeyinde bir pay alması, henüz ihracat performansının istenen düzeye ulaşmadığını göstermektedir.⁵⁹

*"İhracatımızda yaşanan sektörel gelişmeler dünya ihracatının sektörel gelişimi ile kıyaslandığında ise üç ana eğilim ortaya çıkmaktadır. Bunların ilki, ihracatımızda yüksek paya sahip tekstil, konfeksiyon, demir-çelik gibi sektörlerin dünya ihracatından aldıkları payın düşmesidir. Bir diğer önemli husus ise, dünya ihracatından aldığı payı en hızlı arttıran sektör olan ofis ve büro malzemeleri sektöründe ülkemizin dünya gelişmelerinin dışında kalmasıdır. Buna karşın, otomotiv, diğer taşıt araçları, yarı mamüller ve kimyasallar gibi sektörlerde son yıllarda gözlenen hızlı ihracat artışları dünya ihracatının gelişimi ile paralellik göstermektedir."*⁶⁰

Tablo 50: Türkiye'nin Dünya İhracatı İçindeki Payı

Yıllar	Dünya İhracatı (Milyar Dolar)	Türkiye İhracatı (Milyar Dolar)	Pay (%)
1979	1,615	2.3	0.14
1985	1,947	8.0	0.41
1990	3,387	13.0	0.38
1995	4,925	21.6	0.44
2000	6,186	27.8	0.45
2001	5,984	31.3	0.52
2002	6,272	35.8	0.57

Kaynak: DTM İhracat Genel Müdürlüğü, "İhracat Stratejik Planı: 2004-2006", (Çevrimiçi), <http://www.dtm.gov.tr/IHR/Strateji2004/kitap-plan.pdf>, 16.12.2003, s.10.

Türkiye İhracatçı Birlikleri verilerine göre, Türkiye'nin ihracatı 2002 yılında yıllık %15'lik artış hızı ile ulaştığı yaklaşık 36,2 milyar dolar seviyesinden sonra, 2003 yılında da %32,4'lük artış hızına erişmeyi başararak 47,9 milyara ulaşmıştır.⁶¹

İhracatta sektörlerin payları analiz edildiğinde "ihracat rekoru" olarak rakamsal büyümeye eşlik eden çok önemli bir yapısal dönüşüme rastlanmaktadır. 1979-2002

⁵⁹ DTM İhracat Genel Müdürlüğü, "İhracat Stratejik Planı: 2004-2006", (Çevrimiçi), <http://www.dtm.gov.tr/IHR/Strateji2004/kitap-plan.pdf>, 16.12.2003, s.10.

⁶⁰ A.g.m., s.11.

⁶¹ DTM, "2003 Yılı İhracatının Genel ve Sektörel Değerlendirmesi", Ocak, 2004, (Çevrimiçi), <http://www.foreigntrade.gov.tr/IHR/2003%20yillik.doc>, 16.03.2004. s.1.

yılları arasında Türkiye'nin ihracatına bakıldığında; özellikle 1980 yılından başlamak üzere 1990'lı yılların ortalarına kadar, başta tekstil ve konfeksiyon, demir-çelik ve gıda gibi emek yoğun sanayi ürünlerinin ihracat içindeki paylarında çok önemli ilerlemeler kaydedildiği görülmektedir. Gümrük Birliği'nin kurulmasıyla birlikte özellikle son yıllardaki gelişmelere bakıldığında, ihracat yeni bir yapısal dönüşüm sürecine girmiş, ileri teknoloji ihtiva eden elektrik-elektronik, makine, otomotiv gibi sektörlerin üretim ve ihracatında ciddi artışların yaşandığı görülecektir.

Türkiye'nin ihracatındaki yapısal dönüşüme geçmeden önce, dünya ticaretinin seyrine bakıldığında; dünya üretiminde 2001 yılı ile birlikte başlayan yavaşlama sürecinin, 11 Eylül saldırılarının ardından daha da derinleşmiş olduğu ve 2001 yılında dünya üretiminin ancak %2,3 artış ile son 10 yılın en düşük büyüme oranını gerçekleştirdiği görülecektir. 2002 yılı dünya üretimi ise, beklentilerin aksine oldukça yavaş ve durağan bir toparlanma süreci yaşamış, ancak %3 seviyesinde artış gösterebilmiştir. Dünya üretimindeki gelişmelere paralel bir seyir izleyen dünya mal ticaret hacmi, 2000 yılındaki %12,6'lık artışın ardından 2001 yılında yalnızca %0,1'lik bir büyüme yaşamış, 2002 yılında ise bir önceki yıla göre %3,2'lik bir büyüme performansı sergileyerek, 12,7 trilyon dolar düzeyine ulaşmıştır.⁶²

2003 yılında Türkiye'nin toplam ihracatının %83,9'luk bölümünü sanayi ürünleri, %12,7'lik bölümünü tarım ürünleri ve %3,4'lük bölümünü madencilik ürünleri oluşturmuştur.⁶³

Yine 2003 yılında, sanayi ürünleri ihracatı bir önceki yıla göre %29,8'lik artışla 40,2 milyar dolar, tarım ürünleri ihracatı %33,1'lik artışla 6,1 milyar dolar, madencilik ürünleri ihracatı ise %138,7'lik artışla 1,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.⁶⁴

Bu durum, üretimin yapısı ve tarzı açısından çok önemli bir gelişmedir. Sanayi ürünlerinin ihracatındaki artış ve ihracatın yapısındaki değişim, Türkiye'nin giderek

⁶² DTM, "2003 Yılı İhracatının Genel ve Sektörel Değerlendirmesi", s.2.

⁶³ A.g.m., s.10.

⁶⁴ A.y.

katma değeri yüksek sanayi ürünleri ihraç ettiğini göstermektedir.⁶⁵ Türkiye'deki üretim yapısı, yüksek emek-yoğun üretim yerine, daha düşük emek-yoğun ve teknoloji ağırlıklı bir üretim yapısına dönüşmeye başlamıştır.

2003 yılında %29,8 oranında artışla 40,2 milyar dolara ulaşan sanayi sektörünün toplam ihracat içinde en yüksek paya sahip olan beş alt sektör sıralaması (aynı zamanda alt sektörler itibariyle Türkiye'nin ihracatında en fazla paya sahip olan ilk beş sektör) aşağıdaki gibi ortaya çıkmaktadır.

Tablo 51: Türkiye'nin İhracatında En Fazla Paya Sahip Olan İlk Beş Sektör

Sektörler	Pay (%)	Değer (Milyar Dolar)
Hazır Giyim ve Konfeksiyon	24	11.5
Taşıt Araçları ve Yan Sanayi	15,1	7.3
Demir ve Demir Dışı Metaller	11,3	5.4
Elektrik-Elektronik	9,2	4.4
Tekstil ve Hammaddeleri	7,6	3.7

Kaynak: DTM, "2003 Yılı İhracatının Genel ve Sektörel Değerlendirmesi", Ocak, 2004, (Çevrimiçi), <http://www.foreigntrade.gov.tr/IHR/2003%20yillik.doc>, 16.03.2004. s.19.

Türkiye'nin en fazla ihracat artışı gösteren ilk beş sektörü ve ulaştıkları ihracat değerleri de aşağıdaki gibidir:

Tablo 52: En Fazla İhracat Artışı Gösteren İlk Beş Sektör

Sektörler	Artış (%)	Değer
Zeytin ve Zeytinyağı	242,9	170 (milyon dolar)
Maden ve Metaller	138,7	1.6 (milyar dolar)
Diğer Sanayi Ürünleri	62,6	136 (milyon dolar)
Taşıt Araçları ve Yan Sanayi	52,2	7.3 (milyar dolar)
Ağaç Mamulleri ve Orman Ürünleri	47,5	1.1 (milyar dolar)

Kaynak: DTM, "2003 Yılı İhracatının Genel ve Sektörel Değerlendirmesi", s.10.

⁶⁵ ITO, Türkiye Ekonomisinin Dünya Pazarlarında Oryantasyonu, s.8.

Sanayi sektöründe ihracatı en fazla artan beş alt sektörün ihracat artış oranları ve ihracat hacimleri aşağıdaki gibidir.

Tablo 53: Sanayi Sektöründe İhracatı En Fazla Artan Beş Alt Sektör

Sektörler	Artış (%)	Değer
Diğer Sanayi Ürünleri	62,6	135,6 (milyon dolar)
Taşıt Araçları ve Yan Sanayi	52,2	7.3 (milyar dolar)
Makine ve Aksamları	42,9	1.5 (milyar dolar)
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	33,7	3.6 (milyar dolar)
Deri ve Deri Mamulleri	33,3	997.3 (milyon dolar)

Kaynak: DTM, “2003 Yılı İhracatının Genel ve Sektörel Değerlendirmesi”, s.20.

Ülke grupları açısından Türkiye’nin ihracatı değerlendirildiğinde ise; 2003 yılı ihracatında %51,8’lik paya sahip olan Avrupa Birliği ülkelerine ihracat %32,6 artışla 24,8 milyar dolara, %11,9’luk pay alan Eski Doğu Bloku ülkelerine yönelik ihracat %52,1 artışla 5,7 milyar dolara, NAFTA grubuna yönelik ihracat %4 artarak 3,8 milyar dolara, Türk Cumhuriyetleri’ne yönelik ihracat %51,8’lik artışla 1,1 milyar dolara, %14’lük paya sahip olan Ortadoğu ülkelerine yönelik ihracat ise %41,7’lik artışla 6,7 milyar dolara ulaşmıştır.

Tablo 54: Ülke Gruplarına Göre İhracatın Dağılımı (Bin Dolar)

Ülke Grubu	2002	2003	Değişim(%)	Pay(%)
Avrupa Birliği	18.717.253	24.818.053	32.6	51.8
NAFTA	3.673.499	3.820.966	4.0	8.0
Eski Doğu Bloku	3.759.634	5.716.642	52.1	11.9
Ortadoğu	4.740.063	6.717.319	41.7	14.0
Türk Cumhuriyetleri	736.444	1.117.872	51.8	2.3
Liste Toplamı	31.626.893	42.190.852	33.4	88.1
Diğer Ülkeler	4.547.313	5.700.907	25.4	11.9
Toplam	36.174.206	47.891.759	32.4	100.0

Kaynak: DTM, “2003 Yılı İhracatının Genel ve Sektörel Değerlendirmesi”, s.46.

Türkiye’nin 2003 yılı ihracatında ilk 40 ülke incelendiğinde, söz konusu ülkelerin ihracattan aldıkları payların %85,7 olduğu ve ihracat artış oranının da bir önceki yıla

göre %33,9 olarak gerçekleştiği görülmektedir. İlk 40 ülke dışında kalan ülkelerde de benzer şekilde bir ihracat artışı olduğu ve 2003 yılında bu ülkelere yönelik ihracatın %24,2 oranında artarak 6,8 milyar düzeyine ulaştığı görülmektedir. Türkiye'nin 2003 yılı ihracatında %15,8'lik pay ile ilk sırada yer alan Almanya'ya yönelik ihracatın %26,5 oranında yükseldiği, Almanya'yı %7,8, %7,4 ve %6,8 gibi yüksek paylarla izleyen İngiltere, ABD ve İtalya'ya olan ihracatın ise sırasıyla %20,3, %5,7 ve %37,3 oranında arttığı görülmektedir.

Tablo 55: Türkiye'nin 2003 Yılı İhracatındaki İlk 40 Ülke

Sıra	Ülkeler	2002 (1000 \$)	2003 (1000 \$)	Değişim (%)	2002 Genel İçindeki Pay (%)	2003 Genel İçindeki Pay (%)
1	Almanya	5.967.717	7.547.481	26,5	16,5	15,8
2	İngiltere	3.087.925	3.713.576	20,3	8,5	7,8
3	ABD	3.363.442	3.554.286	5,7	9,3	7,4
4	İtalya	2.386.389	3.277.111	37,3	6,6	6,8
5	Fransa	2.172.307	2.833.688	30,4	6,0	5,9
6	İspanya	1.131.343	1.839.269	62,6	3,1	3,8
7	Rusya Federasyonu	1.054.575	1.649.743	56,4	2,9	3,4
8	Hollanda	1.052.136	1.537.853	46,2	2,9	3,2
9	İsrail	873.704	1.116.402	27,8	2,4	2,3
10	Irak	463.909	977.110	110,6	1,3	2,0
11	Yunanistan	610.505	941.968	54,3	1,7	2,0
12	Belçika	705.903	908.787	28,7	2,0	1,9
13	Romanya	559.266	897.758	60,5	1,5	1,9
14	Suudi Arabistan	564.310	757.674	34,3	1,6	1,6
15	Bulgaristan	355.086	584.733	64,7	1,0	1,2
16	Cezayir	521.871	584.718	12,0	1,4	1,2
17	İran	337.656	536.469	58,9	0,9	1,1
18	Çin Halk Cumhuriyeti	270.699	515.959	90,6	0,7	1,1
19	Polonya	345.764	495.027	43,2	1,0	1,0
20	Avusturya	371.011	476.712	28,5	1,0	1,0
21	Ukrayna	331.608	472.581	42,5	0,9	1,0
22	Danimarka	365.769	463.122	26,6	1,0	1,0
23	İsveç	299.162	457.238	52,8	0,8	1,0
24	Suriye	260.187	427.124	64,2	0,7	0,9
25	Birleşik Arap Emirlikleri	310.841	420.559	35,3	0,9	0,9
26	Mısır	330.913	360.832	9,0	0,9	0,8
27	İsviçre	290.177	351.912	21,3	0,8	0,7
28	Portekiz	232.452	319.675	37,5	0,6	0,7
29	Azerbaycan-Nahçıvan	217.546	314.194	44,4	0,6	0,7
30	KKTC	208.457	312.438	49,9	0,6	0,7
31	Dubai	146.349	287.956	96,8	0,4	0,6
32	Macaristan	203.499	285.496	40,3	0,6	0,6
33	İrlanda	188.935	265.312	40,4	0,5	0,6

34	Libya	159.205	247.197	55,3	0,4	0,5
35	Kazakistan	154.784	229.226	48,1	0,4	0,5
36	Tunus	120.316	227.480	89,1	0,3	0,5
37	Kanada	233.732	226.975	-2,9	0,6	0,5
38	Malezya	153.226	222.850	45,4	0,4	0,5
39	Finlandiya	137.794	222.467	61,4	0,4	0,5
40	Fas	130.573	196.887	50,8	0,4	0,4
Liste Toplamı		30,671,043	41,057,846	33,9	84,8	85,7
Diğer Ülkeler		5,503,163	6,833,913	24,2	15,2	14,3
Toplam		36,174,206	47,891,759	32,4	100	100

Kaynak: DTM, "2003 Yılı İhracatının Genel ve Sektörel Değerlendirmesi", s.46-47.

Türkiye'nin ihracatının ürün kompozisyonundaki büyük değişim aşağıdaki tabloda da açıkça görülmektedir. 1980 yılında tarım ürünlerinin ihracat içindeki payı %64 iken, bu oran 1990'lara doğru hızla düşerek %25'lere gerilemiş, 2000'li yıllarda ise %10'lar seviyesinde kalmıştır. Aynı süreçte sanayi mallarının payı ise tarım ürünlerindeki gerilemeye paralel bir şekilde hızla yükselmiş, 1980'de %25 olan sanayi ürünlerinin ihracat içindeki payı 1990'da %67'ye ve 2000'de de %80'lere ulaşmıştır.

Tablo 56: İhracatın Sektörel Dağılımı (%)

Yıllar	Tarım		Sanayi		Madencilik	
	Dünya	Türkiye	Dünya	Türkiye	Dünya	Türkiye
1980	15.0	64.6	28.5	25.8	55.1	9.5
1985	13.8	29.8	21.9	61.1	61.2	9.1
1990	12.2	25.5	70.5	67.7	14.1	6.8
1995	11.7	21.1	74.0	74.2	10.5	4.6
2000	9.0	13.9	74.8	81.7	13.1	4.2
2001	9.1	13.9	74.8	81.9	13.2	3.9
2002	9.3	11.2	75.1	84.7	12.6	3.5

Kaynak: DTM İhracat Genel Müdürlüğü, "İhracat Stratejik Planı: 2004-2006", s.7.

1980'den günümüze Türkiye'nin dış ticaretine ilişkin göstergeler detaylı bir şekilde aşağıdaki tabloda (Tablo 55) yer almaktadır.

Tablo 57: Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri

Milyon \$							
Yıllar	İhracat	Değişim %	İthalat	Değişim %	Denge	Hacim	İhracat/İthalat %
1980	2.910	-	7.909	-	-4.999	10.819	36,8
1981	4.703	61,6	8.933	13,0	-4.230	13.636	52,6
1982	5.746	22,2	8.843	-1,0	-3.097	14.589	65,0
1983	5.728	-0,3	9.235	4,4	-3.507	14.963	62,0
1984	7.134	24,5	10.757	16,5	-3.623	17.891	66,3
1985	7.958	11,6	11.343	5,5	-3.385	19.301	70,2
1986	7.457	-6,3	11.105	-2,1	-3.648	18.561	67,1
1987	10.190	36,7	14.158	27,5	-3.968	24.348	72,0
1988	11.662	14,4	14.335	1,3	-2.673	25.997	81,4
1989	11.625	-0,3	15.792	10,2	-4.167	27.417	73,6
1990	12.959	11,5	22.302	41,2	-9.343	35.261	58,1
1991	13.593	4,9	21.047	-5,6	-7.454	34.640	64,6
1992	14.715	8,2	22.871	8,7	-8.156	37.586	64,3
1993	15.345	4,3	29.428	28,7	-14.083	44.773	52,1
1994	18.106	18,0	23.270	-20,9	-5.164	41.376	77,8
1995	21.637	19,5	35.709	53,5	-14.072	57.346	60,6
1996	23.224	7,3	43.627	22,2	-20.402	66.851	53,2
1997	26.261	13,1	48.559	11,3	-22.298	74.820	54,1
1998	26.974	2,7	45.921	-5,4	-18.947	72.895	58,7
1999	26.587	-1,4	40.671	-11,4	-14.084	67.258	65,4
2000	27.775	4,5	54.503	34,0	-26.728	82.278	51,0
2001	31.334	12,8	41.399	-24,0	-10.065	72.733	75,7
2002	35.753	14,1	51.203	23,7	-15.450	86.956	69,8
2003 (*)	21.698	32,1	30.628	34,4	-8.930	52.326	70,8

Kaynak: DTM, (Çevrimiçi), <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekolar1/eko12.xls>, 28.02.2003.

(*) Ocak-Haziran, 2003

3.2.3. Gümrük Birliği Türkiye Ekonomisini Dönüştürüyor

Türkiye ekonomisinin gerek dünya ile gerekse de Avrupa Birliği entegrasyonunun önemli bir aşamasını oluşturan Gümrük Birliği, yürürlüğe girişinden itibaren sekiz yıllık bir süre geçmiş olmasına karşın, bazı çevrelerce halen sadece bir dış ticaret uygulaması olarak algılanmakta ve bu eksik değerlendirme nedeniyle Türkiye'nin Gümrük Birliği'nden zarar gördüğü düşünülmektedir.⁶⁶

⁶⁶ İktisadi Kalkınma Vakfı, Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri, No: 179, İstanbul, Nisan, 2004, s.7-8.

“Türkiye’nin 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı kapsamında Gümrük Birliği’ni gerçekleştirmiş olması, gerek AB’ye üyelik sürecinde kazanılan tecrübeler gerekse uluslararası normlara uygun bir Türk dış ticaret politikası geliştirilmesi açısından önemlidir. Kazanılmış olan tecrübenin sadece AB’ye uyum açısından değil bunun da ötesinde küresel değerlerin benimsenmesi ve bu değerlerle işleyen bir sistemin kurulmasında da katkıları vardır.”⁶⁷

Gümrük Birliği’nin Türkiye ekonomisine etkilerini incelemeye geçmeden önce, tıpkı Gümrük Birliği gibi ekonomiye olumsuz etkilerinin olduğu düşünülen 1838 Ticaret Antlaşması’na değinmek, Türkiye’nin dünya ekonomisine entegrasyonuna yaklaşımları netleştirecektir.

1838 Ticaret Antlaşması’nın Osmanlı’nın mevcut sanayisinin çökmesine yol açtığı, sanayileşmesini ise engellediği ifade edilmektedir.

Öncelikle antlaşmayla birlikte ithal mallarındaki artış sonucu yerli üretimin gerilediği söylemi doğru olsa da, bu ithalat artışı zaten anlaşmadan çok önce 1820’lerde başlamıştı. İkinci olarak, yine ithal malları karşısında yerli iplik eğirmeciliğindeki gerilemeye karşın, pamuk dokumacılığı daha ucuz ve daha dayanıklı ithal malı iplikler kullanarak varlıklarını sürdürebilmişlerdir.⁶⁸

Son olarak, “üretimin geleneksel loncalar çevresinde örgütlendiği, küçük ve orta ölçekli atölyelerde geleneksel el tezgahlarının kullanıldığı ve bu işletmelerdeki sermaye birikiminin sınırlı kaldığı ortaya çıkmaktadır. İthal mallarının rekabeti karşısında hem direnen hem de gerileyen bu yapıların bir Sanayi Devrimi eşiğinde olduklarını söylemek mümkün değildir.”⁶⁹

Osmanlı’nın kapitalist dünya ile bütünleşmesinin yerli sanayiye yok ederek, muhtemel bir sermaye birikim sürecini engellediği tezinin geçersizliğini Çağlar Keyder şu şekilde ifade etmektedir.⁷⁰

⁶⁷ TUSİAD, “Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Gümrük Birliği’nin Dış Ticaretimize Etkileri”, Yayın No: TUSİAD-T/2003-10-364, Ekim, 2003, (Çevrimiçi), <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/gumruk/gumruk.pdf>, 07.05.2004, s.73.

⁶⁸ Pamuk, a.g.e., s.167.

⁶⁹ A.e., s.168.

⁷⁰ Keyder, Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, s.32.

“Bu sav, sanayi faaliyetlerinin içinde yer aldığı toplumsal sistemi göz ardı ederek kapitalist gelişmeyi tekniklerin nicel birikimiyle özdeşleştiren teknolojist bir yaklaşımdan kaynaklanır. Çevre ülkelerdeki imalat faaliyeti ile Avrupa’daki proto-sanayiın iç örgütlenmeleri açısından birbirine benzedikleri kabul edilse bile, bunların iktisadi sistemle eklemlenmeleri ve dolayısıyla sistemi dönüştürme kapasiteleri çok farklıydı. Ayrıca, siyasi otoriteyle ilişki, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki imalat sanayiini, serbest birikime izin vermeyen, önceden belirlenmiş bir iş bölümünün sınırları içine hapsediyordu. Hukuk sistemi ve mülkiyet düzeni siyasal otoritenin gazabına uğramadan birikim yapmaya pek olanak vermiyordu. Bu nedenlerle geleneksel zanaatların yıkılmasının Batı tarzı kapitalist sanayileşmeye götürecek muhtemel bir dinamiği yok ettiği söylenemez.”

1 Ocak 2003 tarihi itibarıyla 8. yılını dolduran Gümrük Birliği süreci tüm eleştirilere rağmen Türkiye ekonomisi için olumlu sonuçlar üretmiştir.

“Ülkemiz ile Avrupa Birliği arasında oluşturulan Gümrük Birliği’nin ülkemiz üretim yapısı ve ihracatında önemli yapısal dönüşümlere yol açtığı, ve bu dönemdeki genel ihracat artışımıza kayda değer katkı sağladığı bilinmektedir.”⁷¹

Gümrük Birliği aynı zamanda Dünya Ticaret Örgütü’nün uluslararası ticarete ilişkin kurallarını temel alan bir yapılanma olduğundan, Türkiye’nin Gümrük Birliği çerçevesinde gerçekleştirdiği çalışmaların, DTÖ üyesi olarak üstlendiği yükümlülüklerle de önemli ölçüde örtüştüğünü⁷² belirtmek gerekir.

Gümrük Birliği’nin Türkiye ekonomisine etkilerini değerlendirirken, sürecin başlangıç tarihini ve Türkiye’nin üstlendiği sorumlulukları yerine getirmek için sahip olduğu zaman avantajını göz önüne almak gerekir.

Türkiye, 1971 yılında kendi lehine tek taraflı olarak başlatılan Gümrük Birliği süreciyle hemen hemen tüm sanayi mallarında AB pazarına gümrüksüz giriş hakkını elde ederken, aynı tavizi AB’ye, Katma Protokol’ün yürürlüğe girdiği 1973 yılından itibaren 12-22 yıllık geçiş sürecinde yerine getirmeyi üstlenmiştir. Kaldı ki Türkiye, bir taraftan 31 Aralık 1972 tarihi itibarıyla gümrük tarifelerini aniden yükselterek indirim sürecini çok yukarı bir seviyeden başlatmış, diğer taraftan da ekonomik ve siyasi nedenlerle yükümlülüklerini 1976-1988 yılları arasında askıya almıştır. Sanayi ürünlerinde gümrüklerin bütünüyle sıfırlanması ancak 1996 yılını bulmuştur.⁷³

⁷¹ DTM İhracat Genel Müdürlüğü, “İhracat Stratejik Planı:2004-2006”, s.24.

⁷² İktisadi Kalkınma Vakfı, a.g.e., s.10.

⁷³ A.e., s.10-11.

Gümrük Birliği öncesi sektörel bazda yapılan tartışmaların temelde iki görünür taraflarından bir tanesi otomotiv sektörü çevresinde örgütlenirken, diğer kesim de tekstil sektörü etrafında gruplanmışlardı.⁷⁴

Gümrük Birliği'ne karşı olan otomotiv sektörünün temel gerekçesi, Avrupalı üreticilerle rekabet edemeyecekleri ve ülke içinde büyük bir istihdam kaybının ortaya çıkacağı iken; tekstil sektörü ise Gümrük Birliği ile birlikte kalkacak olan ithalat kotalarının kendilerine ve Türkiye'ye büyük ihracat olanakları sağlayacağını, Gümrük Birliği dışında bir uygulamanın Türkiye'nin en büyük karşılaştırmalı avantajına sahip sektörünün büyük ölçüde aleyhine olacağını hatta bu sektörün çökmesine kadar gidebilecek bir sürece dönüşebileceğini ifade ediyorlardı.⁷⁵

Ancak otomotiv sektörü, sadece otomobil ihracatı 2 milyar dolar olmak üzere 2003 yılını yaklaşık 8 milyar dolar ihracat ile noktalamış ve 1999, 2001 krizlerini de AB ülkelerine yapılan ihracat ile atlatabilmiştir. Paradoksal olarak bugün Gümrük Birliği sürecine en büyük itirazı yapan tekstil sektörü ise 2003 yılında 12 milyar dolar ihracat gerçekleştirmesine rağmen, doğu ülkelerinin ucuz emek avantajı bu sektörü zorlamaya başlamıştır.⁷⁶

Mehmet Altan, Türkiye'de tekstil sektöründeki düşüşü, otomotiv ve elektronik sektörünün yükselişini, dünya iş bölümündeki değişim ile açıklamaktadır. Türkiye, dünya iş bölümünde yer değiştirmektedir ve bu değişim ise Gümrük Birliği süreci ile başlamıştır. Bu süreçte tekstil sektörü dünya iş bölümü gereği Çin'e devredilirken, otomotiv ve elektronik sektörü Türkiye'de yükselişe geçmiştir.⁷⁷

⁷⁴ Eser Karakaş, "8. Yılında Gümrük Birliği", *Finansal Forum*, 22.01.2004, (Çevrimiçi), http://www.finansalforum.com.tr/cgi-bin/haber/haber.cgi?db=db&yazar=Eser%20Karakaş&sb=haberno&so=desc&view_yazar=1&nh=41&mh=1, 22.01.2004.

⁷⁵ A.y.

⁷⁶ Eser Karakaş, "8. Yılında Gümrük Birliği (Son)", *Finansal Forum*, 26.01.2004, (Çevrimiçi), http://www.finansalforum.com.tr/cgi-bin/haber/haber.cgi?db=db&yazar=Eser%20Karakaş&sb=haberno&so=desc&view_yazar=1&nh=39&mh=1, 26.01.2004.

⁷⁷ Mehmet Altan, "Yeni Kapitalizm: Kapitalizm Nitelik Değiştiriyor", *İnformag*, Sayı: 38, Aralık, 2003, s.100.

Eser Karakaş, Gümrük Birliği'nin dış ticaret açığı yarattığı şeklindeki tezlerin gerçeği yansıtmadığını, dış ticaret hacminin arttıkça, artan bu hacme paralel olarak açık hacminin artışının da doğal karşılanması gerektiğini şu şekilde belirtmektedir:⁷⁸

"Örneğin Cumhuriyet'in kuruluş yılında (1923) ülkemizin dış ticaret hacmi 138 milyon dolar iken dış ticaret açığı 36 milyon dolar, yani dış ticaret hacminin yüzde 26'sı.

"1960 yılında ise dış ticaret hacmimiz 789 milyon dolar iken dış ticaret açığı 147 milyon dolar, yani dış ticaret hacminin yüzde 19'u.

"1970 yılında ise dış ticaret hacmi 1.536 milyon dolar iken dış ticaret açığı 359 milyon dolar yani dış ticaret hacminin yüzde 23'ü.

"1980 yılında ise dış ticaret hacmi 10.8 milyar dolar iken dış ticaret açığı 4.9 milyar dolar yani dış ticaret hacminin yüzde 46'sına yükseliyor.

"1990 yılında ise dış ticaret hacmimiz 35.3 milyar dolara çıkar iken, dış ticaret hacmimiz 9.4 milyar dolara yani dış ticaret hacminin yüzde 26'sına eşit oluyor.

"Gümrük birliği uygulamasından bir sene önce yani 1995 yılında ülkemizin dış ticaret hacmi 57.3 milyar dolar ve dış ticaret açığı 14.1 milyar dolar; dış ticaret açığının hacme oranı yüzde 25.

"1996 yılında yani gümrük birliği sürecinin ilk yılında dış ticaret hacmi 66.8 milyar dolar iken dış ticaret açığı 20.4 milyar dolar yani dış ticaret hacminin yüzde 30'u.

"Sürecin ilk yılında dış ticaret açığında bariz bir yükselme var ama 1997 yılında dış ticaret hacmi 74.8 milyar dolar olur iken, dış ticaret açığı 22.2 milyar dolar yani hacmin yüzde 29'u oluyor.

"2001 yılında dış ticaret hacmi 72.7 milyar dolar, dış ticaret açığı 10.0, oran yüzde 14.

"2002 yılında hacim 87.6 milyar dolar, açık (ticaret) 15.4 milyar dolar, oran yüzde 18.

"2003 yılında ise hacim 115 milyar dolar, dış ticaret açığı 21.8 milyar dolar, oran yüzde 19."

Asaf Savaş Akat, AB'nin dış açıktaki payının dış ticaretteki payına kıyasla giderek küçüldüğünü, yani Gümrük Birliği'nden Türkiye'nin kârlı çıktığını, üç madde halinde şöyle özetlemektedir:⁷⁹

⁷⁸ Eser Karakaş, "Gümrük Birliği ve Dış Ticaret Açığı Yalanı", Finansal Forum, 04.03.2004, (Çevrimiçi), http://www.finansalforum.com.tr/cgibin/haber/haber.cgi?db=db&yazar=Eser%20Karakaş&sb=haberno&so=desc&view_yazar=1&nh=19&mh=1, 06.03.2004.

⁷⁹ Asaf Savaş Akat, "AB ile Dış Ticaret Açığı", Vatan Gazetesi, 07.12.2003, - (Çevrimiçi), <http://www.vatanim.com.tr>, 07.12.2003.

“Bir: Gümrük Birliği öncesinde de sonrasında da, AB için ihracatın ithalatı karşılama oranı AB-dışına kıyasla daha yüksektir. İki: 2002’den 2003’e AB için ihracatın ithalatı karşılama oranı az da olsa yükselmiştir. Üç: AB ile Gümrük Birliği sonrasında ihracatın ithalatı karşılama oranındaki artış (13 puan) AB-dışına kıyasla (4 puan) üç katından fazladır.”

Gümrük Birliği Türkiye’nin dış ticaret açığını büyütmemiş, aksine toplam ticaret hacmini artırıcı bir etki yapmıştır. AB, Türkiye’nin dış ticaretinde her zaman çok önemli bir paya sahip olmuş, bu oran Gümrük Birliği öncesi %48 gibi iken, Gümrük Birliği sonrası da aynen devam etmiş ve %50 seviyelerine ulaşmıştır.⁸⁰

Ayrıca “Türkiye’nin AB’ye gerçekleştirdiği ihracatın yapısı incelendiğinde tüketim mallarının 1995 yılında %65,3 olan payının 2001 yılı itibariyle %58,1’e gerilediği, buna karşılık yatırım mallarının 1995’de %2,9 olan payının 2001 yılında %6’ya, ara mallarının ise 1995’de %31,8 olan payının 2001 yılında %35,7’e yükseldiği görülmektedir.”⁸¹ Gümrük Birliği öncesindeki ve sonrasındaki değerleri yansıtan aşağıdaki iki tablo, Türk sanayinin AB pazarlarında ihracat imkanı yaratabildiklerinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Tablo 58: AB ile Dış Ticaret: 1995- 2001

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Değerler (Milyar Dolar)							
AB’ye İhracat (1)	11,1	11,5	12,2	13,5	14,3	14,5	16,1
Diğer İhracat	10,6	11,7	14,0	13,5	12,2	13,3	15,1
Toplam İhracat (2)	21,6	23,2	26,3	27,0	26,6	27,8	31,2
(1) / (2)	51	50	47	50	54	52	52
AB’den İthalat (3)	16,9	23,1	24,9	24,1	21,4	26,6	18,1
Diğer İthalat	18,8	20,5	23,7	21,8	19,3	27,9	22,4
Toplam İthalat (4)	35,7	43,6	48,6	45,9	40,7	54,5	40,5
(3) / (4)	47	53	51	52	53	49	45
Euro Cinsinden Dış Ticaret (Milyar Euro)							
Euro-Dolar Parite	1,36	1,30	1,13	1,10	1,06	0,92	0,89
AB İhracat	8,1	8,9	10,9	12,3	13,5	15,7	18,0
AB İthalat	12,4	17,9	22,1	21,9	20,1	28,8	20,2
AB İhracat Endeksi	100	110	134	151	166	193	221
AB İthalat Endeksi	100	144	178	177	162	233	163

Kaynak: Asaf Savaş Akat, “Türkiye’nin AB Üyeliği, Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme”, TUSİAD, 6 Haziran 2002, (Çevrimiçi), [http://www.tusiad.org/internet.nsf/0/d0eda02fe87644abc2256bed00299a2b/\\$FILE/abtusiad.pdf](http://www.tusiad.org/internet.nsf/0/d0eda02fe87644abc2256bed00299a2b/$FILE/abtusiad.pdf), 26.03.2004, s.17.

⁸⁰ TUSİAD, “Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Gümrük Birliği’nin Dış Ticaretimize Etkileri”, s.83.

⁸¹ A.g.m., s.87.

Tablo 59: AB ile Dış Denge: 1995-2001

Milyar Euro	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
AB Ticaret Dengesi	-4,2	-8,9	-11,2	-9,6	-6,6	-13,1	-2,2
AB Ticaret Dengesi Endeks	100	211	264	227	156	309	52
AB Görünmeyen Gelir	8,8	8,7	14,2	17,0	12,7	18,0	14,5
AB Transfer Gelir	2,0	2,4	3,2	4,1	3,6	4,3	3,4
AB Görünmeyen Gider	-2,9	-3,8	-5,8	-7,0	-6,5	-7,3	-5,9
AB Cari İşlem Dengesi	3,6	-1,7	0,4	4,4	3,2	1,9	9,9
Toplam Cari İşlem Dengesi	-1,7	-1,9	-2,3	1,8	-1,3	-10,6	4,0
Net Faiz Ödemeleri	-2,1	-2,0	-2,4	-2,1	-2,9	-3,8	-4,9
Toplam Faiz Dışı Cari Denge	0,3	0,1	0,0	3,9	1,6	-6,8	8,9

Kaynak: Akat, "Türkiye'nin AB Üyeliği, Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme", s.18.

Yukarıdaki tablolarda yer alan veriler ışığında Asaf Savaş Akat Gümrük Birliği'nin sonuçlarını şu şekilde sıralamaktadır:⁸²

- 1996 yılında uygulamaya giren Gümrük Birliği Türkiye için yararlı olmuştur.
- 1995-2001 döneminde AB'ye yapılan ihracat Euro cinsinden %120 artmıştır.
- AB ile dış ticaret açığı yanılıcıdır.
- Türkiye'nin görünmeyen döviz gelirlerin (turizm, nakliye, vs.) ve işçi dövizlerinin kaynağı da AB ülkeleridir.
- Görünmeyenlerde AB payı %70, işçi dövizlerinde ise %80 alındığında, AB ile cari denge genellikle fazla vermektedir.
- Faiz-dışı cari işlemler dengesinde AB'nin payı çok net görülmektedir.

⁸² Asaf Savaş Akat, "Türkiye'nin AB Üyeliği, Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme", TUSİAD, 6 Haziran 2002, (Çevrimiçi), [http://www.tusiad.org/internet.nsf/0/d0eda02fe87644abc2256bed-00299a2b/\\$FILE/abtusiad.pdf](http://www.tusiad.org/internet.nsf/0/d0eda02fe87644abc2256bed-00299a2b/$FILE/abtusiad.pdf), 26.03.2004, s.16.

Gümrük Birliği'nin kısa vadede ödemeler dengesi üzerine etkilerinin yanı sıra, daha uzun vadede ortaya çıkan ve yapısal dönüşümlere neden olabilecek etkileri şu şekilde sıralanabilir:⁸³

- Rekabet ortamını geliştirici ve rekabet yaratıcı etkisi.
- Uluslararası normlara uyum etkisi.
- Yabancı sermaye girişine etkisi.
- Tüketici haklarının korunmasına etkisi.
- İstihdama etkisi.
- AB ekonomisi ile bütünleşmeye etkisi.
- Kamu gelirlerine etkisi.
- İşlem maliyetlerine etkisi.

Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin dış ticaretine olan etkilerini değerlendirirken bu sürecin gerek Türkiye ekonomisi gerek dünya ekonomilerindeki gelişmelerden bağımsız ele alınmaması gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin dış ticaretinde yaşanan değişimleri Gümrük Birliği'nin tek başına belirlemesi söz konusu değildir. Bu çerçevede başlangıçta 5 Nisan 1994 tarihinde yaşanan ekonomik kriz ile meydana gelen devalüasyonun, 1997 yılında dünya ekonomisinde patlak veren Asya, ardından Rusya krizlerinin, 1999 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerin, Ağustos ve Kasım aylarında yaşanan deprem felaketlerinin son olarak da Kasım 2000, Şubat 2001

⁸³ TUSİAD, "Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Gümrük Birliği'nin Dış Ticaretimize Etkileri", s.87-90.

tarihlerinde yaşanan krizlerin, Türkiye-Avrupa Birliği dış ticaretinin yapısını etkilediği muhakkaktır.

Avrupa Birliği gibi güçlü ve istikrarlı bir ticaret ortağının, Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir paya sahip olması, Türkiye'nin dünya ekonomisinde meydana gelebilecek sorunlardan daha az etkilenmesini sağlayacaktır.

İktisadi Kalkınma Vakfı, "*Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri*" başlıklı çalışmasında Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin dış ticaretine olan etkilerini şu başlıklarla incelemiştir:⁸⁴

- Türkiye, AB ile olan ticaretinde 1970'lerden bu yana dış ticaret açığı vermektedir.
- İthalat artışı Gümrük Birliği sürecinin doğal bir sonucudur.
- İthalat artışı makro ekonomik gelişmelerden bağımsız değerlendirilmemelidir.
- Türkiye'nin AB'ye ihracatındaki artış oranının, AB'den ithalatındaki artış oranının üzerinde olması, dış ticaret dengesine ilişkin olumlu öngörülerde bulunmayı mümkün kılmaktadır.
- Gümrük Birliği Türkiye'nin diğer ÷lke ve ÷lke grupları ile ticaretini etkilememiştir.
- Türkiye'nin Ortak Gümrük Tarifesi çerçevesinde üçüncü ÷lkelerle olan ticaretini arttırması mümkündür.

⁸⁴ İktisadi Kalkınma Vakfı, a.g.e., s.12-19.

- Türkiye'nin AB'ye ihracatında tekstil sektörünün ağırlığı otomotiv, elektronik ve makine sektörlerine kaymaktadır.
- Türkiye'nin AB ile ticaretinde sanayiye girdi teşkil eden yatırım ve ara mallarının payı artmaktadır.

Türkiye yüzünü tarih boyunca Batı'ya dönmüş bir ülke olarak, AB üyeliği konusunda da en azından prosedür olarak gereken adımları atmış, Türkiye'nin AB üyeliği hedefi beş yıllık planlarda dahi yer almıştır. Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planları, Birinci 15 yıllık Planın ilk iki dilimini, Üçüncü Beş Yıllık Plan ise son dilimini oluşturması gerekirken, Üçüncü Beş Yıllık Plan 22 yılı kapsayan (1973-1995) yeni ve uzun dönemli bir planın ilk dilimi olmuştur. Çünkü Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılmaya geçişi düzenleyen Katma Protokol, kalkınma politikasının yeniden gözden geçirilmesine neden olmuştur.⁸⁵

*"Yeni strateji adını taşıyan ve 1973-1995 yılları arasındaki 22 yıllık dönemi kapsayan Uzun Dönemli Planın neden 15 veya 20 değil de 22 gibi yuvarlak olmayan bir yıl ile ifade edildiği haklı olarak merak edilebilir. Bu sorunun cevabını yine Yeni Strateji'de bulmak kabildir. 1972 yılı sonu İkinci Beş Yıllık Plan döneminin sonudur. 1995 yılı ise Türkiye'nin AET üyelerinden İtalya'nın bugünkü ekonomik yapısına ulaşmasının mümkün görüldüğü yıldır."*⁸⁶

3.3. AÇIK BİR EKONOMİ İÇİN TASARRUF SORUNUNA ÇÖZÜM OLARAK YABANCI SERMAYE

3.3.1. Diğer Ülkelerle Kıyasla Türkiye'nin Tasarruf Sorunu

Ülkelerin tasarruf (yurtiçi tasarruf/GSYİH) ve yatırım (gayri safi sabit sermaye yatırımları/GSYİH) oranlarına bakıldığında dört grup ülke ile karşılaştırılır:⁸⁷

⁸⁵ Ahmet Kılıçbay, "Türkiye'de Planlama (1923-1973)", *Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı*, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını No: 4, İstanbul, Sermet Matbaası, 1973, s.451.

⁸⁶ A.y.

⁸⁷ Tuncer, "Tasarruf Sorunu", s.1127-1128.

- **Yüksek tasarruf ve yatırım oranlarına sahip ülkeler:** Bu ülkelerde tasarruf oranı %20'nin üzerinde, yatırım oranı ise %20-30 arasındadır. Bu ülkelere Japonya, İsviçre ve İsveç örnek olarak verilebilir.
- **Orta düzeyde tasarruf ve yatırım oranlarına sahip ülkeler:** Bu ülkelerde tasarruf oranı %15-20 arasında, yatırım oranı ise %17-22 arasındadır. ABD ve İngiltere gibi ülkeler bu gruba girmektedir.
- **Düşük tasarruf ve yatırım oranlarına sahip ülkeler:** Bu ülkelerde tasarruf oranı %15 ve daha altında olup, yatırım oranı %11-15 arasındadır. Mısır, Hindistan, Pakistan gibi ülkeler bu gruba örnek verilebilir.
- **Düşük tasarruf ve yüksek yatırım oranlarına sahip ülkeler:** Yunanistan, Türkiye, Portekiz gibi ülkelerde tasarruf oranı %15'in altında iken, yatırım oranı %20'leri aşmaktadır.

Türkiye'nin, kalkınmakta olan bir ülke olarak başta altyapı yatırımları ve artan genç nüfusa iş imkanları yaratacak yatırımlar da dahil olmak üzere yüksek orandaki yatırım ihtiyacını karşılayacak düzeyde tasarruf üretememesi, sadece bir tasarruf açığı sorunu olarak düşünülmemelidir.

Örneğin Mehmet Altan, "*Darbelerin Ekonomisi*" adlı kitabında Türkiye'de gerçekleşen askeri darbelerle yurtiçi tasarruflar arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktadır.

*"Darbelerin Ekonomisi adlı çalışmanın tezi, 'askeri darbelerin nedenleri hep iç politikadaki parti çekişmelerine, politikacıların çapsizliğine, terörün tırmanmasına' bağlansa da, darbelerin aslında 'dünya kapitalist sistemiyle Türkiye'deki ekonomik gelişmelerin çatıştığı noktalarda' ortaya çıktığı idi."*⁸⁸

⁸⁸ Altan, *Darbelerin Ekonomisi*, s.145.

Mehmet Altan'a göre, yurtiçi tasarruflarla sabit sermaye yatırımları arasındaki fark açılmaya başladığı an, Türkiye askeri darbelerin sath-ı mahalline girmektedir.⁸⁹ Yine Altan'a göre, askeri darbeler ile kaynaklar arasındaki bu neredeyse bire bir ilişkiyi tüm darbelerde görmek mümkündür.⁹⁰

Türkiye'nin tasarruf sorununun askeri darbe gibi bir sonuçla ilişkilendirilmesi bir yana, bu sorun Türkiye'nin en temel problemlerinden birisi olan yüksek reel faiz hadlerinin oluşmasına ve devamında da diğer temel makro ekonomik sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Sonuçta Türkiye'nin tasarruf sorunu, sadece ekonomik yönden ülkeyi etkilemekle kalmamakta, askeri darbe örneğinde olduğu gibi ülkeyi her yönden derinden etkilemektedir.

Aslında "Türkiye ekonomisinin yapısal sorunu tasarruf azlığı değil, biriktirilen kaynakların üretim-dışı kullanılmasıdır."⁹¹ Gerek yurtiçi kaynaklar, gerekse yurtdışı kaynaklar, hızlı bir kalkınmayı gerçekleştirmek üzere yatırımlara yönlendirilememiş, tüketim her zaman yatırımların önüne geçmiştir.

*"1980'den 2000'e uzayan sürede, Türkiye'nin milli gelirinden yaptığı tasarrufların (iç tasarrufların) GSMH'lere oranı sürekli düşmüştür; dıştan yapılan ağır borçlanmalara rağmen, dış kaynaklardan iç tasarruflara ayrılan yüzdeler iç tasarruflardaki düşüşleri karşılayamadığından, Türkiye'nin iç ve dış toplam tasarruf gücü, dolayısıyla yıllık toplam yatırımları giderek azalmış; ekonomi hızlı bir tüketim ekonomisi olma yoluna girmiştir."*⁹²

⁸⁹ Altan, *Darbelerin Ekonomisi*, s.94.

⁹⁰ A.e.

⁹¹ Kepenek, Yentürk, a.g.e., s.149.

⁹² Kemal Kurdaş, *Bitmeyen Gaflet ve Türkiye Ekonomisinin Çöküşü*, Ekonomi Politika Üzerine İncelemeler-Yorumlar, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş. Yayınları, Ankara, METU PRESS, 2003, s.335.

Diğer taraftan önceki bölümlerde de detaylı bir şekilde izah edildiği gibi, Türkiye tarih boyunca kendine hedef olarak seçtiği Batı'nın üretim değil, tüketim kalıplarını model almış, bir anlamda tüketimi tasarrufa tercih etmiştir. Bu durumu Çağlar Keyder şu şekilde anlatmaktadır:⁹³

"1947'den 1980'e kadar her yıl Türkiye'nin ithalatı ihracatından fazlaydı. Yani, mevcut kaynaklar yurtiçi üretimden fazla oldu. Bu ise daha çok yatırım veya tüketim yapılmasını veya her ikisini birden mümkün kıldı. Ek bir kaynağın varlığı, birikim potansiyeline katkıda bulunarak daha düşük bir sömürü oranına izin vermişti. Bu durum öylesine kronikleşti ki, bürokratlar ülkenin kendine yeterliğini amaçlamadıkları gibi, öngörülen yatırımların finansmanında kullanılacak yabancı fonları açıkça planlamaya başladılar. Dolayısıyla, yurtiçi tasarruf oranı sermaye birikimi hızını belirleyen makro-ekonomik bir tavan oluşturmadı. Yabancı fonların temin edilebilirliğinin iktisadi politikada bir ölçüde gevşekliğe neden olduğu ve sonuçta yurtiçi tasarrufların mevcut birikim hızının gerektirdiği ölçüde zorlanmadığı veya teşvik edilmediği söylenebilir. Ya da, dış finansman yatırılabilir fonları arttırdığından, iktisadi politikanın öncelikle tüketime ve iç pazarın oluşumuna yönlitilebildiği düşünülebilir. Böyle bir avantaj işleyebildiği (yani dış finansman yatırılabilir fonlar içinde önemli bir paya sahip olduğu) sürece, politika oluşturmak oldukça kolaylaşıyor ve pazar yaratılması ile sermaye birikimi arasında (tüketim ile tasarruf arasında) yapılması gereken tercih ertelenebiliyordu. Birikim ile tüketim arasındaki tercih esas olarak bir bölüşüm sorunudur: dış fonlar sermaye birikimine ne ölçüde katkıda bulunursa, kapitalist olmayan sınıfları (tüketimden) mahrum etme baskısı o ölçüde azalır. Böylece, kapitalist sektörde hızlı birikime rağmen işçilerin ve küçük burjuvazinin gerçek gelirlerindeki artışlar devam ettirilebilir."

Türkiye'de tasarrufların artmasını engelleyen bir unsur da, ailelerin/şirketlerin tasarrufunda, "iç tasarruf" kalemine giremeyen mali plasman kalemlerinin gün geçtikçe artmasıdır. Bu durumu Gülten Kazgan özetle şöyle ifade etmektedir:

Mali plasman kalemlerinden ilki olan altın, bireyler ve firmalar tarafından tasarruf olarak görülse de, ekonomi açısından "kıymetli maden ithalatı" ve gömüleme kalemidir. İkinci kalem olan döviz de aynı şekilde ekonomi için kısa vadeli sermaye girişidir ve M2Y para arzının bir ögesidir. Dolayısıyla açılan her döviz hesabı iç tasarruf artışını değil, kısa vadeli borçları ve para arzını arttırmakta, enflasyonu hızlandırmakta, devletin de senyoraj hakkını sınırlandırmış olmaktadır. Diğer bir tasarruf ögesi olan yazlık konut inşaatı, iç tasarruf ve sabit sermaye yatırımları arasında yer alsa da, gelire fiziki bir katkı yapmadıkları için (karşılığında mal ve hizmet üretilmediğinden) sadece yatırım verimini düşürmektedir. Devlet kağıtları da

⁹³ Keyder, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, s.144-145.

sağladıkları yüksek reel faiz dolayısıyla önemli bir tasarruf aracı olmasına rağmen, hem devlet tarafından bu kaynakların cari harcamalarda kullanılması, hem de yüksek reel faizin aile ve şirketlerin gelirini yükselterek tüketim imkanlarını genişletmesi, ekonomi açısından iki taraflı olarak tüketim artışı demektir. Böylelikle de Türkiye'nin yeterli kaynak üretmediği gibi yarattıklarının da verimsiz alanlarda değerlendirildiği görülmektedir.⁹⁴

Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı Ali Babacan tarafından ifade edildiğine göre, bazı zengin Türkler'in paralarını yurtdışında tuttukları, yurtdışındaki paranın miktarının ise Türkiye'deki toplam banka mevduatının üzerinde, yani hem Türk Lirası hem de döviz cinsinden mevduatlar dahil edildiğinde yaklaşık 100 milyar dolar olduğu bilinmektedir.⁹⁵ Çeşitli sebeplerle yurtdışına çıkan bu tutardaki bir paranın yurtiçinde finansal sisteme entegre edildiği düşünülürse, Türkiye'nin kaynak sorunun çözümüne yapacağı katkı daha iyi anlaşılacaktır.

Belirmek gerekir ki, Türkiye ekonomisinde özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısında, kamu gelirlerinin üzerinde bir harcama ve açığın finansmanı için vergi önlemleri yerine çok yüksek faiz oranlarında borçlanma, borç yükü ve enflasyonu *Ponzi Oyunu**'na çevirmiştir.⁹⁶ Bu kısır döngü sadece kamu yatırımlarını ve sosyal harcamaları olumsuz yönde etkilemekle kalmamış, özel sektör yatırımlarına da darbe vurmuştur. Devletin bir taraftan sürekli artan borçlarını ödeyebilmek için yurtiçi tasarruflara el koyması, yurtiçi tasarrufların yatırım yerine borç ödemelerine gitmesine neden olmuş; diğer taraftan daha çok borç için daha yüksek faiz bankaların kârını arttırdığından, bankacılık kesimini özel kesime kredi yerine devlete borç verir hale getirmiştir. "Topladıkları tasarruflara hiçbir zahmet çekmeden yüzde 20'lerin üstünde gerçek faiz alan bankaların ve firmaların, riskli sanayi yatırımlarına gitmeleri

⁹⁴ Kazgan, *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*, s.267-270.

⁹⁵ Murat Bırsel, "Türkler'in Dışarıda 100 Milyar Doları Var", 22.12.2003, *Vatan Gazetesi*, (Çevrimiçi), <http://www.vatanim.com.tr/>, 22.12.2003.

* Yüksek faiz vadederek büyük paralar toplamak, zamanı gelen boçları yeni alınan borçlarla karşılamak.

⁹⁶ Yenal, a.g.e., s.153.

için sebep ve dürtü kalmadığından, özel kesimdeki sabit yatırım faaliyeti de yavaşlamıştır.”⁹⁷

“1990’lı yıllarda ne gelir artışı, ne gelir bölüşümünün giderek üst-gelir sınıfı lehine değişimi iç tasarruf oranını (iç tasarruf/GSMH) yükseltmeye yetmiştir; aksine dönemin ikinci yarısında sermaye girişleri 1996-1997’de tırmanırken tasarruf açığı da büyümüştür. Buna karşılık, iç yatırım oranı (sabit sermaye yatırımları/GSMH) arttığı gibi yurtdışında dış yatırımlara da geçilmiştir. 1980’li yılların ikinci yarısında yüzde 23’e yükselen yıllık ortalama iç tasarruf oranı 1990’lı yıllarda (kriz yılı 1994 hariç) giderek gerileyip yüzde 20’ye inmiştir. Buna karşılık, sabit sermaye yatırım oranı giderek yükselmiş, öyle ki, iç kaynak açığı artarak büyümüştür.”⁹⁸

Aşağıdaki tabloda (Tablo 58) Türkiye’nin kamu ve özel kesim olarak Planlı Dönem’den günümüze kadarki sabit sermaye yatırımlarının gelişimi, miktar ve GSMH içindeki payları itibariyle, detaylı bir şekilde yer almaktadır.

⁹⁷ Yenil, a.g.e., s.154.

⁹⁸ Kazgan, a.g.e., s.266-267.

Tablo 60: Kamu-Özel Kesim Sabit Sermaye Yatırımları (Cari Fiyatlarla, Milyar TL) ve GSMH İçindeki Payları (%)

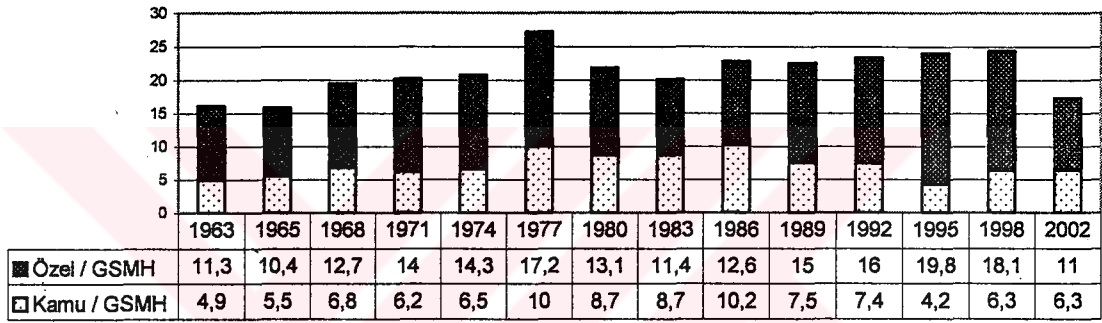
Yıllar	Kamu Yatırımları	Özel Yatırımlar	Toplam	Kamu / Toplam	Özel / Toplam	Kamu / GSMH	Özel / GSMH	Toplam/ GSMH
1963	5	11	16	30,1	69,9	4,9	11,3	16,2
1964	5	10	15	35,2	64,8	5,2	9,6	14,8
1965	6	12	18	34,5	65,5	5,5	10,4	15,9
1966	8	14	22	36,0	64,0	5,9	10,5	16,4
1967	9	18	27	33,7	66,3	6,1	12,0	18,1
1968	11	21	32	34,9	65,1	6,8	12,7	19,5
1969	13	26	38	33,3	66,7	7,0	13,9	20,9
1970	14	31	45	31,9	68,1	6,9	14,8	21,8
1971	16	36	53	30,8	69,2	6,2	14,0	20,2
1972	20	50	70	28,5	71,5	6,4	16,0	22,4
1973	25	63	89	28,3	71,7	6,3	15,9	22,2
1974	35	77	112	31,3	68,7	6,5	14,3	20,8
1975	55	101	156	35,3	64,7	8,0	14,6	22,6
1976	77	146	223	34,7	65,3	8,9	16,8	25,7
1977	111	190	301	36,7	63,3	10,0	17,2	27,2
1978	138	266	405	34,2	65,8	8,4	16,2	24,6
1979	228	392	620	36,8	63,2	7,9	13,6	21,6
1980	462	694	1.156	40,0	60,0	8,7	13,1	21,8
1981	723	865	1.589	45,5	54,5	9,0	10,8	19,8
1982	869	1.165	2.034	42,7	57,3	8,2	11,0	19,2
1983	1.213	1.586	2.799	43,3	56,7	8,7	11,4	20,1
1984	1.777	2.507	4.284	41,5	58,5	8,0	11,3	19,3
1985	3.236	3.879	7.115	45,5	54,5	9,2	11,0	20,1
1986	5.222	6.449	11.671	44,7	55,3	10,2	12,6	22,8
1987	7.480	11.011	18.491	40,5	59,5	10,0	14,7	24,6
1988	11.451	22.286	33.738	33,9	66,1	8,9	17,3	26,1
1989	17.346	34.490	51.836	33,5	66,5	7,5	15,0	22,5
1990	27.684	62.208	89.892	30,8	69,2	7,0	15,7	22,6
1991	47.585	102.571	150.156	31,7	68,3	7,5	16,2	23,7
1992	81.295	177.111	258.406	31,5	68,5	7,4	16,0	23,4
1993	143.977	381.529	525.506	27,4	72,6	7,2	19,1	26,3
1994	192.052	760.270	952.322	20,2	79,8	4,9	19,6	24,5
1995	328.577	1.553.648	1.882.225	17,5	82,5	4,2	19,8	24,0
1996	763.421	2.994.391	3.757.812	20,3	79,7	5,1	20,0	25,1
1997	1.782.699	5.945.673	7.728.372	23,1	76,9	6,1	20,2	26,3
1998	3.359.435	9.662.778	13.022.213	25,8	74,2	6,3	18,1	24,3
1999	5.172.830	12.156.009	17.328.839	29,9	70,1	6,6	15,5	22,1
2000	8.602.103	19.971.790	28.573.893	30,1	69,9	6,8	15,9	22,8
2001	11.300.047	22.170.344	33.470.391	33,8	66,2	6,4	12,6	19,0
2002	17.320.079	30.150.416	47.470.495	36,5	63,5	6,3	11,0	17,4
2003(1)	16.774.200	46.210.509	62.984.709	26,6	73,4	4,7	12,9	17,6

Kaynak: DPT, (Çevrimiçi), <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/>, 20.03.2004.

(1) Tahmin

Son yirmi yıllık süreçte sabit sermaye yatırımlarına bakıldığında; 1988, 1993 ve 1997’de yatırım oranının en çok GSMH’nin %26,3’ünü biraz aştığını, genellikle de %22-23 düzeylerinde seyrettiğini⁹⁹, 2000 yılından sonra da büyük bir düşüş içine girildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra sabit sermaye yatırımlarının sürekli olarak dalgalı ve istikrarsız bir seyir izlediği de net bir şekilde görülmektedir.

Grafik 8: Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarının Kamu ve Özel Kesim Olarak Dağılımı (GSMH'ye Oranı)

Kaynak: DPT, (Çevrimiçi), <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/>, 20.03.2004’den derlenmiştir.

Aşağıdaki tablolarda sabit sermaye yatırımlarının sektörler itibariyle ve kamu, özel ve toplam olarak dağılımı yer almaktadır.

Sabit sermaye yatırımlarının sektörel dağılımına bakıldığında en ilginç noktalardan biri, 1980’li yıllarla birlikte kamu kesiminin imalat sanayii yatırımlarından neredeyse el çekmesi, özel sektörün de buna ayak uydurmasıdır. “Gerçekten de, 1980 öncesinde toplam kamu yatırımlarının yaklaşık dörtte biri imalat sanayiine yapılmaktaydı. 1980’li yıllarda bu oran sürekli olarak azaltılmış ve yaklaşık yirmide bir düzeyine düşürülmüştür. Bu çok köklü ve keskin bir politika değişikliğidir. Türkiye, kamu yatırımları yoluyla sanayiini geliştirme politikasından tümüyle vazgeçmiştir, denilebilir.”¹⁰⁰

⁹⁹ Arın, a.g.m., s.585.

¹⁰⁰ Kepenek, Yentürk, a.g.e., s.313.

Kamu kesimi 1980 sonrasında sanayi yatırımlarından bir anlamda vazgeçmiş, ama bu boşluk özel kesim tarafından da doldurulmamıştır. Nitekim, 1980 sonrası hiçbir yıl, çeşitli teşviklere rağmen, özel sektör yatırımlarından sanayiye ayrılan pay, 1980 öncesinin yıllık düzeyine ulaşmamıştır.¹⁰¹

¹⁰¹ Kepenek, Yentürk, a.g.e., s.313.

Tablo 61: Sektörler İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımları (Kamu)
(Cari Fiyatlarla, % Dağılım)

	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975
Tarım	16,2	19,1	20,7	18,2	17,8	17,7	15,2	13,5	11,4	9,6	9,3	9,9	9,2
Madencilik	6,6	6,5	9,7	9,5	6,4	4,5	4,2	5,0	5,2	5,4	6,3	6,4	5,8
İmalat	10,2	11,9	10,9	12,6	14,4	15,7	18,5	19,8	22,7	29,6	23,8	21,8	27,2
Enerji	8,9	11,2	11,3	11,4	12,4	13,8	15,2	17,2	13,9	12,8	13,1	13,5	12,3
Ulaştırma	28,0	21,6	20,3	21,8	22,3	21,1	20,6	21,1	23,4	24,0	26,4	26,6	24,7
Turizm	0,5	0,6	0,7	0,8	0,7	1,4	1,2	1,3	1,4	1,0	1,4	0,9	0,6
Konut	3,3	3,5	3,0	3,7	4,1	3,6	4,2	4,5	3,7	2,4	1,6	1,6	2,6
Eğitim	12,8	14,8	12,3	11,1	11,1	11,5	9,2	8,1	8,4	6,4	7,2	7,2	6,5
Sağlık	2,3	3,2	3,5	3,3	3,2	3,0	2,9	2,5	2,5	2,5	2,0	2,3	2,1
Diğer Hizmetler	11,1	7,5	7,6	7,5	7,6	7,8	8,6	6,8	7,4	6,4	8,9	9,8	8,8
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
Tarım	10,4	11,4	10,6	8,1	7,9	10,2	10,3	9,8	9,6	7,0	6,8	8,7	9,1
Madencilik	7,2	6,6	7,9	8,3	7,6	9,7	8,6	8,8	9,1	9,8	6,7	4,1	4,5
İmalat	23,3	21,6	19,8	24,1	26,3	21,9	18,9	15,8	14,0	12,6	9,8	6,5	5,9
Enerji	14,6	14,4	17,2	22,2	21,3	22,1	24,7	25,4	24,0	22,0	24,3	22,9	26,9
Ulaştırma	24,2	25,3	24,9	21,6	20,8	19,7	21,3	23,5	25,0	28,0	29,3	33,9	29,7
Turizm	0,7	0,8	1,0	0,8	0,5	0,5	0,5	0,6	0,9	0,9	1,8	1,7	1,5
Konut	2,2	2,4	3,0	3,1	2,4	2,4	1,4	1,8	2,6	2,6	2,0	1,6	1,8
Eğitim	6,3	4,9	5,0	3,6	4,1	4,2	4,5	4,5	3,7	4,2	3,7	4,8	5,6
Sağlık	2,3	1,8	2,2	1,7	1,8	2,0	2,0	1,6	1,5	1,2	1,2	1,5	1,8
Diğer Hizmetler	8,8	10,6	8,4	6,5	7,2	7,2	7,9	8,1	9,6	11,6	14,2	14,3	13,2
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001(1)
Tarım	10,3	9,6	11,1	8,9	9,6	10,2	11,7	10,2	10,8	8,2	8,4	8,6	9,0
Madencilik	3,2	3,4	3,5	3,4	2,5	2,6	2,1	1,5	1,6	1,5	1,5	1,1	1,7
İmalat	4,5	4,5	5,0	5,4	3,2	3,1	5,7	4,1	2,5	2,7	2,6	2,8	4,9
Enerji	29,8	21,7	16,8	14,5	12,0	11,6	12,9	12,9	12,4	16,8	15,6	15,0	16,5
Ulaştırma	30,1	34,0	36,6	36,5	42,6	38,4	30,2	34,7	34,8	34,0	37,0	35,7	27,2
Turizm	1,1	1,2	1,5	1,6	1,7	1,9	2,4	1,3	0,6	0,5	0,4	0,5	0,6
Konut	1,8	4,0	2,2	2,6	1,2	1,7	1,5	1,7	1,2	1,1	1,3	0,8	0,9
Eğitim	6,2	6,9	7,1	8,4	9,2	7,4	8,3	9,2	12,4	10,7	11,6	11,8	13,0
Sağlık	2,1	2,8	2,6	3,2	3,8	4,8	4,9	4,1	4,8	4,6	3,8	4,5	5,4
Diğer Hizmetler	10,8	11,9	13,6	15,4	14,3	18,4	20,2	20,2	18,9	20,1	17,8	19,1	20,7
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: DPT, (Çevrimiçi), <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-01/>, 20.03.2004.

(1) Tahmin.

**Tablo 62: Sektörler İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımları (Özel)
(Cari Fiyatlarla, % Dağılım)**

	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975
Tarım	10,6	11,3	10,4	8,7	11,4	10,7	9,5	7,6	8,1	9,2	9,2	8,0	9,2
Madencilik	0,8	0,9	0,9	0,9	0,9	0,8	0,8	0,8	0,9	0,7	0,6	0,7	0,7
İmalat	50,7	42,1	34,3	35,1	37,0	38,4	37,3	38,8	40,9	41,2	39,5	43,5	43,3
Enerji	0,4	0,5	0,4	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3
Ulaştırma	2,9	4,8	6,1	8,0	7,0	7,3	8,1	7,5	7,9	8,4	9,3	11,7	11,1
Turizm	0,3	0,3	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
Konut	26,9	31,6	39,4	37,9	35,2	34,3	36,0	37,3	34,0	33,1	34,6	28,8	28,7
Eğitim	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3
Sağlık	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Diğer Hizmetler.	6,8	7,7	7,4	7,9	7,2	7,1	6,8	6,7	6,9	6,2	5,8	6,1	6,0
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
Tarım	11,0	9,7	6,8	5,2	7,4	10,8	11,2	11,4	10,1	7,7	5,7	5,6	4,3
Madencilik	0,6	0,7	0,7	0,5	0,5	0,6	0,6	1,1	1,1	1,2	1,1	1,3	1,2
İmalat	39,8	38,9	36,9	28,7	30,0	34,1	33,6	32,9	32,9	31,9	31,8	25,2	21,4
Enerji	0,2	0,2	0,3	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,8	0,6	0,9
Ulaştırma	11,5	11,4	10,2	12,2	9,7	15,3	16,2	16,9	17,2	17,0	13,8	11,8	9,1
Turizm	0,4	0,4	0,4	0,5	0,6	0,7	0,7	0,6	1,1	1,8	2,5	3,1	4,0
Konut	30,3	32,1	37,5	45,4	44,7	30,1	29,5	29,2	30,0	32,3	37,0	45,7	53,3
Eğitim	0,2	0,3	0,3	0,3	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3	0,5	0,6	0,6	0,5
Sağlık	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,5	0,6	0,6	0,5
Diğer Hizmetler	5,8	6,2	6,6	6,6	6,3	7,4	7,2	7,0	6,7	6,7	6,1	5,4	4,8
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001(1)
Tarım	3,0	3,6	3,2	3,1	3,3	2,6	4,1	4,7	4,3	4,8	2,9	2,6	2,1
Madencilik	1,2	1,1	1,1	1,0	0,9	1,2	1,1	1,1	1,1	1,4	1,6	1,1	1,1
İmalat	19,9	26,2	25,3	24,3	23,6	23,8	26,2	26,1	22,9	23,4	23,7	26,7	23,3
Enerji	1,2	0,8	1,2	0,6	0,5	0,6	0,5	1,8	4,0	3,3	2,8	2,9	6,3
Ulaştırma	8,8	10,7	10,8	14,7	18,8	11,5	16,4	17,4	21,6	20,7	19,9	26,2	21,8
Turizm	5,3	5,0	4,7	3,5	2,4	2,3	2,4	2,3	2,5	3,7	5,5	5,6	6,3
Konut	54,2	46,5	47,1	46,3	44,7	51,8	43,3	39,8	35,8	34,1	33,8	23,7	26,7
Eğitim	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,7	1,1	1,1	0,9	1,7	2,3	2,1
Sağlık	0,7	0,9	1,4	1,4	1,3	1,5	1,2	1,8	2,9	3,6	3,2	4,2	4,4
Diğer Hizmetler	4,9	4,4	4,3	4,4	3,7	4,0	4,1	4,0	3,8	4,2	4,8	4,7	5,9
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: DPT, (Çevrimiçi), <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-01/>, 20.03.2004.

(1) Tahmin.

Tablo 63: Sektörler İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımları (Toplam)
(Cari Fiyatlarla, % Dağılım)

	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974
Tarım	12,3	14,1	14,0	12,1	13,6	13,2	11,4	9,5	9,1	9,3	9,2	8,6
Madencilik	2,6	2,9	3,9	4,0	2,7	2,1	2,0	2,2	2,2	2,1	2,2	2,5
İmalat	38,5	31,5	26,2	27,1	29,4	30,5	31,1	32,7	35,3	37,9	35,0	36,7
Enerji	3,0	4,2	4,2	4,4	4,5	5,1	5,3	5,8	4,6	3,9	4,0	4,5
Ulaştırma	10,5	10,7	11,0	12,9	12,2	12,1	12,3	11,8	12,6	12,9	14,1	16,4
Turizm	0,4	0,4	0,5	0,5	0,4	0,7	0,6	0,6	0,6	0,5	0,6	0,5
Konut	19,8	21,7	26,9	25,6	24,7	23,6	25,4	26,8	24,7	24,3	25,2	20,3
Eğitim	4,1	5,5	4,5	4,3	4,0	4,3	3,4	2,9	2,9	2,0	2,3	2,4
Sağlık	0,9	1,3	1,4	1,3	1,2	1,2	1,1	0,9	0,9	0,8	0,7	0,8
Diğer Hizmetler	8,1	7,6	7,4	7,7	7,3	7,3	7,4	6,7	7,1	6,2	6,6	7,3
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
Tarım	10,8	10,3	8,1	6,3	7,6	10,5	10,8	10,7	9,9	7,4	6,2	6,9
Madencilik	2,9	2,9	3,2	3,4	3,3	4,7	4,0	4,4	4,4	5,1	3,6	2,4
İmalat	34,1	32,5	31,1	27,0	28,5	28,6	27,3	25,5	25,0	23,1	22,0	17,6
Enerji	5,2	5,4	6,1	8,4	8,7	10,3	10,8	11,2	10,2	10,2	11,3	9,7
Ulaştırma	15,9	16,5	15,2	15,6	14,2	17,3	18,4	19,8	20,4	22,0	20,8	20,7
Turizm	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	1,0	1,4	2,2	2,5
Konut	20,5	21,2	25,7	29,9	27,8	17,5	17,5	17,3	18,6	18,8	21,4	27,9
Eğitim	2,3	2,0	1,9	1,5	1,8	2,1	2,1	2,1	1,7	2,2	2,0	2,3
Sağlık	0,9	0,8	0,9	0,8	0,8	1,0	1,0	0,8	0,8	0,8	0,9	1,0
Diğer Hizmetler	6,8	7,9	7,2	6,6	6,7	7,3	7,5	7,5	7,9	8,9	9,7	9,0
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

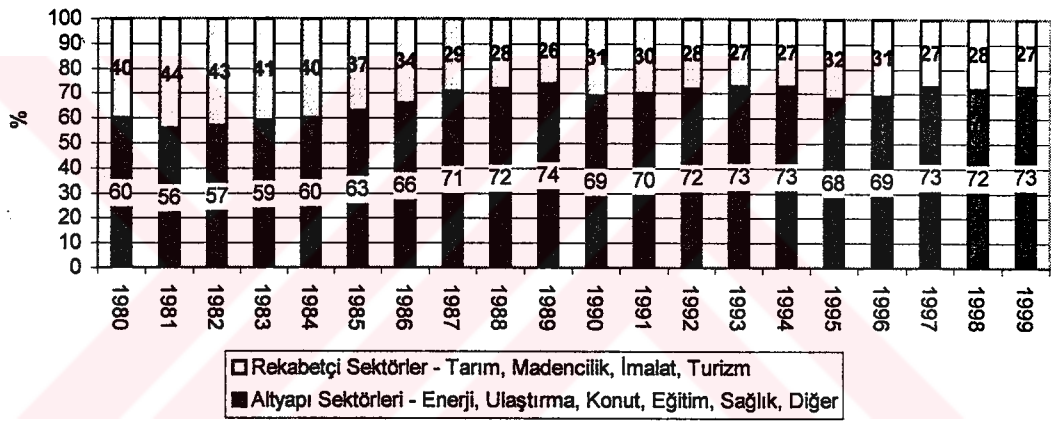
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000(1)
Tarım	5,5	5,4	5,7	4,9	5,0	4,1	5,4	5,8	5,8	5,7	4,5	4,5
Madencilik	1,9	1,8	1,9	1,7	1,4	1,5	1,3	1,2	1,2	1,4	1,6	1,1
İmalat	14,8	19,5	18,9	18,4	18,0	19,6	22,6	21,6	18,2	18,0	17,5	19,4
Enerji	10,8	7,3	6,1	5,0	3,6	2,8	2,7	4,1	5,9	6,8	6,6	6,6
Ulaştırma	15,9	17,9	19,0	21,5	25,3	16,9	18,8	20,9	24,6	24,1	25,0	29,1
Turizm	3,9	3,8	3,7	2,9	2,2	2,2	2,4	2,1	2,1	2,9	4,0	4,0
Konut	36,7	33,4	32,9	32,5	32,8	41,7	36,0	32,0	27,8	25,5	24,1	16,7
Eğitim	2,5	2,6	2,8	3,2	3,1	2,1	2,0	2,8	3,7	3,4	4,7	5,2
Sağlık	1,2	1,5	1,8	2,0	2,0	2,2	1,8	2,3	3,4	3,9	3,4	4,3
Diğer Hizmetler	6,9	6,7	7,3	7,8	6,6	6,9	6,9	7,2	7,3	8,3	8,7	9,1
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: DPT, (Çevrimiçi), <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-01/>, 20.03.2004.

(1) Tahmin

1984 yılından sonra sabit sermaye yatırımlarının giderek tarım, imalat sanayii, turizm, madencilik gibi dış rekabete çok açık kesimlerden, altyapı, konut, sağlık, eğitim gibi dış rekabete kapalı alanlara kaydığı görülmektedir. Doğrudan üretken alanlardan dolayı üretken alanlara kayış, marjinal sermaye/hasıla oranının yükselmesine neden olmuş (nitekim 1960'lı ve 1970'li yıllarda 3/1 ve 3,5/1 arasında değişen bu katsayı 1990'lı yıllarda 5/1'in üzerinde seyretmiştir.¹⁰²); yani, yatırım/GSMH oranı artarken, büyüme hızı düşmüştür.¹⁰³

Grafik 9: Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarının Dağılımı (1980-1999)

Kaynak: Kazgan, Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye, s.317.

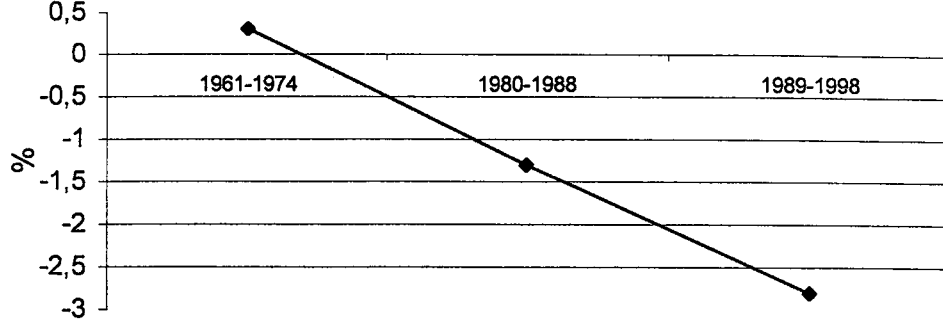
İç kaynak dengesi açısından Türkiye ekonomisine bakıldığında, 1961-1974 döneminde iç kaynak dengesinin* %0,5'in altında olmasına rağmen, pozitif bir değer taşıdığı görülmektedir. Ancak, bu dönemden sonra iç kaynak dengesi hızla bozularak, 1989-1998 döneminde oluşan açık, %3'ler düzeyine ulaşmıştır.

¹⁰² Kazgan, Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye, s.393.

¹⁰³ A.e., s.304.

* İç Kaynak Dengesi: Yatırım/GSMH – İç Tasarruf/GSMH = İç Kaynak Dengesi/GSMH

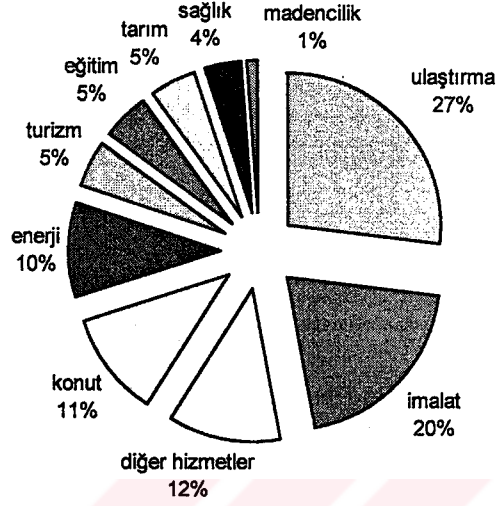
**Grafik 10: İç Kaynak Dengesi/GSMH
(Dönem Ortalaması)**

Kaynak: Kazgan, Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye, s.386.

Aşağıdaki grafikte sektörler itibariyle 2002 yılı sabit sermaye yatırımlarının dağılımı yer almaktadır. 2000’li yılların başı itibariyle oranlar karşılaştırıldığında; imalat sanayiinin %17,5’den %20’ye, enerji sektörünün %6,6’dan %10’a, turizm sektörünün %4’den %5’e, ulaştırma sektörünün %25’ten %27’ye, diğer hizmetlerin %8,7’den %12’ye yükseldiği; özellikle konut sektörünün %24,1’den %11’e, madencilik sektörünün %1,6’dan %1’e düştüğü, diğer sektörlerde ise fazla bir değişme olmadığı görülmektedir.

Grafik 11: 2002 Yılı Sabit Sermaye Yatırımları

Kaynak: T.C. Hazine Müsteşarlığı, (Çevrimiçi),
<http://www.hazine.gov.tr/stat/egosterge/grafik19.pdf>, 20.03.2004

Diğer bazı ülkelerin tasarruf oranlarının incelendiğinde ilk sırada öncelikle gelişmekte olan ülkelerin yer aldığı görülecektir. Aşağıdaki tabloda, 1974-2001 yılları arasında gelişmekte olan bazı ülke grupları ve bölgelerin, GSYİH'lerine oranla ulusal tasarruf ve yatırım rakamları yer almaktadır.

Tablo 64: Gelişmekte Olan Ülkelerde GSYİH'ye Oranla Ulusal Tasarruflar ve Yatırımlar 1974-2001 (%)

Ülke Grupları / Bölgeler	1974-1981	1982-1989	1990-1999	2000-2001
Gelişmekte olan Ülkeler				
- Tasarruf	26,6	22,7	25,8	26,3
- Yatırım	25,9	24,5	27,2	25,8
- Tasarruf Fazlası	0,7	-1,8	-1,4	0,5
Afrika				
- Tasarruf	29,0	17,6	16,4	19,6
- Yatırım	31,9	22,4	20,1	20,4
- Tasarruf Fazlası	-2,9	-4,8	-3,7	-0,8
Asya				
- Tasarruf	26,5	27,2	31,7	31,5
- Yatırım	25,7	28,1	32,0	29,3
- Tasarruf Fazlası	0,8	-0,9	-0,3	2,2
Ortadoğu ve Avrupa'daki GOÜ				
- Tasarruf	35,4	18,0	21,5	22,0
- Yatırım	25,4	22,3	23,6	22,8
- Tasarruf Fazlası	10,0	-4,3	-2,1	-0,8
Latin Amerika ve Karayipler				
- Tasarruf	20,6	19,4	18,3	17,4
- Yatırım	24,0	20,1	20,9	20,1
- Tasarruf Fazlası	-3,4	-0,7	-2,6	-2,7
Dönüşüm Geçiren Ekonomiler				
- Tasarruf	-	-	23,8	25,3
- Yatırım	-	-	25,8	21,4
- Tasarruf Fazlası	-	-	-2,0	3,9

Kaynak: Oktar Türel, "Dünyada Sanayileşme Deneyimi: Geçmiş Çeyrek Yüzyıl (1975-2000) ve Gelecek İçin Beklentiler", *İktisat Üzerine Yazılar I Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar*, Der. A. H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.15.

1970'li yıllarda birinci petrol şokunun da etkisiyle gelişmekte olan ülkelerin tamamının tasarruf fazlası verdiği, bu fazlanın da esas itibariyle Orta Doğu'daki ve yatırımlarını iç tasarrufları ile finanse etmeyi başaran Asya'daki ülkelerden kaynaklandığı görülmektedir.¹⁰⁴ Aynı dönemde Latin Amerika ve Karayipler ile Afrika'da yüksek oranlı tasarruf açıkları mevcuttur.

1980 ve 1990'lı yıllarda yüksek bir yatırım-tasarruf oranı ile birlikte çok az bir tasarruf açığına sahip Asya ekonomileri yanında, diğer tüm gelişmekte olan ülkeler ve özellikle Afrika, büyük oranda tasarruf açıkları vermişlerdir. Ancak diğer yandan

¹⁰⁴ Oktar Türel, "Dünyada Sanayileşme Deneyimi: Geçmiş Çeyrek Yüzyıl (1975-2000) ve Gelecek İçin Beklentiler", *İktisat Üzerine Yazılar I Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar*, Der. A. H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.15.

GSYİH'nin %1,5-2'si kadar olan bir tasarruf açığının finansmanının da anılan dönem için çok büyük bir sorun teşkil etmeyeceğini de belirtmek gerekmektedir.¹⁰⁵

2000-2001 döneminde Asya'daki gelişmekte olan ülkeler ve dönüşüm geçiren ekonomiler cari fazla verirken, 1990'ların sonundaki finansal çalkantılar Afrika ve Orta Doğu'daki gelişmekte olan ülkeleri cari açıklarını daraltmaya zorlamıştır.¹⁰⁶ Latin Amerika ve Karayipler'de 1990'lardaki tasarruf açığı, oran olarak 2000-2001 döneminde de fazla değişmemiştir.

Aşağıda bazı OECD ülkelerinin 1970-2000 yılları arasındaki çeşitli tasarruf ve yatırım rakamları yer almaktadır. OECD'nin 1995 yılında yaptığı bu çalışmasındaki 1995-1999 aralığı, en düşük seviyedeki projeksiyonları yansıtmaktadır.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Türel, a.g.m., s.16.

¹⁰⁶ A.y.

¹⁰⁷ Willi Leibfritz, vd., "Ageing Populations, Pension Systems and Government Budgets - How Do They Affect Saving?", OECD, 1995, (Çevrimiçi), <http://www.oecd.org/dataoecd/26/33/17780718.pdf>, 23.10.2003, p.42.

Tablo 65: Ulusal, Kamu ve Özel Sektör Tasarruf Oranları [01]
(Brüt ve Net, GSYİH'nin Yüzdesi olarak, Ortalama)

	Brüt				Net			
	1970-79	1980-89	1990-94	1995-99	1970-79	1980-89	1990-94	1995-99
			[02]	[02]			[02]	[02]
A.B.D.								
Ulusal	20.1	17.8	15.4	16.0	8.5	4.4	2.7	2.4
Kamu	0.9	-1.6	-2.4	-1.3	-0.6	-3.0	-3.5	-2.5
Özel Sektör	19.2	19.4	17.7	17.4	9.0	7.4	6.2	4.9
Japonya								
Ulusal	35.2	31.8	33.6	30.6	22.2	18.1	18.0	13.9
Kamu	4.5	4.8	7.6	5.2	4.0	4.1	7.0	4.5
Özel Sektör	30.7	27.0	26.0	25.4	18.2	13.9	11.0	9.4
Almanya								
Ulusal	24.4	22.4	21.9	23.9	13.5	9.8	8.6	9.8
Kamu	4.3	2.3	1.2	1.5	3.8	1.6	0.5	0.9
Özel Sektör	20.0	20.1	20.6	22.4	9.7	8.2	8.1	8.9
Fransa								
Ulusal	25.9	20.4	20.1	21.5	15.3	7.9	6.9	7.9
Kamu	4.5	2.4	1.5	2.1	3.3	0.7	-0.5	0.0
Özel Sektör	21.4	18.0	18.5	19.4	12.0	7.2	7.4	7.9
İtalya [03]								
Ulusal	26.0	21.8	18.4	20.4	14.8	9.8	6.4	7.8
Kamu	-4.3	-4.4	-4.0	-1.5	-4.6	-4.6	-4.4	-2.0
Özel Sektör	30.3	26.2	22.4	21.9	19.4	14.4	10.8	9.9
Birleşik Krallık								
Ulusal	19.3	16.8	13.7	15.7	8.8	5.0	2.8	4.7
Kamu	3.0	0.8	-1.4	0.5	1.8	-0.4	-2.5	-0.5
Özel Sektör	16.3	16.0	15.1	15.2	7.0	5.5	5.3	5.2
Kanada								
Ulusal	22.6	20.2	14.6	17.8	11.6	8.5	2.2	5.0
Kamu	2.8	-1.3	-3.4	0.8	1.4	-2.8	-4.8	-0.6
Özel Sektör	19.8	21.5	18.0	17.0	10.2	11.4	7.1	5.5
Avustralya								
Ulusal	23.9	20.0	16.3	18.0	9.9	4.6	0.7	2.4
Kamu	3.3	1.9	-1.0	1.1	1.2	-0.2	-2.8	-0.5
Özel Sektör	20.5	18.1	17.2	16.9	8.7	4.8	3.4	2.9
Avusturya								
Ulusal	27.8	24.1	25.2	25.6	16.2	11.8	12.8	13.0
Kamu	4.6	0.8	0.2	-1.1	3.9	0.0	-0.5	-1.7
Özel Sektör	23.2	23.3	25.0	26.7	12.4	11.7	13.3	14.7
Belçika								
Ulusal	23.2	16.7	21.7	24.2	13.8	7.2	12.0	14.3
Kamu	0.4	-5.3	-3.6	-0.5	0.1	-5.6	-3.9	-0.8
Özel Sektör	22.9	22.0	25.3	24.7	13.7	12.8	15.9	15.1
Danimarka								
Ulusal	20.8	14.8	17.4	18.9	12.9	5.9	8.0	9.4
Kamu	6.4	0.8	-0.2	1.2	5.8	0.0	-1.2	0.2
Özel Sektör	14.3	14.0	17.6	17.7	7.1	5.8	9.2	9.2
Finlandiya								
Ulusal	26.2	23.7	16.3	22.5	12.3	8.9	-0.7	4.6
Kamu	8.7	6.9	0.3	-0.4	7.8	5.7	-1.3	-1.7
Özel Sektör	17.4	16.7	16.0	22.9	4.5	3.2	0.6	6.4

İzlanda								
Ulusal	25.3	17.6	15.6	18.3	..	..	2.8	4.6
Kamu	..	6.3	2.9	2.8	..	..	2.3	2.1
Özel Sektör	..	11.3	12.7	15.5	..	..	0.5	2.5
Norveç								
Ulusal	26.3	26.9	22.8	26.5	11.6	12.3	7.3	10.4
Kamu	7.8	8.4	2.7	5.8	7.0	7.6	1.8	4.8
Özel Sektör	18.5	18.5	20.1	20.7	4.6	4.7	5.5	5.7
Portekiz								
Ulusal	25.7	24.2	24.8	26.5	..	..	..	..
Kamu	..	..	3.1	6.5	..	..	..	..
Özel Sektör	..	..	21.7	20.1	..	..	..	..
İsveç [03]								
Ulusal	21.6	17.3	15.0	22.3	10.6	4.7	1.5	8.7
Kamu	8.7	1.6	-3.7	-4.9	7.0	-0.3	-5.5	-6.5
Özel Sektör	12.9	15.7	18.7	27.3	3.6	5.0	7.0	15.3
OECD [04]								
Ulusal	24.5	21.1	19.4	21.7	13.0	8.5	6.4	8.2
Kamu	4.0	1.3	-0.4	0.6	3.0	0.2	-1.5	-0.5
Özel Sektör	20.5	19.8	19.9	21.1	10.0	8.3	7.9	8.6
Avrupa Ülkeleri [04]								
Ulusal	24.2	20.5	19.2	22.1	13.0	8.3	6.6	9.1
Kamu	4.4	1.4	-0.7	0.3	3.6	0.5	-1.8	-0.7
Özel Sektör	19.7	19.1	19.9	21.9	9.4	7.9	8.3	9.8
OECD [05]								
Ulusal	26.1	22.9	21.3	22.0	12.7	8.3	6.6	6.5
Kamu	2.4	0.3	0.0	0.6	1.2	-0.8	-1.1	-0.5
Özel Sektör	23.7	22.5	21.3	21.4	11.5	9.1	7.7	7.0
Avrupa Ülkeleri [05]								
Ulusal	24.1	20.5	19.0	21.1	13.2	8.3	6.6	8.2
Kamu	2.6	0.5	-0.6	0.6	1.8	-0.4	-1.6	-0.5
Özel Sektör	21.5	20.0	19.6	20.6	11.4	8.7	8.2	8.7

Kaynak: Willi Leibfritz, vd., "Ageing Populations, Pension Systems and Government Budgets - How Do They Affect Saving?", OECD, 1995, (Çevrimiçi), <http://www.oecd.org/dataoecd/26/33/17780718.pdf>, 23.10.2003, pp.40-42.

- [01] Cari gelirler-cari harcamalar. Brüt tasarruf – Amortisman = Net tasarruf.
 [02] Almanya için 1991-1994 ve 1995-2000 ortalamaları Doğu Almanya dahildir.
 [03] 1970-1979 tahminleri önceki bir SNA sistemine dayanır.
 [04] Portekiz ve İzlanda hariç ağırlıksız ortalama.
 [05] Portekiz ve İzlanda hariç ağırlıklı ortalama. (1991 GSYİH ağırlıkları)

Son 30 yılda OECD bölgesinde toplam tasarruflarda büyük bir düşüş yaşanmıştır. Ortalama brüt ulusal tasarrufların GSYİH'ye oranı %4'e düşerken, net tasarruflardaki düşüş daha da keskin olmuştur.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Wolfgang Michalski, Riel Miller, Barrie Stevens, "Future Global Capital Shortages: Some Key Issues and Policy Recommendations", OECD, 1995, (Çevrimiçi), <http://www.oecd.org/dataoecd/26/33/17780718.pdf>, 23.10.2003, p.1.

1960'lar boyunca net yurtiçi hasılanın yaklaşık %15'i düzeyinde olan net tasarruflar, 1990'lar başında %7-8 düzeyine inmiştir. Bu düşüş her seviyede (ulusal, kamu, özel ve hanehalkı) kendini göstermiştir.¹⁰⁹

OECD ülkelerinde 1960'lar boyunca GSYİH'nin %15'i civarında olan tasarruf ve yatırım oranları, 1973 yılındaki ilk petrol krizine kadar yukarı doğru bir trend göstermiştir. Ancak 1974 ve 1975 yıllarında yatırım ve tasarruf oranlarında keskin bir düşüş yaşanmış, bu düşüşü 1980'lerin başında ekonomilerdeki gerileme ile ortaya çıkan diğer bir keskin düşüş izlemiş ve 1980'ler boyunca tasarruf oranları GSYİH'nin %9'u civarına oturmuştur.¹¹⁰

1980'lerden itibaren 20 yıl boyunca ABD'de ve Kanada'da hanehalkı tasarruflarının ve beraberinde toplam tasarrufların düşmesinin temel nedeni tüketici kredilerindeki genişleme olarak ele alınmıştır.¹¹¹

Hatta özellikle Kanada'da, 1980'lerden itibaren tüketici kredilerinin GSYİH'ye oranı ile tasarruf oranlarının gelişimine bakıldığında, aralarındaki makasın 1990'ların sonunda maksimum açıklığa ulaştığı görülmüştür.¹¹²

OECD nüfusu içinde 60 yaş üstü nüfusun oranı 1990'da %12,9 iken, 2030 yılında bu oranın %22,5'e yükselmesi beklenmektedir.¹¹³ Bu durum hanehalkı tasarruf oranlarının düşmesini de beraberinde getirirken, yaşlanan nüfusun ayrıca kamu harcamalarında (transfer harcamaları vb.) bir artışa sebep olacağı da muhakkaktır.¹¹⁴

¹⁰⁹ Michalski, Miller, Stevens, a.g.m., p.1.

¹¹⁰ Barry Bosworth, "Prospects for Saving and Investment in Industrial Countries", OECD, 1995, (Çevrimiçi), <http://www.oecd.org/dataoecd/26/33/17780718.pdf>, 23.10.2003, p.1.

¹¹¹ Mario Seccareccia, "Are Low Saving Rates And Growing Household Indebtedness Constraining Factors On Economic Growth?", May, 2001, (Çevrimiçi), <http://aix1.uottawa.ca/~robinson/english/wp/notredame1.pdf>, 01.07.2004, p.1.

¹¹² A.y.

¹¹³ Michalski, Miller, Stevens, a.g.m., p.1.

¹¹⁴ Bosworth, a.g.m., p.5.

Avrupa ve ABD'deki ulusal tasarruf oranlarındaki düşüşün yarından fazlası kamu sektöründeki düşüşten kaynaklanmıştır.¹¹⁵

Avrupa'daki kamu tasarrufları, 1960'larda net ulusal gelirin %4'ü seviyesindeki bir fazlalıktan, 1980'lerden itibaren %2 civarında bir açığa gerilemiştir. ABD'de ise 1960'larda kamu tasarrufları net ulusal gelirin küçük bir fazlası konumunda iken, 1980'lerden itibaren net ulusal gelirin %3-5'i oranında bir açığa gerilemiştir. Tersine Japonya'da kamu tasarrufları 1960'lar ve 1990'ların ilk yıllarında mevcut düzeyini korumuş ve hatta arttırmıştır.¹¹⁶ Bu arada Japonya'da 1973-1980 yılları arasında kamu tasarruflarında bir düşüş yaşanmış, ancak 1980'ler boyunca kamu tasarrufları tekrar yükselmeye başlayarak özel tasarruflardaki düşüşü dahi telafi edecek seviyeye ulaşmıştır.¹¹⁷

¹¹⁵ Michalski, Miller, Stevens, a.g.m., p.1.

¹¹⁶ A.y.

¹¹⁷ Bosworth, a.g.m., p.2.

**Tablo 66: Cari Fiyatlarla Yurtiçi, Kamu ve Özel Sektör Yatırımları
(Brüt ve Net, GSYİH'nin Yüzdesi olarak, Ortalama)**

	Brüt				Net			
	1970-79	1980-89	1990-94	1995-99	1970-79	1980-89	1990-94	1995-99
			[01]	[01]			[01]	[01]
A.B.D.								
Yurtiçi	19.8	19.4	16.6	18.3	8.2	6.1	3.8	4.6
Kamu	..	..	..	..	..	..	..	..
Özel Sektör	..	..	..	..	..	..	..	..
Japonya								
Yurtiçi	34.5	29.6	31.0	28.5	21.5	16.0	15.4	11.9
Kamu	5.4	5.3	5.9	6.9	5.0	4.7	5.3	6.2
Özel Sektör	29.0	24.3	25.2	21.6	16.5	11.3	10.2	5.6
Almanya								
Yurtiçi	23.4	20.4	22.9	25.0	12.5	7.7	9.7	10.8
Kamu	3.9	2.7	2.7	2.6	3.3	2.0	2.0	2.0
Özel Sektör	19.6	17.7	20.2	22.3	9.2	5.8	7.7	8.8
Fransa								
Yurtiçi	25.5	20.9	19.9	20.3	14.9	8.4	6.8	6.7
Kamu	3.4	3.2	3.5	3.5	2.2	1.5	1.5	1.4
Özel Sektör	22.1	17.7	16.4	16.8	12.7	6.9	5.2	5.3
İtalya [02]								
Yurtiçi	25.8	22.7	19.0	18.4	14.6	10.7	6.9	5.9
Kamu	3.1	3.5	2.9	2.3	2.8	3.3	2.5	1.8
Özel Sektör	22.7	19.2	16.1	16.2	11.8	7.4	4.5	4.2
Birleşik Krallık								
Yurtiçi	19.9	17.6	16.3	16.4	9.4	5.8	5.4	5.3
Kamu	4.1	1.9	2.0	1.5	2.9	0.7	0.9	0.5
Özel Sektör	15.8	15.7	14.3	14.8	6.5	5.1	4.5	4.8
Kanada								
Yurtiçi	23.9	21.5	18.7	19.0	12.8	9.9	6.4	6.1
Kamu	3.4	2.5	2.4	2.4	1.9	1.1	0.9	1.0
Özel Sektör	20.5	19.0	16.4	16.6	10.9	8.8	5.5	5.1
Avustralya								
Yurtiçi	25.0	24.7	20.1	23.0	11.1	9.2	4.5	7.4
Kamu	3.8	2.7	2.2	2.0	1.6	0.6	0.4	0.4
Özel Sektör	21.2	22.0	17.9	21.0	9.4	8.6	4.1	7.0
Avusturya								
Yurtiçi	28.6	24.4	25.3	27.2	17.0	12.1	12.9	14.6
Kamu	4.8	3.7	3.2	2.8	4.1	2.9	2.5	2.2
Özel Sektör	23.8	20.8	22.2	24.4	12.9	9.2	10.5	12.4
Belçika								
Yurtiçi	22.7	17.3	18.9	19.1	13.2	7.8	9.1	9.1
Kamu	3.7	2.5	1.5	1.6	3.4	2.1	1.2	1.3
Özel Sektör	18.9	14.8	17.4	17.4	9.8	5.6	8.0	7.8
Danimarka								
Yurtiçi	23.7	18.1	15.6	16.1	15.7	9.1	6.2	6.6
Kamu	4.0	2.5	2.1	1.9	3.3	1.6	1.1	0.9
Özel Sektör	19.7	15.6	13.5	14.2	12.4	7.5	5.1	5.7
Finlandiya								
Yurtiçi	28.4	25.7	19.3	21.1	14.6	10.9	2.3	3.3
Kamu	3.5	3.4	3.1	2.1	2.5	2.2	1.6	0.8
Özel Sektör	25.0	22.3	16.2	19.0	12.1	8.8	0.7	2.5

İzlanda								
Yurtiçi	28.7	20.8	17.2	16.3	..	8.5	4.4	2.6
Kamu	3.8	5.6	6.1	5.7	..	5.0	5.5	4.9
Özel Sektör	24.9	15.3	11.0	10.7	..	3.5	-1.2	-2.3
Norveç								
Yurtiçi	31.8	26.4	19.4	19.5	17.1	11.7	3.9	3.5
Kamu	4.7	3.4	3.3	2.9	4.0	2.5	2.4	1.8
Özel Sektör	27.1	23.0	16.1	16.6	13.2	9.2	1.5	1.6
Portekiz								
Yurtiçi	28.4	29.2	27.1	29.1	..	..	..	..
Kamu	2.6	3.6	4.1	4.4	..	..	..	..
Özel Sektör	25.8	25.6	23.0	24.7	..	..	..	..
İsveç [02]								
Yurtiçi	22.0	18.9	16.7	16.3	11.0	6.3	3.2	2.7
Kamu	3.7	2.7	2.4	2.5	2.0	0.9	0.6	0.9
Özel Sektör	18.3	16.2	14.3	13.8	9.0	5.5	2.6	1.8
OECD [03]								
Yurtiçi	25.6	21.9	19.8	20.3	13.8	9.4	6.7	6.7
Avrupa Ülkeleri [03]								
Yurtiçi	25.5	21.2	19.1	19.6	13.4	8.7	5.7	5.8
OECD [04]								
Yurtiçi	23.6	21.4	20.0	20.6	12.2	8.7	7.1	7.0
Avrupa Ülkeleri [04]								
Yurtiçi	24.0	20.5	19.8	20.4	13.9	8.3	7.4	7.5

Kaynak: Willi Leibfritz, vd., "Ageing Populations, Pension Systems and Government Budgets - How Do They Affect Saving?", pp.42-44.

[01] Almanya için 1991-1994 ve 1995-2000 ortalamaları Doğu Almanya dahildir.

[02] 1970-1979 dönemi net rakamları eski SNA bilgilerine dayanır.

[03] Portekiz hariç ağırlıksız ortalama.

[04] Portekiz hariç ağırlıklı ortalama. (1991 GSYİH ağırlıkları)

OECD ülkelerinde tasarruf oranlarındaki düşüş, yatırım oranlarındaki düşüşle paralellik göstermektedir. Bu düşüş büyük çoğunlukla özel tasarruflarda yoğunlaşmıştır. ABD’de yatırım oranlarındaki düşüş, ulusal tasarruf oranlarındaki düşüşe göre daha az keskin, Japonya’da tam tersidir. Avrupa’da ise yatırım ve tasarruf oranları, birbirlerine yakın değerleri korumakla birlikte, azalmıştır.¹¹⁸

Yine de 1990’larda üç büyük OECD bölgesinde (ABD, Japonya, Avrupa) özel tasarruflar özel yatırımları geride bırakmıştır. Ayrıca OECD bölgesi bir bütün olarak 1970’lerin başından itibaren özel tasarruf fazlalığı vermektedir. Diğer taraftan OECD

¹¹⁸ Michalski, Miller, Stevens, a.g.m., p.1.

üyesi ülkeler, 1970'lerin ortalarından bu yana da toplamda bütçe açığı vermektedirler.¹¹⁹

**Tablo 67: OECD Ülkelerinde Tasarruf Yatırım Dengesizlikleri
(GSYİH'nin %'si Olarak)**

	Cari Denge			Kamu Dengesi			Özel Sektör Dengesi		
	1996-00 Ortalama	2001	2003	1996-00 Ortalama	2001	2003	1996-00 Ortalama	2001	2003
Cari Açık Veren Ülkeler									
A.B.D.	-2.7	-4.1	-4.0	-0.1	0.6	-0.6	-2.7	-4.7	-3.4
Br. Krallık	-1.2	-1.8	-2.2	-0.6	1.1	-0.7	-0.6	-2.9	-1.5
Avustralya	-4.4	-3.0	-3.7	-0.1	0.1	0.5	-4.3	-3.0	-4.1
Yeni Zelanda	-5.8	-3.1	-3.8	1.4	1.3	-0.3	-7.2	-4.5	-3.5
İzlanda	-5.4	-8.0	-4.8	0.7	-0.2	-0.9	-6.1	-7.7	-3.9
Cari Fazla Veren Ülkeler									
Japonya	2.3	2.1	3.5	-5.6	-6.4	-6.6	7.9	8.5	10.1
Kanada	0.1	3.7	2.5	0.5	2.8	2.2	-0.4	0.9	0.3
Kore	3.1	2.2	2.6	3.9	5.7	5.5	-0.8	-3.4	-2.9
İsveç	3.4	2.3	2.3	0.6	3.8	1.8	2.8	-1.5	0.5
Danimarka	1.0	3.2	3.3	1.3	2.0	1.7	-0.3	1.2	1.6
Norveç	5.9	14.2	14.0	7.7	14.3	11.7	-1.8	0.0	2.3
Euro Bölgesi Ülkeleri									
Toplam	0.8	0.0	0.4	-2.0	-1.2	-0.9	2.8	1.2	1.3
Cari Fazla Veren Ülkeler									
Fransa	2.2	1.6	1.6	-2.6	-1.5	-1.4	4.7	3.0	2.9
İtalya	1.6	0.1	0.7	-2.9	-1.4	-1.1	4.6	1.5	1.8
Hollanda	4.5	3.6	4.0	-0.2	1.1	0.7	4.8	2.5	3.3
Belçika	5.0	3.3	4.1	-1.4	0.0	0.2	6.4	3.3	3.9
Finlandiya	5.7	6.6	6.5	1.1	3.7	2.1	4.7	2.9	4.3
Cari Açık Veren Ülkeler									
Almanya	-0.6	-0.7	-0.3	-1.7	-2.5	-1.8	1.2	1.8	1.6
İspanya	-1.1	-2.4	-2.0	-2.4	0.0	0.0	1.4	-2.3	-1.9
Avusturya	-2.8	-2.5	-1.5	-2.3	0.0	0.1	-0.5	-2.5	-1.6
Portekiz	-7.1	-9.2	-8.8	-2.5	-1.7	-1.4	-4.5	-7.5	-7.4
Yunanistan	-4.5	-5.2	-5.0	-3.4	0.2	1.3	-1.1	-5.4	-6.3
İrlanda	1.2	-2.0	-1.6	2.0	3.2	1.9	-0.9	-5.1	-3.5
Yükselen Piyasalar									
Meksika	-2.5	-3.0	-3.5	7.4	7.7	8.3	-9.9	-10.7	-11.9
Türkiye	-1.5	2.4	2.2	-4.7	-2.6	-3.2	3.2	5.1	5.3
Polonya	-5.2	-6.2	-5.7	-2.4	-4.4	-4.9	-2.8	-1.7	-0.8
Çek Cum.	-4.6	-5.1	-5.4	-3.2	-6.0	-5.8	-1.4	1.0	0.4
Macaristan	-3.7	-2.9	-2.3	-5.9	-4.9	-4.5	2.2	2.0	2.2
Slovakya	-7.7	-7.8	-8.4	-4.3	-4.4	-4.7	-3.4	-3.5	-3.7

Kaynak: OECD, "Saving And Investment: Determinants And Policy Implications", (Çevrimiçi), <http://www.oecd.org/dataoecd/2/40/2726831.pdf>, 05.05.2004, s.2.

¹¹⁹ Michalski, Miller, Stevens, a.g.m., p.1.

ABD’de 1980’lerin cari hesap açıkları, yüksek bütçe açıklarıyla aynı zamana rastlamıştır.¹²⁰

ABD’de 1990’lar boyunca toplam yatırım oranı reel anlamda çoğunlukla ticaret sektörü tarafından gerçekleştirilen makine ve teçhizat alımındaki bir hızlanma ile artmış; buna karşılık ulusal tasarruf oranları, özel sektör ve kamu sektöründeki oransal değişikliklerin birbirini dengelemesiyle sabit kalmış; neticede 2000 yılında ABD’nin cari açığı GSYİH’sinin %4,5’ine ulaşmıştır.¹²¹

Japonya’da ulusal tasarruf ve yatırım oranlarının 1990’lar boyunca düşüş trendi göstermesine rağmen, bunların seviyeleri hâlâ OECD ortalamasının oldukça üstündedir. Japonya’da tasarruflarda ve yatırımlardaki paralel düşüş, Japonya’yı GSYİH’sinin %2-2,5’i kadar bir cari fazlayla karşı karşıya getirmiştir.¹²²

Euro bölgesinde 1990’ların ikinci yarısında yaşanan ılımlı yükselişe rağmen, ulusal tasarruf ve yatırım oranları 1990’ların başındaki zirve seviyelerinin altında kalmış; geniş bir Euro bölgesinde cari dengeye yaklaşılmışken, bir çok küçük üye ülke 1990’ların sonunda cari açıklar yaşamıştır.¹²³

Son olarak, gelişmekte olan OECD ekonomilerinin çoğunda son yıllarda genişleyen kamu açıklarını ve diğer özel sektör dengesizliklerini yansıtan cari açıklar oldukça genişlemiştir. Gelişmiş ülkeleri yakalamaya çalışan gelişmekte olan ülkeler, üretim kapasitelerini genişletmek ve modernize etmek için kısmen yabancı sermayeye gereksinim duymalarının sonucu olarak uluslararası finansal krizlerin türbülanslarına maruz kalmışlardır.¹²⁴

¹²⁰ Giovanni P. Olivei, a.g.m., p.6.

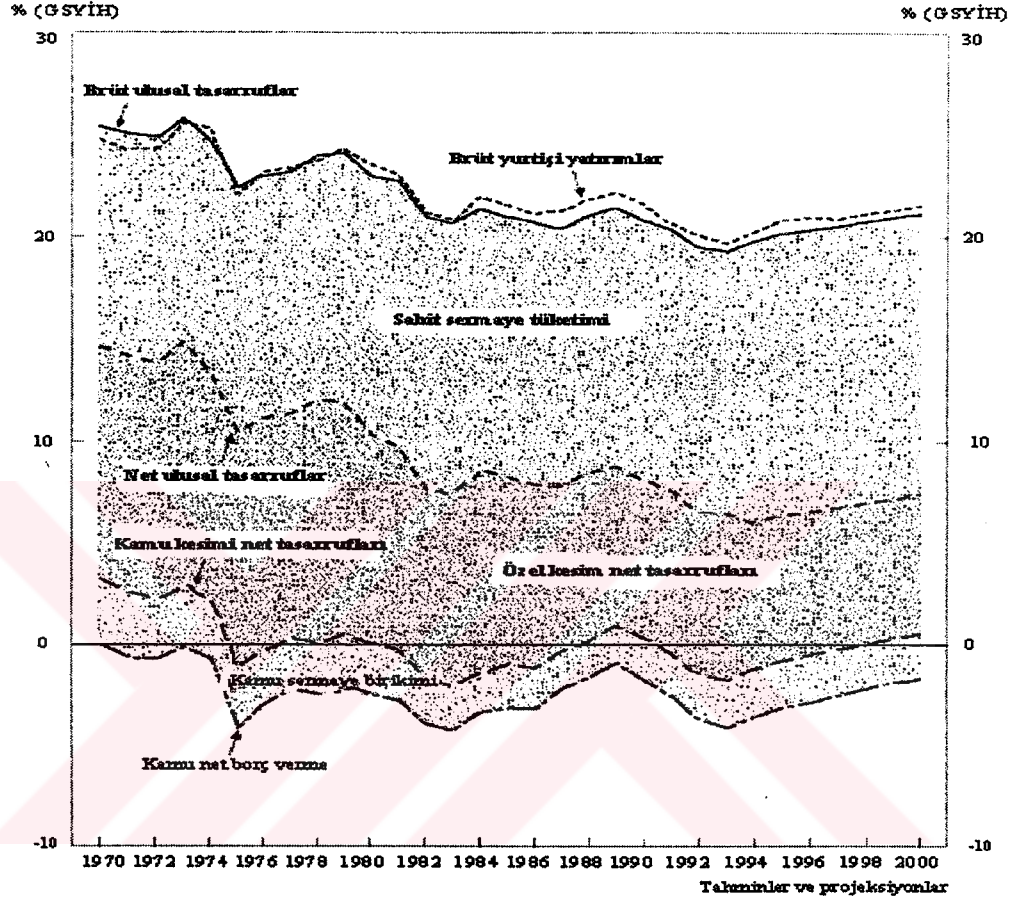
¹²¹ OECD, “Saving And Investment: Determinants And Policy Implications”, (Çevrimiçi), <http://www.oecd.org/dataoecd/2/40/2726831.pdf>, 05.05.2004, p.1.

¹²² A.y.

¹²³ A.y.

¹²⁴ A.g.m., p.2-3.

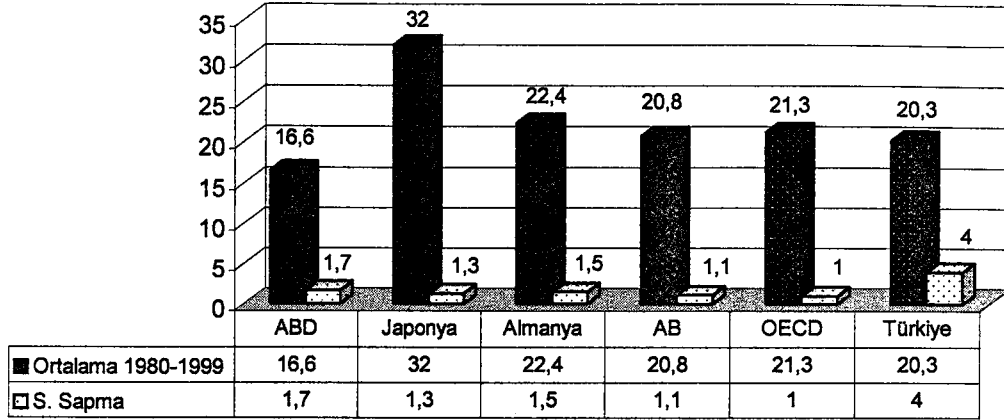
Şekil 12: OECD Ülkelerinde* Ulusal Tasarruflar, Kamu Tasarrufları ve Net Borç Vermedeki Gelişmeler

Kaynak: Willi Leibfritz, vd., "Ageing Populations, Pension Systems and Government Budgets - How Do They Affect Saving?", p.40.

*ABD, Japonya, Almanya, Fransa, İtalya, Birleşik Krallık, Kanada, Avustralya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, İzlanda, Norveç, Portekiz ve İsveç'in ağırlıklı ortalamalarından oluşmuştur.

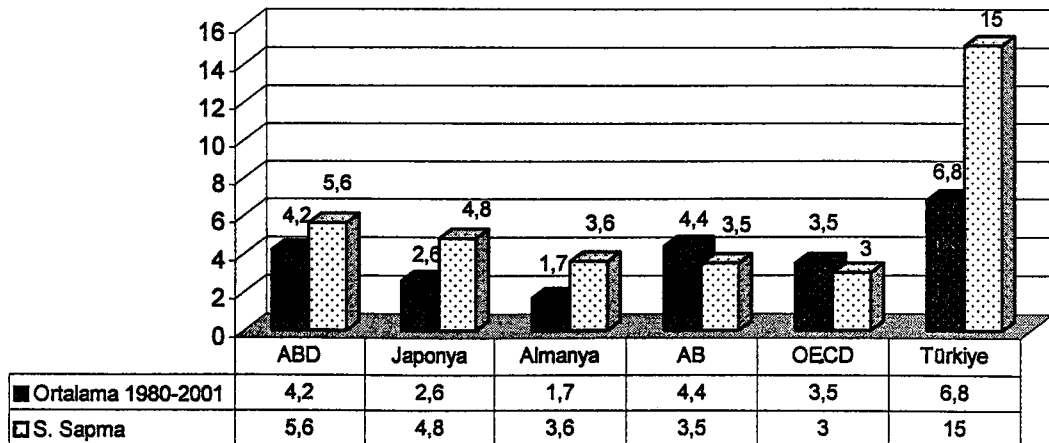
**Grafik 12: Gayri Safi Ulusal Tasarruf Oranları
(GSYİH'nin %'si Olarak)**

Kaynak: Metin Toprak vd., *Küreselleşen Dünyada Türkiye Ekonomisi Serbest Piyasa Devriminin Serüveni*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2001, s.269.

1980-1999 yılları arasında en yüksek ortalama yurtiçi tasarruf oranına sahip ülke Japonya iken, en düşük ülkenin ABD olduğu görülmektedir. Türkiye, OECD ortalamasına ulaşamasa da AB ortalamasını yakalamış gözükmemektedir.

**Grafik 13: Reel Toplam Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu
(Bir Önceki Yıla Göre % Değişim)**

Kaynak: Toprak vd., *Küreselleşen Dünyada Türkiye Ekonomisi Serbest Piyasa Devriminin Serüveni*, s.271.

Gayri safi sabit sermaye oluşumuna bakıldığında, en önemli unsurun istikrarsızlık olduğu göze çarpmaktadır. Bir önceki yıla göre sermaye oluşumunda yaşanan gelişmeler incelendiğinde, başta Türkiye olmak üzere ABD, Japonya ve Almanya’da büyük dalgalanmaların meydana geldiği görülür.

Güney Kore, Çin, Hindistan gibi Asyalı ülkelerin istikrarsızlığa düşmeden yüksek büyüme hızını yakalamalarının gerisinde GSYİH’nin %33’ü veya daha fazlası bir iç tasarruf oranına sahip olmaları yatmaktadır. Aynı dönemde yani 1980’lerin sonunda Arjantin, Meksika, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ise yurtiçi tasarruf oranı %20’nin altında kalmıştır.¹²⁵

Aşağıdaki tabloda bazı Doğu Asya ülkelerinin yurtiçi tasarruf ve yatırım oranları yer almaktadır.

¹²⁵ Gülten Kazgan, **Yeni Ekonomik Düzen’de Türkiye’nin Yeri**, 2. bsm., İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1995, s.120-121.

Tablo 68: Bazı Doğu Asya Ülkelerinde Yurtiçi Tasarruf ve Yatırım Oranları (GSYH'nin %'si olarak)

		1983 - 1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997*
G.Kore	Yurtiçi Tasarruf	32,7	36,1	35,9	35,1	35,2	34,6	35,1	33,3	32,9
	Sabit Yatırımlar	29,4	37,1	38,4	36,6	36	35,7	36,6	36,8	36,6
Endonezya	Yurtiçi Tasarruf	23,2	27,9	28,7	27,3	31,4	29,2	29	28,8	27,3
	Sabit Yatırımlar	24,3	28,3	27	25,8	26,3	27,6	28,4	28,1	26,5
Tayland	Yurtiçi Tasarruf	25,4	32,6	35,2	34,3	34,9	34,9	34,3	33,1	31,8
	Sabit Yatırımlar	27,7	40,2	41,6	39,2	39,4	39,9	41,8	40,8	35,8
Malezya	Yurtiçi Tasarruf	29,4	29,1	28,4	31,3	33	32,7	33,5	36,7	37
	Sabit Yatırımlar	28,5	32,4	36,4	36	38,3	40,1	43	42,2	42,7
Filipinler	Yurtiçi Tasarruf	18,1	18,7	18	19,5	18,4	19,4	17,8	19,7	21
	Sabit Yatırımlar	20,7	24	20	20,9	23,8	23,6	22,2	23,2	25,1
Singapur	Yurtiçi Tasarruf	42	44,1	45,4	47,3	44,9	49,8	50	50,1	50,0
	Sabit Yatırımlar	38,1	31,8	33,3	35,6	35	33,6	33,3	36,5	35,4
Çin	Yurtiçi Tasarruf	35,2	38,1	38,3	37,7	40,6	42,6	41	42,9	40,8
	Sabit Yatırımlar	29,5	25,5	27,5	31,2	37,5	36	34,7	35,6	35,8
Tayvan	Yurtiçi Tasarruf	25,4	32,6	35,2	34,3	34,9	34,9	34,3	33,1	31,8
	Sabit Yatırımlar	27,7	40,2	41,6	39,2	39,4	39,9	41,8	40,8	35,8
Hong Kong	Yurtiçi Tasarruf	33,6	35,8	33,8	33,8	34,6	33,1	30,4	30,6	30,8
	Sabit Yatırımlar	23,6	26,4	26,6	27,4	27,3	29,8	30,5	31,3	32

Kaynak: DTM, "Doğu Asya Krizi", Hz. Dünya Ticaret Örgütü Nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliği, Dış Ticaret Dergisi, Özel Sayı, Mart, 1998, (Çevrimiçi), <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/Mart98/1douasya.htm>, 08.05.2004.

*Tahmin

Özellikle Doğu Asya ülkelerinin olağanüstü büyüme oranlarına sahip olmalarına, genç nüfusun da etkisi olmakla birlikte,¹²⁶ yüksek bir yurtiçi tasarruf oranına ulaşmalarının sonucudur. Japonya hariç Doğu Asya ülkeleri, 1980'den itibaren 15

¹²⁶ Ling, a.g.m., p.3.

yıl boyunca OECD ülkelerine göre yaklaşık üç kat daha hızlı büyümüştür.¹²⁷ Japonya hariç Doğu Asya'daki yaş bağımlılık oranının (çalışma çağı dışı nüfus/çalışma çağındaki nüfus) OECD ülkelerinin yarısından daha az olması,¹²⁸ yüksek yurtiçi tasarruf oranı ile birlikte Doğu Asya ülkelerinin hızlı kalkınmalarını açıklayan önemli bir etkidir.

Yüksek düzeyde gerçekleşen yurtiçi tasarruflara, yurt dışından da sermaye girişinin ilave olması, yatırımların çok daha yüksek düzeyde gerçekleşmesine imkan tanımıştır. Filipinler'in %18'ler civarında ve Endonezya'nın %28'ler civarında seyreden yurtiçi tasarruf oranları sayılmazsa, tabloda yer alan diğer ülkelerin tamamı %30'un üstünde, hatta Çin ve Singapur %40'lar düzeyinde bir yurtiçi tasarruf oranı gerçekleştirmişlerdir. 1993 yılında sanayileşmiş ülkelerin %19'luk tasarruf oranına karşılık, Doğu Asya'nın tasarruf oranı ortalama %33 olarak gerçekleşmiştir.¹²⁹

Bir çok dinamik Asya ekonomisi, GSYİH'ye oranı %40'ı bulan tasarruf oranlarıyla yurtiçi tasarruflarının sadece kendilerine yeterliliğini kanıtlamamış, aynı zamanda bu durum onları sermaye ihracatçısı haline de getirmiştir.¹³⁰

Brezilya ve Şili gibi büyük ekonomiler yurtiçi tasarruf fazlası verirken, Arjantin ve Venezuela gibi ülkeler açık vermektedir. Rusya ise GSYİH'sinin %6-7'sine kadar yurtiçi tasarruf fazlası vermekte iken, genelde Merkezi ve Doğu Avrupa ekonomileri büyük yurtiçi tasarruf açığı vermektedirler. Hindistan dışındaki Güney Asya ülkeleri de GSYİH'nin %5'i civarında kronik tasarruf açığına sahiptir.¹³¹

Singapur Merkez Bankası'nın Singapur, Güney Kore ve Tayvan'ı 1980-1990 arası 17 OECD ülkesi ile tasarruf davranışı açısından karşılaştırdığı bir çalışmada; yukarıdaki üç ülkenin OECD ülkelerine göre yaklaşık %10 daha fazla marjinal tasarruf eğilimine sahip olduğu, Doğu Asya ülkelerinde kamu tasarruf oranlarının bir

¹²⁷ Ling, a.g.m., p.3.

¹²⁸ A.y.

¹²⁹ A.y.

¹³⁰ Michalski, Miller, Stevens, a.g.m., p.2.

¹³¹ A.y.

çok OECD ülkesine göre daha yüksek olduğu, ayrıca yine bu üç ülkede kamu tasarruflarının tüm ulusal tasarruflara oranının OECD ülkelerine göre daha yüksek düzeyde olduğu ortaya konmuştur.¹³²

3.3.2. Gelişmekte Olan Ülkelerde Kalkınmanın Finansman Kaynağı Olarak Yabancı Sermaye

Küreselleşme ile birlikte sermaye piyasalarının hızlı gelişimi, bir yandan gelişmiş bir ekonominin ihtiyacı olan kaynakları sağlarken, diğer yandan küreselleşen dünyanın da etkisiyle kalkınmak, büyümek için gerekli fonları kendi bünyesinde üretemeyen azgelişmiş ülkelere, olumlu makro ekonomik göstergelere ve sermaye için düşük risklere sahip olduğu sürece, ihtiyacı olan kaynakları temin etme imkanı yaratmıştır.

“Dünyadaki toplam menkul kıymetler, tahvil ve diğer sermaye piyasası araçlarının değeri 1969 yılında 2 trilyon dolarken, 1990’ların sonuna gelindiğinde bu rakam 100 trilyon doların üzerine çıkmıştır. Sadece hisse senedi piyasası 300 milyar dolardan 25 trilyon dolara yükselmiştir.”¹³³

Küreselleşen dünyada uluslararası sermaye akımlarının ülkeye çekilmesi ekonomik kalkınmayı harekete geçiren en önemli faktör haline gelmiştir. Azgelişmiş ülkelerin kalkınmaları, gelişmiş ülkeleri yakalamasını sağlayacak hamleleri yapması, mevcut yurtiçi tasarruflarla mümkün değildir. Bu yüzden azgelişmiş ülkelerin yabancı sermayeyi çekecek önlemleri alması hayati önem taşır. Tabii bu arada yabancı sermayeden kastedilen portföy yatırımları değil, doğrudan yabancı sermaye yatırımlardır.

“Neoklasik teoride, yurtiçi tasarrufların yetersiz kaldığı durumlarda yabancı tasarrufların yurtiçi yatırımlar ve büyüme için önemli bir kaynak oluşturacağı kabul edilmektedir. Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi (dış finansal serbestlik) tasarrufların sermaye darboğazı çeken ülkelere akmasına neden olacaktır, yani istenilen büyüme hızına ulaşmak için yurtiçi tasarrufları yeterli olmayan gelişmekte olan ülkelerde faiz oranı yükselecek, tasarruf fazlası olan ülkelerin tasarrufları bu ülkelere çekilebilecektir. Bu süreç gelişmekte olan ülkelerde faiz oranları, uluslararası faiz oranı düzeyine inene kadar devam edecektir.

¹³² Ling, a.g.m., p.3.

¹³³ Karan, Karacabey, a.g.e., s.13.

Global tasarruf oranları faiz oranına karşı ne kadar duyarlı iseler bu süreç o kadar hızlı işleyecektir.”¹³⁴

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarını iç tasarruflardaki yetersizlik yüzünden dış tasarruflarla finanse etmesi günümüzde büyük önem taşımaktadır. İç tasarrufların hem miktar olarak azlığı, hem de yatırımlara dönüşmesi süreci uzun sürebildiğinden, dış kaynak finansmanı daha cazip gelmekte ve bu eğilim gelişmekte olan ülkeler arasında yaygınlaşmaktadır.

“Gelişmekte olan ülkelerde yapılan araştırmalara kalkınmanın esas itibarıyla iç kaynaklarla finanse edildiğini, dış yardım, dış borçlanma, direkt yabancı sermaye yatırımı olarak, dış kaynakların kalkınmanın finansmanında ancak %15 oranında bir pay tanıdığını ortaya koymuştur. Gerçekte planlarımızda dış kaynakların iç tasarrufların yerine ikamesine değil, sadece ek finans kaynağı olarak yaratılmasını öngördükleri halde bazen bu kaynaklara ‘tüketimi finanse etmek, sorunların çözümünü erteleme için bir araç olarak kullanılmak amacıyla’ başvurulduğu da görülmektedir ki kuşkusuz bu tür yararlanmalar, uzun dönemde zararlı etkiler yaratmaktadır.”¹³⁵

3.3.2.1. Sermaye Akımları-Yatırım İlişkisi ve Finansal Entegrasyon

Birçok gelişmekte olan ülke için uluslararası finansal sermaye havuzundan yararlanma imkanı, geniş ölçüde potansiyel faydalar sunmaktadır.¹³⁶

Finansal entegrasyonun dünyanın her köşesine yayılarak büyümesi, yabancı sermayeye ulaşım imkanını da arttırmıştır.¹³⁷

Ancak gelişmekte olan ülkelere yatırımların finansmanı için gerekli sermaye stokunun ortalama %90'ının ülkelerin kendileri tarafından gerçekleştirildiği ve bu durumun 1990'lar boyunca düzgün bir şekilde seyrettiği belirlenmiştir.¹³⁸

¹³⁴ Kepenek, Yentürk, a.g.e., s.215.

¹³⁵ Uludağ, Arıcan, a.g.e., s.291-292.

¹³⁶ Barry Bosworth, Susan M. Collins, “Capital Flows to Developing Economies: Implications for Saving and Investment”, March, 15, 1999, (Çevrimiçi), <http://www.brook.edu/views/papers/bosworth/19990315.pdf>, 19.07.2004, p.1.

¹³⁷ Ashoka Mody, Antu Panini Murshid, “Growing Up with Capital Flows”, IMF, WP/02/75, April, 2002, (Çevrimiçi), <http://www.amody.com/pdf/growing%20up.pdf>, 19.07.2004, p.1.

¹³⁸ Joshua Aizenman, Brian Pinto, Artur Radziwill, “Sources for Financing Domestic Capital-Is Foreign Saving A Viable Option for Developing Countries?”, National Bureau of Economic Research, Working Paper No: 10624, (Çevrimiçi), <http://dsl.nber.org/papers/w10624.pdf>, 19.07.2004, p.1.

Finansal piyasaların daha büyük ölçüde entegrasyonu, ülkelerin kendilerini finanse etme oranlarının dağılımını fazla değiştirmemiş; 1990'lı yıllar boyunca kendi kendini finanse etme oranı yüksek olan ülkeler, kendi kendini finanse etme oranı düşük olan ülkelere göre belirgin bir şekilde daha hızlı büyümüşlerdir.¹³⁹

Yukarıdaki sonuca rağmen gelişmekte olan ülkeler, özel tasarruf oranlarını arttırmak ve daha yüksek oranlarda sermaye birikimine ve büyümeye ulaşmak için yabancı kaynakları kullanmak istemektedirler.¹⁴⁰

Makro ekonomik denge, düşük kamu açıkları ve daha yüksek büyümeyi hedefleyen yapısal politikalar, sermaye akımları -özellikle doğrudan yabancı sermaye yatırımları- ve yatırımlar arasındaki ilişkiyi güçlendirmektedir.¹⁴¹ Bu tip politika gelişmelerinin olduğu ülkelerde daha fazla sermayenin çekildiği ve bu sermayenin daha fazla artan oranda yurtiçi sermayeye eşlik ettiği görülmüştür.¹⁴²

Diğer taraftan politika yapımcılar tarafından uygulanacak doğru politikalar, sadece daha fazla sermaye getirmeyi değil, özellikle doğrudan yabancı sermaye yatırımları bakımından, yabancı sermaye ve yurtiçi yatırımlar arasındaki ilişkiyi de güçlendirmiştir.¹⁴³

“Gelişmekte olan ülkeler için sermayenin sınır tanımaksızın dolaşımına izin verilebilir mi? sorusunun cevabı; getireceği faydalarla birlikte taşıyacağı riskler de göz önüne alındığında, doğrudan yabancı sermaye yatırımları için güçlü bir evettir.”¹⁴⁴ Çünkü doğrudan yabancı sermaye yatırımları bir çok gelişmekte olan ülke için hayati bir önem taşımaktadır.

¹³⁹ Aizenman, Pinto, Radziwill, a.g.m., p.1.

¹⁴⁰ Bosworth, Collins, a.g.m., p.1.

¹⁴¹ Mody, Murshid, a.g.m., p.8.

¹⁴² A.y.

¹⁴³ A.g.m., p.1.

¹⁴⁴ Bosworth, Collins, a.g.m., p.25-26.

Son zamanlardaki çalışmalar, sermaye akımlarının büyümeyi hızlandırdığını iddia etmektedir.¹⁴⁵

1978-1995 periyodu için demeler dengesi, yurtiçi tasarruf ve yatırım hakkındaki yıllık bilgileri kullanarak, doğrudan yabancı sermaye girişi olan 58 gelişmekte olan ülkeyi kapsayan bir çalışmada; en temel sonuca göre, sermaye girişlerinin geniş bir oranı cari açıkların finansmanı için kullanılmakta ve bu kaynaklar yine büyük ölçüde tüketime değil, yatırıma yönlendirilmektedir.¹⁴⁶ Her bir ülke için tek tek yapılan analizlerde, yaklaşık her bir yarım dolarlık sermaye girişinin, yurtiçi yatırımda bir artışa neden olduğu görülmüştür.¹⁴⁷

Çalışmanın sonuçlarından bir diğeri de, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yurtiçi tasarrufta geniş bir artışa neden olduğu, dış dengede de olumsuz bir etki yaratmadığıdır.¹⁴⁸ Buna karşılık dış borçların, cari denge üzerinde negatif bir etki yarattığı görülmüştür.¹⁴⁹

Doğrudan yabancı sermaye akışı ile ilgili yapılan başka bir çalışmada, gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan 69 ülkeye, son yirmi yılda yönelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiş; doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yurtiçi yatırımlara göre daha geniş ölçüde büyümeye katkıda bulunarak, teknoloji transferi için ayrıca önemli bir araç olduğu ortaya konulmuştur.¹⁵⁰ Yine bu çalışmada beşeri sermayenin yeterli düzeyde olduğu durumlarda da doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yurtiçi yatırımlardan daha verimli olduğu kanıtlanmıştır.¹⁵¹

¹⁴⁵ Mody, Murshid, a.g.m., p.3.

¹⁴⁶ Bosworth, Collins, a.g.m., p.24.

¹⁴⁷ A.g.m., p.25.

¹⁴⁸ A.y.

¹⁴⁹ A.y.

¹⁵⁰ Eduardo Borensztein, Jos De Gregorio, Jong-Wha Lee, "How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth?", National Bureau of Economic Research, Working Paper No: 5057, March, 1995, (evrimii), <http://papers.nber.org/papers/w5057.pdf>, 19.07.2004, p.3.

¹⁵¹ A.y.

Yine aynı çalışmada, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artışların “crowding out” etkisi yerine “crowding in” etkisi yarattığı, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki bir dolarlık artışın, ev sahibi ülkede toplam yatırımlarda bir dolardan daha fazla yatırım artışına sebep olduğu ortaya konmuştur.¹⁵²

Gelişmekte olan 60 ülke için son 20 yılı kapsayan başka bir çalışmada, sermaye akışları ve yurtiçi yatırım arasında neredeyse birebir güçlü kanıtlar bulunmuştur.¹⁵³ Yabancı sermaye yatırımlarındaki bir dolarlık girişin, yurtiçi yatırımda ortalama bir dolardan biraz daha az bir etki yaptığı görülmüştür.¹⁵⁴

Yurtiçi yatırımlar üzerinde sermaye hareketlerinin kompozisyonu da önem taşımaktadır. Bosworth ve Collins’e göre, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki bir dolarlık artış, yurtiçi yatırımlarda belirgin bir artışa yol açarken; bir dolarlık portföy yatırımı, yurtiçi yatırımlar üzerinde yok denilebilecek bir etkiye sahiptir.¹⁵⁵

Ancak toplam sermaye hareketleri ile yurtiçi yatırımlar arasındaki ilişkinin zayıflaması durumunda, bunun sebebi olarak da, uzun dönem sermayenin içersinde portföy akımlarının payının artması gösterilmiştir.¹⁵⁶

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gittiği ülkelere yönetim bilgisi ve teknoloji transferini götürmesinin yanı sıra, yurtiçi yatırımlar üzerinde önemli bir etkisi olmasa da portföy yatırımları ve yabancı bankalardan alınan borçlar da, yurtiçi finansal piyasalara derinlik ve genişlik katmaktadır.¹⁵⁷

¹⁵² Borensztein, Gregorio, Lee, a.g.m., p.3.

¹⁵³ Mody, Murshid, a.g.m., p.1.

¹⁵⁴ A.g.m., p.5.

¹⁵⁵ A.y.

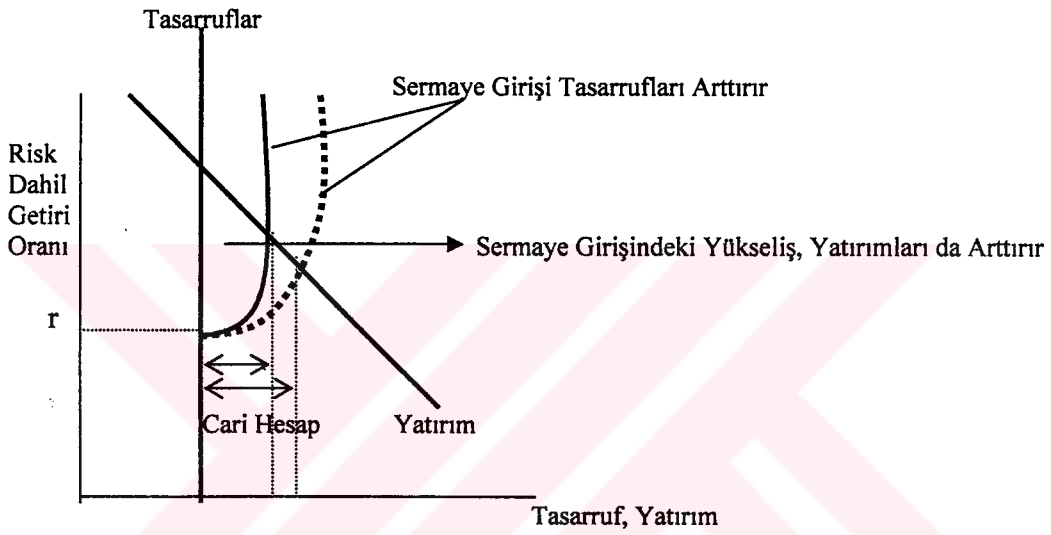
¹⁵⁶ A.y.

¹⁵⁷ Bosworth, Collins, a.g.m., p.2.

Sermaye hareketliliğinin tam olduğu bir dünyada ülkeler, sermaye için tam elastik bir arz eğrisi ile karşılaşacak; böylece sermaye, yatırım için talepteki kaymalara tepki vererek önemli bir rol oynayacaktır.¹⁵⁸

Şekil 13: Sermaye Akımları-Yatırım İlişkisi ve Finansal Entegrasyon

Zayıf Entegre Olmuş Ülke

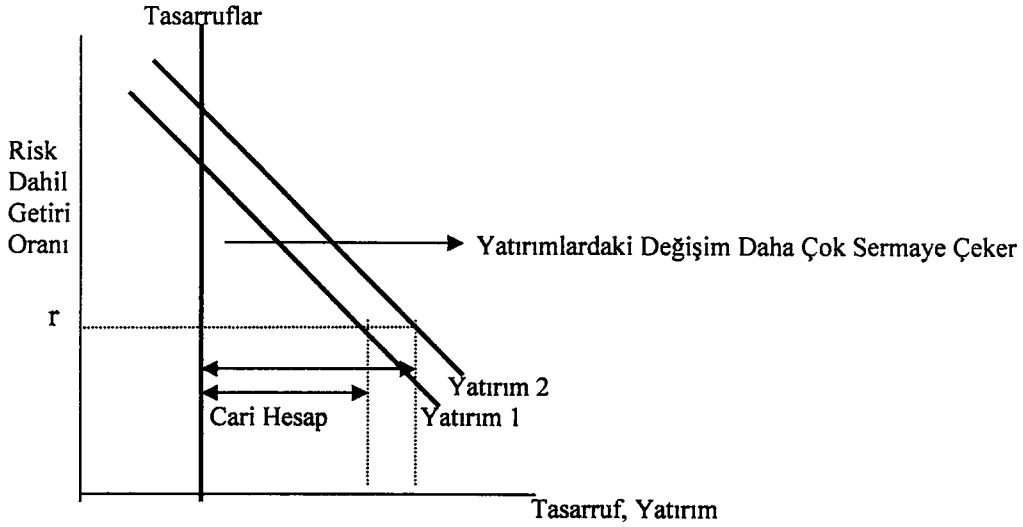
Kaynak: Ashoka Mody, Antu Panini Murshid, "Growing Up with Capital Flows", IMF, WP/02/75, April, 2002, (Çevrimiçi), <http://www.amody.com/pdf/growing%20up.pdf>, 19.07.2004, p.7.

Sermaye hareketliliğinin üzerinde kısıtlamaların olduğu bir yerde, yurtiçi yatırımların oranı mevcut yurtiçi tasarruflarla sınırlıdır (zayıf entegre olmuş ülke). Yabancı sermaye girişi, bu kısıtlamayı gevşeterek yurtiçi yatırım oranının da artmasına izin verecektir (güçlü entegre olmuş ülke).¹⁵⁹

¹⁵⁸ Mody, Murshid, a.g.m., p.6.

¹⁵⁹ A.y.

Güçlü Entegre Olmuş Ülke

Kaynak: Mody, Murshid, "Growing Up with Capital Flows", p.7.

3.3.2.2. Yabancı Sermaye Yatırımları Açısından Türkiye'nin Durumu

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin temel ekonomik sorunlarının başında "kaynak yetersizliği" gelmektedir. Eğer ülkenin yüksek bir kalkınma hızı elde edebilmek için yeterli kaynağı yoksa (açıkçası yatırımlarını finanse edecek yeterli tasarruflara sahip değilse), ortada iki çözüm yolu vardır: Ülke ya eski tasarrufları (rezervleri) kalkınma için kullanacak, ya da yabancı tasarrufları yurda çekmek isteyecektir. Bu ise, ülkenin dış borçlanması veya ülkeye yabancı sermaye girişi ile sağlanacaktır. Özetle, kalkınma yolunda olan ülkeler, bu ekonomik kalkınma çabalarında başarıya ulaşabilmeleri için "tasarruf açığını" ortadan kaldırmak durumundadırlar. Çünkü tasarruflar, kalkınma için gerekli olan yatırımları finanse ettiğinden, bu ülkelerin gelişmesinde en önemli darboğazdır.¹⁶⁰

Gelişmekte olan ülkeler, en genel anlamıyla yabancı sermaye olarak ifade edilen yabancı özel doğrudan sabit sermaye yatırımlarını kendi ülkelerine çekebilmek için büyük çaba harcamaktadırlar. "Bunun sebebi, yabancı sermayenin bu ülkelerin

¹⁶⁰ Karluk, a.g.m., s.102.

ekonomilerine sağlamış olduğu sermaye (dış kaynak), yeni teknoloji, modern know-how, yönetim becerisi (management), pazarlama katkısı ve ihracat imkanı gibi yararlardır.”¹⁶¹

Yabancı sermayenin ülke tasarruflarına katkısı hem doğrudan hem de dolaylı olarak ortaya çıkabilmektedir: “Doğrudan katkı doğrudan yabancı sermaye transferi gibi bir kaynağın, yurtiçi tasarrufa eklenmesi biçiminde ortaya çıkar. Bunun hem miktar, hem de toplam tasarrufa oranı olarak ölçülmesi mümkündür. Ancak toplam tasarrufa dolaylı katkının, başka bir deyişle etkinin ölçülmesi çoğu hallerde mümkün olmayabilir. Yabancı sermayenin yurtiçi tasarruflar üzerindeki dolaylı etkisi ya bu tasarrufların desteklenmesi, ya da güçlendirilmesi şeklinde ortaya çıkar. Eğer yabancı sermaye, yerli sermaye ile işbirliği yapacak olursa bu yurtiçi tasarrufları arttırıcı yönde etkileyebilir. Ayrıca yabancı sermaye katkısıyla kurulan firmalara ara malı sağlayan veya bu firmaların ürünlerini kullanacak yerli teşebbüsler teşvik edilmiş olurlar. Bu da tasarruf arttırıcı bir olaydır. Daha teknik bir deyimle yabancı sermaye şirketinin yaptığı yatırımın ileriye ve geriye doğru bağıntıları önemli olmaktadır.”¹⁶²

Yabancı sermaye yatırımlarının tasarrufları arttırıcı etkileri yanı sıra, kalkınmakta olan bir ülkenin ithalat artışı dolayısıyla karşılaşacağı döviz açığını (dış açık) ve üretim için ihtiyaç duyacağı yeni teknolojilerin (teknolojik açık) karşılanmasında da katkıda bulundukları görülmektedir.¹⁶³

Türkiye’de yurtiçi tasarruflar yatırımları karşılayamadığı için, ekonomide kaynak açığı doğmaktadır. Bu kaynak açığı da ya yabancı sermaye yatırımları ya da dış borçlarla kapatılmak zorundadır. Ekonomik büyümeye doğrudan etkisi bakımından yabancı sermaye yatırımları, ekonominin sabit sermaye yatırımlarına katkıda bulunduğundan, dış kaynak açığını kapatacak ve ekonomik büyümeyi hızlandıracaktır.

¹⁶¹ Karluk, a.g.m., s.97-98.

¹⁶² Uludağ, Arıcan, a.g.e., s.292.

¹⁶³ A.e.

Diğer taraftan Türkiye, yeterince yabancı sermayeden yararlanamayınca, cari işlemler açığını da dışarıdan borçlanarak finanse etmek zorunda kalmaktadır. Türkiye'nin dış borcunun en önemli sebebi, yetersiz yurtiçi tasarruflar, yani "kaynak açığıdır".

Türkiye'nin gelişmiş ülkelerin refah seviyesini yakalayabilmesi için yıllık ortalama en az %10 civarında büyüme hızına ulaşması gerekir. GSMH'nin yılda %10 oranında ve 20 yıl süre ile arttığı düşünülürse (nüfus artışının ihmal edildiği ve mevcut sermaye/hasıla katsayısının değişmediği varsayımı altında), 2600 dolarlık kişi başına milli gelir, 10 yılda 6500 dolara, 20 yılda ise ancak 17.000 dolara çıkabilmektedir. Unutmamak gerekir ki İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomileri yıkılmış olan Almanya ve Japonya gibi ülkeler, 1950-1970 döneminde yıllık ortalama %10'un üzerindeki bir büyümeyi, ABD menşeli dış kaynak girişi sağlayarak gerçekleştirmişlerdir.¹⁶⁴

Türkiye'nin kendi yurtiçi tasarrufları ile %7-8'ler oranında bir sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmesi mümkün görünmediğine ve kalkınma için gerekli en sağlıklı yolun da borçlanma olmadığına göre, doğrudan yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesini sağlamak tek seçenek olarak durmaktadır.

Ancak Türkiye'nin doğrudan yabancı sermayeyi çekmesi bir yana, son dönemde mevcutları da elinden kaçırması ile birlikte, yerli sermayenin dahi tesislerini daha uygun koşulların bulunduğu komşu ülkelere taşıdığı bir gerçektir.

Ülkeler, ekonomik güçlerine göre değerlendirildiğinde Türkiye'nin dünya yabancı sermaye yatırımlarından %3'lük bir pay alabileceği öngörülmekteyken; Türkiye, yabancı sermaye yatırımlarından ancak %0.1'lik bir pay ile yetinmektedir. Durumun vehametini en iyi 2002 yılı ortaya koymaktadır. Bu yıl içinde 2.2 milyar dolarlık izin verilmesine rağmen, bunun ancak 549 milyon dolarlık bölümü gerçekleşmiştir.

¹⁶⁴ Karluk, a.g.m., s.110-111.

Türkiye’de kamu gelirin faiz ve cari harcamalara gitmesi, yurtiçi tasarrufları da buralarda kullanarak özel kesimin kredi imkanlarını kısıtlaması, yerli özel sektörün de krizler ve Türkiye ekonomisinde yaşanan dönüşüm nedeniyle yatırımdan uzak durması, Türkiye’nin önünde yabancı sermayeden başka alternatif bırakmamıştır.

Türkiye’de ekonomik gelişmeleri 1980 öncesi ve 1980 sonrası iki farklı dönemde ele alınacak şekilde yaşanan gelişmeler, 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları ile başlamış; ekonomik kalkınmanın motoru olan tasarruflar açısından 1980’den sonra ekonomi politikalarındaki köklü ve yapısal değişiklikler, hem yurtiçi tasarrufları arttırıcı yönde (reel faiz uygulaması) hem de yabancı sermaye sayesinde yurtiçi tasarrufların önemini azaltacak bir biçimde olmak üzere yurtiçi tasarrufları büyük ölçüde etkilemiştir.

1980’li yılların başlarında kamu ve özel sektör yatırım-tasarruf dengesi açık verse de sonraki dönemde özel kesimin tasarruflarının artmasına paralel olarak bu kesimde denge fazla vermeye başlamıştır. “1989’dan sonra özel kesimin dış borç kullanımındaki artış, reel büyümenin 1987’den sonra hızlanması, nüfus artış hızının yavaşlaması, bağımlılık oranındaki düşme, gelir dağılımındaki bozulma sonucunda gelir artışlarının tasarruf oranı yüksek kesimlerde daha çok meydana gelmesi, özel tasarrufların artmasına yol açmıştır.”¹⁶⁵

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ülkenin sabit sermaye birikimine katkıda bulunarak ekonomik gelişmeyi ve kalkınmayı hızlandırmaktadır. Türkiye’de ekonominin %6’lar seviyesinde daraldığı 1994 ve 1999 yıllarında gayri safi sabit sermaye oluşumu, bir önceki yıla göre %15’ler seviyesinde gerilemiştir. Bu yıllarda ülkeye gelen yabancı sermaye miktarı bir önceki yıla göre artmamıştır.¹⁶⁶

“1987 yılından günümüze kadar geçen sürede Türkiye’de büyüme hızı ile gayri safi sabit sermaye oluşumu ve ülkeye giren yabancı sermaye yatırımları arasında olumlu bir ilişki vardır. Büyüme hızının düştüğü 1991 yılında yabancı sermaye girişleri artmamış, sermaye oluşumu da zayıflamıştır. 1994 yılında bir önceki yıla göre sabit sermaye yatırımları azalmış

¹⁶⁵ Karluk, a.g.m., s.111.

¹⁶⁶ A.g.m., s.112.

ve diğer faktörlere de bağlı olarak büyüme hızı eksi %6.4 olmuştur. Benzer durum 1999 yılında da ortaya çıkmıştır.”¹⁶⁷

Yabancı sermayenin gelişen ülkelerdeki “tasarruf”, dolayısıyla sermaye açığını gidermede büyük etkisi vardır. Dışa açık ve ihracata dayalı bir büyüme modeli sonucu Asya Mucizesi olarak tanımlanan ekonomik gelişmeyi gerçekleştiren Çin, Güney Kore ve Tayland gibi Uzak Doğu ülkelerinde, GSYİH içinde yabancı sermayenin payının artması, büyümeyi etkileyen bir faktör olmuştur.

Dünyanın gelişmiş 30 ülkesi arasında Çin’in, 33 yılda (1965-1998) %8.6’lık büyüme hızı gerçekleştirerek birinci sırayı almasında; GSYİH içindeki yabancı sermayenin payının 1983-1988 döneminde %0.4 iken, 1989-1995 yıllarında %2.9’a, 1993 yılında %5.3’e ve 1996’da %4.7’ye yükselmesinin büyük payı vardır. Büyüme hızı bakımından Çin’i takip eden %8.1 büyüme hızı ile ikinci sıradaki Güney Kore ve %7.3’lük büyüme hızı ile Tayland da yabancı sermaye de benzer gelişmeleri göstermişlerdir.¹⁶⁸

“Türkiye, Dünya Bankası verilerine göre 1965’te 50 milyar dolar olan milli gelirini 1998’de 200 milyar dolara yükseltmiştir. Aynı dönemde Çin 61 milyar dolarlık milli gelirini 924 milyar dolara, Güney Kore 31 milyardan 132 milyar dolara, Endonezya ise 15 milyardan 131 milyar dolara, büyüme hızlarını yıllık ortalama olarak son 33 yılda %6,8’in üzerinde gerçekleştirerek ulaşmışlardır.”¹⁶⁹ Bu gelişmenin yaşanmasında yukarıda ifade edildiği gibi en büyük paylardan birisi de yabancı sermayenindir.

Türkiye’nin bu ülkeleri yakalayabilmesi, büyüme hızını arttırabilmesi, kaynak açığını kapatabilmesi, doğrudan yabancı sermaye ile mümkündür. Bunun yolu da başta ekonomik ve siyasi istikrarı sağlamaktan geçmektedir.

¹⁶⁷ Karluk, a.g.m., s.112.

¹⁶⁸ A.g.m., s.112-113.

¹⁶⁹ A.g.m., s.115.

Sermaye hareketlerinin küreselleşme ile birlikte özellikle az gelişmiş ülkeler açısından önemi şu şekilde anlatılmaktadır:

*“Dünyada ‘gelişmiş bir dünya’ var sermaye daha çok ve dolayısıyla getirisi daha düşük, bir de geliştirmekte olan-kibar adıyla-aslında daha doğru adıyla ‘azgelişmiş dünya’ var, orada da sermaye daha kut ve dolayısıyla getirisi daha yüksek. Deniyor ki sermaye daha bol olduğu, daha çok olduğu ve getirisinin de daha düşük olduğu gelişmiş dünyadan daha çok ihtiyaç duyulan ve dolayısıyla getirisinin daha yüksek olduğu azgelişmiş dünyaya doğru akarsa hem gelişmiş dünyadaki düşük getirili sermaye daha yüksek getiriden yararlanacaktır, hem de sermayenin kut olduğu azgelişmiş dünya bu ek sermayeden yararlanacaktır. Dolayısıyla bir yandan özellikle sermaye kütüğü çeken, geliştirmekte olan, azgelişmiş ülkeler bu vesileyle bu süreçle sermayeye kavuşurken, sermayeyi kullanabilirken büyüme hızlarını artıracaklar ve giderek zaman içinde gelişmiş dünyaya yetişeceklerdir.”*¹⁷⁰

Geliştirmekte olan ülkelere yönelik sermaye akışları üç dönemde belirginleşmiştir. Bu dönemler Tablo 67’de de yer aldığı gibi 1977-1982, 1983-1989 ve 1990-1994 dönemleridir.¹⁷¹ 1970’lerin sonlarında ve 1980’lerin başlarında OECD üyesi ülkelerdeki bir çok ticari banka geliştirmekte olan ülkelere özellikle de Latin Amerika’daki ülkelere büyük miktarlarda kredi vermiştir.¹⁷² Geliştirmekte olan ülkelere yönelik dikkate değer net sermaye girişi 1990’lı yıllarda gerçekleşmiş, 120 milyar doların üzerinde ortalama sermaye girişi yaşanmıştır. Geliştirmekte olan ülkelere bu yoğun sermaye girişi 1993 yılında en yüksek seviyesine ulaşmış ve 159,2 milyar doları bulmuştur.¹⁷³ Aynı yıl yine geliştirmekte olan ülkelere ortaya çıkan 98,3 milyar dolarlık cari açık (yurtiçi tasarruf açığı) da kendisinden çok daha büyük miktardaki (159,2 milyar dolarlık) sermaye girişi sayesinde kapanmış olmakla kalmıyor, rezervlerini de besliyordu.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Ercan Uygur, “Türkiye’nin Yürürlüğe Koyduğu İstikrar Programlarının Başarısında Yabancı Sermaye Girişlerinin Yeri ve Önemi”, *Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye*, TCMB, Ankara, Şubat, 2001, (Çevrimiçi),

<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kitap2/turkyururkoyd.doc>, 20.03.2004. s.17.

¹⁷¹ Helmut Reisen, “Developing-Country Savings and the Global Capital Shortage”, OECD, 1995, (Çevrimiçi), <http://www.oecd.org/dataoecd/26/33/17780718.pdf>, 23.10.2003, p.1.

¹⁷² A.y.

¹⁷³ A.y.

¹⁷⁴ A.y.

**Tablo 69: Gelişmekte Olan Ülkelere Net Sermaye Girişleri
(Yıllık Ortalama Milyar Dolar)**

	1977-1982	1983-1989	1990-1994
Gelişmekte Olan Ülkeler: Toplam	30,5	8,8	123,9
Afrika	9	-0,1	5
Latin Amerika	26,3	-16,6	37,1
Asya	15,8	16,7	52,3
Orta Doğu ve Avrupa	-20,9	8,7	29,3

Kaynak: Helmut Reisen, "Developing-Country Savings and the Global Capital Shortage", OECD, 1995, (Çevrimiçi),
<http://www.oecd.org/dataoecd/26/33/17780718.pdf>, 23.10.2003, p.1.

Ülkeye gelen sermayenin büyümeye katkısının olabilmesi için uzun vadeli doğrudan yatırım yani üretim kapasitesini artırıcı yatırım olması gereklidir. Eğer yabancı sermaye daha kısa vadeli geliyorsa büyümeye etkisi olmamakla birlikte, daha sonra ortaya çıkacak krizlere etkisi olabilmektedir. Çünkü eğer yabancı sermaye kısa vadeli geliyorsa yatırımı değil, daha çok tüketimi finanse etmekte kullanılıyor demektir.¹⁷⁵

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının büyük bir bölümü bir merkezden yönetilen ve dünyanın çeşitli ülkelerinde şubeleri bulunan çokuluslu şirketler tarafından yapılmaktadır.

Erdoğan Alkin, ekonomik istikrarın yabancı sabit sermaye girişinin gerekli şartı olsa dahi, tek başına yeterli olmadığını, başka koşullara da dikkat ederek özen göstermenin gerektiğini, bu konuda da iki tane altın kuralın olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁶

"İsviçreli üç iktisatçı, birkaç yıl önce, uluslararası sabit sermaye yatırımlarında öncülük eden kuruluşlarla yüz yüze yaptıkları görüşmeler sonunda, yabancı sermaye cezbi için iki geçerli kural tespit etmişler:

- *Yabancı sermaye bekleyen ülkelerde, ekonomi ile ilgili yasalar ve kararlar beklenmedik zamanlarda ve sık sık değiştirilmemelidir.*
- *Yasalar ve kararlar değiştirilmese bile, hükümetler bu yasa ve kararların etrafından dolanmamalıdır."*

¹⁷⁵ Uygur, a.g.m., s.24.

¹⁷⁶ Erdoğan Alkin, "Büyüme-İstikrar-Yabancı Sermaye İlişkisi", Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye, TCMB, Ankara, Şubat, 2001, (Çevrimiçi),
http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kitap2/buyumeistikrar_yabser.doc, 20.03.2004. s.15.

Alkin, makro ekonomik dengeleri Türkiye’den çok daha kötü, siyasal istikrar açısından çok daha olumsuz birçok Latin Amerika ülkesine, belki de yukarıdaki iki maddeden dolayı küçümsenmeyecek ölçüde yabancı sermaye girebildiğini belirtmektedir.¹⁷⁷

YASED Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı Nutki Aksoy, yabancı sermayenin endişe duyduğu konuları dört ana başlık altında toplamıştır:¹⁷⁸

- Mevcut yasa ve yönetmeliklerin kişilerin veya dönemlerin durumuna göre değişik şekilde yorumlanması ve bunun sonucu olarak değişik uygulamaların ortaya çıkması, değişik uygulamaların da haksız rekabetin ve güvensiz ortamın doğmasına yol açması.
- Bürokrasinin yorucu, hatta yıldırıcı tavrı.
- Kayıt dışı ekonominin büyüklüğü.
- Eşitlik ilkelerinin bozulmasına yol açan yasalar.

Her yıl dünyada dolaşan yabancı sermaye yatırımlarının 650 milyar dolar civarında olduğunu ve Türkiye’ye sadece 1 milyar dolar civarında giriş, yani Türkiye’nin dünyadaki payının binde 1,5 civarında olduğu; üstelik bu giren 1 milyar doların da %90’ının zaten içeride yatırım yapmış olan şirketlerden geldiği düşünülürse, yeni gelen sermayenin olmadığı görülmektedir.¹⁷⁹

“Türkiye’de yabancı sermaye yatırımlarının nisbeten az olmasının nedeni geleneksel olarak bürokrasinin antipatisine bağlanmıştır. Gerçekten de, Maliye Bakanlığı, Türk Parasını Koruma Kanunu’na ilişkin mevzuatı kullanarak yatırım izinlerini ve kâr transferlerini geciktirebilir veya önleyebilirdi. ABD hükümeti ve yardım kuruluşları bürokrasinin

¹⁷⁷ Alkin, a.g.m., s.15.

¹⁷⁸ Nutki Aksoy, “Türkiye’deki Yabancı Sermayeli Firmalar, Sorunları, Gelişme Perspektifleri (Düni ve Bugünü) –II”, **Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye**, TCMB, Ankara, Şubat, 2001, (Çevrimiçi), <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kitap2/turkyabsermfirm2.doc>, 20.03.2004. s.154.

¹⁷⁹ A.g.m., s.153.

müdahalesinden ve isteksizliğinden sık sık şikayet ediyordu. Yine de, 1954 ile 1980 arasındaki dönemde, yabancı sermayenin yaptığı proje müracaatları ve aldığı izinler fiili yatırım miktarından çok fazlaydı. Yani, yabancı sermaye ilk işlemleri yapıp bürokrasiden onay aldıktan sonra kaçmıştı. Bu durumda, yabancı sermayeyi kaçıran şeyin belli engeller değil de döviz ve yatırım üzerindeki devlet kontrolünün yarattığı genel hava ve kırtasiyenin fazlalığı olduğu düşünülebilir. Ayrıca, bütün bu dönem boyunca Türkiye’de siyasi ortam her an değişebilir bir havadaydı. Ülke, başarılı iktisadi performansına rağmen siyasi krizin eşiğinde gibi görüldüğünden, her zaman alternatifleri bulunan yabancı sermaye yeterli güveni duymamış olabilir.”¹⁸⁰

Türkiye’de siyasi istikrarsızlığa bağlı ani politika değişiklikleri ve makro ekonomik dengesizlikler, yabancı yatırımcıyı ülküden temel sorunların başında gelmektedir. “Bunun yanı sıra 2003 yılına kadar yaşanan kronik enflasyona bağlı yüksek faiz ve kâr oranını azaltan vergi oranları, yabancı sermayenin üretime yönelik yatırım planlarını olumsuz etkilemiştir. Bu koşullar yabancı sermayenin uzun vadeli iş planı yapabilmesini engellemiştir. Ayrıca Türk yargı sistemindeki gecikmeler, mevzuatın karmaşıklığı ve sürekli değişimi de yabancı yatırımcının Türkiye’ye kuşkulu yaklaşımına neden olmaktadır.”¹⁸¹

Türkiye’nin küreselleşmenin külfetlerine (sıcak para gibi) katlanmak yerine nimetlerinden faydalanabilmesi, uluslararası sermaye hareketlerinden pay alabilmesi ve daha fazla yabancı sermaye çekebilmesi için;¹⁸²

- makro ekonomik göstergelerini düzeltmesi,
- kamu açıklarını ortadan kaldırması,
- bankacılık sektörünü sağlıklı bir yapıya dönüştürmesi,
- ülke yönetiminde istikrarı sağlaması,
- yabancı yatırımcılara diğer gelişmekte olan ülkeler gibi bürokraside kolaylıklar sağlaması, gerekmektedir.

¹⁸⁰ Keyder, Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, s.148-149.

¹⁸¹ İktisadi Kalkınma Vakfı, a.g.e., s.23.

¹⁸² Karan, Karacabey, a.g.e., s.190.

2003 yılı ödemeler dengesi verilerine bakıldığında en dikkat çekici özelliğin, doğrudan yabancı yatırımlarda kaydedilen büyük düşüş olduğu gözükmektedir. Enflasyonun düştüğü, AB'ye tam üyelik sürecinde çok önemli gelişmelerin kaydedildiği ve siyasi istikrarın güçlendiği bir dönemde, doğrudan yabancı yatırımların yıllık tutarının 2003 yılında, son on beş yılın en düşük seviyesine gerilemesi,¹⁸³ yabancı sermaye konusunda gelinen son noktayı göstermesi açısından çarpıcıdır.

McKinsey Global Institute'ün geliştirmekte olan ülkelerde yapmış olduğu bir araştırma, yabancı sermayenin geliştirmekte olan ülkelerde yatırım yapmak için o ülkede neler aradığını ortaya koymuştur. Bu araştırmanın sonuçları şöyle özetlenebilir:¹⁸⁴

- Birinci sonuç: Mal ve hizmet sektörlerinde yabancı sermaye kalkınmakta olan ülke ekonomilerine çok yönlü faydalar sağlamaktadır: Verimlilik ve üretim artışı, teknoloji transferi, düşük fiyat, artan kalite, istihdam ve refah seviyesinde artış gibi.
- İkinci sonuç: Yabancı sermayeyi kısıtlayıcı düzenlemelerin olumsuzlukları kısa sürede anlaşılmaktadır.
- Üçüncü sonuç: Yabancı sermayeyi çekmek için tanınan parasal teşvikler bir işe yaramamakta; aksine ülke hazinesine zarar vermektedir.
- Dördüncü sonuç: Yabancı sermaye yatırımı yapmak isteyen şirketlerin aradıkları parasal teşvikler değil, makro ekonomik istikrar, rekabetçi

¹⁸³ Faik Öztrak, "Doğrudan Yatırım Yok, Hata ve Noksan Çok", *Milliyet Gazetesi*, 15.03.2004, (Çevrimiçi), <http://www.milliyet.com.tr/2004/03/15/yazar/oztrak.html>, 15.03.2004.

¹⁸⁴ Korkmaz İlkorur, "Yabancı Sermaye Konusuna Devam...", *Radikal Gazetesi*, 23.03.2004, (Çevrimiçi), http://www.radikal.com.tr/veriler/2004/03/23/haber_110582.php, 23.03.2004.

piyasalar, iş yapmaya uygun ortam ve düzenleyicilerdir. Bürokrasi, kırtasiyecilik ve kayıt dışılık istememekte, ekonomiye giriş ve çıkışların serbest olmasını; açık, uygulanabilir vergi, ticaret ve iş yapma ile ilgili mevzuat, kuvvetli bir fiziksel altyapının yanı sıra, güvenilir bir idari altyapı istemektedirler.

1998 Birleşmiş Milletler Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı'nın, Dünya Yatırım Raporu'nda doğrudan yabancı yatırımların getirdiği yararlar ve etkileri beş ana grupta incelenmektedir:¹⁸⁵

- Mali kaynakları ve yatırımları arttırması.
- Teknolojik imkanları geliştirmesi.
- İhraç imkanlarını arttırması.
- İstihdam yaratması ve iş gücü becerisinin geliştirilmesine katkıda bulunması.
- Çevre koruma konusunda genelde pozitif katkıları.

TÜSİAD başkanı Tuncay Özilhan, Türkiye için yabancı sermayenin hayati derecede bir ihtiyaç olduğunu, yabancı sermayenin Türkiye ekonomisi için bir politika

¹⁸⁵ Abdurrahman Arıman, "Türkiye'ye Daha Fazla Yabancı Sermaye Çekebilmek İçin İzlenmesi Gerekli Politikalar", **Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye**, TCMB, Ankara, Şubat, 2001, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kitap2/turkdahafaz.doc>, 20.03.2004. s.128.

seçeneği değil, bir zorunluluk olduğunu, bu derecede önemli olmasının da iki nedeni olduğunu vurgulamaktadır:¹⁸⁶

“Birinci neden büyüme konusudur. Türkiye ekonomisi son yirmi yıldır, potansiyel büyüme kapasitesinin çok altında bir büyüme performansı sergilemiş; ortalama büyüme, büyüme potansiyelimizin neredeyse yarısı düzeyinde gerçekleşmiştir. Büyüme performansının düşüklüğünün ana nedeni, Türkiye’nin sıklıkla ortaya koyulan ancak kısa dönemli siyasi çıkarlara feda edilen programlar için sürekli iç tasarruflarını zorlamış olmasıdır. Bu süreçte vergi paketleri, ek vergi paketleri, ek uyum paketleri derken; ne yapısal problemler aşılabilmiş, ne de makul bir büyüme düzeyi elde edilmiştir. Ancak bütün bunlara karşın, tedirgin, güvensiz, mali tasarrufları çar-çur edilmiş, yatırım perspektifini büyük ölçüde yitirmiş bir hane halkı ve girişimci profili ortaya çıkmıştır. Verimli kullanılması durumunda, potansiyel büyümeyi yüzde 6-7 seviyesine çıkartabilecek iç kaynaklar, kısa soluklu büyümelere neden olan, verimsiz yatırım alanlarına harcanmıştır. Bugün gelinen noktada iç tasarruflar artık, uzun dönemli yüksek bir büyüme sürecini finanse edebilmekten çok uzaktadır. İç tasarruflar ve Türkiye’nin geleneksel dış tasarruf düzeyleri ile elde edebileceğimiz büyüme oranı maalesef yüzde 4’leri geçemeyecektir. Bu noktada bir başka önemli gerçeğe de dikkat çekmek gerekiyor. TÜSİAD’ın ‘Türkiye’de İşgücü Piyasası ve İşsizlik’ raporu, işgücü piyasasına, her yıl 700 bin iş arayanın gireceğine, yani işgücü arzının her yıl 700 bin artacağına işaret etmektedir. Sadece bu marjinal işgücü arzını emmek, yani işsizlik oranının bugünkü nispeten yüksek seviyesini korumak için bile, Türkiye ekonomisinin ortalama yüzde 7 büyümesi gerekmektedir. İç tasarrufların yetersizliği ortadayken, yüzde 7 civarında sürekli büyümeyi, -bütçe dengesini ve ödemeler dengesini kötüleştirmeden elde etmenin tek yolu, artan düzeylerde girmesi zorunlu olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıdır. İşte, yabancı sermaye ihtiyacının Türkiye ekonomisi açısından en önemli boyutu budur.

“Yabancı sermaye olgusunun Türkiye açısından ikinci önemli boyutu ise yabancı sermaye girişi ile elde edilecek verimlilik artışıdır. Verimlilik artışının büyümeye katkısı Türkiye ekonomisinde yüzde 15’ler düzeyindedir. Bu oran, AB ülkelerinde ve ABD’de yüzde 60’lar, Güneydoğu Asya ülkelerinde ise yüzde 50’ler düzeyindedir. Yabancı sermaye girişi, elde edilecek teknolojik transfer ve sağlayacağı yüksek rekabet ortamı yoluyla, toplam faktör verimliliğine çok önemli katkılar getirmektedir. Yani yabancı sermaye, büyümenin, daha çok verimlilik yoluyla elde edilmesini sağlayacağından, büyümenin sürdürülebilir bir yapıda oluşmasına katkıda bulunacaktır. Kısacası, yabancı sermayeye olan ihtiyacımız bir politika seçeneği değil, Türkiye’nin sağlıklı büyüme trendi için bir zorunluluktur.”

¹⁸⁶ Tuncay Özilhan, “Zorunlu İhtiyaç: Yabancı Sermaye”, *Görüş Dergisi*, Temmuz, 2003, (Çevrimiçi), <http://www.tusiad.org/yayin/gorus/55/4.pdf>, 20.03.2004, s.6.

Tablo 70: Türkiye’de Yıllara Göre Yabancı Sermaye Yatırımları

Yıllar	İzin Verilen Yabancı Sermaye (Milyon \$)	Yabancı Sermayeli Firma Sayısı (**)	Fiili Giriş (Milyon \$) (***)
1980	97	78	35
1981	338	109	141
1982	167	147	103
1983	103	166	87
1984	271	235	113
1985	234	408	99
1986	364	619	125
1987	655	836	115
1988	821	1.172	354
1989	1.512	1.525	663
1990	1.861	1.856	684
1991	1.967	2.123	907
1992	1.820	2.330	911
1993	2.063	2.554	746
1994	1.478	2.830	636
1995	2.938	3.161	934
1996	3.836	3.582	914
1997	1.678	4.068	852
1998	1.646	4.533	953
1999	1.700	4.950	813
2000	3.477	5.328	1.707
2001	2.725	5.841	3.288
2002	2.243	6.280	1.042
2003(*)	1.208	6.511	150
Toplam	35.203	—	16.372

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, (Çevrimiçi),

<http://www.hazine.gov.tr/stat/yabser/ti17.htm>, 29.09.2003

(*) Haziran ayı itibari ile

(**) Birikimli

(***) 2003 Yılı Ocak-Mayıs itibari ile

1980 yılına kadar kayda değer bir yabancı sermaye yatırımının olmadığı Türkiye’de, verilen yabancı sermaye izinleri yıllık bazda incelendiğinde, 1980 yılında sadece 97 milyon dolar tutarında yabancı sermaye izninin verilmiş olduğu görülmektedir. 1993 yılında ise bu rakam, 2 milyar dolar gibi önemli bir seviyeyi aşmıştır. 2002 yılında yaklaşık 2.243 milyon dolar tutarında yabancı sermaye izni verilirken, fiili giriş

tutarının ise yaklaşık 1 milyar dolar olduğu görülmektedir. 2003 yılı haziran ayı itibariyle verilen toplam yabancı sermaye izni 35 milyar doları aşmış olmakla beraber, fiili giriş miktarı yaklaşık 16 milyar dolarda kalmıştır. Ayrıca yine aynı dönem itibariyle toplam 6.511 adet yabancı sermayeli firmanın faaliyette bulunduğu da görülmektedir.

2001 yılında yabancı sermaye yatırımlarında önceki yıllara göre büyük oranda artış olması ve bu rakamın ulaşılan en yüksek düzey olmasının sebebi, üçüncü GSM lisans satış gelirinin tahsil edilmesi, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu bünyesindeki bir bankanın yabancı bir bankaya satılması ve bir otomotiv üreticisinin ortaklık payının yabancı ortağına satılmasından kaynaklanmıştır.¹⁸⁷

Türkiye’de iyileştirilemeyen yatırım ortamının yabancı sermayeyi çekmek bir yana, mevcut Türk girişimcilerin de başta Romanya, Bulgaristan gibi yakındaki ülkeler olmak üzere yurtdışına yönelmelerine sebep olmuştur.

Türkiye bir taraftan yurtiçi tasarruflarıyla yurtiçi yatırımlarını karşılayamazken, 1990’lı yıllarda giderek artan bir şekilde yurtdışı yatırımlarında artışlar kaydetmiştir. 1998 yılı itibariyle 700 dolayında Türk firmasının, kırktan fazla ülkeye 1,5 milyar dolar kadar doğrudan yatırım yaptığı bilinmektedir.¹⁸⁸

“...geçmişte, Osmanlı’nın toprak fethi için asker diye yetiştirip Rumeli’de, Ortadoğu’da, Kafkasya’da ovalara, çöllere saldıran gençlerin torun-torunları, aynı toprakları bu kez işadamları olarak fetih için yollara döküldüler, şirketleriyle ve sermayeleriyle küreselleşmeye geçtiler.”¹⁸⁹

Gelişmekte olan ülkeler için “kalkınmanın motoru” haline gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları, kalkınmanın finansmanında kullanılan dış yardım ve kredi gibi geleneksel finansman yöntemlerinin yavaş yavaş terk edilmesine yol açmıştır.

¹⁸⁷ Arın, a.g.m., s.582.

¹⁸⁸ Kazgan, Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye, s.332.

¹⁸⁹ A.e., s.294.

Gelişmekte olan ülkeler, doğrudan yabancı sermaye yatırımları çekebilmek için inanılmaz bir yarışa girmiş bulunmaktadır.

Birçok Avrupa ülkesine göre çok farklı bir nüfus (genç ve büyük) yapısına sahip olan Türkiye'nin, bu nüfus yapısı dolayısıyla önümüzdeki yıllarda çok büyük miktarlarda doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekebileceği, benzer durumda da sadece Avustralya ve Yeni Zelanda'nın olduğu belirtilmektedir.¹⁹⁰

Ödemeler dengesi açısından doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları, uzun ve kısa vadeli sermaye hareketleri olarak sıralayabileceğimiz sermaye hareketlerinin, Türkiye'deki gelişimine bakıldığında, kriz yılları olan 1991, 1994, 1998 ve 2001 yılları hariç tutulduğunda, toplam sermaye hareketlerinde yıllar itibariyle artışlar görülmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde en önemli sorunun sermaye birikimi sorunu olduğu düşünülürse, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile sermaye girişleri faiz oranlarını düşürecek, yatırımları ve büyümeyi arttıracaktır. Ancak Gülten Kazgan, bu durumun gerçekte böyle olmadığını; 1948-1978 yılları arasındaki otuz yılda Türkiye'nin ortalama büyüme hızının yılda %6 civarında iken sermaye hareketlerinin serbestleştiği 1990-1997 yılları arasında ortalama büyüme hızının yılda %3,6 olduğunu söylemektedir.¹⁹¹

*"Bu akışkan fon hareketlerinin en büyük sorunu bir kere kısa, rizikolu şartlardaysa çok kısa vadeli olmalarıdır. Kâr beklentilerine göre süratle içeri girip TL'ye çevrilir ve ondan çok daha süratle, beklentilere göre ani şekilde tekrar dövize çevrilip TL'den dışarı çıkarlar. Ayrıca mali piyasaların görece zayıf olduğu durumlarda bütün makroekonomik büyüklükler üzerinde etkileri çok şiddetli olur, çünkü mali piyasa büyüklüğüne oranla tutarları çok büyüktür. Bundan ötürü içeri girdiklerinde finansal dengeleri giderek bozarken rahatlama, büyüme yaratırlar; ani çıkışları bu dengeleri ters yönde bozarak finansal krizlere yol açarken bu krizler reel kesimi de etkisine alır."*¹⁹²

¹⁹⁰ Axel Börsch-Supan, "The Impact of Population Ageing on Savings, Investment and Growth in the OECD Area", OECD, 1995, (Çevrimiçi), <http://www.oecd.org/dataoecd/26/33/17780718.pdf>, 23.10.2003, p.3.

¹⁹¹ Kazgan, Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye, s.303.

¹⁹² A.e., s.167.

Unutmamak gerekir ki sorun sermaye girişinde değil, kısa vadeli sermaye girişindedir. Bu durum da kısa vadeli sermaye hareketlerinin bir sonucu olarak karşımızda durmaktadır.

Bilindiği gibi kısa vadeli sermaye hareketleri, istikrarsız sıcak para hareketleri niteliği taşımaktadır.¹⁹³

Kısa vadeli spekülâtif nitelikteki sermayenin ülkeye giriş ve çıkışı ödemeler bilançosunu olumsuz yönde etkileyecek, resmi döviz rezervlerinin değişmesine ve ülkenin döviz kurunda büyük dalgalanmalara yol açacaktır.

Örneğin ülkeden geniş miktarda sermaye çıkışı, ülkedeki sermaye miktarının azalmasına neden olacağından faiz oranlarının yükselmesine, döviz rezervlerinin azalmasına ve ülke parasının devalüe edilmesine neden olacaktır. Yüksek faiz oranları ülkede yatırımların ve dolayısıyla istihdamın azalmasına, sonuçta da milli gelirin düşmesine neden olacaktır.

Diğer yandan ülkeye spekülâtif nitelikli sermaye girişi ülkedeki faiz oranlarının düşmesine, resmi döviz rezervlerinin artmasına, döviz kurunun değerlenmesine neden olacaktır. Faiz oranlarındaki düşüş yatırımlar ve istihdam açısından, döviz rezervlerindeki artış da ülkenin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirebilmesi açısından olumlu gelişmeler olsa da; bu olumlu gelişmeler kısa vadeli spekülâtif nitelikteki sermayenin ülkeden çıkışı ile birlikte tersine dönecek, makro ekonomik göstergelerdeki dalgalanmalar ülke ekonomisine daha zarar verici nitelikte olacaktır.

¹⁹³ S. Claessens, M. Dooley, A. Warner, "Portfolio Capital Flows: Hot or Cold?", *The World Bank Economic Review*, Vol. 9, No. 1, January, 1995, s.153.

**Tablo 71: Türkiye'ye Yönelik Net Sermaye Hareketleri
(Milyon Dolar)**

Yıl	Toplam Sermaye Hareketleri (Net)	Doğrudan Yatırımlar	Portföy Yatırımları	Uzun Vadeli Sermaye Hareketleri	Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri
1980	672	18	0	656	-2
1981	899	95	0	683	121
1982	280	55	0	127	98
1983	883	46	0	39	798
1984	73	113	0	612	-652
1985	1065	99	0	-513	1479
1986	2124	125	146	1041	812
1987	1891	106	282	1453	50
1988	-958	354	1178	-209	-2281
1989	780	663	1386	-685	-584
1990	4037	700	547	-210	3000
1991	-2397	783	623	-783	-3020
1992	3648	779	2411	-938	1396
1993	8903	622	3917	1370	2994
1994	-4257	559	1158	-784	-5190
1995	4565	772	237	-95	3635
1996	5483	612	570	1636	2665
1997	6969	554	1634	4788	-9
1998	-840	573	-6711	3985	1313
1999	4935	138	3429	344	1024
2000	9610	112	1022	4276	4200
2001	-13882	2769	-4515	-1130	-11006

Kaynak: Muhsin Kar, "Türkiye'ye Yönelik Sermaye Hareketleri ve Krizler", *Dış Ticaret Dergisi*, Sayı: 29, Temmuz, 2003, (Çevrimiçi), <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/temmuz2003/sermaye%20hareketleri.htm>, 26.03.2004.

YASED Başkanı Şaban Erdikler, 2003'te Türkiye'ye yatırım için gelen doğrudan yabancı sermayenin 376 milyon dolar, Türk şirketlerinin yurt dışındaki yatırımları için Türkiye'den çıkan sermayenin ise 500 milyon dolar olduğunu, dolayısıyla sermaye giriş-çıkışlarında net olarak 124 milyon dolar eksiye düştüğünü belirtmiştir.¹⁹⁴

¹⁹⁴ Meral Tamer, "Yabancı Sermaye Girişinde İlk Kez Eksiye Düştük", *Milliyet Gazetesi*, 20.02.2004, (Çevrimiçi), <http://www.milliyet.com.tr/2004/02/20/yazar/tamer.html>, 20.02.2004.

Türkiye 1991-1996 yılları arasında yıllık ortalama olarak 0.8 milyar dolar doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekebilirken aynı süre içinde Singapur 6.9, Meksika 7.4, Arjantin 4.3, İsveç 6.1, Macaristan 2.2, Polonya 2.1 milyar dolar doğrudan yabancı sermaye yatırımı yıllık ortalama olarak gerçekleştirmişlerdir. 2002 yılında ise Türkiye 1 milyar dolar doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekerken, dört milyon nüfuslu İrlanda 19 milyar dolar, Çek Cumhuriyeti 9.3, Polonya 4.1, Brezilya 16.6, Çin 52.7, Belçika-Lüksemburg 144, İspanya 21.2, Hong Kong 13.7, Meksika 13.6, Kazakistan 2.6 milyar dolar doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekmişlerdir.¹⁹⁵

¹⁹⁵ Eser Karakaş, “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı”, 19.12.2003, (Çevrimiçi), <http://www.gazetem.net/hanalizyazi.asp?yaziid=657>, 19.12.2003.

**Tablo 72: Başlıca Ekonomilere Doğrudan Yabancı
Sermaye Yatırımı Girişi (Milyar Dolar)**

Ev Sahibi Bölge / Ekonomi	2001	2002
Dünya	823.8	651.2
Gelişmiş Ülkeler	589.4	460.3
Avrupa Birliği	389.4	374.4
Fransa	55.2	51.5
Almanya	33.9	38.0
Lüksemburg	-	125.6
İngiltere	62.0	24.9
A.B.D.	144.0	30.0
Gelişmekte Olan Ülkeler	209.4	162.1
Afrika	18.8	11.0
Cezayir	1.2	1.1
Angola	2.1	1.3
Nijerya	1.1	1.3
Güney Afrika	6.8	0.8
Latin Amerika ve Karayipler	83.7	56.0
Arjantin	3.2	1.0
Brezilya	22.5	16.6
Meksika	25.3	13.6
Asya ve Pasifik	106.9	95.1
Çin	46.8	52.7
Hong Kong	23.8	13.7
Hindistan	3.4	3.4
Kore	3.5	2.0
Malezya	0.6	3.2
Filipinler	1.0	1.1
Singapur	10.9	7.7
Tayvan	4.1	1.4
Tayland	3.8	1.1
Merkezi ve Doğu Avrupa	25.0	28.7
Çek Cumhuriyeti	5.6	9.3
Polonya	5.7	4.1
Rusya Federasyonu	2.5	2.4

Kaynak: UNCTAD, "World Investment Report 2003", (Çevrimiçi),
http://www.unctad.org/en/docs/wir2003ch1_en.pdf, 25.03.2004, s.7.

UNCTAD 2003 Dünya Kalkınma Raporu verilerine göre Türkiye, 1999-2001 dönemi doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişı performans sıralamasına göre 140 ülke arasında 112. sırada yer almaktadır.¹⁹⁶

UNCTAD 1998 yılı Dünya Yatırım Raporu'nda, ev sahibi ülke için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını belirleyen faktörleri sıralamıştır. Söz konusu belirleyiciler üç ana başlıkta toplamıştır: Politik, ekonomik ve yatırım ortamına ilişkin faktörler. UNCTAD tarafından hazırlanan bu tablo aşağıda yer almaktadır.

¹⁹⁶ UNCTAD, "World Investment Report 2003", (Çevrimiçi), http://www.unctad.org/en/docs/wir2003ch1_en.pdf, 25.03.2004, s.10.

Tablo 73: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ev Sahibi Ülkelerdeki Belirleyicileri

I. Politik Çerçeve
Ekonomik, politik ve sosyal istikrar.
İşlemler ve girişler ile ilgili kurallar.
Yabancı iştiraklerin anlaşma standartları.
Piyasaların yapısı ve işleyişine ilişkin politikalar (özellikle rekabet ve şirket satın ve birleşme politikaları).
Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ilgili uluslararası anlaşmalar.
Özelleştirme politikası.
Ticaret politikası, ticaret politikası ve DYS yatırımlarının tutarlılığı.
Vergi politikası.
II. Ekonomik Belirleyiciler
II.I. Pazar Arayışı
Pazar büyüklüğü ve kişi başına milli gelir.
Pazarın büyümesi.
Bölgesel ve global pazarlara giriş imkanları.
Ülkeye özgü tüketici tercihleri.
Pazarların yapısı.
II.II. Kaynak/Varlık Arayışı
Hammaddeler.
Düşük ücretli vasıfsız işgücü.
Vasıflı işgücü.
Teknolojik, yenilikçi ve diğer yaratılmış varlıklar (markalar vb.).
Fiziki altyapı (havaalanları, yollar, enerji ve telekomünikasyon).
II.III. Verimlilik Arayışı
Yukarıda sıralanan kaynakların/varlıkların maliyeti ve işgücünün verimliliği.
Diğer girdilerin maliyeti (ulaşım, ara mallar).
Bölgesel entegrasyon anlaşmasına üyelik, ölçek ekonomisi.
III. Yatırım Kolaylıkları
Yatırımların promosyonu (imaj yaratılması vb.).
Yatırım teşvikleri.
Maliyetler (rüşvet, bürokratik etkinlik vb.).
Sosyal faydalar (yaşam kalitesi vb.).
Yatırım sonrası hizmetler.

Kaynak: UNCTAD, "World Investment Report 1998-Trends and Determinants-", (Çevrimiçi), <http://www.unctad.org/en/docs/wir98ove.pdf>, 26.03.2004, s.28.

Türkiye’de yabancı sermayenin önündeki tüm engellere rağmen, 05.06.2003 tarihinde kabul edilen, 17 Haziran 2003 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren “4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu” ile yabancı yatırımcılara, önemli kolaylıklar getirildi.¹⁹⁷ Böylelikle yeni yasa ile birlikte 1954

¹⁹⁷ YASED, “Doğrudan Yabancı Yatırım Yasası Yönetmeliği”, (Çevrimiçi), <http://www.yased.org.tr/page.asp?PageID=1195>, 30.08.2003.

yılından bu yana uygulanmakta olan, “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu” da yürürlükten kalkmış oldu.

“Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren yürürlüğe giren 24 Ocak kararları ile başlayan liberalleşme politikalarına dayanarak Yabancı Sermaye Mevzuatı yeniden düzenlenmiştir. 1986, 1992 ve 1995 yıllarında Yabancı Sermaye Çerçeve Kararlarında yapılan değişikliklerle mevzuat daha liberal hale getirilmiştir.”¹⁹⁸

1980-2002 yılları arasında 23 yılda yabancı sermayeye verilen toplam doğrudan yatırım izni 34 milyar dolardır. Bu miktarın yarısından daha azı olan 15,7 milyar dolarlık kısmı gerçekleşmiş yani yatırıma dönüşebilmiştir. Türkiye’nin 23 yılda gerçekleştirdiği yabancı yatırım miktarını çok sayıda ülke, bir tek yılda gerçekleştirir hale gelmiştir.

Gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru sermaye akışı, finansal piyasalardaki bütünleşme, tasarrufların ve yatırımların dünya genelinde etkin bir şekilde tahsis edilmesine imkan vermektedir. Gelişmekte olan ülkelere giren sermaye hareketlerindeki artışlar bu ülkelerdeki yatırımları artırarak büyümeyi de olumlu bir şekilde etkileyecektir.

Diğer taraftan, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarını gerçekleştirebilmek için, ihtiyaç duydukları sermaye birikimini sağlamada, dış borç yerine yabancı sermayeye yönelmeleri çok daha akılcı bir yoldur.

Türkiye, küreselleşen ve dolayısıyla sermaye hareketlerinin de giderek serbestleştiği bir ekonomik dünyanın üyesi olarak, iç tasarruflardaki yetersizliği de göz önünde bulundurulduğunda, ekonomik kalkınma sürecinde uzun vadeli ve yatırıma yönelik sermaye girişlerine yani, doğrudan yabancı sermaye yatırımına ihtiyaç duyacaktır.

AB Komisyonu Ticaret Komiseri Pascal Lamy, Avrupalı şirketlerin Türkiye’de yatırıma özendirilebilmesi için, Türkiye’nin yatırım ortamını geliştirmesi gerektiğini

¹⁹⁸ Uludağ, Arıcan, a.g.e., s.308.

söyleyerek, AB üyeliğinin de Türkiye'ye ekonomik açıdan sağlayacağı faydayı kısaca, "AB'ye katılan veya ekonomilerini AB ekonomisine entegre eden ülkelerin, ekonomik açıdan yükseldiklerini" belirterek açıklamaktadır.¹⁹⁹

Bugün "Kelt Kaplanı" adıyla anılan İrlanda, 1973'te İngiltere ile birlikte o günkü adıyla AET'ye girerken aynı zamanda AET'nin en yoksul ülkesiydi. Bu durum 1980'li yıllarda da değişmemiş İspanya, Portekiz ve Yunanistan'la birlikte Avrupa'nın dört yoksul ülkesinden biri olarak varlığını sürdürmüştür. Bugün 25 AB üyesi ülkeden biri olan İrlanda Cumhuriyeti, kişi başına GSMH itibariyle AB'nin Lüksemburg'dan sonraki en zengin ülkesi konumundadır.²⁰⁰

İrlanda'nın bugün itibariyle bütün gelişmekte olan ülkeleri imrendiren dönüşümünün temelinde, İrlanda'yı yabancı sermaye cenneti haline getiren uygulamalar yatmaktadır. Bu yolda ilk adım "Ulusal İyileşme İçin Program Anlaşması" ile atılarak düşük vergi, düşük ücret politikası ile toplumsal uzlaşma sağlanmış, köklü eğitim seferberliğini yabancı sermaye için programlı ve stratejik bir yaklaşım izlemiştir.²⁰¹

Yabancı sermaye akışını kolaylaştırmak için kurulan "Yatırım Geliştirme Ajansı (IDA)", İrlanda'da yatırım yapmak isteyen firmaların tüm işlemlerini gerçekleştirmek üzere, başka hiçbir yere gitmeden başvurduğu tek ajans olarak, yabancı sermayenin önündeki bütün engelleri kaldırmıştır.²⁰²

1997 ve 1999 yıllarında dünya ekonomisini alt üst eden Asya ve Rusya krizlerine rağmen, 1994-2000 yılları arasında yıllık ortalama %9 büyüme kaydeden İrlanda ekonomisi, 1998'de 8,1 milyar dolar doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekerken, bu rakamı 1999'da 18,2 milyar dolara yükseltmeyi başarmıştır.²⁰³

¹⁹⁹ Türkiye İhracatçılar Meclisi, "Türkiye Yatırım Ortamını Geliştirmeli", *Turkishtime Dergisi*, Sayı: 5, Haziran, 2002, s.25.

²⁰⁰ Türkiye İhracatçılar Meclisi, "İrlanda: Yabancı Sermaye Devrimi", *Turkishtime Dergisi*, Sayı: 5, Haziran, 2002, s.86.

²⁰¹ A.g.m., s.88.

²⁰² A.g.m., s.90.

²⁰³ A.g.m., s.91.

Avrupa’da satılan bilgisayarların üçte birini üreten, 1999’da dünyanın en büyük software ihracatçısı olan, üretiminin %50’sini, ihracatının ise %80’ini yabancı şirketlerin gerçekleştirdiği İrlanda’ya, ABD teknoloji devi Intel’in 1999’da yaptığı 2 milyar dolarlık yatırım, aynı dönemin son üç yılında Türkiye’ye yapılan yabancı yatırımdan daha fazladır.²⁰⁴

Lester Thurow, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekebilmek için birçok düzenlemenin şart olduğunu, “çünkü yabancı sermaye ekonomik anlamda bir hapisaneye kendi ayaklarıyla girmez”²⁰⁵ sözleriyle açıklayarak, Türkiye’nin kalkınma stratejisini değiştirmek zorunda olduğunu, bu konuda İrlanda’yı örnek göstermek suretiyle aşağıdaki gibi belirtmiştir:

“Bir zamanlar Avrupa’nın en fakir ülkesi olan İrlanda’yı ele alın. Şu anda bu ülkenin kişi başına düşen geliri İngiltere’den daha yüksek. Bu ülke en düşük kurumlar vergisi oranına sahip, sıfır! Kendilerine mecburen şunu sordular: ‘%60’lık bir kurumlar vergisinden gelen vergi geliri nedir?’ Eğer üzerinden vergi topladığınız bir vergi tabanınız yoksa, bu sorunun cevabı %60 çarpı sıfır, yani sıfır vergi geliridir. Bunun üzerine şirketlerde çalışanlardan vergi toplamayı tercih ettiler. Bu vergilendirme şeması İrlanda’ya pek çok yeni iş çekti. İrlanda’nın çok iyi bir eğitim sistemi ve görece ucuz mühendisleri var. Ama bu, kazara gerçekleşmedi.”²⁰⁶

Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Genel Müdürü Melek Us, iç pazar büyüklüğü ve ihracat potansiyeli açısından Türkiye ile mukayese edilebilecek Polonya ve Meksika’nın GSMH’lerinin %4’ü kadar yabancı sermaye çekebildikleri halde Türkiye için bu oranın %0,4 olduğunu, dolayısıyla Türkiye’nin de GSMH’sinin %4’ü kadar yabancı sermaye çekebileceğini, üstelik aynı zamanda Türkiye’nin yatırımcı için Gümrük Birliği avantajına da sahip olduğunu belirtmektedir.²⁰⁷

YASED eski başkan yardımcısı Şaban Erdikler, yabancı sermaye konusunda Türkiye’nin temel sıkıntısının kanunlardan kaynaklanmadığını, Türkiye’de yazılı olan kuralların uygulanmadığını, uygulamaların ise yazılı olmadığını bu sebeple de

²⁰⁴ Türkiye İhracatçılar Meclisi, “İrlanda: Yabancı Sermaye Devrimi”, s.91.

²⁰⁵ Türkiye İhracatçılar Meclisi, “Türkiye Büyüyünce Ne Olacağına Karar Vermeli”, *Turkishtime Dergisi*, Sayı: 5, Haziran, 2002, s.50.

²⁰⁶ A.g.m., s.46.

²⁰⁷ Türkiye İhracatçılar Meclisi, “Yabancı Yatırıma Nokta Hedef: Bilişim ve Gıda”, *Turkishtime Dergisi*, Sayı: 6, Temmuz, 2002, s.26.

saydamlıktan uzaklaştığını²⁰⁸ belirtmektedir. Diğer taraftan uygulamaya bakıldığında Türkiye’de yabancı sermayeli bir şirketin kuruluşu 19 aşamadan geçerek üç ay gibi bir süre alırken, Bulgaristan’da bir günde, İspanya’da ise müracaat ettiği gün gerçekleşebilmektedir.²⁰⁹

²⁰⁸ Türkiye İhracatçılar Meclisi, “Yabancı Sermaye İçin Üç Aşamalı Plan”, *Turkishtime Dergisi*, Sayı: 6, Temmuz, 2002, s.38.

²⁰⁹ Türkiye İhracatçılar Meclisi, “Yabancı Yatırıma Nokta Hedef: Bilişim ve Gıda”, s.28.

**Tablo 74: Yabancı Sermaye Girişlerinde Başta Yer Alan On Ülke ve Ortalama Girişler
(Cari Fiyatlarla, Milyar \$)**

Ev Sahibi Ülke	1970-1980 Ortalaması	Ev Sahibi Ülke	1981-1990 Ortalaması	Ev Sahibi Ülke	1991-1995 Ortalaması	Ev Sahibi Ülke	1996-2000 Ortalaması
Brezilya	1,390	Meksika	2,442	Çin	22,534	Çin	41,852
Meksika	0,743	Singapur	2,341	Meksika	6,295	Hong Kong	25,129
Singapur	0,386	Çin	1,885	Singapur	4,834	Brezilya	24,526
Malezya	0,381	Brezilya	1,662	Malezya	4,533	Meksika	12,086
Nijerya	0,219	Tayvan	1,467	Brezilya	2,477	Arjantin	11,738
Mısır	0,205	Hong Kong	1,402	Endonezya	2,344	Singapur	8,648
Endonezya	0,194	Malezya	1,105	Arjantin	2,080	Kore	6,273
Hong Kong	0,162	Mısır	0,878	Tayland	1,837	Şili	5,477
Arjantin	0,121	Tayland	0,734	Hong Kong	1,671	Malezya	5,117
Cezayir	0,120	Arjantin	0,700	Nijerya	1,349	Venezuela	3,902
Bilgi için Türkiye	0,059		0,236		0,686		0,846
İlk On Ülkenin Toplam Yabancı Sermaye Girişindeki Payı (%)	67,0		71,9		71,1		73,1

Kaynak: Türel, "Dünyada Sanayileşme Deneyimi: Geçmiş Çeyrek Yüzyıl (1975-2000) ve Gelecek İçin Beklentiler", s.19.

Not: Karayiplerdeki "yatırım cennetleri"nden Bermuda ile Cayman ve Virgin Adaları bu listenin dışında bırakılmıştır.

SONUÇ

“Türkiye’nin Tasarruf Sorunu” adlı bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Tasarrufların bir ülkenin kalkınması için hayati önem taşıdığı, bu çalışmada bir kez daha vurgulanmıştır. Çünkü özellikle gelişmekte olan bir ülke için, dış kaynak girişi de olmadığında, hızlı bir kalkınma arzusunun karşılanmasında yurtiçi tasarruf oranlarının yükseltilmesi, neredeyse tek seçenektir. Aksi takdirde, arzu edilen yüksek kalkınma hızını gerçekleştirmek üzere bir alternatif olarak başvurulacak dış kaynaklardan özellikle dış borçlar, gelişmekte olan ülkelere sıklıkla görüldüğü üzere verimli yatırımlarda kullanılmadığında; dış borçlar faizi ile birlikte belirli bir vade sonunda tekrar ödeneceğinden, diğer dış kaynak seçenekleri olan yardım ve hibeler de genellikle ekonomik, siyasi ve askeri nedenlerle karşılık gözetilerek yapıldığından, istenilen kalkınma hızının yakalanmasını sınırlayacak, hatta bunu engelleyen bir neden olarak ortaya çıkacaktır.
- Türkiye’nin tasarruf sorununun temelinde, sermaye birikimine izin vermeyen, kapitalist üretim ilişkilerinin oluşmadığı, Osmanlı’dan devralınan mirasın etkili olduğu görülmüştür.
 - Osmanlı Devleti’nin ayakta kalabilmesi ve siyasi gücünü devam ettirebilmesi; merkeziyetçi-geleneksel-bürokratik yapının devamı ve bir taraftan köylünün artığına vergi yoluyla el koymak bir taraftan da tüm yenilik ve değişimlere direnmek suretiyle mümkün olmuştur.
 - Devletin mutlak hakim olarak kendisi için tehlike teşkil ettiğini düşündüğü oluşumlara (zenginleşmelere) izin vermeyen yapısı, ne toprağa bağlı bir aristokrasinin ne de burjuvazinin oluşmasına izin vermiştir. Dolayısıyla Osmanlı toplumunda sermaye birikimi oluşturacak kapitalist ilişkiler de yaşanmamıştır. Öyle ki, bütün ekonomik yapının Saray’ın ihtiyaçlarını gidermeye yönelik olması;

ithalatı artırmak, ihracatı mümkün olduğunca kısmak üzere anti-merkantilist politikaların uygulanması sonucunu doğurmuştur.

- Üretim yerine tüketimle ilgilenen devlet, bütçe açık vermeye başladığında bunu kapatmanın yolunu sadece vergileri arttırmakta görmüş, bu da Osmanlı'yı mali bir devlet yapmıştır.
- İslam miras hukukunun toprakların parçalanarak küçülmesine yol açan yapısının da sermaye birikimini engellediğini belirtmek gerekir.
- Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı'dan devraldığı bu mirasın yanı sıra, küçük köylü üretici ile bürokratik sınıftan oluşan Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda dünya ekonomisi ile bütünleşmesini sağlayan gayrimüslimlerin de I. Dünya Savaşı sonrasında ülkeden çıkartılmaları, sermaye birikimine yardımcı olacak önemli bir mirastan yoksun kalınmasına ve Türkiye Cumhuriyeti'nde ülkenin kalkındırılması görevinin burjuvaziye değil, bürokrasiye bırakılmasına neden olmuştur.
- Türkiye, tarih boyunca, hedeflediği Batı uygarlık düzeyine ulaşmasını sağlayacak olan dönüşümü gerçekleştirmek üzere gerekli yatırımları finanse edecek tasarrufları hiçbir zaman gerçekleştirememiştir.
- Türkiye ekonomisinde uygulana gelmiş iktisat politikalarından, ne büyümenin kaynakları düşünülmeden yatırıma yönelik genişleyici politikalar, ne de düşük yatırım düzeyi ile sonuçlanan fiyat istikrarı, bütçe ve ödemeler dengesi disiplini sağlamaya yönelik iktisat politikaları demeti, yüksek bir kalkınma hızı için gerekli tasarrufları oluşturmaya yetmemiştir.
- 1923-1929 döneminde yıllık ortalama %9 olarak gerçekleşen yatırım oranları, 1930-1938 döneminde %10'a yükselmiş, 1939-1948 arasında tekrar %9 olarak gerçekleşmiş, 1950-1960 arasında %14'ler düzeyini

yakalamış, ardından 1960'lardaki sürekli dış kaynak kullanımı ile bu oran %15'lere kadar yükselmiştir.

- Planlı döneme geçişle birlikte yatırım oranları %18'lere ulaşmış, bu oran 1970'lere doğru sıçrama yaparak %20'lerin üzerine çıkmış, ancak 1980'le birlikte tekrar bir önceki dönemde gerçekleşen %20'ler civarında seyreden yatırım oranları, 1988, 1993 ve 1997'deki %26'lar düzeyi hariç tutulursa son 20 yılda %22-23'ler düzeyinde gerçekleşmiştir.
- Son olarak 2001'de %19 olan yatırım oranının 2002'de planlı dönemin başlangıç yıllarında olduğu gibi %17'ler düzeyine gerilediği görülmüştür.
- Gelişmekte olan ülkelerin içinde bulundukları “kısır döngü”den kurtularak kalkınma sürecinde kalkış (take off) aşamasına, oradan da kendi kendini finanse eden büyümeye (self sustaining growth) ulaşabilmesi, ancak dış kaynak temini ile mümkündür.
- Milli gelir denkleminde yurtiçi yatırımlar, iç ve dış tasarruflar toplamına eşittir. Dolayısıyla iç tasarruflardaki yetersizlik, açık bir ekonomide dış tasarruflarla kapatılabilecektir.
- Türkiye ekonomisinin dışa açıklık derecesi (ithalat + ihracat/GSMH) 1980'lerde %15,5'ler dolayında iken, 2000'li yıllarda bu oran %40'ların üzerine çıkmıştır. Giderek daha fazla dışa açık hale gelmesine rağmen Türkiye ekonomisinde gerçekleşen dış tasarruf girişleri, III. BYKP'deki yaklaşık %5-7 oranı hariç tutulursa, genellikle GSMH'nin yaklaşık %1-3'ü arasında oynamalar göstermiştir.

- Sermaye birikimini tamamlamış gelişmiş ülkelerde düşük tasarruf oranları kendi kendini finanse eden bir büyümeye izin verse de; Türkiye gibi sermaye birikimini tamamlayamamış gelişmekte olan ülkelerde, yatırımların hem miktar olarak düşük olması, hem de üretken olmayan altyapı yatırımlarında ve inşaat yatırımlarında yoğunlaşması (verimsiz olması), daha hızlı kalkınma için daha yüksek oranda tasarruf ihtiyacını ortaya koymaktadır.

- Kalkınma planlarının uygulandığı bir ekonomide milli gelir ile sermaye stoku arasındaki ilişki Harrod-Domar modeli ile ortaya konulmaktadır. Model, ekonomik büyüme sürecinde yatırım-tasarruf dengesinin nasıl sağlanacağını cevabını, ulaşılmak istenen büyüme hızının seçiminden sonra, yaklaşık olarak hesaplanan ve modelin özünü oluşturan sermaye/hasıla katsayısı yardımıyla vermektedir. Modelin temel varsayımlarından birincisi, yatırım oranının büyüme hızının birincil belirleyicisi olması, ikinci olarak da sermaye/hasıla katsayısının uzun dönemde sabit olmasıdır. Sermaye/hasıla katsayısı ülkedeki verimliliğin de bir göstergesidir. Bu oran ne kadar küçük olursa verimlilik de o kadar fazla demektir.

- Buna göre sermaye/hasıla katsayısının 3 olduğu bir ekonomide, %6'lık bir büyüme için GSMH'nin %18'i kadar yatırım gerekecektir.
- Dolayısıyla sermaye birikimini tamamlamış ABD gibi gelişmiş bir ülkede, 1990-2000 yılları arasında GSYİH'nin yıllık ortalama yaklaşık %2,5'i civarındaki bir tasarruf oranı, yine aynı dönemde GSYİH'de yıllık ortalama yaklaşık %3'ler düzeyinde bir artışa sebep olurken, aynı dönemde gelişmekte olan ülkelerde yıllık ortalama yaklaşık %5'ler düzeyinde bir büyüme oranının ancak GSYİH'nin yıllık ortalama yaklaşık %26'sı civarındaki bir tasarruf oranı ile sağlanabildiği; yani ABD'de sermaye/hasıla katsayısı yaklaşık 1 iken, gelişmekte olan ülkelerde yaklaşık 5 olduğu görülmektedir. Bu durum da gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki verimlilik farkını ortaya

koyarak, gelişmiş ülkelerin daha düşük tasarruf oranları ile yakaladığı büyüme oranlarını, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere göre kat kat daha fazla bir tasarruf oranı ile sağlayabileceklerini göstermektedir.

- Türkiye açısından bakıldığında ise, aynı dönemde GSMH'nin yıllık ortalama yaklaşık %21'i civarındaki tasarruf oranına karşılık gerçekleşen %4 civarındaki büyüme oranının, sermaye/hasıla katsayısının tıpkı diğer gelişmekte olan ülkelerdeki gibi 5 civarında olduğunu, yani verimliliğin Türkiye ekonomisinde ne kadar düşük olduğunu gözler önüne sermektedir.

- Dolayısıyla Türkiye ekonomisinin sergilediği inişli çıkışlı büyüme grafiğini yüksek oranda sürdürülebilir bir büyümeye çevirmesi için bir taraftan tasarruf oranlarını yükseltirken diğer taraftan eğitim, AR-GE harcamaları, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, dışa açıklık, kurumsal yapı ve altyapı yatırımları ile belirlenen ve sürdürülebilir büyüme açısından önemli bir olgu olan "Toplam Faktör Verimliliği"nin yükseltilmesi gerekmektedir. Bu oran Türkiye ekonomisinde son otuz yıllık dönemde yıllık ortalama %15'ler civarında seyrederken, son yıllarda ancak %20'ler düzeyini aşmıştır.

- Bu anlamda Türkiye ekonomisinde tasarruf çeşitleri (kaynakları) açısından tasarruf artışına izin vermeyen sebepler şu şekilde özetlenecektir:

- Öncelikle belirtmek gerekir ki Türkiye, mevcuttan daha yüksek tasarruf kapasitesine sahip olmasına rağmen, bu birikimlerin yurt içindeki finansal piyasalar yerine çeşitli sebeplerden dolayı yurt dışında değerlendirildiği bir ülke durumundadır (Türkler'e ait yurtdışında tutulan para miktarının Türkiye'deki toplam banka mevduatının üzerinde olduğu bilinmektedir). Diğer taraftan yukarıda da izah edildiği gibi Türkiye'de yatırımların verimliliğinin düşüklüğü

bir yana, özellikle kamu yatırımlarının ekonomik kriterler gözetilmek yerine siyasi nedenlerle yapılması; bu yatırımların çoğunun ya bitirilemeyerek yarım kalması, ya da yanlış tercih sonucu verimsiz çalışmasına neden olmuştur. Sayıştay'ın raporuna göre 2002 yıl sonu itibariyle Türkiye'de yarım kalmış 4 bin 414 adet yatırım için bugüne kadar harcanan para 130 milyar dolar olarak tespit edilmiştir.

- Diğer taraftan hızlı sanayileşme için gerekli kaynaklardan en önemlisi olan tarım kesiminin doğrudan vergilendirilmeyişi, özellikle Aşar'ın kaldırılması ve yerine bu anlamda etkin bir verginin konulamaması, Cumhuriyet tarihi boyunca yurtiçi tasarrufların sürekli düşük kalmasının en temel sebebi olmuştur.
- Keynesyen Analiz'de tasarrufları belirleyen gelir düzeyi açısından bakıldığında, gelir düzeyi Türkiye ekonomisinde iniş-çıkışlar göstermekle birlikte sürekli düşük kalmış; bunun yanı sıra gelirin adaletsiz dağılımı düşük gelir gruplarının sadece tüketime, yüksek gelir gruplarının da gösteriş tüketimine ve verimsiz alanlara yönelmeleri sonucunda tasarrufların istenilen kalkınma hızını sağlayacak düzeye ulaşmasını engellemiştir.
- Klasik Analiz'de tasarrufları belirleyen faiz oranı açısından bakıldığında ise, 1980'lere kadar negatif düzeyde gerçekleşen reel faiz oranları ile birlikte finans kesiminin de yeterli düzeyde gelişmemesi, bir anlamda mali derinliğin sığ olması bireyleri, daha risksiz gördüğü altın, döviz, gayrimenkul gibi verimsiz yatırım alanlarına yöneltmiştir.
- Diğer taraftan yüksek reel faiz oranlarına ulaşılmasının gönüllü tasarrufları arttırmaya bir etkisi olduysa da, yüksek kredi faizleri firmaları yatırım yapmak yerine, yüksek kamu borçlarını finanse etmek üzere borçlanmaya giden ve bu yüzden faizleri daha da yükselten devlete borç vermeye itmiştir. Paradan para kazanmanın

teşvik edildiği bir sistemde böylece özel sektör yatırımları da düşük düzeyde gerçekleşmiştir.

- Osmanlı'dan günümüze Türkiye ekonomisinde kalkışa (take off) geçişi sağlayacak sermaye birikimi oluşmamıştı; çünkü sermaye birikimini sağlayacak burjuva sınıfı yoktu. Devletin burjuva sınıfı oluşturulması için yaptığı düzenlemeler (kamu kaynaklarıyla özel sektörün gelişmesinin sağlanması), bağımsız bir sınıf yerine devletten “rant” sağlayarak kazanç elde etmeyi uman bir sınıfın oluşmasına yol açmıştı. Böyle bir sınıf ta piyasa ekonomisi kuralları içinde rekabet ederek gelir elde etmeyi değil, devletten rant kollayarak zenginleşmeyi hedeflemiştir.
- En önemli zorunlu tasarruf aracı olan vergi, uzun yıllar düşük kalmış, yükseldiği yıllarda da hem üretimin önünde engel olmuş, hem de tahsilinde sorunlar yaşanmıştır.
- Kalkınmanın ve özellikle uzun yıllar kamu harcamalarının finansmanında kullanılan emisyon, nominal gelir artışı yanı sıra enflasyona neden olmuş, enflasyon da zorunlu tasarrufları arttırsa bile gönüllü tasarrufları ve üretimi arttıramamış, sadece fiyat artışları tasarruf açığını, tasarruf açığı da enflasyonu besler olmuştur.
- Yüksek kamu açıklarının iç borçlanmayla karşılanamayacak noktaya gelmesi bir yana, tarih boyunca başvuru dış borçlanma her zaman gündemde kalmış, bu durum da Türkiye'yi, IMF ile 18 defa stand-by anlaşması imzalayan dünyanın en borçlu ülkelerinden biri haline getirmiştir.
- Sermaye hareketlerinin hızlandığı, finansal entegrasyonun arttığı, dünyanın her yanında üretim yapan “Çok Uluslu Şirket”lerin ortaya çıktığı, ulus-devletlerin etkinliğinin azaldığı, küreselleşen bir dünya, kendi iç

dinamikleriyle kendisini dönüştürmeyi başaramayan Türkiye'nin önünü açmıştır.

- 1980'den sonra giderek dışa açılan Türkiye ekonomisi, büyük bir değişim sürecinden geçerek özellikle Gümrük Birliği'nden sonra dünya ile rekabet edebilecek, verimliliği dikkate alan bir yapıya kavuşmuştur. Türkiye'nin dünya iş bölümündeki yeri değişmiş, hakim sektör olan tekstilin yerini Gümrük Birliği'ne en çok karşı olan otomotiv ve elektronik sanayii almıştır. Türkiye ekonomisinde dışa açılmanın ve dış dünya ile entegrasyonun yarattığı olumlu izler, Türkiye'nin ihracatında da net bir şekilde ortaya çıkmış ve bu durum çalışmada genişçe ele alınmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki gelinen bu olumlu nokta bile hâlâ arzulananın çok uzağındadır.
- Sanayi Devrimi sürecindeki ekonomi paradigması tasarruf sorununun çözümünü ülke içi makro dengelerde ararken, küreselleşme bu arayışa dışa açık ekonomi parametrelerini de ilave etmiştir. Böylece dışa açık bir ekonomide doğrudan yabancı sermaye yatırımları, yurtiçi tasarruflara eklemlenerek onu besleyen ek bir güç olarak ortaya çıkmıştır.
- Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ilgili yapılan bir çok çalışmada, sermaye hareketliliği üzerine kısıtlamaların olmadığı durumda, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yurtiçi yatırımlarda önemli artışlara neden olduğu, yurtiçi tasarruflarla sınırlanan yurtiçi yatırımlar üzerindeki bu kısıtlamayı ortadan kaldırdığı, bu yüzden gelişmekte olan ülkelerin tasarruf oranlarını arttırmak, daha yüksek oranlarda sermaye birikimine ve büyümeye ulaşmak için yabancı sermaye istedikleri ortaya konulmuştur.
- Ne var ki daha hızlı kalkınmak için gerekli yurtiçi tasarrufları oluşturamayan gelişmekte olan ülkelerin bu açıklarını kapatmak üzere

doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekebilmesi bir dizi göstergenin performansına bağlıdır. Örneğin UNCTAD 1998 yılı Dünya Yatırım Raporu'nda, ev sahibi ülke için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını belirleyen faktörler politik, ekonomik ve yatırım ortamına ilişkin faktörler olarak sıralamıştır. Bu faktörlerin detayları bu çalışmada Tablo 73'de yer almaktadır. Söz konusu tabloda yer alan unsurları dikkate almayan veya gerçekleştiremeyen ülkeler, yabancı sermaye için çekim merkezi olmaktan uzaklaşmaktadırlar.

- Türkiye'nin iç tasarruflarındaki yetersizlik ortadayken, her geçen gün artan işgücü arzı da hesaba katıldığında, yüksek oranda sürekli büyümeyi -bütçe dengesini ve ödemeler dengesini kötüleştirmeden- elde etmenin tek yolu, artan düzeylerde girmesi zorunlu olan doğrudan yabancı sermaye yatırımları olarak gözükmektedir.
- Yabancı sermaye girişi, teknoloji transferi ve sağlayacağı yüksek rekabet ortamı yoluyla, toplam faktör verimliliğine de çok önemli katkılar getirmektedir. Yani yabancı sermaye, büyümenin, daha çok verimlilik yoluyla elde edilmesini sağlayacağından, büyümenin sürdürülebilir bir yapıda oluşmasına da katkıda bulunacaktır.
- Yüksek yurtiçi tasarruf açığından dolayı dışa açık bir ekonomi için ilave tasarruf niteliğindeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına şiddetle ihtiyaç duymasına rağmen Türkiye, UNCTAD 2003 Dünya Kalkınma Raporu verilerine göre, 1999-2001 dönemi doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişi performans sıralamasına göre 140 ülke arasında 112. sırada yer almaktadır.
- Yurtiçi tasarruf oranlarını yükseltmediği gibi, tek alternatifi olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını da çekmeyi başaramayan Türkiye'nin bu durumu, enflasyonun düştüğü, AB'ye tam üyelik sürecinde çok önemli gelişmelerin kaydedildiği ve siyasi istikrarın

güçlendiği bir dönemde, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yıllık tutarının 2003 yılında son on beş yılın en düşük seviyesine gerilemesi ile daha da netleşmiştir.

- Ancak Türkiye, Tablo 73'de detayları yer alan UNCTAD 1998 yılı Dünya Yatırım Raporu'nda, ev sahibi ülke için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını belirleyen faktörleri dikkate alarak yapacağı düzenlemelere uygulamada da aynı özeni gösterdiğinde, bu konuda başarılı olabilecektir.
- Çünkü, iç pazar büyüklüğü ve ihracat potansiyeli açısından Türkiye ile karşılaştırılabilecek Polonya ve Meksika'nın GSMH'lerinin %4'ü kadar yabancı sermaye çekebilmelerine karşılık Türkiye için bu oranın %0,4 olması; yatırımcılar için Gümrük Birliği avantajına da sahip olduğu düşünülürse, Türkiye'nin de GSMH'sinin %4'ü kadar yabancı sermaye çekebileceğini göstermektedir.
- Son olarak mali derinliği olmayan Türkiye ekonomisinde kısa vadeli sermaye giriş-çıkışlarının yarattığı olumsuz etkiler bir tarafa bırakılırsa, küreselleşmenin katlanılan bu külfetleri yanı sıra nimetlerinden de yararlanmak üzere yurtiçi tasarruflara ilave/ikame olabilecek doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yönelmesi; diğer dış kaynak alternatifleri ile kıyaslandığında ve Bulgaristan, Macaristan ve İrlanda gibi ülke deneyimleri de göz önüne alındığında, Türkiye'nin yabancı sermayeye olan ihtiyacı bir politika seçeneği değil, sağlıklı büyüme trendi için bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Acar, Yalçın : **Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar: 1923-1963**, 2. bsk., Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayın No: 45, Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1993.
- Akat, Asaf Savaş : **İktisadi Analiz**, İ.Ü. Yayın No: 2573, İktisat Fakültesi Yayın No: 467, İstanbul, 1980.
- Akdağ, Mustafa : **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, 2 c., İstanbul, Cem Yayınları, C: II, 1974.
- Aksu, Ömer A. : **Gelir ve Servet Dağılımı**, İ.Ü. Yayın No: 3698, İktisat Fakültesi Yayın No: 539, İstanbul, 1993.
- Alkin, Erdoğan : **İktisat**, İstanbul, Filiz Kitabevi, t.y.
- Altan, Mehmet : **Kapitalizm Bu Köye Uğramadı**, İstanbul, AFA Yayınları, 1994.
- : **Darbelerin Ekonomisi**, Genişletilmiş 2. bsk., İstanbul, İyidam Yayıncılık, 2001.
- : **'Köylü'ler Ne Zaman Manşet Olur**, 3. bs., İstanbul, Zaman Kitap, 2001.
- : **Süperler ve Türkiye: Türkiye'de Amerikan ve Sovyet Yatırımları**, İstanbul, Afa Yayınları: 23, Türkiye Üzerine Araştırmalar: 1, 1986.
- Aren, Sadun : **100 Soruda Ekonomi El Kitabı-Türkiye Ekonomisinden Örneklerle**, 12. bsk., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 100 Soruda Dizisi: 1, 1993.
- Aslan, Nurdan : **Uluslararası Özel Sermaye Akımları: "Portföy Yatırımları ve Sıcak Para Hareketleri"**, 2. bsk., İstanbul, Türkmen Kitabevi, 1997.

- Batumlu, Enver : **Genel Ekonomi (Giriş)**, 2. bsk., İstanbul, Der Yayınevi, 1977.
- Boratav, Korkut : **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 7. bsk., İstanbul, İmge Kitabevi, 2003.
- Cavid Bey, Mehmed : **İktisad İlmi**, Osmanlıca'dan Çev. Sema Alpın Çakmak, Sadeleştiren: Orhan Çakmak, İstanbul, Liberte Yayınları, 2001.
- Cem, İsmail : **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 15. bsm., İstanbul, Can Yayınları, 2002.
- Cezar, Yavuz : **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi: XVIII. yy' dan Tanzimat'a Mali Tarih**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1986.
- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978** : Akbank Kültür Yayını, İstanbul, Apa Ofset Basımevi, 1980.
- Çavdar, Tevfik : **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)**, Ankara, İmge Kitabevi, 2003.
- Deane, Phyllis : **İlk Sanayi İnkılabı**, Çev. Tevfik Güran, 2. bs., Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.
- DİE : **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Yayın No: 683, Ankara, Başbakanlık DİE Matbaası, 1973.
- Dirimtekin, Halil : **Genel İktisat Teorisi I (Mikro)**, İstanbul, Bilim Teknik Yayınevi, 1989.
- Diulio, Eugene A. : **Makroekonomi**, Çev. Ahmet Y. Gökdere, Gözden Geçirilmiş 3. bsk., İstanbul, Schaum's Outline Series, Evrim Basım-Yayın-Dağıtım, 1988.
- Divitçioğlu, Sencer : **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu**, Kırklareli, Sermet Matbaası, 1981.
- Doğan, D. Mehmet : **Tarih ve Toplum: Türkiye'de Toprak Meselesi**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1977.

- Doğu, Murat : **Gelişen Hisse Senedi Piyasaları ve Türkiye**, Ankara, SPK Yayın No: 27, 1996.
- Dornbusch, R.; Fischer, S. : **Makro Ekonomi**, Çev. S. Ak, v.d., İstanbul, Akademi Yayınevi, 1998.
- Douglas, Mary; Isherwood, Baron : **Tüketimin Antropolojisi**, Çev. Erden Attila Aytekin, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1999.
- Duesenberry, James S. : **Income, Saving and The Theory of Consumer Behavior**, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1952.
- Ergin, Feridun : **İktisat**, Gözden Geçirilmiş 4. bsk., İstanbul, Hamle Matbaası, 1964.
- Eser, Rüya : **Hanehalkı Tasarruf ve Yatırım Eğilimleri Anketi Sonuçları**, Ankara, SPK Yayın No: 133, 1999.
- Genç, Mehmet : **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılına Armağan, Ötüken Neşriyat A.Ş., 2000.
- Güran, Sevgi : **Makro Ekonomik Analize Giriş**, İstanbul, Der Yayınevi, 1989.
- Güran, Tevfik : **İktisat Tarihi**, İstanbul, Acar Matbaacılık, 1995.
- Gwartney, James D.; Stroup, Richard L. : **Temel Ekonomi**, Çev. Yıldırım Arsan, 3. bsk., Ankara, Liberte Yayınları, 2004.
- Habermas, Jürgen : **Öteki Olmak Ötekiyle Yaşamak: Siyaset Kuramı Yazıları**, Çev. İlknur Aka, İstanbul, YKY Yayınları, 2002.
- _____ : **Kamusalhğin Yapısal Dönüşümü**, Çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar, 4. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- _____ : **Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akibeti**, Çev. Medeni Beyaztaş, İstanbul, Bakış Yayınları, 1998.

- İktisadi Kalkınma Vakfı : **Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, No: 179, İstanbul, Nisan, 2004.
- İnalcık, Halil : **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Çev. Ruşen Sezer, 3. bsk., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları-1825, 2003.
- _____ : **Osmanlı İmparatorluğu**, İstanbul, Eren Yayınları, 1993.
- İstanbul Ticaret Odası : **Dış Talebe Bağlı Ekonomik Büyümeye Geçişte Mikro Ekonomi Politikaları**, İTO Yayın No: 2003-03, İstanbul, Aralık, 2002.
- _____ : **Türkiye Ekonomisinin Dünya Pazarlarında Oryantasyonu**, İTO Yayın No: 2003-06, İstanbul, Ocak, 2003.
- Karan, Mehmet Baha; Karacabey, Ali Argun : **Türkiye'de Sermaye Piyasası'nın Mali Sistem İçindeki Yeri, Sorunları ve Geleceği**, Ankara, SPK Yayın No: 140, 2003.
- Kazgan, Gülten : **Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye**, Genişletilmiş 1. bsk., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 22, 2002.
- _____ : **Küreselleşme ve Ulus-Devlet: Yeni Ekonomik Düzen**, Genişletilmiş 1. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2000.
- _____ : **Yeni Ekonomik Düzen'de Türkiye'nin Yeri**, 2. bsm., İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1995.
- Kennedy, Paul : **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Çev. Birtane Karanakçı, 8. bsm., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.
- Kepenek, Yakup; Yentürk, Nurhan : **Türkiye Ekonomisi**, 12. bsm., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2001.
- Keyder, Çağlar : **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, Çev. Sabri Tekay, 2. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 1990.

- _____ : **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, 2. bs., Türkiye Araştırmaları: 4, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.
- Keynes, John Maynard : **İstihdam Faiz ve Para Genel Teorisi**, Çev. Asım Baltacıgil, İstanbul, Minnetoğlu Yayınları, 1980.
- Kılıçbay, Ahmet : **İktisadın Prensipleri**, İ.Ü. Yayın No: 1918, İktisat Fakültesi Yayın No: 327, İstanbul, 1974.
- Kılıçbay, Mehmet Ali : **Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı**, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayın No: 8, İ.İ.B.F. Yayın No: 8, 1982.
- Korkmaz, Esfender : **İktisadi Gelişme ve Mali Sistem**, İstanbul, Lebib Yalkın Matbaası, 2003.
- _____ : **Vergi Yapısı ve Gelişimi**, İ.Ü. Yayın No: 2989, İktisat Fakültesi Yayın No: 489, İstanbul, Gür-Ay Matbaası, 1982.
- Kurdaş, Kemal : **Bitmeyen Gaflet ve Türkiye Ekonomisinin Çöküşü**, Ekonomi Politika Üzerine İncelemeler-Yorumlar, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş. Yayınları, Ankara, METU PRESS, 2003.
- Kuyucuklu, Nazif : **Türkiye İktisadı**, İstanbul, Okan Yayıncılık Dağıtımcılık Ltd. Şti., 1983.
- Küçük, Yalçın : **Planlama, Kalkınma ve Türkiye**, 2. bs., İstanbul, Bilim Yayınları: 15, 1975.
- Küçükömer, İdris : **Düzenin Yabancılaşması "Batılılaşma"**, 3. bsk., İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2002.
- Lecaillon, Jacques : **Makro Ekonomik Analiz**, Çev. Ö. Rona Turanlı, İstanbul, Nihad Sayar-Yayın ve Yardım Vakfı İşletmesi Yayınları No: 419/653, 1987.
- Lee, Stephan J. : **Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789**, Çev. Ertürk Demirel, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, Mayıs, 2002.

- Lewis, W. Arthur : **The Theory of Economic Growth**, First Published, London, George Allen and Unwin Ltd., 1955.
- Mali ve İktisadi Araştırmalar II : **Tasarruf Mevduatı ve İkramiyeler**, İstanbul, y.y., 1961.
- Manisalı, Erol : **Gelişme Ekonomisi**, 2. bsk., İ.Ü. Yayın No: 2446, İktisat Fakültesi Yayın No: 417, İstanbul, Güryay Matbaacılık, 1978.
- Mardin, Şerif : **Türk Modernleşmesi, Makaleler 4**, Der. Mümtaz' er Türköne, 2. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 1992.
- Mc. Connell, John W. : **Büyük İktisatçıların Temel Doktrinleri**, Çev. Hurşid Çalıka, İstanbul, Hurşid Akgün Matbaası, 1949.
- Minibaş, Türkel : **Az gelişmiş Ülkelerde Kalkınmanın Finansman Politikaları ve Türkiye**, İstanbul, Der Yayınları, 1992.
- Neumark, F. : **İktisadi Düşünce Tarihi**, Çev. Ahmet Ali Özeken, 2 c., İstanbul, Güven Basımevi, C. I, 1943.
- Nişancı, Şükrü : **15-16. Yüzyıllarda Osmanlı İktisat Zihniyeti**, İstanbul, Okumuş Adam Yayınları, 2002.
- Nurkse, Ragnar : **Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries**, Oxford, Basil Blackwell, 1953.
- Öz, Mehmet : **Osmanlı'da "Çözölme" ve Gelenekçi Yorumcuları**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1997.
- Özbek, Sait Emin : **Mektep Tasarrufu**, İstanbul, Rıza Coşkun Basımevi, 1939.
- Özbek, Sait Emin : **Tasarruf**, Ankara, Aydınlık Basımevi, 1937.
- Özgüven, Ali : **İktisadi Büyüme İktisadi Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japonya Kalkınması**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1988.

- _____ : **İktisat Bilimine Giriş**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 6. bsk., İstanbul, Filiz Kitabevi, 1991.
- _____ : **Tarım Ekonomisi ve Politikası**, 2. bsk., İstanbul, Filiz Kitabevi, 1983.
- Pamuk, Şevket : **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, 4. bsk., İstanbul, 100 Soruda Dizisi: 55, Gerçek Yayınevi, 1997.
- Parasız, İlker : **Modern Büyüme Teorileri Dinamik Makro Ekonomiye Giriş**, Ezgi Kitabevi Yayınları, yy., 1997.
- Paya, Merih : **Makro İktisat**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1997.
- Quataert, Donald : **Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü**, Çev. Tansel Güney, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.
- _____ : **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, Çev. Ayşe Berktaş, 2. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- Robinson, Joan; Eatwell, John : **Çağdaş İktisada Giriş**, Çev. Coşkun İçöz, Eskişehir, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No: 144, 1975.
- Salvatore, Dominick; Diulio, Eugene A. : **İktisat**, Yayına Hazırlayan: Cem Alpar, Gözden Geçirilmiş 5. bsk., Schaum's Outline Series, İstanbul, Evrim Basım-Yayın-Dağıtım, 1988.
- Samuelson, Paul A. : **İktisat**, Çev. Demir Demirgil, 6. ve 8. Baskılardan çeviri, İstanbul, Menteş Kitabevi, 1980.
- Savaş, Vural : **Keynes'in Genel Teorisi**, Eskişehir, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 1963.
- _____ : **İktisadi Kalkınma**, 5. bsk., 1. Fasikül, Eskişehir, A.Ü. Yayınları No: 830, A.Ö.F. Yayınları No: 439, 1997.

- : **Az Gelişmiş Memleketlerde Kalkınmanın Finansmanı**, Eskişehir İktisadi Ticari İlimler Akademisi Yayınları No: 17, Eskişehir, Bozkurt Matbaası, 1962.
- Sayın, Önal : **Sosyolojiye Giriş**, İzmir, Üniversite Yayınları, 1994
- Sencer, Muzaffer : **Osmanlı Toplum Yapısı “Eleştirel Bir Yaklaşım”**, 2. bsk., İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999.
- Seyidoğlu, Halil : **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş 9. bsk., İstanbul, Güzem Yayınları No: 7, 1993.
- Skousen, Mark : **Modern İktisadın İnşası: Büyük Düşünürlerin Hayatları ve Fikirleri**, Çev. Mustafa Acar, Ekrem Erdem ve Metin Toprak, Ankara, Liberte Yayınları, 2003.
- Smith, Adam : **Ulusların Zenginliği**, Çev. Ayşe Yunus, Mehmet Bakırcı, 2. bsk., İstanbul, Alan Yayıncılık, 1997.
- Soule, George; Antell, Gerson : **Herkes İçin Ekonomi**, Çev. Nejat Muallimoğlu, Genişletilmiş 2. bsk., İstanbul, y.y., 1992.
- Stewart, Michael : **Keynes Devrimi**, Çev. Asım Baltacıgil, İstanbul, Minnetoğlu Yayınları, 1980.
- Tabakoğlu, Ahmet : **Türk İktisat Tarihi**, Gözden Geçirilmiş 5. bsk., İstanbul, Dergah Yayınları, 2000.
- Tekeli, İlhan; İlkin, Selim : **1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları**, 2. bsk., Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi No: 2, Ankara, ODTÜ, 1983.
- Teker, Murat Bahadır : **Sermaye Piyasası Araçları Yoluyla Gayrimenkul Finansmanı ve Yatırımı**, Ankara, SPK Yayın No: 43, 1996.

- Tezel, Yahya Sezai : **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, 5. Beşinci bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 16, 2002.
- Timur, Taner : **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, 4. bsk., İstanbul, İmge Kitabevi, 2001.
- Tunca, Zafer : **Makro İktisat**, Gözden Geçirilmiş 3. bsk., İstanbul, Filiz Kitabevi, 2001.
- Türk, İsmail : **Maliye Politikası**, Güncelleştirilmiş 14. bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 2001.
- Tütengil, Cavit Orhan : **Az gelişmenin Sosyolojisi**, İ.Ü. Yayın No: 1555, İktisat Fakültesi Yayın No: 282, İstanbul, 1970.
- Uludağ, İlhan; Arıcan, Erişah : **Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Uygulama)**, İstanbul, Der Yayınları, 2003.
- Uras, Tefik Güngör : **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**, İstanbul, Formül Matbaası, 1979.
- Ülgener, Sabri F. : **Milli Gelir İstihdam ve İktisadi Büyüme**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1986.
- Ülken, Yüksel : **20. Yüzyılda Dünya Ekonomisi: Günümüzün İktisadi Sorunları ve Başlıca Tahlil Aletleri**, Gözden Geçirilmiş 3. bsk., İ.Ü. Yayınlarından No: 1909, İktisat Fakültesi Yayınlarından No: 326, İstanbul, 1974.
- _____ : **Fiyat Teorisi**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1999.
- Üstünel, Besim E. : **Ekonominin Temelleri**, 4. bs., Ankara, y.y., 1983.
- Walther, Ted : **Dünya Ekonomisi**, Çev. Ünal Çağlar, İstanbul, Alfa Yayınları, 2002.
- Yenal, Oktay : **Cumhuriyet’in İktisat Tarihi**, İstanbul, TSKB 50. Yıl, y.y., 2001.
- Yerasimos, Stefanos : **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye: Bizanstan 1971’e**, Çev. Babür Kuzucu, Üç Cilt Birarada, 3. bs., İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980.

Zürcher, Erik Jan

: **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner Gönen, 13. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

MAKALELER

Agenor, Pierre-Richard

: "Benefits and Cost of International Financial Integration: Theory and Facts", **World Bank**, March, 2001, (Çevrimiçi), <http://www1.worldbank.org/wbiep/macro-program/agenor/pdfs/Ag-BenCosts03.pdf>, 13.07.2004, pp.1089-1118.

Aizenman, Joshua; Pinto, Brian; Radziwill, Artur

: "Sources for Financing Domestic Capital-Is Foreign Saving A Viable Option for Developing Countries?", **National Bureau of Economic Research**, Working Paper No: 10624, (Çevrimiçi), <http://dsl.nber.org/papers/w10624.pdf>, 19.07.2004, pp.1-27.

Akat, Asaf Savaş

: "Türkiye'nin Dış Ticareti Üstüne Gözlemler", **Alternatif Büyüme Stratejisi: İktisat Politikası Yazıları**, 2. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 1984, ss.53-87.

—

: "İktisadi Politikalar", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. IV, 10 c., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, ss.1090-1112.

—

: "Alternatif Büyüme Stratejisi", **Alternatif Büyüme Stratejisi: İktisat Politikası Yazıları**, 2. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 1984, ss.115-150.

—

: "İktisat İdeolojisi Üstüne Deneme", **Alternatif Büyüme Stratejisi: İktisat Politikası Yazıları**, 2. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 1984, ss.11-51.

—

: "1981 Sonbaharında Türkiye Ekonomisinin Dış İlişkilerine Bir Bakış", **Alternatif Büyüme Stratejisi: İktisat Politikası Yazıları**, 2. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 1984, ss.97-110.

- _____ : “AB İle Dış Ticaret Açığı”, **Vatan Gazetesi**, 07.12.2003, (Çevrimiçi), <http://www.vatanim.com.tr>, 07.12.2003.
- _____ : “Türkiye’nin AB Üyeliği, Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme”, **TUSİAD**, 6 Haziran 2002, (Çevrimiçi), [http://www.tusiad.org/internet.nsf/0/d0eda02fe87644abc2256bed00299a2b/\\$FILE/abtusiad.pdf](http://www.tusiad.org/internet.nsf/0/d0eda02fe87644abc2256bed00299a2b/$FILE/abtusiad.pdf), 26.03.2004, ss.1-43.
- Akgüç, Öztin : “Türkiye’nin Dış Borçlanma Politikası”, **Türk Ekonomisinde Tasarruf Açığı ve Dış Finansman Sorunları**, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, Çeltüt Matbaacılık Koll.Şti., 1975, ss.248-298.
- Aksoy, Nutki : “Türkiye’deki Yabancı Sermayeli Firmalar, Sorunları, Gelişme Perspektifleri (Dünü ve Bugünü) –II”, **Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye**, TCMB, Ankara, Şubat, 2001, (Çevrimiçi), <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kitap2/turkyabsermfir2.doc>, 20.03.2004, ss.153-164.
- Aktan, Coşkun Can : “Global Ekonomik Entegrasyon ve Türkiye”, **Dış Ticaret Dergisi**, Yıl: 4, Sayı:12, İstanbul, Ocak, 1999, ss.1-30.
- Alisbah, Hulki : “Yabancı Sermaye Konusunda Türkiye’de İzlenen Politikalar ve Yabancı Sermayenin Karşılaştığı Sorunlar”, **Türk Ekonomisinde Tasarruf Açığı ve Dış Finansman Sorunları**, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, Çeltüt Matbaacılık Koll.Şti., 1975, ss.110-136.
- Alkin, Erdoğan : “Büyüme-İstikrar-Yabancı Sermaye İlişkisi”, **Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye**, TCMB, Ankara, Şubat, 2001, (Çevrimiçi), http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kitap2/buyumeistikrar_yabser.doc, 20.03.2004, ss.13-15.
- Altan, Mehmet : “Yeni Kapitalizm: Kapitalizm Nitelik Değiştiriyor”, **İnfomag**, Sayı: 38, Aralık, 2003, ss.98-101.

- : “Ulus-Devletin Solculukla Ne Alakası Var?”, **Sabah Gazetesi**, 09.02.2004, (Çevrimiçi), <http://www.sabah.com.tr/2004/02/09/altan.html>, 09.02.2004.
- Arıman, Abdurrahman : “Türkiye’ye Daha Fazla Yabancı Sermaye Çekebilmek İçin İzlenmesi Gerekli Politikalar”, **Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye**, TCMB, Ankara, Şubat, 2001, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kitap2/turkdahafaz.doc>, 20.03.2004, ss.127-143.
- Arın, Tülay : “Türkiye’de Mali Küreselleşme ve Mali Birikim İle Reel Birikimin Birbirinden Kopması”, **İktisat Üzerine Yazılar I Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, Der. A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, ss.569-609.
- Beisner, E. Calvin : “İkinci Bin Yılda Maddi İlerleme”, **Piyasa Medeniyeti**, Der. Atilla Yayla, Ankara, Liberte Yayınları, 2004, ss.49-59.
- Bekaert, Geert; Harvey, Campbell R.; Lundblad, Christian : “Emerging Equity Markets and Economic Development”, **National Bureau of Economic Research**, Working Paper No: 7763, June, 2000, (Çevrimiçi), <http://papers.nber.org/papers/w7763.pdf>, 13.07.2004, pp.1-39.
- Belge, Murat : “Ulus-Devlet ve Demokrasi”, **Radikal Gazetesi**, 04.01.2004, (Çevrimiçi), http://www.radikal.com.tr/veriler/2004/01/04/haber_101199.php, 04.01.2004.
- Birsel, Murat : “Türkler’in Dışarıda 100 Milyar Doları Var”, 22.12.2003, **Vatan Gazetesi**, (Çevrimiçi), <http://www.vatanim.com.tr/>, 22.12.2003.
- Borensztein, Eduardo; Gregorio, José De; Lee, Jong-Wha : “How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth?”, **National Bureau of Economic Research**, Working Paper No: 5057, March, 1995, (Çevrimiçi), <http://papers.nber.org/papers/w5057.pdf>, 19.07.2004, pp.1-22.

- Bosworth, Barry : “Prospects for Saving and Investment in Industrial Countries”, **OECD**, 1995, (Çevrimiçi), <http://www.oecd.org/dataoecd/26/33/17780718.pdf>, 23.10.2003, pp.1-14.
- Bosworth, Barry; Collins, Susan M. : “Capital Flows to Developing Economies: Implications for Saving and Investment”, March 15, 1999, (Çevrimiçi), <http://www.brook.edu/views/papers/bosworth/19990315.pdf>, 19.07.2004, pp.1-29.
- Bozkurt, Veysel : “Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar”, **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 2, Bahar Dönemi, Nisan, 2000, (Çevrimiçi), <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/>, 19.07.2003.
- Börsch-Supan, Axel : “The Impact of Population Ageing on Savings, Investment and Growth in the OECD Area”, **OECD**, 1995, (Çevrimiçi), <http://www.oecd.org/dataoecd/26/33/17780718.pdf>, 23.10.2003. pp.1-16.
- Browning, Martin, Lusardi, Annamaria : “Household Saving: Micro Theories and Micro Facts”, **Journal of Economic Literature**, Vol. XXXIV, December, 1996, pp.1797-1855.
- Claessens, S.; Dooley, M.; Warner, A. : “Portfolio Capital Flows: Hot or Cold?”, **The World Bank Economic Review**, Vol. 9, No. 1, January, 1995, pp.153-174.
- Çavdar, Tevfik : “Cumhuriyet Dönemi Başlarken Türkiye Ekonomisinin Görünümü ve Yapısal Kökenleri”, **Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı**, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını No: 4, İstanbul, Sermet Matbaası, 1973, ss.11-165.
- : “Devralınan İktisadi Miras”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. IV, 10 c., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, ss.1048-1060.
- : “Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. IV, 10 c., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, ss.1074-1084.

- Çavuşoğlu, Tolgay : “Tasarruf Açığının Alternatif Finansman Yolları”, **Türk Ekonomisinde Tasarruf Açığı ve Dış Finansman Sorunları**, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, Çeltüt Matbaacılık Koll.Şti., 1975, ss.39-71.
- Demirgil, Demir : “Kalkınmanın Finansmanında İç Tasarrufların Yatırımlara Dönüştürülmesi”, **Türkiye’nin Ekonomik Kalkınma Süreci İçinde Sermaye Piyasasının Rolü Semineri**, Ankara, 1980, ss.5-45.
- Eğilmez, Mahfi : “Kur Rejimiyle Dış Borçlanma İlişkisi”, Aralık, 2001, (Çevrimiçi), <http://www.mahfiegilmez.nom.tr/>, 01.08.2003.
- _____ : “IMF ve Türkiye”, 2002, (Çevrimiçi), <http://www.mahfiegilmez.nom.tr/>, 01.08.2004.
- Ertuna, Özer : “Türkiye’de Fon Pazarları ve Fon Akımları”, **Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı**, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını No: 4, İstanbul, Sermet Matbaası, 1973, ss.295-310.
- Feldstein, Martin; Horioka, Charles : “Domestic Saving and International Capital Flows”, **The Economic Journal**, Vol. 90, No: 358, June, 1980, (Çevrimiçi), <http://dipeco.economia.unimib.it/Persone/Colombo/finarm/feldstein-horioka-ej-80.pdf>, 07.07.2004, pp.314-329.
- Frankel, Jeffrey A.; Dooley, Michael; Mathieson, Donald : “International Capital Mobility in Developing Countries vs. Industrial Countries: What Do Saving-Investment Correlations Tell Us”, **National Bureau of Economic Research**, Working Paper No: 2043, October, 1986, (Çevrimiçi), <http://papers.nber.org/papers/w2043.pdf>, 07.07.2004, pp.1-43.
- Görgün, Sevim : “Türkiye’nin Dış Borçları (1923-1970)”, **Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı**, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını No: 4, İstanbul, Sermet Matbaası, 1973, ss.343-372.

- Green, Francis : "Institutional and Other Unconventional Theories of Saving", **Journal of Economic Issues**, Vol. XXV, No: 1, March, 1991, pp.93-113.
- Griswold, Daniel T. : "Serbest Ticaret Üzerine Yedi Ahlaki İlke", **Piyasa Medeniyeti**, Der. Atilla Yayla, Ankara, Liberte Yayınları, 2004, ss.99-110.
- Harberger, Arnold C. : "Vignettes on the World Capital Market", **American Economic Review**, Vol. 70, No: 2, May, 1980, pp.331-337.
- Hatipoğlu, Zeyyat : "Rant Ekonomisi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. IV, 10 c., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, ss.1113-1126.
- İlkorur, Korkmaz : "Yabancı Sermaye Konusuna Devam...", **Radikal Gazetesi**, 23.03.2004, (Çevrimiçi), http://www.radikal.com.tr/veriler/2004/03/23/haber_110582.php, 23.03.2004.
- Karakaş, Eser : "8. Yılında Gümrük Birliği", **Finansal Forum**, 22.01.2004, (Çevrimiçi), http://www.finansalforum.com.tr/cgi-bin/haber/haber.cgi?db=db&yazar=Eser%20Karakaş&sb=haberno&so=desc&view_yazar=1&nh=41&mh=1, 22.01.2004.
- _____ : "8. Yılında Gümrük Birliği (Son)", **Finansal Forum**, 26.01.2004, (Çevrimiçi), http://www.finansalforum.com.tr/cgi-bin/haber/haber.cgi?db=db&yazar=Eser%20Karakaş&sb=haberno&so=desc&view_yazar=1&nh=39&mh=1, 26.01.2004.
- _____ : "Gümrük Birliği ve Dış Ticaret Açığı Yalanı", **Finansal Forum**, 04.03.2004, (Çevrimiçi), http://www.finansalforum.com.tr/cgi-bin/haber/haber.cgi?db=db&yazar=Eser%20Karakaş&sb=haberno&so=desc&view_yazar=1&nh=19&mh=1, 06.03.2004.
- _____ : "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı", 19.12.2003, (Çevrimiçi), <http://www.gazetem.net/hanalizyazi.asp?yaziid=657>, 19.12.2003.

- Karluk, Rıdvan : “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Katkısı”, **Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye**, TCMB, Ankara, Şubat, 2001, (Çevrimiçi), <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kitap2/turkyabsermyat.doc>, 20.03.2004. ss.97-115.
- Keyder, Çağlar : “İktisadi Gelişmenin Evreleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. IV, 10 c., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, ss.1065-1073.
- Kılıçbay, Ahmet : “Türkiye’de Planlama (1923-1973)”, **Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı**, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını No: 4, İstanbul, Sermet Matbaası, 1973, ss.421-468.
- Kılıçbay, Mehmet Ali : “Eski bir Hikayenin Yeni Adı: Globalleşme”, **Karizma Dergisi**, Sayı: 4, Ekim-Kasım-Aralık, 2000, ss.90-112.
- Leibfritz, Willi, v.d. : “Ageing Populations, Pension Systems and Government Budgets-How Do They Affect Saving?”, **OECD**, 1995, (Çevrimiçi), <http://www.oecd.org/dataoecd/26/33/17780718.pdf>, 23.10.2003, pp.22-71.
- Lerner, Abba P. : “Saving and Investment: Definitions, Assumptions, Objectives”, **Essays in Economic Analysis**, London Macmillan&Co. Ltd., 1953, pp.305-317.
- Ling, Lam San : “The Savings and Investment Outlook in Developing East Asia”, **OECD**, 1995, (Çevrimiçi), <http://www.oecd.org/dataoecd/26/33/17780718.pdf>, 23.10.2003, pp.1-7.
- Loayza, Norman; Schmidt-Hebbel, Klaus; Serven, Luis : “What Drives Private Saving Across The World?”, **The Review of Economics and Statistics**, Vol. LXXXII, No: 2, May, 2000, (Çevrimiçi), <http://www.worldbank.org/wbi/macroeconomics/management/GDLN/MENA%20DLC/Papers/Session%202/Loayza-Klaus00.pdf>, 31.03.2004, pp.165-181.

- Lusardi, Annamaria : “Precautionary Saving And The Accumulation Of Wealth”, June, 2000, (Çevrimiçi), <http://www.dartmouth.edu/~alusardi/precautionary.pdf>, 31.03.2004, pp.1-33.
- _____ : “Explaining Why So Many Households Do Not Save”, December, 2002, (Çevrimiçi), <http://www.dartmouth.edu/~alusardi/donotsave.pdf>, 31.03.2004, pp.1-42.
- Michalski, Wolfgang; Miller, Riel; Stevens, Barrie : “Future Global Capital Shortages: Some Key Issues and Policy Recommendations”, **OECD**, 1995, (Çevrimiçi), <http://www.oecd.org/dataoecd/26/33/17780718.pdf>, 23.10.2003, pp.1-7.
- Modigliani, Franco : “Life Cycle, Individual Thrift and Wealth Of Nations”, **The American Economic Review**, Vol. 76, June, 1986, pp.299-323.
- Mody, Ashoka; Murshid, Antu Panini : “Growing Up with Capital Flows”, **IMF**, WP/02/75, April, 2002, (Çevrimiçi), <http://www.amody.com/pdf/growing%20up.pdf>, 19.07.2004, pp.1-31.
- Moore, Stephen; Simon, Julian L. : “Yirminci Yüzyıl: İnsanlığın Yaşadığı En İyi Çağ”, **Piyasa Medeniyeti**, Der. Atilla Yayla, Ankara, Liberte Yayınları, 2004, ss.36-47.
- Murphy, R.G. : “Capital Mobility and the Relationship Between Saving and Investment in OECD Countries”, **Journal of International Money and Finance**, Vol. 3, December, 1984, pp.327-342.
- Neale, Walter C. : “Who Saves? The Rich, The Penniless, and Everyone Else”, **Journal of Economic Issues**, 25 December, 1991, pp.1160-1166.
- Olivei, Giovanni P. : “The Role of Savings and Investment in Balancing the Current Account: Some Empirical Evidence from the United States”, **New England Economic Review**, July-August, 2000, (Çevrimiçi), <http://www.bos.frb.org/economic/neer/neer2000/neer400a.pdf>, 19.07.2004, pp.1-14.

- Ökçün, Gündüz : “İzmir İktisat Kongresi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. IV, 10 c., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, ss.1061-1064.
- Özilhan, Tuncay : “Zorunlu İhtiyaç: Yabancı Sermaye”, **Görüş Dergisi**, Temmuz, 2003, (Çevrimiçi), <http://www.tusiad.org/yayin/gorus/55/4.pdf>, 20.03.2004, ss.6-7.
- Öztrak, Faik : “Doğrudan Yatırım Yok, Hata ve Noksan Çok”, **Milliyet Gazetesi**, 15.03.2004, (Çevrimiçi), <http://www.milliyet.com.tr/2004/03/15/yazar/oztrak.html>, 15.03.2004.
- Reisen, Helmut : “Developing-Country Savings and the Global Capital Shortage”, **OECD**, 1995, (Çevrimiçi), <http://www.oecd.org/dataoecd/26/33/17780718.pdf>, 23.10.2003, pp.1-13.
- Rogoff, Kenneth S.; v.d. : “Evolution and Performance of Exchange Rate Regimes”, **IMF Working Paper**, No: WP/03/243, December, 2003, (Çevrimiçi), <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2003/wp03243.pdf>, 11.04.2004, pp.1-83.
- Sachs, J. : “The Current Account and Macroeconomic Adjustment in the 1970s”, **Brookings Papers on Economic Activity**, Vol. 1, 1981, pp.201-268.
- Sachsida, Adolfo; Caetano, Marcelo Abi-Ramia : “The Feldstein-Horioka Puzzle Revisited”, (Çevrimiçi), <http://econwpa.wustl.edu:8089/eps/it/papers/9904/9904001.pdf>, 07.07.2004, pp.1-11.
- Sarc, Ömer Celal : “Gelir Dağılımı”, **Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı**, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını No: 4, İstanbul, Sermet Matbaası, 1973, ss.195-215.
- Seccareccia, Mario : “Are Low Saving Rates And Growing Household Indebtedness Constraining Factors On Economic Growth?”, May, 2001, (Çevrimiçi), <http://aix1.uottawa.ca/~robinson/english/wp/notredame1.pdf>, 01.07.2004, pp.1-11.

- Şanver, Salih : “Türkiye’de Kamu Gelirleri”, **Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı**, İstanbul, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını No: 4, Sermet Matbaası, 1973, ss.237-276.
- Tamer, Meral : “Yabancı Sermaye Girişinde İlk Kez Eksiye Düştük”, **Milliyet Gazetesi**, 20.02.2004, (Çevrimiçi), <http://www.milliyet.com.tr/2004/02/20/yazar/tamer.html>, 20.02.2004.
- Togan, Sübidey; Kızılyallı, Hüsnü : “Türkiye Ekonomisinde Tasarruf Açığı”, **Türk Ekonomisinde Tasarruf Açığı ve Dış Finansman Sorunları**, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, Çeltüt Matbaacılık Koll.Şti., 1975, ss.1-38.
- Trak, Ayşe : “Liberalizm-Devletçilik Tartışması (1923-1939)”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. IV, 10 c., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, ss.1085-1089.
- Tuncer, Baran : “Özel Yabancı Sermaye Yatırımları”, **Türk Ekonomisinde Tasarruf Açığı ve Dış Finansman Sorunları**, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, Çeltüt Matbaacılık Koll.Şti., 1975, ss.72-109.
- Tuncer, Nihal : “Tasarruf Sorunu”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. IV, 10 c., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, ss.1127-1144.
- Türel, Oktar : “Dünyada Sanayileşme Deneyimi: Geçmiş Çeyrek Yüzyıl (1975-2000) ve Gelecek İçin Beklentiler”, **İktisat Üzerine Yazılar I Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, Der. A. H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, ss.11-47.
- Türkiye İhracatçıları Meclisi : “Türkiye Yatırım Ortamını Geliştirmeli”, **Turkishtime Dergisi**, Sayı: 5, Haziran, 2002, ss.25-30.
- _____ : “İrlanda: Yabancı Sermaye Devrimi”, **Turkishtime Dergisi**, Sayı: 5, Haziran, 2002, ss.86-92.

- _____ : “Türkiye Büyüyünce Ne Olacağına Karar Vermeli”, **Turkishtime Dergisi**, Sayı: 5, Haziran, 2002, ss.43-50.
- _____ : “Yabancı Yatırıma Nokta Hedef: Bilişim ve Gıda”, **Turkishtime Dergisi**, Sayı: 6, Temmuz, 2002, ss.26-34.
- _____ : “Yabancı Sermaye İçin Üç Aşamalı Plan”, **Turkishtime Dergisi**, Sayı: 6, Temmuz, 2002, ss.38-42.
- Uras, Güngör : “ ‘Servet Transferi’ Dönemi Başlıyor”, **Milliyet Gazetesi**, 19.02.2004, (Çevrimiçi), <http://www.milliyet.com.tr/2004/02/19/yazar/uras.html>, 19.02.2004.
- Uygur, Ercan : “Türkiye’nin Yürürlüğe Koyduğu İstikrar Programlarının Başarısında Yabancı Sermaye Girişlerinin Yeri ve Önemi”, **Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye**, TCMB, Ankara, Şubat, 2001, (Çevrimiçi), <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kitap2/turkyurkoyd.doc>, 20.03.2004, ss.17-34.
- Wray, L. Randall : “What is Saving, and Who Gets The Credit (Blame)?”, **Journal of Economic Issues**, 25 March, 1991, pp.256-262.
- _____ : “Boulding’s Balloons: A Contribution to Monetary Theory”, **Journal of Economic Issues**, Vol. XXIV, No: 4, 25 March, 1991, (Çevrimiçi), <http://iml.umkc.edu/econ/economics/faculty/wray/601wray/boulding's%20balloons.pdf>, 10.10.2003, pp.1-20.
- Yücel, Asım : “Türkiye’de Para Politikası ve Fiyatlar (1923-1972)”, **Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı**, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını No: 4, İstanbul, Sermet Matbaası, 1973, ss.521-538.
- Zeytinoğlu, Erol : “Türkiye’de Yabancı Sermaye”, **Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı**, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını No: 4, İstanbul, Sermet Matbaası, 1973, ss.393-420.

DİĞER KAYNAKLAR

DPT

: “Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, DPT: 2599, ÖİK: 610, Ankara, 2001, (Çevrimiçi), <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gelirdag/oik610.pdf>, 29.09.2003.

— : “Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, DPT: 2544, ÖİK: 560, Ankara, 2000, (Çevrimiçi), <http://ekutup.dpt.gov.tr/dunya/oik560.pdf>, 05.02.2001.

— : **Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967**, Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ocak, 1963.

— : **Kalkınma Planı İkinci Beş Yıl 1968-1972**, Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, Kasım, 1967.

— : **Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl 1973-1977**, Yayın No: DPT: 1272, y.y., t.y.

— : **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983** Yayın No: DPT: 1664, Ankara, Nisan, 1979.

— : **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989**, Yayın No: DPT: 1974, y.y., t.y.

— : **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994**, y.y., t.y.

— : **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000**, y.y., t.y.

— : **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005**, y.y., t.y.

Kılıçbay, Ahmet

: “Tasarruf ve Yatırımın Mahiyeti ve Tarifi”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 1952.

- OECD : “Saving And Investment: Determinants And Policy Implications”, (Çevrimiçi), <http://www.oecd.org/dataoecd/2/40/2726831.pdf>, 05.05.2004, pp.1-22.
- Sayar, Ahmet Güner : “Veblen ve Göstermelik Tüketim”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 1976.
- T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı : “Çok Taraflı Ticaret Sistemi ve DTÖ”, (Çevrimiçi), <http://www.foreigntrade.gov.tr/anl/DTO/GATT-ILKE.htm>, 26.11.2003.
- : “2003 Yılı İhracatının Genel ve Sektörel Değerlendirmesi”, Ocak, 2004, (Çevrimiçi), <http://www.foreigntrade.gov.tr/IHR/2003%20yillik.doc>, 16.03.2004.
- T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracat Genel Müdürlüğü : “İhracat Stratejik Planı: 2004-2006”, (Çevrimiçi), <http://www.dtm.gov.tr/IHR/Strateji2004/kitap-plan.pdf>, 16.12.2003, ss.1-30.
- TCMB : “Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri”, Ankara, Mayıs, 2002, (Çevrimiçi), <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kuresel.pdf>, 19.12.2002. ss.1-108.
- TUSİAD : “Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Gümrük Birliği’nin Dış Ticaretimize Etkileri”, Yayın No: TUSİAD-T/2003-10-364, Ekim, 2003, (Çevrimiçi), <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/gumruk/gumruk.pdf>, 07.05.2004.
- UNCTAD : “World Investment Report 2003”, (Çevrimiçi), http://www.unctad.org/en/docs/wir2003ch1_en.pdf, 25.03.2004.
- World Trade Organization : “10 Benefits of the WTO Trading System”, (Çevrimiçi), http://www.wto.org/english/res_e/doload_e/10b_e.pdf, 24.06.2003, pp.1-15.
- YASED : “Doğrudan Yabancı Yatırım Yasası Yönetmeliği”, (Çevrimiçi), <http://www.yased.org.tr/page.asp?PageID=1195>, 30.08.2003.

ÖZGEÇMİŞ

Murat Çetin 1974 Amasya doğumludur. İlk ve orta öğrenimini Amasya'da tamamladıktan sonra, 1995 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl başladığı İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Politikası Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı'nın ardından 1998 yılında yine İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Doktora Programı'na girdi. Bu arada 1997 yılında Sitebank A.Ş. Genel Müdürlük'te Hazine Operasyon ve Organizasyon birimleri dahil çeşitli birimlerde uzman yardımcısı ve uzman olarak görev aldı. 2000 yılında bankacılık görevinden ayrılarak İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne araştırma görevlisi olarak girdi. Halen bu görevine devam etmektedir.